

LAIETANIA

Estudis d'arqueologia i d'història

Ajuntament de Mataró
Centre de Patrimoni Arqueològic i Natural

LAIETANIA

Estudis d'arqueologia i d'història

Anna Comas a l'any 2018.

Retall d'una foto del Grup d'Història del Casal, en motiu del programa núm. 408 de la tertúlia "El Racó", que va emetre Mataró Audiovisual el 18 d'abril de 2018, en motiu de l'any Pompeu Fabra.

In memoriam

En el moment de tancar la impressió de la nova edició de la revista Laietània, hem estat sabedors de la mort d'Anna Comas i Valls. Colpits per tant trista nova, li dediquem aquest nou número, tot recordant especialment el seu pas com a Regidora de Cultura de l'Ajuntament de Mataró i Presidenta del Patronat del Museu d'entre les diverses activitats que va portar a terme al llarg de la seva trajectòria vital. Anna Comas (Mataró, 1949-2020), restarà sempre més en la nostra memòria com a referent professional, polític i cultural de la nostra ciutat.

Descansi en pau

LAIETANIA

Estudis d'arqueologia i d'història

Centre de Patrimoni Arqueològic i Natural

Laietania XXI, 2020

Ajuntament de Mataró

CULTURA
MATARÓ

Consell de redacció de la Revista LAIETANIA

Director:

Víctor Revilla Calvo

Vocals:

Mireia Blesa Capella

Joan Francesc Clariana Roig

Joan Giménez Blasco

Robert Lleonart Casadevall

Joaquim Pera Isern

Joan Sanmartí Grego

Secretari:

Joaquim Garcia Roselló

Edita:

Ajuntament de Mataró. Direcció de Cultura.

© del text i de les il·lustracions: l'autor

Fotografia de portada: Forn núm. 2 (segle XIX) trobat a les excavacions de l'immoble 19-27 del carrer Muralla de la Presó (any 2007), de Mataró.

Fotografia de: Oscar Varas Ranz

Correcció lingüística: Daniel Vivern Lladó

Maquetació: Jordi Gasull

Impressió: mcegraphics

Dipòsit legal: B 13984-2020

ISSN: 0212-8985

ÍNDEX

1. *Els antecedents prehistòrics de la vil·la romana de la Gran Via – Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona)*
Ramon Coll Monteagudo (Museu Romà. Premià de Mar)
Marta Prevosti Monclús (ICAC. IEC)
Jordi Bagà Pascual (Museu de l'Estampació. Premià de Mar) 9

2. *Troballa de tres sitges d'època ibèrica a can Rodon (Cabrera de Mar)*
Dolors Zamora Moreno (Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró)
Joaquim Garcia Roselló (Ajuntament de Mataró)
Albert Martín Menéndez (Ajuntament de Cabrera de Mar) 23

3. *Noves evidències de la pràctica d'un banquet en el món ibèric? Els conjunts faunístics de tres sitges del jaciment de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar, el Maresme)*
Sílvia Valenzuela Lamas (Archaeology of Social Dynamics - Institució Milà i Fontanals, Consejo Superior de Investigaciones Científicas (IMF-CSIC))
Ariadna Nieto Espinet (Archaeology of Social Dynamics - Institució Milà i Fontanals, Consejo Superior de Investigaciones Científicas (IMF-CSIC)) 57

4. *Can Cruzate, una domus benestant al cor de la ciutat romana d'Iluro*
Vanessa Muñoz Rufo (Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró)
Carme Puerta López (Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró) 77

5. *Epigrafia amfòrica i roman open data: les àmfores del litoral central de Catalunya com a cas d'estudi*
Carlos Palacín Copado (Departament d'Història i Arqueologia. Universitat de Barcelona - UBICS. CEIPAC)
Jordi Pérez González (Departament d'Història i Arqueologia. Universitat de Barcelona - UBICS. CEIPAC)
Guillem Rull (SIRIS Academic) 97

6. *Una mirada a l'Argentona històrica a través de l'arqueologia. Noves dades arqueològiques sobre els orígens d'Argentona*
Cesc Busquets i Costa (Dept. CC. de l'Antiguitat i Edat Mitjana, UAB / ATICS SL)
Míriam Esqué i Ballesta (ATICS SL) 133

7. *Indicis d'un taller vidrier al solar del c/ Palau, 22, de Mataró*
Joan Francesc Clariana Roig (Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró) (CEAHM)
Grup d'Història del Casal-Mataró 157

8. *La terrisseria mataronina del segle XIX: l'obrador del carrer Argentona, un exemple d'artesanat local*
Vanessa Muñoz Rufo
Josep Anton Cerdà i Mellado (Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró) 171

- Normes per a la redacció de treballs per publicar a la revista Laietania 192

Els antecedents prehistòrics de la vil·la romana de la Gran Via – Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona)

Ramon COLL MONTEAGUDO
Museu Romà. Premià de Mar

Marta PREVOSTI MONCLÚS
ICAC. IEC

Jordi BAGÀ PASCUAL
Museu de l'Estampació. Premià de Mar

Resum

La vil·la romana de la Gran Via – Can Ferrerons, amb el seu excepcional edifici de planta octogonal, està situada a la zona nord-est del municipi de Premià de Mar (Barcelona). Es troba a uns 500 m per sota del Camí del Mig, que és l'antiga Via Augusta en el seu pas per la zona, pràcticament en el límit amb el terme municipal de Premià de Dalt. Presenta unes 5,5 hectàrees d'extensió i una llarga cronologia, *circa* 75 aC-600 dC.

Sense relació amb l'assentament romà, també s'hi ha detectat la presència de restes preibèriques datables entorn del bronze final – I edat del ferro.

Paraules clau

Premià de Mar, vil·la romana, bronze final - I edat del ferro.

Resumen

La villa romana de la Gran Via – Can Ferrerons, con su excepcional edificio de planta octogonal, se halla situada en la zona nordeste del municipio de Premià de Mar (Barcelona). Se encuentra a unos 500 m por debajo del Camí del Mig, que es la antigua Via Augusta en su paso por la zona, prácticamente en el límite del término municipal de Premià de Dalt. Presenta unas 5,5 hectáreas de extensión y una larga cronología, *circa* 75 aC-600 dC.

Sin relación con el asentamiento romano, también se ha detectado la presencia de restos preibéricos datables en torno al Bronce Final I y la Edad del Hierro.

Palabras clave

Premià de Mar, villa romana, Bronce Final - I Edad del Hierro.

Introducció

El jaciment romà de la Gran Via – Can Ferrerons s’ha anat coneixent des de l’any 1969, de forma molt fragmentada ja que es troba en una àrea d’unes 5,5 ha de zona urbana, on, en fer obres, s’han anat trobant sempre restes romanes (fig. 1). Està situat a uns 500 m del mar i a una distància similar de la Via Augusta, a uns 20 km al nord de Barcelona. El primer descobriment, produït el 1969, va consistir en una gran sala rectangular pavimentada amb un mosaic. La troballa fou referenciada per PREVOSTI (1981: 128-132), que n’estudià també un petit recull de ceràmiques procedent de l’excavació realitzada sota el mosaic, amb una cronologia des d’August al segle III, mentre que el mosaic testimonia la pervivència tardana de la casa. Intervencions arqueològiques posteriors a la zona van anar confirmant la cronologia inicial del jaciment en època d’August i la seva pervivència fins al segle VI, especialment la del col·lector, que va ser la primera feta de forma científica, (COLL 2004: 261-271). Entre els espais coneguts d’aquest jaciment destaca l’espectacular edifici octogonal, excavat entre 2000-2008 i 2018-2019 (FONT 2013, memòria d’excavacions amb bibliografia anterior), del qual s’han anat publicant notícies i estudis temàtics (BOSCH *et alii* 2002; COLL 2004: 266-270; BOSCH *et alii* 2005; COLL 2009b; PUCHE *et alii* 2014; COLL, PREVOSTI 2016; PREVOSTI *et alii* 2016; PREVOSTI, COLL 2017; COLL *et alii* en premsa 1; COLL *et alii* en premsa 2; PREVOSTI *et alii* en preparació; COLL, PREVOSTI en preparació). També s’ha donat a conèixer en l’aspecte divulgatiu (COLL 2009a; COLL 2015). Després d’un estudi de paraments (CHORÉN *et alii* 2015; CHORÉN *et alii* 2016), i del condicionament per a la visita, el jaciment ha obert les seves portes al públic el març de 2015 amb el nom Museu Romà de Premià de Mar. Al llarg dels anys 2018-2019, i gràcies a un ajut FEDER, s’ha aconseguit finalitzar l’excavació de l’edifici octogonal. Amb aquesta intervenció, en curs de realització en el moment de redactar aquestes ratlles, s’ha aconseguit documentar la planta completa de l’edifici, i també la porta i la cuina originals. Tot plegat obre unes interessantíssimes línies de recerca.

Pel que fa a les intervencions de la plaça Dr. Ferran, l’estudi dels materials procedents de les excavacions realitzades en aquest sector (sector 7, fig. 1) en els anys 2002 i 2006 (QUADRADA 2002; CARBONELL 2006; CARBONELL 2009) ha obert un nou panorama que ens ha obligat a repensar el jaciment (PREVOSTI *et alii* 2015; COLL *et alii* 2016).

L’excavació de la plaça Dr. Ferran

El 2002, amb motiu d’una edificació, l’empresa Actium SCP (QUADRADA 2002) va excavar un solar destinat a la construcció. El 2006, la mateixa empresa (CARBONELL 2006) va continuar aquesta excavació per la part sud-est. Els resultats de les dues campanyes van evidenciar tres fases d’ocupació romana.

Primera fase. Es van documentar una sèrie de retalls en el subsòl geològic, entre els quals una vintena de forats de pal que podrien correspondre a una cabana. Ara bé, aquests forats de pal retallaven la UE 286, que ha donat material ibèric abundant, a més de *dolia* i elements constructius romans com *tègula* i *imbrex*. Carbonell (2009) els interpreta com a anteriors a la fase corresponent a l’edifici rústic i no els atribueix una cronologia precisa.

Segona fase. Es va excavar una part d’un edifici rústic, probablement corresponent a una terrisseria, de la qual s’ha descobert l’angle en L d’un recinte porticat amb pati central, en un espai d’uns 914 m². L’ala nord-oest de l’edifici sembla haver estat ocupada per una bateria d’habitacions, mentre que l’ala nord-est seria un porticat, del qual es van trobar els basaments de cinc pilars separats a distàncies regulars de 10 peus (2,95 m). A l’exterior també es van localitzar diverses estructures. A grans trets, es van identificar tres subfases d’activitat (CARBONELL 2006; CARBONELL 2009).

Tercera fase. Al damunt dels estrats de la segona fase es va excavar un nivell de sorra (UE 1001; UE 03), que cobria totes les estructures del jaciment, datat en la primera meitat del segle II. Ha estat interpretat com la conversió de l’espai en camp de conreu. Farcia nombroses rases de conreu i un possible drenatge.

Una vegada tornat a estudiar tot el material procedent de les intervencions de 2002 i de 2006, dipositat al Museu de l’Estampació de Premià de Mar, ens trobem en disposició de fer algunes reflexions cronològiques i materials sobre aquest sector del jaciment:

1. En gairebé tots ells, l’àmfora és l’element predominant, amb xifres tan elevades que fan palès que es tracta de l’àrea de treball d’una terrisseria.
2. Confirma que ens trobem dins d’una terrisseria el fet que s’hi identifiquen abundants fragments de rebutjos de forn, d’àmfores excessivament cuites i també d’àmfores poc cuites, amb l’argila esquarterada.

1. Els antecedents prehistòrics de la vil·la romana de la Gran Via – Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona)

3. També s'hi han trobat fragments de paret de forn i/o escòria de forn.

4. S'hi han documentat àmfores defectuoses de les formes Tarraconense 1, Pascual 1 i Dr. 3, per bé que també s'han evidenciat àmfores Dr. 1 *citerior* en menor quantitat, i de la forma Dr. 2, sense defectes de cocció, de pasta similar. Per tant, sabem del cert que a la terrisseria es van elaborar les formes Tarraconense 1, Pascual 1 i Dr. 3, i solament podem suposar que també s'hi van fabricar àmfores de la forma Dr. 1 *citerior* i Dr. 2.

5. Les àmfores Pascual 1 són enormement abundants –amb una majoria aclaparadora–, mentre que les Dr. 1 *citerior*, Tarraconense 1, Dr. 3 i Dr. 2 són molt més escasses. Això fa pensar que ens trobem ben bé a l'inici de la producció d'aquestes últimes. Aquesta dada també seria indicativa d'una cronologia al voltant del canvi d'era (BERNI 2015).

Intervenció 2002	Intervenció 2006
UE	UE
1040	03
1042	38
1114	51
1120	253
1121	255
1126	270
1128	285
1172	
1173	
1177	
1217	
1221	
1227	

Les restes prehistòriques de la vil·la de la Gran Via – Can Ferrerons

En alguns dels estrats d'aquest sector, juntament amb els materials iberoromans i romans, hem identificat un relativament abundant lot de ceràmica sempre feta a mà, de característiques tècniques i morfològiques molt diferents de la terrissa ibèrica i romana, i fins de la ibèrica feta a mà. Aquesta ceràmica es troba en tots els casos sense rodar, la qual cosa fa pensar que no es tracta de cap deposició secundària, com es documenta en alguns jaciments propers, sinó que sota el jaciment romà hi podria haver hagut les restes d'un assentament d'un període anterior, destruït en aixecar les estructures romanes, o tal vegada ubicat a les immediacions. Sigui com sigui, les proporcions que presenta respecte de la ceràmica iberoromana i romana sempre són ínfimes, com és lògic.

La terrissa prehistòrica ha estat identificada en el decurs de l'estudi del material arqueològic pertanyent a les campanyes de 2002 i de 2006, i ha estat testimoniada en els següents estrats:

Es tracta d'una sèrie d'unitats estratigràfiques absolutament heterogènies, pertanyents a diverses fases de l'assentament, la qual cosa ens inclina a descartar a priori que durant els treballs d'excavació arqueològica s'hagués pogut confondre algun tipus d'estructura prehistòrica preexistent amb alguna altra pertanyent a la fase romana. Així, en els nivells de la primera fase de l'establiment es van detectar una vintena de forats de pal d'entre 13 i 15 cm de diàmetre, que formaven una mena d'angle recte, i que es trobaven a una distància d'entre 0,40-0,90 m uns dels altres (fig. 2, a dalt). Són interpretats pels seus excavadors com la delimitació d'algun tipus de cabana. Tot i això, es va documentar estratigràficament que tots tallen la UE 286, que ha proporcionat materials arqueològics exclusivament d'arrel ibèrica, *dolia* i material constructiu com *tegulae* i *imbrices*. D'altres retalls d'aquesta fase, més o menys circulars, s'interpreten com a sitges, mentre que d'altres estructures negatives tenen una funció desconeguda per als excavadors del jaciment (CARBONELL 2009: 141-142, fig. 2). Així, pròpiament, no es pot parlar de cap resta constructiva, ni positiva ni negativa, que es pugui associar de forma inequívoca a una sèrie de materials ceràmics pertanyents a una fase d'ocupació preromana.

En qualsevol cas, i com succeeix també amb la ceràmica pertanyent al període romà, la terrissa prehistòrica es troba molt fragmentada. Això, no cal dir-ho, en dificulta l'estudi, per la qual cosa en ocasions no se n'ha pogut fer una atribució formal versemblant.

Els grans contenidors

Han estat documentats una sèrie d'atuellis que per la seva grandària, el seu gran diàmetre i el seu gruix de paret –sovint superior a 1 cm– hem de considerar com a tenalles d'emmagatzematge. Es tracta de grans vasos de vora exvasada (fig. 2, JV148-06-51-181 i JV148-06-51-R69), de pasta grollera amb abundant desgredant de quars, de feldspat i de mica de totes les mides. Les tonalitats solen ser marronoses, tot i que no falten exemplars bicroms (taronja-gris). El tractament més habitual de les superfícies sol ser l'allisat, i es documenta igualment l'espululat en la paret interna (fig. 2, GV-SR-02-1120-6) o fins i tot el brunyit en l'externa amb presència d'acanalats (fig. 3, JV148-06-51-R4). També hi trobem incisions obliqües fetes d'una forma una mica grollera (fig. 3, JV148-06-38-R1). Com a elements decoratius no falten les digitacions damunt de la vora (fig. 2, JV148-06-51-181) ni els cordons impresos (fig. 2, JV148-06-51-R69). Com a elements de premsió d'aquests grans vasos trobem les suspensions horitzontals (fig. 2, GV-SR-02-1120-6). Tots aquests elements presenten gran arcaisme, ja que apareixen en el bronze inicial o fins i tot abans.

Les olles o urnes

Són vasos de mida mitjana, amb parets d'entre 0,6 i 0,8 cm de gruix, majoritàriament de caràcter utilitari. S'observa la presència de dues categories, tipològicament parlant. A la primera pertanyen formes característiques clarament atribuïbles a contextos del bronze final, com les urnes del tipus Pons 13 (fig. 3, JV148-06-51-218) o Pons 11 (fig. 3, GV-SR-02-1128-4). Acostumen a presentar un tractament acurat a la paret interna –espululat en el cas de JV148-06-51-218 i brunyit pel que fa a GV-SR-02-1128-4–, mentre que la paret externa sol trobar-se allisada o fins amb una capa d'engalbat (GV-SR-02-1128-4). Atesa l'escassetat i la fragmentació d'aquest material, només podem esmentar que les vores són exvasades.

La resta dels vasos d'aquesta categoria, lleugerament més abundants que els de la precedent, pertanyen al vell fons formal heretat de l'edat del bronze, amb un tractament d'ambdues superfícies més senzill, ja que totes les parets, tant internes com externes, es troben simplement allisades. Formalment hi trobem més varietat, amb vasos que presenten la vora exvasada (fig. 3, JV148-06-51-R2 i JV148-06-285-10), la vora gairebé vertical (fig. 3, GV-SR-02-1173-R1) o fins i tot entrant (fig. 3, JV148-06-03-272).

En aquests vasos mitjans trobem els elements de premsió: concretament, un únic agafador en forma de botó, potser d'un total de quatre (fig. 3, JV148-06-51-R2). Pel que fa a les decoracions, observem que les d'aquesta categoria són majoritàriament arcaïtzants: digitacions o impressions (fig. 3, GV-SR-02-1173-R1 i GV-SR-02-1040-R5), incisions paral·leles fetes a mà alçada (fig. 3, JV148-06-51-R7), incisions obliqües sota la vora (fig. 3, JV148-06-51-R2) o d'altres menys habituals, com una ziga-zaga vertical (fig. 3, GV-SR-02-1042-R-94) de la qual trobem un paral·lel en un vas de l'establiment de La Mussara (Tarragona) (ROVIRA, SANTACANA 1982: pàg. 72, fig. 41, 2a. filera a la dreta).

La vaixela de taula

Considerem com a vaixela de taula aquells vasos que acostumen a presentar una mida més petita, i que molt sovint tenen uns acabats de més qualitat que la resta, la qual cosa impedia que anessin al foc (PONS 1984: 75). Com a formes més típiques, hi trobem els plats-tapadora dels tipus Pons 1 (fig. 4, GV-SR-02-1172-R1), Pons 2 (fig. 4, GV-SR-02-1121-2), i un peu alt anular pertanyent a una copa o vas del tipus Pons 18 (fig. 4, JV148-06-51-149). Per a la resta dels exemplars, resulta més difícil d'atribuir-ne la tipologia concreta atès el seu alt estat de fragmentació. Es tracta de vasos de vora exvasada (fig. 4, JV148-06-38-88 i JV148-06-51-R5), en ocasions bisellada (fig. 4, JV148-06-255-R1). No hi falta el bol (fig. 4, JV148-06-51-R1), que podria assimilar-se sense gaires problemes al tipus Pons 2c (PONS 1984: 135). En qualsevol cas, es tracta d'un vas molt utilitari, que ja trobem en períodes anteriors a l'edat del bronze, i que en aquesta fase resulta relativament habitual.

Pel que fa als tractaments de les superfícies dels vasos s'observa un predomini dels engalbats, espululats o brunyits, amb preferència pel que fa a les parets internes, la qual cosa evidencia una major cura en l'elaboració d'aquestes peces i potser, també, que ens trobem ja en una fase tardana del període (PONS 1984: 121).

Quant a les decoracions, destaca la paret interna del plat-tapadora GV-SR-02-1172-R1 (fig. 4), en què observem una sèrie d'acanalats distribuïts radialment, amb una línia isolada seguida de tres més paral·leles, una sèrie d'acanalats oblics, tres línies acanalades més, i altres acanalats oblics que van en sentit invers als primers. La superfície és de color negre, i es troba originalment engalbada i espululada o brunyida (el seu desgast no permet apreciar-ho bé), tot i que s'observen restes de lluentor. També és destacable el vas JV148-06-51-R70. Es tracta de quatre fragments de paret, sembla que del mateix vas, tot i que no remunten. Totes les peces presenten com a

1. Els antecedents prehistòrics de la vil·la romana de la Gran Via – Can Ferrerons ■ (Premià de Mar, Barcelona)

característica una paret interna de color negrós, molt ben allisada i engalbada, en la qual s'ha aplicat una decoració pentinada. En dos dels fragments forma un pentinat simple; en els altres dos, una trama com imitant un teixit, amb línies paral·leles verticals que s'alternen amb altres d'horizontals. Hem representat el fragment que es veu millor (fig. 4, JV148-06-51-R70). En la paret externa, tots quatre fragments també presenten una tonalitat negrosa, amb restes d'espátulat, que es conserven millor o pitjor depenent de la peça.

Altres elements

Tot i que no es troben directament relacionats amb aquest possible assentament preibèric, creiem que cal deixar constància de la troballa de dos elements prehistòrics més al jaciment de la Gran Via – Can Ferrerons.

El primer ja havia estat publicat anteriorment (COLL 2004: 78), ja que fou recuperat durant la intervenció arqueològica de 2001 a l'edifici de planta octogonal que es troba situat més amunt (fig. 1, sector 6), concretament en la UE 1093, que és l'estrat d'amortització final de l'àmbit 10. Es tracta d'una punta de fletxa en sílex de vores convexes, amb aletes i restes d'un peduncle convergent d'osques obtuses, que es troba fragmentat. El sílex és opac, de color gris clar amb alguna veta blanca. En l'anvers presenta retoc cobrent, amb retoc marginal simple en ambdós costats. S'observen dos escrostonats en la superfície. El revers es troba aplanat per abrasió, lleugerament còncav, i s'observen traces de retocs en els costats de la punta, també aplanats per l'abrasió. Hi ha un petit escrostonat més en la part dreta del taló. La punta de la part distal es troba una mica erosionada. Les seves mesures són: alçada 2,35 cm; amplada 1,55 cm, i gruix 0,30 cm (fig. 4, HF-1093-16).

Durant les recents intervencions en l'edifici octogonal durant l'any 2019, en la UE 5109, corresponent a una àrea de torrentera, fou recollit un fragment de paret en ceràmica feta a mà, molt rodat i erosionat, que es pot datar en època preibèrica.

Per bé que aquest fragment ceràmic pertany clarament a una deposició secundària, ignorem per quines causes la punta de fletxa de sílex arribà a un estrat d'amortització d'època tardoantiga.

Valoració

Aquestes escadusseres evidències, referides en el cas present a una de les darreres etapes de l'edat del bronze, són especialment interessants, sobretot perquè coneixem molt poques dades sobre aquests períodes

preibèrics, no només a Premià de Mar sinó en general al Maresme. I qualsevol aportació, per minsa que sigui, amplia el nostre coneixement d'unes etapes força desconegudes a la comarca (BASSOLS 1993).

El conjunt de materials estudiats pot ser adscrit cronològicament a una fase entre el bronze final III i la I edat del ferro, ateses les tipologies formals i les tècniques d'elaboració descrites per a totes aquestes ceràmiques. No ens atrevim a ser més precisos atesa la seva escassa representativitat. Amb tot, cal admetre el conservadorisme de la ceràmica de l'edat del bronze (GONZÁLEZ *et alii* 1999: 292), sobretot pel que fa a les peces més utilitàries amb uns tractaments més simples.

La ceràmica de taula presenta les característiques típiques de les produccions d'aquest període, és a dir, uns acabats en general de força qualitat, en moltes ocasions millors en les parets internes –on predominen els brunyits i els espátulats– que en les externes, que sovint acostumen a trobar-se tan sols allisades. Aquest fet és conegut des de fa molt de temps (MALUQUER 1945-46: 142). Es tracta d'una moda decorativa que va des del bronze final II fins al bronze final IIIb, i anirà desapareixent amb la I edat del ferro (PONS, TARRÚS 1980: 94-95; TOLEDO 1982: 74, o GONZÁLEZ *et alii* 1999: 105). Gairebé el mateix podem dir dels engalbats, que és una tècnica que neix en aquest període (PONS 1984: 111). Les vores bisellades, que també documentem en el jaciment, tendeixen a desaparèixer durant la I edat del ferro (PONS 1984: 113, 250; MOLLIST 2009: 71, 95). Com ja hem comentat, l'escassa representativitat del conjunt ens fa ser prudents a l'hora d'assignar atribucions cronològiques més precises.

L'absència de rodament de la majoria de la terrissa recuperada fa pensar en un jaciment arqueològic que es trobaria al mateix lloc on segles després s'aixecaran les estructures de la terrisseria romana de la Gran Via – Can Ferrerons, o tal vegada en un indret molt proper. La presència de grans vasos (fig. 2) fa pensar en un tipus d'assentament més o menys permanent, alhora que ens indica l'existència d'una societat agrícola de tipus sedentari (PETIT 1990: 23-30; PETIT 1992-93: 264) que requereix grans envasos per a l'emmagatzematge d'aliments (FRANCÈS, PONS 1996, 44), de la qual tenim altres testimonis en la prehistòria de la comarca, com els de can Bardina de Cabrera de Mar (COLL, BAGÀ 2018: 51-57, amb bibliografia anterior) o l'anomenada Sitja de Cabrils (BASSOLS *et alii* 2018: 43-51, amb bibliografia anterior).

Malgrat l'existència de grans vasos d'emmagatzematge també hi ha la possibilitat, com admeten alguns investigadors, que pugui tractar-se d'un establiment perible,

fet de brancatge i d'ús limitat, que no ha deixat cap resta estratigràfica. Aleshores hauríem de suposar un establiment amb permanències breus, anuals o escassament plurianuals (MAYA, PETIT 1995: 337). Sense cap més altre indicatiu resulta arriscat intentar definir el grup humà que va generar totes aquestes restes. Amb tot, podria tractar-se d'una de les nombroses petites comunitats pageses i ramaderes amb fórmules reproductives estables, ben adaptades a contextos locals, amb algun contacte extern esporàdic, tal com s'admet per a llocs com Can Roqueta, a Sabadell (GONZÁLEZ, MARTÍN i MORA 1999, 34-35; CARLÚS *et alii* 2007: 30). Els llocs idonis, com és el cas de l'àrea de la Gran Via – Can Ferrerons, són aquells en zones no gaire elevades i amb bona visibilitat sobre els camps que hi ha a la plana (PONS 1984: 106). En l'estat actual dels nostres coneixements no podem anar més enllà. En qualsevol cas hauran de ser noves obertures en el subsòl proper les que ens ofereixin la possibilitat de resoldre aquesta qüestió, documentant (o no) la presència d'un lloc d'habitació.

Les restes del bronze final - I edat del ferro de la Gran Via – Can Ferrerons s'afegeixen a d'altres evidències conegudes en les immediacions. Cal dir, però, que en la majoria dels casos que coneixem es tracta, gairebé sempre, de materials arribats per deposició secundària, sovint arrossegats per les rierades. És el cas de les abundants restes de la plaça de la Sardana de Premià de Mar (COLL 2004: 79-81, amb bibliografia anterior), de les del carrer de la Mercè, també de Premià de Mar (COLL 2004: 84-85, amb bibliografia anterior), de l'edifici Mar de Premià de Mar (COLL 2004: 85-86, amb bibliografia anterior), o d'alguna escadussera resta més atribuïble a aquest període, com una terrissa acanalada trobada a Can Verboom, a Premià de Dalt (COLL 2004: 86).

Molt diferent és el cas del poblament ibèric de la Cadira del Bisbe, que sí que presenta un assentament previ datable en la I Edat del Ferro (COLL *et alii* 2003-2004: 166, 174-176; COLL 2004: 81-84); o la plaça dels Països Catalans de Premià de Mar, amb evidències de l'existència d'un lloc d'habitació proper, que malauradament no fou confirmat en el decurs del control arqueològic que s'hi efectuà durant la construcció de l'aparcament subterrani malgrat documentar un significatiu lot de materials majoritàriament datables en el bronze final III, que apareixien a partir dels set metres de fondària (COLL 2013).

Pensem que, malgrat tractar-se en molts casos d'unes evidències escadusseres, cal continuar amb la recerca d'aquest passat preibèric que sembla escapolar-se entre la intensa antropització de la comarca, si volem entendre millor la posterior formació del poblament protohistòric de les nostres contrades.

Bibliografia

BASSOLS, I. (1993): La problemàtica de la investigació prehistòrica al Maresme. *IX Sessió d'Estudis Mataronins*, 7-16. Mataró.

BASSOLS, I.; DAVÍ, D.; FONT, O.; LLEONART, R.; LOU, A.: *Dòlmens i menhirs entre la Tordera i el Besòs. El grup megalític del Maresme i del Baix Vallès*. «Monografies» 13. Barcelona.

BERNI, P. (2015): Novedades sobre la tipologia de las ánforas Dressel 2-4 tarraconenses. *AespA* 88, 187-201. Madrid.

BOSCH, M.; COLL, R.; FONT, J. (2002): La vil·la romana de Can Ferrerons a la llum de les darreres intervencions. Propostes d'actuació arqueològica i de patrimonialització per a Premià de Mar. *XVIII Sessió d'Estudis Mataronins*, 53-70. Mataró.

BOSCH, M.; COLL, R.; FONT, J. (2005): La vil·la romana de Can Ferrerons (Premià de Mar, Maresme). Resultats de les darreres intervencions. *Tribuna d'Arqueologia* 2001-2002, 167-188. Barcelona.

CARBONELL, C. (2006): *Intervenció arqueològica a la vil·la romana de Can Ferrerons. Parcel·la delimitada pels carrers Gran Via, Jacint Verdaguer, Santiago Rusiñol i torrent Fontsana. Premià de Mar, el Maresme. 26 de juliol - 25 de setembre de 2006*. Memòria inèdita. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. Generalitat de Catalunya. Barcelona.

CARBONELL, C. (2009): Noves aportacions a l'estudi de la *pars rustica* de la vil·la romana de Can Ferrerons (Premià de Mar): el recinte de Llevant. *Actes del Simposi: Les vil·les romanes a la Tarraconense* (V. Revilla, J.R. González i M. Prevosti, eds.). Vol II, 139-154. «Monografies» 11. Barcelona.

CARLÚS, X; LÓPEZ CACHERO, F.J.; OLIVA, M.; PALOMO, A.; RODRÍGUEZ, A.; TERRATS, N.; LARA, C.; VILLENA, N. (2007): *Cabanès, sitges i tombes. El paratge de Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental). Del 1300 al 500 aC*. «Quaderns d'Arqueologia de Sabadell», 4. Sabadell.

COLL, R. (2004): *Història arqueològica de Premià de Mar*.

COLL, R. (2009a): La vil·la romana de Can Ferrerons (Premià de Mar, El Maresme). *Auriga. Revista de divulgació i debat del món clàssic* 55, 10-12. Barcelona.

1. Els antecedents prehistòrics de la vil·la romana de la Gran Via – Can Ferrerons ■ (Premià de Mar, Barcelona)

COLL, R. (2009b): Les darreres novetats arqueològiques a Premià de Mar (anys 2004-2007). *XXV Sessió d'Estudis Mataronins*, 209-232. Mataró.

COLL, R. (2013): *Memòria dels treballs de seguiment duts a terme durant el projecte de construcció «Obres de reforma dels espais urbans i construcció d'un aparcament subterrani a la plaça dels Països Catalans» (Premià de Mar, octubre-desembre de 2010 i febrer de 2011)*. Memòria inèdita. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. Barcelona.

COLL, R. (2015): L'edifici octagonal romà de can Ferrerons. *Full d'informació SCA 335*, 4. Barcelona.

COLL, R. (2016): Noves troballes a la vil·la de la Gran Via – Can Ferrerons (Premià de Mar, el Maresme). *XXXII Sessió d'Estudis Mataronins*, 17-29. Mataró.

COLL, R.; BAGÀ, J. (2018): Can Bardina / Can Pinyar (Cabrera de Mar, Maresme). A BASSOLS, I.; DAVÍ, D.; FONT, O.; LLEONART, R.; LOU, A.: *Dòlmens i menhirs entre la Tordera i el Besòs. El grup megalític del Maresme i del Baix Vallès*. «Monografies» 13. Barcelona.

COLL, R.; MONTLLÓ, J.; BOSCH, M. (2003-2004): El poblat ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Mar, el Maresme). Vuit anys de recerca (1992-2000). *Fonaments* 10-11, 161-211. Catarroja.

COLL, R.; PREVOSTI, M. (2016): La tècnica constructiva de l'edifici octogonal de Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). *QUARHIS* 12, 94-105. Barcelona.

COLL, R.; PREVOSTI, M. (en preparació): El edifici octogonal tardoantig de la villa de la Gran Via – Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). *Congreso Internacional. Las villas romanas bajoimperiales de Hispania*. Palencia, 15-17 de novembre de 2018.

COLL, R.; PREVOSTI, M.; BAGÀ, J. (2016): Primeros resultados del estudio del taller anfórico de la Gran Via – Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). *III Congreso Internacional de la SECAH-Ex Officina Hispana. Amphorae ex Hispania. Paisajes de producción y de consumo* (R. Járrega i P. Berni, eds.), 120-138. Tarraçona.

COLL, R.; PREVOSTI, M.; BAGÀ, J. (en premsa 1): Elements d'escalfament i de drenatge del *balneum* de l'edifici octogonal de Can Ferrerons (Premià de Mar, el Maresme): *tubuli latericii i clavi coctiles*. *XII Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme*. Dosrius, 5 de maig de 2018.

COLL, R.; PREVOSTI, M.; BAGÀ, J. (en premsa 2): L'edifici octogonal tardoantic de Can Ferrerons (Premià de Mar, El Maresme). *In Maritima. 2n. Simposi sobre història, cultura i patrimoni del Maresme medieval. Masos, masies i bordes: activitats agràries i elements patrimonials*. Vilassar de Dalt, 30 de juny de 2018.

FONT, J. (2013): *Intervenció arqueològica Horta Ferrerons – Vil·la romana de Can Ferrerons. Premià de Mar, el Maresme, 2001-2008*. Inèdit. Arxiu del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.

FRANCÈS, J.; PONS, E. (1996): El bronze final a la Catalunya costanera. *Curs Intensiu Universitari. El bronze final a Catalunya: una etapa en revisió*. Barcelona.

GONZÁLEZ, P.; MARTÍN, A.; MORA, R., coord. (1999): *Can Roqueta. Un establiment pagès prehistòric i medieval (Sabadell, Vallès Occidental)*. «Excavacions Arqueològiques a Catalunya» 16. Barcelona.

MALUQUER, J. (1945-46): Las culturas hallstáticas en Cataluña. *Ampurias* VII-VIII, 115-184. Barcelona.

MAYA, J. L.; PETIT, M. A. (1995): L'edat del bronze a Catalunya. Problemàtica i perspectives de futur. *Cultures i medi. De la prehistòria a l'edat mitjana. 20 anys d'arqueologia pirinenca. Homenatge al Professor Jean Guilaine. X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, 327-342. Puigcerdà.

MOLIST, N. ed. (2009): *La intervenció al sector 01 del conjunt històric d'Olèrdola. De la prehistòria a l'etapa romana (campanyes 1995-2006)*. «Monografies d'Olèrdola», 2. Barcelona.

PETIT, M. A. (1990): Les primeres etapes de l'edat del bronze al Vallès. *Limes* 0, 23-30. Cerdanyola del Vallès.

PETIT, M. A. (1992-93): El bronze final y la transición hacia la primera edad del hierro en la región central-costera de Cataluña. *Bajo Aragón Prehistoria* IX-X, 255-272. Saragossa.

PONS, E. (1984): *L'Empordà, de l'Edat del Bronze a l'Edat del Ferro. 1100-600 aC*. «Sèrie Monogràfica», 4. Girona.

PONS, E.; TARRÚS, J. (1980): Prospeccions arqueològiques al jaciment prehistòric de Puig Mascaró (Torroella de Montgrí). Un nou hàbitat del Neolític Antic i del Bronze Final al Baix Empordà. *Cypsela* III, 67-98. Girona.

PREVOSTI, M. (1981): *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Mataró.

PREVOSTI, M.; COLL, R. (2017): Un *balneum* du Ve siècle dans le bâtiment octogonal de Can Ferrerons (Barcelone). *Studies of the Rural World in the Roman Period* 10, 69-80. Girona.

PREVOSTI, M.; COLL, R.; BAGÀ, J. (2015): Sobre el moment fundacional de la vil·la romana de la Gran Via – Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). *II Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic Tarraco Biennal 2014*, 199-205. Tarragona.

PREVOSTI, M.; COLL, R.; BAGÀ, J. (en preparació): Ceràmiques d'imitació d'africanes de cuina al jaciment de la Gran Via – Can Ferrerons, Premià de Mar. *Homenatge al Dr. Alberto López Mullor. Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura*. Barcelona, maig de 2018.

PREVOSTI, M.; LINDROOS, A.; HEINEMEIER, J.; COLL, R. (2016): AMS 14C dating at Can Ferrerons, a Roman octagonal building in Premià de Mar, Barcelona. *Journal of Archaeological Science: Reports* 6, 275-283.

Consultable en línia: <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2016.02.005>

PUCHE, J. M.; PREVOSTI, M.; PADRENY, J. M.; COLL, R. (2014): El edificio de Can Ferrerons, estudio métrico y arquitectónico. A *XVIII CIAC. Centro y periferia en el mundo clásico* (J. M. Alvarez, T. Nogales i I. Rodà, eds.). Vol. II, 1077-1081. Mérida.

QUADRADA, R. (2002): *Vil·la romana de la Gran Via Can Ferrerons. Parcel·la delimitada pels carrers Gran Via – Mossèn Cinto Verdaguer – Santiago Rusiñol i Torrent Fontana*. Premià de Mar (*El Maresme*). Informe preliminar. Inèdit. Arxiu del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.

ROVIRA, J.; SANTACANA, J. (1982): *El yacimiento de la Mussara (Tarragona). Un modelo de asentamiento pastoril en el Bronce Final de Catalunya*. «Monografies Arqueològiques», 2. Barcelona.

TOLEDO, A. (1982): La cova de les Monges. Un habitatge de l'Edat del Bronze. *Cypsela* IV, 69-89. Girona.

1. Els antecedents prehistòrics de la vil·la romana de la Gran Via – Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona)

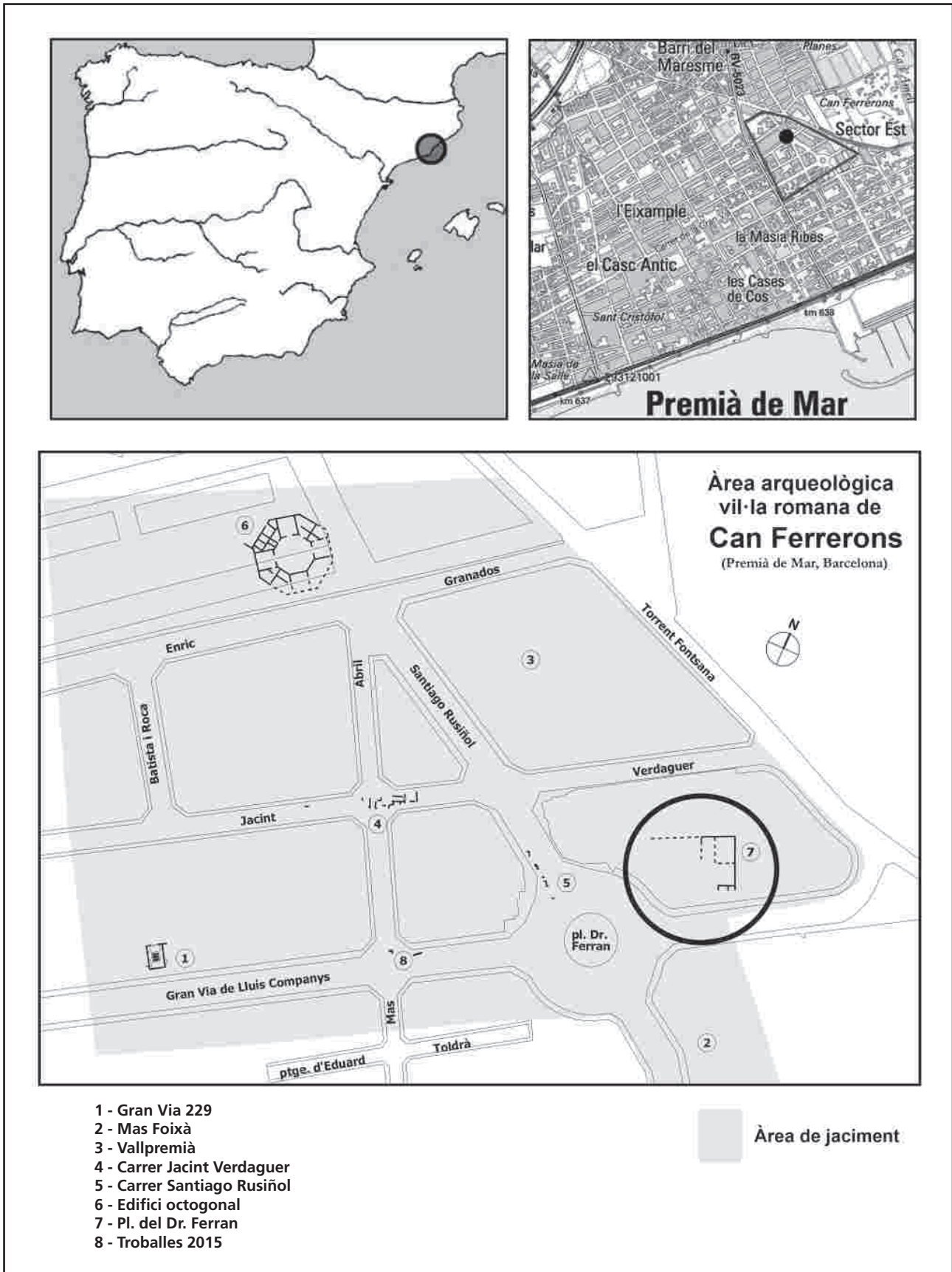

Fig. 1 / Situació del jaciment de la Gran Via-Can Ferrerons.
 Encerclat: sector 7, on s'han documentat les restes de material prehistòric.

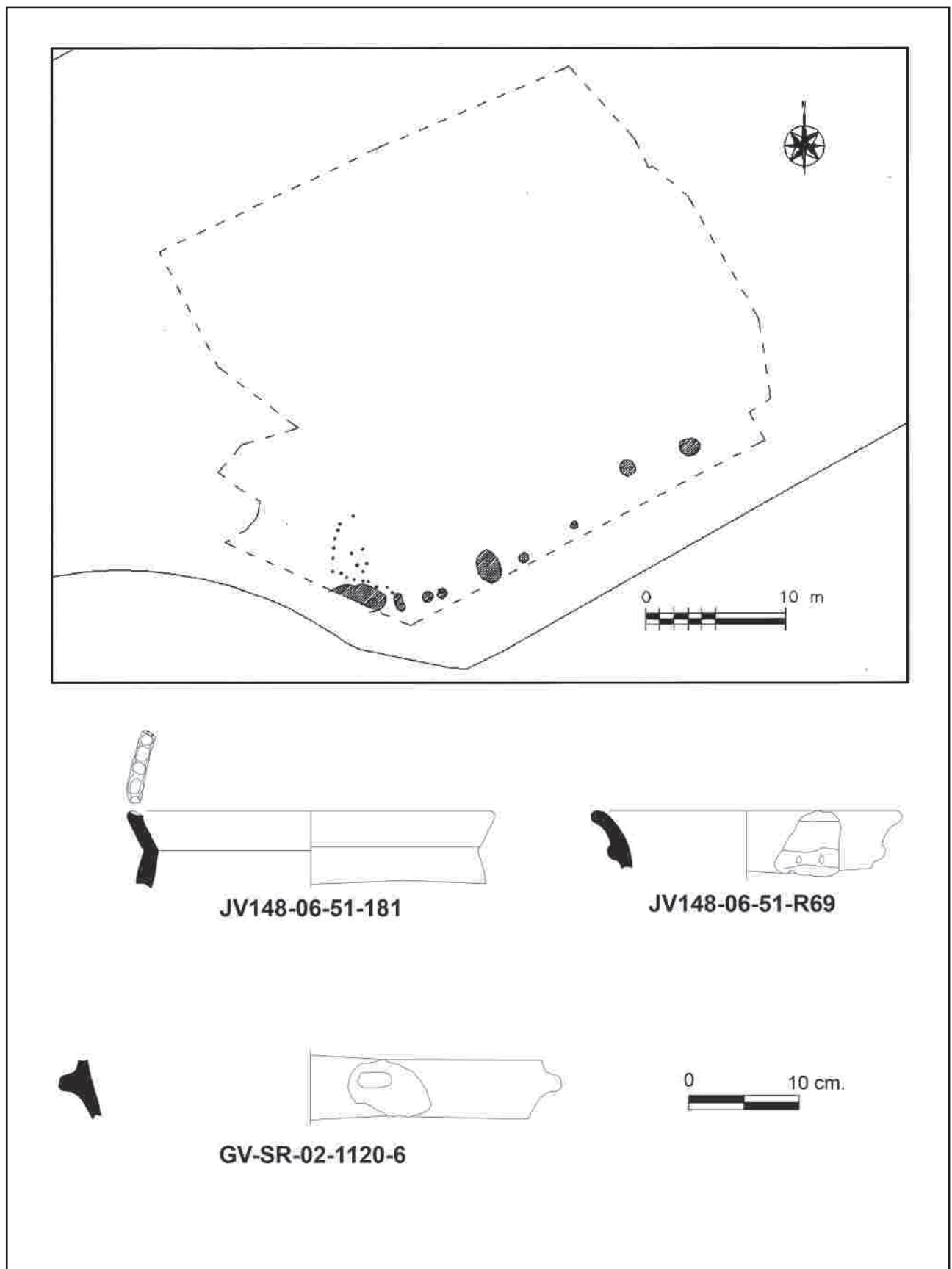

Fig. 2 / Part superior: fase 1 del sector (segons CARBONELL 2009: figura 2).
Part inferior: JV148-06-51-181, JV148-06-51-R69 i GV-SR-02-1120-6: grans contenidors.

1. Els antecedents prehistòrics de la vil·la romana de la Gran Via – Can Ferrerons
(Premià de Mar, Barcelona)

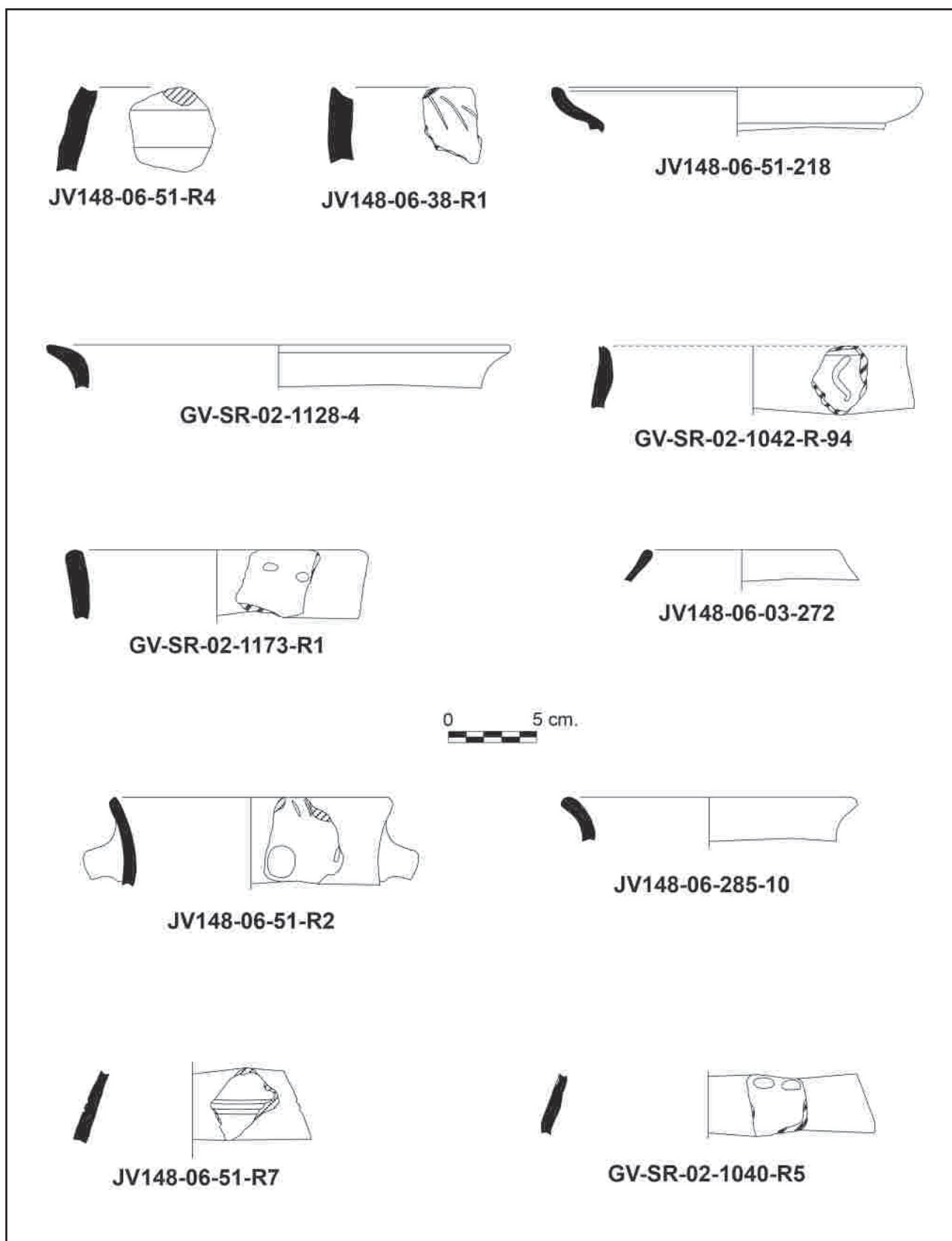

Fig. 3 / JV148-06-51-R4 i JV148-06-38-R1: grans contenidors; JV148-06-51-218, GV-SR-02-1128-4, GV-SR-02-1042-R-94, GV-SR-02-1173-R1, JV148-06-03-272, JV148-06-51-R2, JV148-06-285-10, JV148-06-51-R7 i GV-SR-02-1040-R5: urnes i olles.

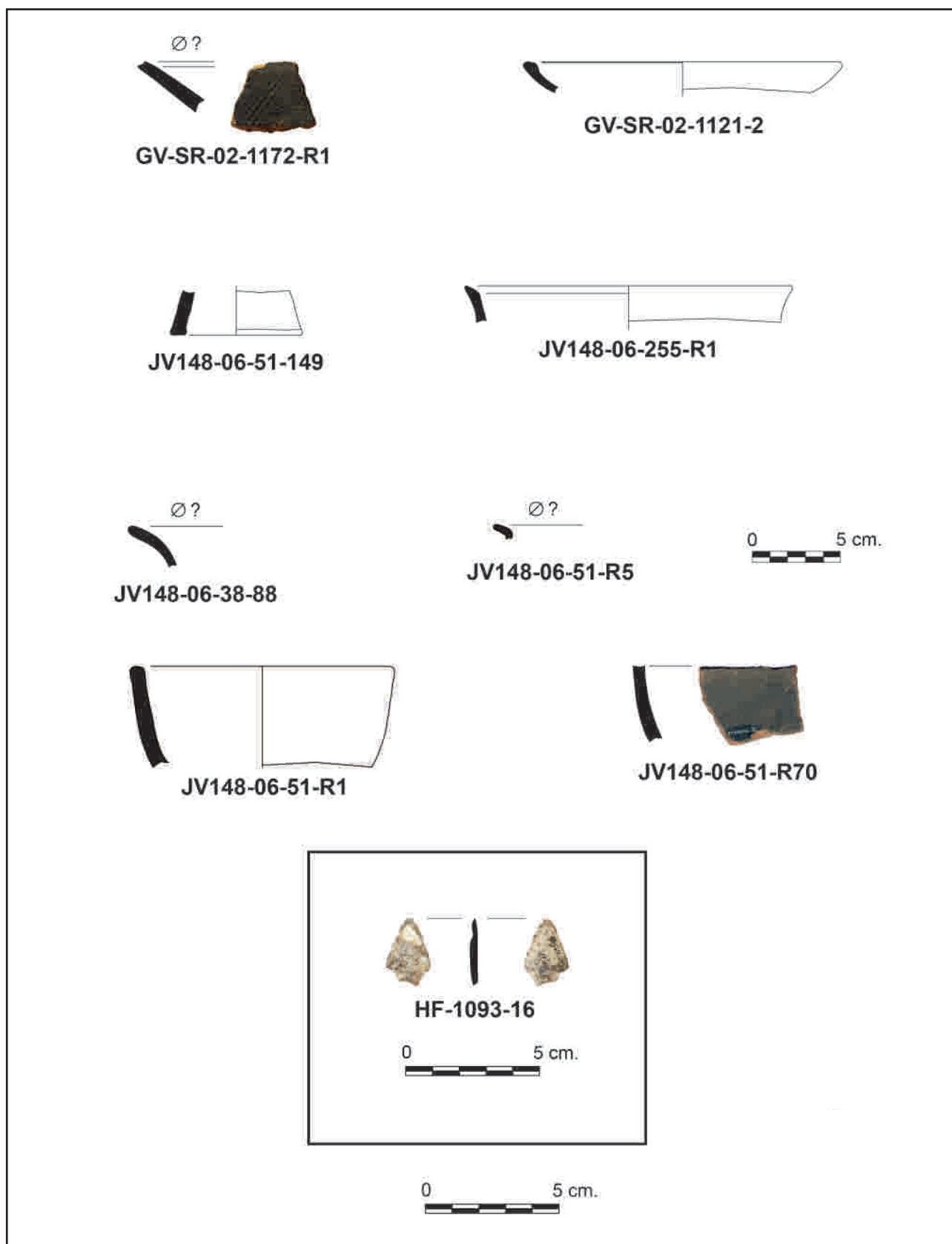

Fig. 4 / GV-SR-02-1172-R1, GV-SR-02-1121-2, JV148-06-51-149, JV148-06-255-R1, JV148-06-38-88, JV148-06-51-R5, JV148-06-51-R1 i JV148-06-51-R70: vaixel·la de taula; HF-1093-16: punta de fletxa en sílex.

Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrera de Mar)

Dolors ZAMORA MORENO

Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró

Joaquim GARCIA ROSELLÓ

Ajuntament de Mataró

Albert MARTÍN MENÉNDEZ

Ajuntament de Cabrera de Mar

Resum

L'any 2006, amb motiu de la reurbanització del sector, s'efectuà una intervenció arqueològica a Can Rodon (Cabrera de Mar), un espai que forma part del conjunt arqueològic de Ca l'Arnau. A part de diverses restes d'època romana republicana es trobaren i s'excavaren tres sitges, l'amortització de les quals cal situar en el segon quart del segle IV a.C. Aquestes sitges, les més antigues trobades ara per ara a la vall de Cabrera de Mar, ens documenten un període força desconegut del poblament ibèric de la vall, tot i que ja ens indiquen la seva importància, perquè fou durant aquest període quan s'evidencia que es comencen a produir les transformacions que posaran les bases de l'important desenvolupament econòmic, social, polític i cultural que es detecta en el segle següent.

Resumen

En el año 2006, con motivo de la reurbanización del sector se efectuó una intervención arqueológica en Can Rodon (Cabrera de Mar), un espacio que forma parte del conjunto arqueológico de Ca l'Arnau. Aparte de diversos restos de época romana republicana se excavaron tres silos, cuya amortización debe situarse en el segundo cuarto del siglo IV a.C. Estos silos, los más antiguos encontrados hasta el momento en el valle de Cabrera de Mar, nos documentan un período bastante desconocido del poblamiento ibérico del valle, pero que ya nos indica su importancia, puesto que fue durante este período cuando se evidencia el inicio de una serie de transformaciones que impulsarán el importante desarrollo económico, social, político y cultural que se detecta en el siglo siguiente.

Paraules clau

Ibers, Laietània, Vall de Cabrera de Mar, sitges, ceràmica àtica.

Situació geogràfica del jaciment

El conjunt arqueològic de Can Rodon de l'Hort està situat dins terme municipal de Cabrera de Mar, a la comarca del Maresme, a la costa central de Barcelona. El solar on es troba el jaciment és a prop de la confluència de les rieres de Sant Feliu i de Cabrera, quasi a la part final baixa del nucli antic urbà, en una zona mitjana de la vall de Cabrera de Mar. Les coordenades UTM són 449481 i 597685,5, i està a 94,95 m sobre el nivell del mar.

El jaciment rep el nom d'una masia medieval, actualment dedicada a l'hostaleria, que està situada cap l'extrem SW de l'àrea arqueològica. Aquesta masia i la seva terrassa, aparcament i altres equipaments estan situats en la parcel·la inferior de les dues en les quals està estructurat actualment el terreny i, concretament, les restes arqueològiques que ens ocupen estan dins la part més alta de la parcel·la superior, d'uns 3.100 m², a tocar del carrer Pere Jaume Català, que talla de nord a sud tot el substrat geològic associat a les restes arqueològiques.

Motivació de la intervenció arqueològica. L'excavació

Amb motiu d'un projecte d'urbanització del sector, l'any 2006 es va iniciar una intervenció arqueològica preventiva per esbrinar la importància, extensió i entitat dels possibles vestigis arqueològics presents en aquest solar que, tot i essent de propietat privada, havia de passar aviat a titularitat pública.

Els treballs, dirigits per l'arqueòleg municipal de Cabrera de Mar, Albert Martín, posaren al descobert un conjunt de restes arqueològiques que corresponen a diverses ocupacions humanes de l'indret, que abasten una cronologia des del segle IV aC fins al segle II dC.

El jaciment arqueològic de Can Rodon

La primera referència a troballes arqueològiques a la finca de Can Rodon de l'Hort es remunta al gener de l'any 1881, quan, en ocasió d'uns treballs d'anivellació d'uns terrenys agrícoles es trobaren diversos atuells ceràmics, ossos calcinats, cendres i objectes metàl·lics. La troballa casual va fer intervenir el propietari dels terrenys, el senyor Juan Rubio de la Serna, que aquell mateix any i durant els anys següents efectuà diverses excavacions en adonar-se de la importància del jaciment, que, des d'un primer moment, interpretà com a restes d'una necròpolis preromana.

Rubio de la Serna va comunicar els seus treballs i part dels resultats a la *Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia* en diferents informes i documents els anys 1888 i 1889 (REMESAL, AGUILERA, PONS, 2000), i en publicà un extens article l'any 1888 (RUBIO DE LA SERNA 1988). Les troballes també foren recollides i comentades parcialment per Josep Maria Pellicer i Pagès, en la seva obra *Estudios Arqueológico-históricos sobre ILURO* (PELLICER, 1887). L'any 1926, la vídua de Rubio de la Serna va donar els materials arqueològics al Museu d'Arqueologia de Barcelona, i Serra Ràfols en realitzà una descripció en un estudi publicat aquell mateix any (SERRA RÀFOLS, 1926).

L'any 1966, Josep Barberà s'interessà pels materials dipositats en el llavors Museu Arqueològic de Barcelona, i decidí estudiar-los exhaustivament, advertint alhora que calia contextualitzar-los arqueològicament, associant-los a les estructures funeràries que els havien d'haver acollit, cosa que en el moment de l'excavació no es va fer. Per assolir aquest fi, a part de tornar a estudiar els materials recuperats per Rubio de la Serna, es planteja una nova excavació arqueològica a la finca de Can Rodon de l'Hort, la qual s'efectuà els anys 1968-1969.

Aquests treballs, en el decurs dels quals s'excavaren quatre tombes, permeteren a Barberà concretar-ne la cronologia, esbrinar les característiques de les estructures funeràries i, com a conseqüència, deduir que els materials arqueològics recuperats per Rubio de la Serna podrien correspondre a unes altres deu tombes. Els resultats de la recerca es publicaren en un curt període (BARBERÀ, 1968-1969) (BARBERÀ, 1970).

De la campanya de l'any 2006, a part de la localització i excavació de les tres sitges que són objecte del present estudi, el conjunt de troballes més important són les restes de l'època romana republicana. Aquest complex d'estructures se situa principalment cap al quadrant sud-oest de la parcel·la.

El conjunt arqueològic d'època romana republicana de Can Rodon de l'Hort està ordenat a partir d'un carrer d'uns cinc metres d'amplada, orientat en sentit nord-sud i que es pot visualitzar en un tram d'uns quaranta metres. A la meitat del tram hi ha un creuament perpendicular amb un carrer, amb una cantonada aixamfranada. Entre el grup de construccions que hi ha al cantó oest del carrer destaquen les restes d'una domus en molt bon estat de conservació, fins al punt que, sense haver-la excavat, se'n pot reconèixer gairebé tota la planta.

També han resultat força interessants les estances trobades a la meitat sud del cantó est del carrer. Es tracta d'unes habitacions que semblen dedicades a activitats

2. Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrera de Mar) ■

artesanals, com és el cas d'un possible taller de forja. Aquestes habitacions s'obrien directament al carrer i se situaven, curiosament, a una cota molt inferior del terreny que hi ha més cap a l'est.

El darrer grup d'habitacions d'aquest període cronològic està isolat de la resta i se situa ja cap a l'extrem sud-oriental del solar, mirant ja en direcció a l'actual carrer Pare Jaume Català. Creiem que aquestes habitacions s'haurien de relacionar amb el conjunt que es va excavar l'any 1993, en ocasió de la construcció d'uns immobles, i que es coneix amb el nom de jaciment del Mas Català.

L'aportació més gran que ens fan les restes de Can Rodon de l'Hort és, precisament, adonar-nos que es tracta tot del mateix jaciment arqueològic, el qual se situa a banda i banda de la riera de Cabrera, ocupant una superfície encara per aclarir però que podria superar les tres hectàrees.

A l'extrem nord de la parcel·la es localitzaren un conjunt de restes constructives que cal situar cronològicament a l'època imperial romana. Aquestes construccions estan bastides sobre una gruixuda capa de sedimentació al·luvial de més de dos metres de gruix, que cobreix les cases i tallers ja abandonats de l'època republicana.

Pel que sabem fins al moment d'aquest grup d'estances, les quals han estat excavades de manera parcial entre els anys 2013 i 2017, és que hi ha clars indicis que pertanyen a un centre terrissaire on es fabricaren àmfores per a vi, vasos de parets fines, ceràmica d'ús comú, *dolia* i material constructiu.

De moment, les excavacions han aportat poques dades sobre l'estructura i distribució de la terrisseria, de la qual tampoc coneixem encara els forns. No obstant això, s'han trobat evidències de la seva activitat en forma de vestigis de diferents estructures. A més, són molt abundants les restes de materials utilitzats en la construcció dels forns escampats pel jaciment, i també els rebuïgs de cocció.

La part més ben coneguda d'aquest conjunt és un farciment abocat durant un procés d'anivellament en el decurs d'una reforma estructural de l'edificació, que va resultar especialment ric quant a mobiliari arqueològic, tant el produït en el lloc com el d'importació, i que ens proporciona una cronologia entre els anys 70-75 dC.

El registre arqueològic

Les tres sitges estan situades a l'est del solar, molt a prop del seu mur de tanca, que dona al carrer Pare Jaume Català (làm. 2). Estan relativament agrupades, separades entre si per uns 4 m. Estan isolades, ja que al voltant seu no hi ha més restes arqueològiques, i estan excavades dins el substrat geològic.

Sitja núm. 1

Sitja de forma ovoïdal, amb un diàmetre de boca de 0,78 m, un diàmetre màxim d'1,70 m i una altura de 2,19 m. Té una capacitat de $3,46 \text{ m}^3 = 3.460$ litres. Al seu interior es documentaren set estrats de diferent composició geològica, però que corresponen a un abocament fet al mateix temps (làm. 3, núm. 1).

El material arqueològic

La ceràmica de vaixel·la d'importació trobada en aquesta sitja és tota de procedència àtica: ceràmica àtica de figures roges i ceràmica àtica de vernís negre.

Pel que fa a la ceràmica àtica de figures roges, s'han trobat un total de tres peces diferents, totes consistents en vasos per beure. La primera és un fragment de la part superior del cos d'un cílix (làm. 4, núm. 1). Pel tipus de vora amb carena, la forma de la curvatura del cos i la fondària del cos de la peça, creiem que podria classificar-se com un cílix de peu baix, tot i que la classificació concreta només es pot fer quan resta sencer, ja que és el tipus de peu el que en determina la classificació (MIRÓ 2006, 101). La part externa està envernissada de negre, però en la seva part interior hi ha restes de decoració d'una franja circular de meandres que emmarca un probable medalló central amb una possible decoració figurada. És molt difícil atribuir la peça a algun taller o pintor concret només amb la decoració conservada, ja que la majoria emmarcaven les figures internes dins d'un medalló central confeccionat amb un cercle de meandres.

La segona peça trobada és un càntar del tipus Saint Valentin (làm. 4, núm. 2), classificat dins del grup VII d'aquest pintor, que pot correspondre tant a càntars com a escifs (HOWARS, JOHNSON 1954, 194-195). En el nostre cas es tracta d'un càntar de vora exvasada amb un esquema decoratiu en un dels costats del vas, que correspon a una franja de llengüetes al llavi i, a sota, uns set panells verticals en què s'alternen zones negres i zones reservades. Les zones reservades estan

decorades amb línies obliqües de vernís diluït, mentre que les zones negres estan decorades amb pintura blanca. El panell negre central té una decoració de plomes, mentre que els panells negres laterals estan decorats amb fulles d'heura. A sota d'aquests panells hi ha una altra franja de possibles fulles en pintura blanca que giren cap a la dreta. Un càntar de forma i decoració semblant s'ha trobat a Ullastret (PICAZO 1977, 91 i làm. XXIV núm. 2).

La tercera peça de figures roges és la vora d'un escif (làm. 4, núm. 3) que presenta restes d'uns cercles concèntrics com a decoració. Aquest tipus de decoració sembla que correspon a la dels vasos àtics del taller del grup del Noi Gros (Fat Boy), tal com podem apreciar en els exemplars trobats a Empúries (MIRÓ, 2006, 228 fig. 599 i 601, 229 fig. 603).

Pel que fa a la ceràmica àtica de vernís negre, es van trobar un total de quatre peces i sis fragments informes.

La primera és una copa de peu baix (làm. 4, núm. 4) de la qual es conserven part de la carena i les dues nanses horitzontals just a sota de la vora, que és recta. Tot que la forma més típica de ceràmica de vernís negre que té les nanses prop de la vora és el bolsal, la curvatura de la paret de la nostra peça fa que no es pugui identificar com a tal, ja que el bolsal té les parets verticals.

Pel que fa a la nostra peça, hem trobat un possible paral·lel en una copa de peu baix trobada a l'Àgora d'Atenes, la núm. 464 (SPARKES, TALCOTT, Vol. II Fig. 5, núm. 464, PL. 21 núm. 464I).

Es localitzaren també dos escifs del tipus àtic (làm. 4, núm. 6 i 7), amb la vora lleugerament exvasada i l'inici de la doble curvatura característica de les peces del tipus àtic del segle IV aC. Un dels dos conserva l'arrencament de les nanses. L'escif de vernís negre és una forma molt abundant entre la ceràmica de vernís negre trobada a Empúries (SÁNCHEZ, PÉREZ-AGUAYO 2018, 121).

També s'ha trobat una petita vora exvasada d'una forma indeterminada (làm. 4, núm. 5).

La resta de material d'importació està format per 40 fragments informes d'àmfores d'origen púnico-ebusità, set fragments informes d'àmfora massaliota, cinc fragments informes d'àmfora cartaginesa i un altre fragment informe d'àmfora púnica indeterminada. Es localitzaren també dos fragments informes de ceràmica comuna d'importació: un fragment informe de ceràmica cartaginesa, i l'altre d'una procedència que no s'ha pogut identificar.

Quant a la ceràmica indígena, d'entrada s'aprecia una proporció similar entre la ceràmica feta a torn i la ceràmica feta a mà. Destaca l'escassa presència de ceràmica grisa ibèrica en comparació amb les produccions oxidades: tan sols tres fons de vasos de difícil classificació tipològica (làm. 4 núm. 8 a 10).

De ceràmica comuna oxidada ibèrica hi ha vaixel·la de taula, plats o bols de diferents mides (làm. 4, núm. 12 a 16), i la imitació d'una cília (làm. 4, núm. 11). El material més abundant correspon, però, a gerres de transport i/o emmagatzematge, totes amb les vores exvasades, cos globular o ovoïdal i amb una o dues nanses (làm. 5, núm. 1 a 3, làm. 5, núm. 5 a 7 i làm. 6, núm. 1 a 8). Hi ha també una enòcoa (làm. 5, núm. 4) i una tapadora d'una urna d'orelletes perforades (làm. 6, núm. 16).

De ceràmica ibèrica feta a mà, la majoria de formes trobades corresponen a olles de diferents mides, amb la vora exvasada (làm. 7, núm. 1), o més freqüentment de vora recta o lleugerament corbada cap a l'interior (làm. 7, núm. 2 a 4, làm. 8, núm. 1 a 6). D'aquesta producció, també en destaquen les tapadores (làm. 8, núm. 17 i 18 i làm. 9, núm. 1 a 5), i en molta menys proporció els bols (làm. 8, núm. 12) i altres recipients més petits (làm. 8, núm. 14).

D'àmfora ibèrica n'hem localitzat de producció local o regional (làm. 9, núm. 6 i 9), i altres produccions de zones més meridionals (làm. 9, núm. 7 i 8).

Quant a altres materials cal destacar 10 peces discoïdals, el diàmetre de les quals oscil·la entre 3,5 i 6 cm. Bàsicament estan fetes amb retalls de ceràmica ibèrica a torn, tot i que n'hi ha d'altres –les més escasses– que són retalls d'àmfora púnica ebusitana. També es trobaren tres fusaioles (làm. 9, núm. 10 i 11) i una destrall de pedra.

De pasta de vidre hi ha una dena d'origen púnica, de color negre amb una ratlla blanca enroscada en espiral. Té una llargada de 1,4 cm, un gruix de 0,6 cm i un orifici amb un diàmetre interior de 0,35 cm (làm. 10, núm. 1).

Els metalls estan ben representats a partir d'un quants objectes de bronze. En destaquem tres fíbules, dues de les quals del tipus de peu elevat amb botó final (làm. 10, núm. 2 i 3) i la tercera del tipus La Tène I (làm. 11, núm. 1), i dos fragments d'agulla, possiblement també de fíbules. Una es conserva en una llargada de 6,8 cm (làm. 11, núm. 2) i l'altra de 2,2 cm. També hi ha una anella d'1,7 cm de diàmetre (làm. 11, núm. 3), una espàtula de cosmètica, que es conserva en una llargada de 5,4 cm i una amplada màxima d'1 cm (làm. 11, núm.

2. Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrer de Mar) ■

4); dues petites boles o denes, una d'1 cm de diàmetre amb dos orificis i l'altra de 0,8 cm de diàmetre amb un orifici (làm. 12, núm. 1), i restes d'una malla molt petita (làm. 12, núm. 2).

Cronologia d'amortització de la sitja

La cronologia dels càntars Saint Valentin els situa en la segona meitat del segle V aC, moment àlgid de la seva producció, tot i que també es poden trobar a començaments del segle IV aC. Es tracta d'una producció bastant popular a la península ibèrica. En trobem força exemplars a Empúries (MIRÓ 2006, 234) i a Ullastret (PICAZO, 2015, 93), on els grups VI i VII són els majoritaris, sobretot l'últim, tipus al qual pertany el nostre exemplar, datat al voltant del 400 aC (PUJOL 1989, 51). Pel que fa a la cília de peu baix, tot i que és una forma que es troba durant el segle V aC, el seu moment àlgid s'ha de situar en el segle IV aC. Així, veiem que a Empúries s'han trobat 88 exemplars datables durant el segle V aC i 134 durant el segle IV (MIRÓ 2006, 102). Malauradament no podem atribuir-la a cap pintor, fet que ens hauria ajudat sens dubte a situar-la cronològicament amb més precisió.

Tot i que estem parlant de peces que poden ser situades tant en el segle V aC com en el segle IV aC, la troballa del fragment d'escif atribuïble al taller del Noi Gros (Fat Boy) ens ajuda a fixar cronològicament el conjunt en el segle IV aC.

Durant aquest segle hi ha una estandardització dels tallers grecs que fabriquen per al Mediterrani Occidental. Hi ha menys tallers, però una major producció que es constata per la gran difusió, per tota la península ibèrica, dels grups de Telos, Viena 116 i Noi Gras (Fat Boy) (AQUILUÉ, MIRÓ 2014, 247). El taller del Noi Gras (Fat Boy), especialitzat a produir ceràmica per exportar i que se centra sobretot en la fabricació d'escifs, fabricà les seves peces durant el segon quart del segle IV aC (MIRÓ 2006, 222).

La ceràmica àtica de vernís negre ajuda a refermar aquesta cronologia. La seva troballa als jaciments catalans durant el segle IV aC és habitual. Tanmateix, entre totes les formes s'han de destacar, durant la primera meitat del segle, els vasos per beure, sobretot l'escif, que sobresurt entre les altres formes per quantitat. Aquest fet s'aprecia també en aquesta sitja. Els vasos per beure –cíllics, escifs, bolsals i cíllics-escifs– són les formes àtiques més comunes als jaciments ibèrics durant la primera meitat dels segles IV aC (SÁNCHEZ, PÉREZ-AGUAYO 2018, 121).

Crida l'atenció la nul·la presència de la ceràmica àtica de vernís negre més comuna en els nostres jaciments durant la segona meitat del segle IV aC. Ens referim a les formes Lamb. 21, 22 i 23. Això ens fa pensar que, pel que fa a la cronologia aportada per la vaixel·la de taula, hem de situar l'amortització de la sitja en el segon quart del segle IV aC.

Pel que fa als fragments d'àmfores d'importació trobades, tot i la troballa d'alguns d'àmfora massaliota, no ens ha d'estranyar la presència majoritària de l'àmfora púnica ebusitana, ja que durant el segle IV aC la majoria de les àmfores i de la ceràmica comuna que trobem a les nostres costes són d'aquesta procedència (SANMARTÍ *et alii* 2009, 233) (ASENSIO 2010, 711), fruit de la política comercial d'Eivissa, amb vaixells amb càrrega mixta, constituïda per productes púnics i mercaderia grega.

Proposem, per tant, com a cronologia d'amortització de la sitja el segon quart del segle IV aC.

Sitja núm. 2

Sitja de forma ovoïdal, amb un diàmetre de boca de 1,06 m, un diàmetre màxim de 1,68 m i una altura de 2,58 m. Té una capacitat de 3,84 m³ = 3.840 litres. Al seu interior es documentaren 11 estrats de diferent composició geològica, però que corresponen a un sol moment d'abocament (làm. 3, núm. 2).

El material arqueològic

El material de vaixel·la fina d'importació trobat a la sitja es limita a dues peces àtiques: una vora amb nansa d'un escif de figures roges i una vora d'un cília-escif de vernís negre. Totes dues, igual que els materials àtics de la sitja núm. 1, són vasos per beure.

L'escif de figures roges és una producció àtica, i es caracteritza per tenir la vora un xic exvasada i un possible carenat del cos. L'interior de la peça està pintat de color negre, mentre que l'exterior està decorat amb restes d'una voluta vertical enroscada al voltant de la nansa i restes de l'inici d'una altra decoració indeterminada amb pintura blanca (làm. 13, núm. 1).

La segona peça trobada és un cília-escif de vernís negre (làm. 13, núm. 2). Aquest és un terme convencional que s'utilitza per designar un tipus de copes per beure, de cos profund. Hi ha dos tipus d'aquest vas: el tipus 1, amb la vora recta a la cara exterior i motllura interna marcant el començament del llavi, i el tipus 2,

amb el llavi còncav en la cara exterior i lleugerament engruixit en la vora (PICAZO 1977, 105). El nostre exemplar, que no conserva les nanses, té el llavi còncav, engruixit just a la vora, i té una motllura que marca el començament del llavi, per la qual cosa s'ha de situar dins del grup 2.

Pel que fa a la resta de material d'importació, es localitza un fragment informe de ceràmica comuna ebusitana amb restes de pintura i un fragment informe també de ceràmica comuna de procedència indeterminada.

Les àmfores d'importació estan representades per set fragments informes d'àmfora massaliota, dues nanses i 41 fragments informes d'àmfora púnica ebusitana, dos fragments informes d'àmfora cartaginesa i cinc fragments informes d'àmfora nord-africana.

Pel que fa a la ceràmica ibèrica, s'han trobat alguns fragments de vores de gerros (làm. 13, núm. 4 a 6), una mena de gibrell (làm. 13, núm. 3), un fragment de vora de tapadora (làm. 13, núm. 7) i el fons d'un morter (làm. 13, núm. 9). De ceràmica ibèrica feta a mà, les formes més abundants són les olles, de vora recta o lleugerament exvasada (làm. 14, núm. 1 a 5) i les tapadores (làm. 14, núm. 10 a 13). L'àmfora ibèrica està representada per sis peces, de les quals una és de procedència meridional (làm. 13, núm. 10) i la resta produccions locals (làm. 13 núm. 11 i làm. 15 núm. 1a 4).

D'altres materials són sis peces discoïdals amb diàmetres que van dels 3,5 cm al 6 cm, tots retalls de ceràmica ibèrica comuna, i un retall d'àmfora púnica ebusitana. També es trobà una destrat de pedra.

Cronologia d'amortització

L'escif de figures roges té la vora exvasada. Aquest tipus de vora comença a aparèixer en aquests vasos a finals del segle V aC. Passar de la vora recta a la vora exvasada implica també un canvi formal pel que fa a la paret del vas, que per sota de la vora deixarà també de ser recta i anirà formant una carena. Aquesta tendència s'anirà incrementant al llarg del segle. Així doncs, la nostra peça ha de ser, com a mínim, de finals del segle V aC.

Tanmateix, segons Beazley, la majoria dels escifs de figures roges tardanes són produïts pel taller del pintor del Noi Gros (Fat Boy), especialitzat en aquest tipus de vasos (PICAZO 1977, 76). Així, trobem que la majoria d'escifs trobats a Ullastret són de figures roges tardanes. (PICAZO 1977, 76).

No hem d'oblidar que si durant el segle V aC les cílixs eren els vasos majoritaris, durant el segle IV aC passaran a ser-ho els escifs. (MIRÓ 2006, 109). Pel que fa al cílix-escif, la seva producció s'inicià a finals del segle V aC i abasta la primera meitat del segle IV aC, (PICAZO 1977, 62). A Empúries s'han trobat 30 cílixs-escifs de figures roges en el segle IV aC a la Neàpolis (MIRÓ 2006, 115 fig. 168) i, tot i que resta pendent d'estudiar la major part de la ceràmica àtica de vernís negre trobada, se n'han trobat també d'aquest tipus en els estrats 5023 i 5025, datats en el segle IV aC, procedents de l'excavació l'any 1987 de la muralla septentrional de la Neàpolis (SÁNCHEZ, PÉREZ-AGUAYO 2018, 127, fig. 1, i 132).

En el cas d'Ullastret, el cílix-escif és un dels vasos més comuns (PICAZO 1977, 62). Se n'hi conserven fragments d'un centenar, la majoria del denominat tipus 2, com és el cas del nostre, i situats –els que s'han pogut datar– durant la primera meitat del segle IV aC (PICAZO 1977, 107).

Quant al material àtic trobat a la sitja núm. 2, observem moltes similituds amb el mateix tipus de material trobat de la sitja núm. 1. Hi ha ceràmica de figures roges del taller del Noi Gros (Fat Boy), datat en el segon quart del segle IV aC (MIRÓ 2006, 222), vasos de vernís negre amb formes antigues, com és el cas del cílix-escif datat durant la primera meitat del segle IV aC, i l'absència de les formes més comunes presents durant la segona meitat del segle IV aC, com és el cas de les formes Lamb. 21, 22 i 23.

Pel que fa a les àmfores, ens trobem davant d'una situació molt similar, amb una presència molt majoritària de l'àmfora púnica ebusitana i d'influència púnica per davant de l'àmfora massaliota, que també és present. És aquesta, tal com ja hem explicat a la sitja núm. 1, una característica comuna del segle IV aC.

Datem, per tant, l'amortització de la sitja en el segon quart del segle IV aC.

Sitja núm. 3

Sitja de forma ovoïdal, amb fons pla, de diàmetre màxim 1,36 m i altura conservada de 0,90 m. Té una capacitat conservada de 0,93 m³ = 930 litres. Al seu interior es documentaren quatre estrats de diferent composició geològica (làm. 3, núm. 3).

Aquesta és la sitja en què s'ha trobat menys material arqueològic de les tres. Pel que fa a la vaixela d'importació, només s'ha localitzat un fragment d'una paret de

2. Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrera de Mar) ■

la part propera al peu d'un escif de figures roges (làm. 16, núm. 1). Per la forma que presenta, es tracta d'un escif del tipus àtic, amb la doble curvatura o carena, que fa que la paret s'estrenyi més en la zona propera al peu. Pel que fa a la decoració, s'observen el que semblen les restes de la part superior d'una palmeta oberta. La resta de la decoració no s'aprecia bé.

Es tracta d'una decoració molt similar a la del peu d'un escif de figures roges que es troba al Museu de Mataró provinent de l'*oppidum* de Burriac i que no té context (núm. d'inventari 8006) i que fou publicat per Pierre Rouillard (ROUILLARD 1981, 8, 10 fig. 1 i 13 PLI 6), que l'atribueix probablement al grup del Noi Gros (Fat Boy) i la data entre el 375-350 aC. Per les característiques de la decoració creiem que aquesta peça també s'ha d'atribuir al taller del Noi Gros (Fat Boy).

L'altre fragment de vaixel·la fina trobat és un fragment informe de ceràmica àtica de vernís negre.

Pel que fa a les àmfors, es localitzaren 15 fragments informes d'àmfora massaliota, tres d'àmfora púnica ebusitana i un d'una àmfora d'importació de procedència indeterminada.

De ceràmica ibèrica comuna a torn tan sols hi ha un petit vas de perfil en S i dues nanses horitzontals, que recorda un escif (làm. 16, núm. 2), i la vora d'una àmfora ibèrica laietana (làm. 16, núm. 3). De ceràmica feta a mà hi ha dues olles de vora lleugerament reentrant (làm. 16, núm. 4 i 5).

D'altres materials, cal destacar la troballa de 19 fragments de dentàliums, possiblement usats per confeccionar algun braçalet o penjoll (làm. 17, núm. 1) i 67 petites petxines, totes amb un petit orifici, segurament també per ser usades com alguna mena de penjoll o ornament personal (làm. 17, núm. 2).

Cronologia d'amortització

Tot i que hi ha molt poca ceràmica d'importació, l'escif de figures roges és prou significatiu per poder aportar-nos una datació bastant concreta. En considerar que es tracta d'una peça del taller del Noi Gros (Fat Boy), l'hem de situar, com a mínim, dins del període de fabricació d'aquest taller, que com ja hem vist fabricà les seves peces durant el segon quart del segle IV aC (MIRÓ 2006, 222), o en un moment posterior.

La resta de ceràmica d'importació –tant l'àtica de vernís negre com les àmfors– ens aporten una cronologia molt general dins del segle IV aC, que perfectament es

pot encabir en la cronologia que ens proporciona l'escif de figures roges. L'absència de ceràmica de vernís negre que puguem situar clarament dins de les produccions que trobem a la Vall de Cabrera durant la segona meitat del segle IV a C ens dona una cronologia d'amortització d'aquest sitja en el mateix període que les altres dues: segon quart del segle IV aC.

Consideracions finals

Dinàmiques de rebliment i d'amortització de les sitges

Durant l'excavació s'identificaren i documentaren una sèrie d'estrats a l'interior de cadascuna de les tres sitges, en concret set estrats a la sitja núm. 1 (unitats estratigràfiques núm. 101 a 107), 11 estrats a la sitja núm. 2 (unitats estratigràfiques núm. 201 a 211) i quatre estrats a la sitja núm. 3 (unitats estratigràfiques núm. 301 a 304). En tots els casos es tracta de sediments amb diferències edafològiques, algunes amb petits matisos pel que fa a la coloració i consistència de les terres, i d'altres més diferenciades en tractar-se de composicions geològiques diferents.

Malgrat aquesta diferència edafològica, entenem que el rebliment de les sitges s'efectuà en un mateix moment o en un període curtíssim, atès que s'han trobat diversos fragments ceràmics, que s'enganxaven entre si, d'una mateixa peça en estrats diferents. Aquest fet ens fa considerar, per l'anàlisi de tots els materials trobats dins de les sitges, que hi van ser dipositats en un sol moment, per la qual cosa els hem ajuntat a l'hora del seu estudi.

Tanmateix, en l'estudi de les restes de la fauna trobada en la sitja núm. 1 (vegeu Valenzuela i Nieto, en aquest volum), es determina una dinàmica de rebliment que val la pena comentar. Les autores interpreten que aquesta sitja, una vegada va perdre la seva funció original com a graner, estigué un temps buida, sense reblir, moment en el qual es formaren de forma natural els tres estrats més profunds (UE 105, 106 i 107). Al cap de poc temps s'efectuà un abocament artificial (UE 104), en el qual hi detecten les restes d'una activitat ritual, potser un banquet. I en aquest sentit fan un paral·lelisme amb les fosses excavades a Mas Castellar de Pontós (PONS, GARCIA 2008) (COLOMINES *et alii* 2013) o la de Monédière (Bessan, Hérault), que s'han interpretat com les restes d'un gran banquet col·lectiu (BEYLIER *et alii* 2018). Els estrats UE 103, 102 i 101 es formarien immediatament després, també de forma artificial. En el rebliment de les sitges núm. 2 i 3 no detecten cap fet singular, en tractar-se d'un reompliment artificial fet en un sol moment.

Tot i haver-se detectat en la sitja núm. 1 un abocament diferenciat i singular, un possible banquet, entenem que no és comparable a les fosses rituals abans esmentades, la del Mas Castellar de Pontós i la de Menédiene. Tot i acceptar la hipòtesi de l'existència de les deixalles d'un banquet, el tipus de material ceràmic que acompanya les restes òssies de fauna sembla característic d'una deposició domèstica, no ritual. En la sitja núm. 1 de Can Rodon, la proporció entre ceràmica ibèrica feta a torn i ceràmica ibèrica feta a mà és molt similar, a diferència de la fossa ritual del Mas Castellar de Pontós, on només es trobà una sola peça de ceràmica feta a mà. L'altra producció ceràmica que es troba amb relativa abundància a la sitja núm. 1 de Can Rodon és l'àmfora ibèrica, la qual no es trobà en la fossa del Mas Castellar de Pontós. La ceràmica feta a mà –en quantitat considerable– i l'àmfora ibèrica són característiques d'una deposició no ritual, de material força comú en l'àmbit domèstic. Aquests fet ens fa pensar que si bé es produí un abocament singular en un moment determinat, les restes òssies d'un banquet, aquest es realitzà en un context d'abocament d'altres materials de tipus domèstic.

Les sitges a la vall de Cabrera de Mar

L'existència de sitges d'època ibèrica a la vall de Cabrera de Mar era un fet conegut des de feia molt de temps (RIBAS, MARTÍN, 1960-1961) (RIBAS, 1964) (RIBAS, 1966). Aquestes sitges s'havien detectat com a conseqüència de les diferents transformacions urbanístiques de la zona: obertures de nous camins, construcció d'algunes cases i, darrerament, d'urbanitzacions. Aquestes remodelacions han ocasionat, en el millor dels casos, l'escapçament o seccionament de les sitges. Actualment, deixant de banda les sitges trobades a l'interior de l'*oppidum* de Burriac, se'n comptabilitzen una cinquantena distribuïdes en diversos indrets de la vall. Ara per ara s'han localitzat quatre zones on les sitges apareixen agrupades: són els grups de sitges anomenats de Can Miralles-Can Modolell, Can Bartomeu, les situades en l'antiga propietat del senyor Rafael Esteban i zones del voltant, i les de Can Català. També n'hi ha algunes que semblen estar aïllades, com la de Ca l'Augusto i la de Can Ros.

En tots els casos són forats fets a la roca, de forma més o menys ovoïdal, amb una altura mitjana d'uns dos metres i mig i un diàmetre màxim d'uns dos metres. En general, una vegada havien perdut la seva funció original com a graners s'utilitzaren com a dipòsits de deixalles.

Grup de Can Miralles-Can Modolell

Actualment desaparegut, estava en part situat a l'actual camí de Can Segarra, entre les masies de Can Bartomeu –fins fa pocs anys propietat de la família Miralles– i la de Can Modolell. D'aquest grup s'havien localitzat i excavat, de forma intermitent entre els anys 1964 i 1989, un total de 14 sitges (GARCIA, PUJOL, ESTEBAN, 1981) (PUJOL, GARCIA, 1985) (ZAMORA et alii, 1994). Es desconeix el moment de construcció de les sitges, i si aquestes foren construïdes en un mateix període. Tanmateix, la data d'amortització ens informa de diverses fases d'inutilització.

Quatre de les sitges no han proporcionat cap dada cronològica (sitges núm. 19, 23, 25 i 32); dues s'amortitzaren entre l'últim quart del segle IV aC (sitja núm. 27) i començaments del s. III aC (sitja 26),¹ una s'amortitzà en un moment indeterminat del s. II aC (sitja núm. 24), una en l'últim quart del segle III aC (sitja núm. 35), i cinc en el període comprès entre finals del segle III aC i començaments del segle II aC (sitges núm. 22, 30, 31, 33 i 38) (ZAMORA, 2005) (ZAMORA 2006-2007, 308). Un cas excepcional és la sitja núm. 24, de la qual no sabem la seva datació d'amortització, i que fou reaprofitada com a tomba durant el primer quart del segle II aC. Igual d'excepcional és la troballa d'un crani humà en la sitja núm. 26 (PUJOL, GARCIA, 1985).

Grup de Can Bartomeu

Situats en un punt mitjà de la vall de Cabrera de Mar, es pogueren excavar 30 sitges, clarament separades per pocs metres, en dues àrees diferents. El material arqueològic que farcia les terres que amortitzaven les sitges ha estat molt abundant, i es troba en un bon estat de conservació.

El primer grup, que cronològicament sembla bastant homogeni, estava situat en el mateix camí de Can Segarra, i es pogueren excavar un total de 15 sitges, de 14 de les quals s'ha pogut datar l'amortització. Cronològicament, el segon grup és molt menys homogeni. S'excavaren 13 sitges, 10 de les quals estaven molt juntes, i les restants més separades.

Les cronologies d'amortització abasten tres segles: de tercer quart del segle III aC hi ha les sitges núm. 8, 9, 10, 11, 13 i 14; del període de la II Guerra Púnica o de la conquesta romana, les sitges núm. 1,3,4,5,7, 19, 20, 21, 26 i 27; del segle II aC, les sitges núm. 18, 25 i 29, i del segle I aC les sitges núm. 17, 22, 23, 24 i 30. Les sitges núm. 2, 12, 15, 16 i 28 no s'han pogut datar.

¹ Les cronologies inicials de les sitges de Can Miralles-Can Modolell, publicades l'any 1985 (PUJOL, GARCIA 1985), han estat revisades per Dolors Zamora en la seva tesi doctoral (ZAMORA, 2005). Aquestes cronologies revisades són les que s'exposen aquí.

2. Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrera de Mar) ■

Les sitges amortitzades en època més moderna s'han de relacionar amb l'assentament rural de Can Bartomeu, situat a escassos metres. (ZAMORA 2005)

Grup de Can Grandia

Estan situades en un punt alt de la vall, molt a prop de l'*oppidum* de Burriac, al llarg dels actuals carrers de Cerdanya i de l'avinguda Fèlix Albages. Es coneixen un total de dotze sitges,² l'excavació de la majoria de les quals es realitzà cap a mitjan dècada dels anys cinquanta (RIBAS, MARTÍN, 1960-1961). Dues d'aquestes sitges, sense numerar, a hores d'ara resten per excavar en estar situades en una propietat privada. (ZAMORA 2005)

Deu de les sitges estaven agrupades (núm. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11 i 12). No podem establir una cronologia d'amortització fiable ja que el material estava barrejat. De l'anàlisi de la documentació conservada i de l'estudi del material que s'ha pogut examinar, pot deduir-se que, de les dotze sitges localitzades, almenys tres (les núm. 1, 2 i 3) deurien formar part, com a mínim, de dues dependències d'un nucli rural. En la sitja núm. 1 s'hi trobaren dos cranis humans (RIBAS, MARTÍN, 1960-1961, 299). Les sitges foren amortitzades juntament amb els hàbitats, possiblement en un moment a partir del segon quart del segle I aC. Les sitges restants (núm. 4, 5, 6, 9, 10, 11 i 12) no semblen estar relacionades amb cap hàbitat, i podrien correspondre a un possible camp de sitges d'època més antiga. Sembla que la sitja núm. 4, un cop amortitzada, fou escapçada quan es retallà la roca per construir els dos habitatges de l'assentament rural. Pel que es dedueix de la documentació conservada, s'aprofità part de la sitja arranada com a fogar d'un dels habitatges que es bastí posteriorment. (ZAMORA, 2005)

Separada de la resta, encara que a prop, es trobà la sitja núm. 7. Situada al peu del carrer de Cerdanya, es trobà en l'interior d'una propietat privada quan es va construir una piscina. La sitja es destruí i no se'n pogué recuperar el material arqueològic.

Grup de Can Català

Situades molt a prop del solar de can Rodon, es pogueren documentar sis sitges (PÉREZ-SALA, GARCIA 2002).

La sitja núm. 1 es trobà seccionada transversalment pels treballs d'urbanització de la zona. Estava farcida

per un sol estrat. La troballa de Campaniana A tardana en situa la data d'amortització a partir de finals del segle I aC. La sitja núm. 2 estava situada molt a prop de l'habitatge núm. 1. Tot i ser escapçada per les màquines excavadores, es conservava força sencera. Al seu interior es documentà un sol estrat que no contenia materials arqueològics. La sitja núm. 3 es localitzà pràcticament sencera. Al seu interior es documentaren dos estrats. El superior contenia abundant material arqueològic, a partir del qual es concretà la data d'amortització cap al primer quart del segle III aC.

La sitja núm. 4 havia estat afectada per les màquines excavadores, de manera que només es pogué recuperar el material arqueològic, el qual proporcionà una cronologia àmplia d'amortització de segle III aC. La sitja 5 estava situada a prop de la sitja núm. 1 i fou escapçada per les màquines. Estava farcida per un únic estrat i fou amortitzada cap a la segona meitat del segle I aC. La sitja núm. 6 estava pràcticament sencera. Al seu interior es diferenciaren tres nivells, si bé corresponen a un sol moment d'amortització. Tot i que la sitja núm. 6 va ser l'única que es va poder excavar totalment, el material arqueològic recuperat no és suficient per proporcionar una cronologia d'amortització fiable, potser a partir del segle II aC.

Sitges del Camí de Can Segarra, Can Bartomeu

Durant una excavació d'urgència duta a terme l'any 1995, motivada per unes obres en un xalet propietat dels senyors Chiva i Márquez, es trobaren tres sitges ibèriques. La data d'amortització de la sitja número 1 s'ha fixat durant la primera meitat del segle I, a partir de la troballa de dos asos d'*Illuro* i de *Kesse*, emesos a partir del 104 aC, i un possible sesterci romà republicà, que aporta una cronologia encara més moderna, del 90 aC. Però la data precisa l'estableix la presència de ceràmica local que imita en gris el vernís negre del tipus B, i el predomini de la ceràmica campaniana A tardana.

La data d'amortització de la sitja número 2 la dona la presència de ceràmica itàlica de parets fines, i sobretot, peces de la variant tardana de la ceràmica de vernís negre dels tallers de Cales, la qual, tot i no ser la més abundant, és la més moderna. La seva cronologia és del 75-50 aC.

La sitja número 3 és la més antiga, i es va amortitzar cap a mitjan segle II aC. S'hi han exhumat fragments d'àmfores cartagineses, però el que ens dona la possi-

2- La numeració d'aquestes sitges fou iniciada per Marià Ribas i Ricardo Martín l'any 1960 seguint-ne l'ordre d'aparició i excavació (RIBAS, MARTÍN 1960-1961, 297). Aquesta numeració fou canviada pel mateix Marià Ribas en una publicació de l'any 1964 (RIBAS 1988, 87) per tal de seguir un ordre geogràfic, fet que acabà suposant un greu problema ja que no preveia l'aparició de noves sitges en diferents punts de l'*oppidum*. Tots els autors que han estudiat les sitges de la Vall de Cabrera de Mar han utilitzat la primera numeració (BANUS 1991, 57), per la qual cosa hem decidit fer el mateix.

ble cronologia d'aquesta sitja és la producció itàlica de la Campaniana A, amb absència de les seves formes més tardanes. (ZAMORA 2005)

Sitges del turó dels Oriols

Sitges excavades per Marià Ribas l'any 1946, a la part alta del turó. Són tres sitges que conservaven el perfil sencer, plenes de material arqueològic. A partir dels dibuixos dels materials que presenta Marià Ribas en el seu estudi (RIBAS 1994), observem que en les tres sitges es trobaren materials de cronologia tardana. En concret, es tracta de diversos vasos de vernís negre que, com a molt antics, podien pertànyer a la variant mitjana dels tallers de Cales, i abundants restes de *tegulae* i *imbres*. En una de les sitges, la núm. 3, es trobà una moneda: un as d'Untikesken. Aquests materials ens fan proposar una cronologia d'amortització a partir del darrer quart del segle II aC.

Sitges trobades aïllades

Sitja de ca l'Angusto

No se sap la ubicació exacta de la sitja, situada en una zona boscosa a prop del jaciment del Turó dels Dos Pins. No ha estat possible accedir al material trobat a la sitja, per la qual cosa cal remetre's a l'article de Josep Viñals (VIÑALS 1998: 40-41). Tot i així no és possible establir una cronologia d'amortització de la sitja.

Sitja de can Ros

A uns 80 m de les tombes de can Ros es trobà una sitja, l'amortització de la qual s'ha datat en l'últim quart del segle III aC (225-200 aC). La sitja sembla aparentment aïllada, sense tenir cap mena de relació amb les tombes veïnes (GALLEMÍ, FARELL, ZAMORA 1994) (ZAMORA 2005) (ZAMORA 2008).

Sitja núm. 8 de Marià Ribas

Sitja excavada l'any 1956 en el marge de l'actual carrer del Camí de Can Segarra. Només es conservava en la seva part inferior. Pels materials trobats cal datar la seva amortització cap al 225-200 aC (MARTÍ 1978) (BANÚS 1991) (ZAMORA 2005).

Les cronologies d'amortització de les sitges

És impossible esbrinar el moment de construcció de les sitges, i quant de temps estigueren en ús com a grans. En la majoria de les sitges de la vall de Cabrera

de Mar sí que ha estat possible determinar el moment d'amortització, i en aquest sentit hem establert quatre grans períodes cronològics d'amortització.

El primer el situem en el període ibèric ple, anterior a la segona guerra púnica. Són les sitges núm. 6, 8, 9, 10, 11, 13 i 14 del grup de Can Bartomeu, les sitges núm. 26 i 27 del grup de Can Miralles-Can Modolell, i la sitja núm. 3 del grup de Can Català. En total, nou sitges.

El segon període d'amortitzacions el situem en el període de la segona guerra púnica i anys següents del període de la conquesta romana del territori. Són les sitges núm. 1, 3, 4, 5, 7, 19, 20, 21, 26 i 27 del grup de Can Bartomeu, les sitges núm. 34 i 35 del grup de Can Miralles-Can Modolell, la sitja de Can Ros i la sitja núm. 8 d'en Marià Ribas. En total, 14 sitges.

El tercer període el situem al llarg del segle II aC. Correspon a les sitges núm. 17, 18, 25 i 29 del grup de Can Bartomeu, les sitges núm. 22, 24, 30, 31, 33 i 38 del grup de Can Miralles-Can Modolell, la sitja núm. 5 de Can Grandia, la sitja núm. 3 del camí de Can Segarra, les núm. 1 i 6 de Can Català i les tres sitges del Turó dels Oriols. En total, 17 sitges.

El darrer període l'encabim en el segle I aC. Són les sitges núm. 17, 22, 23, 24 i 30 del grup de Can Bartomeu, les sitges 1, 2, 3 i 4 del grup de Can Grandia, les sitges núm. 1 i 2 del camí de Can Segarra i la sitja núm. 5 de Can Català. En total, 12 sitges.

Fins al moment, la cronologia d'amortització més antiga documentada a la vall de Cabrera de Mar eren les sitges núm. 26 i 27 del grup de Can Miralles-Can Modolell, amb una datació de l'últim quart del segle IV aC i començaments del segle III aC, i la més moderna és la sitja núm. 22 del grup de Can Bartomeu, amb una cronologia de cap al tomb de l'era.

Les tres sitges de Can Rodon objecte del present estudi, esdevenen, doncs, amb una cronologia d'amortització de segon quart del segle IV aC, les més antigues trobades amortitzades de moment a la vall de Cabrera de Mar.

La Vall de Cabrera de Mar al segle IV aC

Tot i que les restes arqueològiques trobades a la Vall de Cabrera de Mar que se situen en el segle IV aC són escasses, semblen indicar la importància d'aquest segle en l'evolució de la comunitat ibèrica laietana en aquest indret. Fou durant aquest període quan s'evidencia que es comencen a produir les transformacions que posaran les bases de l'important desenvolupament

2. Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrera de Mar) ■

econòmic, social, polític i cultural que es detecta en el segle següent.

Malgrat que la majoria de les restes que trobem a l'*oppidum* de Burriac són de fases més modernes, s'han trobat algunes estructures que se situen cronològicament en el segle IV aC. Per sota del magatzem de *dolia* i de l'habitació annexa (habitacions núm. 34 i 35), es localitzaren les restes de quatre possibles habitatges, un dels quals disposava d'un forn domèstic o artesanal. No hi ha dades per esbrinar el moment de construcció d'aquestes estructures, ni tan sols el moment d'amortització, o si estaven en ús al mateix temps. Només es pot evidenciar que alguna d'aquestes estructures havia estat en funcionament almenys durant part del segle IV aC, en trobar-se, en un estrat relacionat amb elles, un vas de figures roges tardanes amb la representació de les potes d'un animal, en pintura blanca, sobre un fris de gallons, i un bol de la forma Lamb. 27 del taller de les Petites Estampilles (ZAMORA 2006-2007, 99).

A l'altre extrem de l'*oppidum*, en el sector occidental, sota la torre de la muralla, es trobà una edificació de la qual es conservaven dos murs de pedra amb una llar de foc. Per cronologia relativa, ja que la construcció de la torre es data de l'últim quart del segle IV aC, es pot dir que aquesta estructura estava en funcionament durant el segle IV aC (ZAMORA 2006-2007, 150).

A la zona central de l'*oppidum*, a l'habitació núm. 14 de les excavades per Marià Ribas, es localitzà la sitja núm. 16. Tot i que el seu excavador la va considerar una sitja doble, es tracta en realitat de dues sitges construïdes en períodes diferents, ja que una talla l'altra. S'han establert diferents fases d'ús en aquesta habitació, tot i que no s'han pogut datar cronològicament. No obstant això, la sitja més antiga s'ha de relacionar amb la primera fase de l'habitatge. Dins del material d'amortització d'aquesta sitja es va localitzar una copa de figures roges de tipus indeterminat, amb el dibuix d'una dona de perfil girada cap a l'esquerra, de la qual s'aprecia la cara i part del cap i del cos. Aquesta peça ha estat estudiada per Pierre Rouillard, i la data entre el 425-400 aC (ROUILLARD 1981, 8) (ZAMORA 2006-2007, 47). La cronologia d'aquesta peça ja ens indica un període d'utilització situat com a mínim durant el segle V aC, i una data posterior, ja entrat el segle IV aC, per a la possible amortització de la sitja.

També en aquest sector central s'han localitzat d'altres espais que podrien situar-se en el segle IV aC, ja que s'han trobat fragments de ceràmica àtica, tot i que fora de context, a les habitacions núm. 3 i 28. A l'habitació núm. 3 es localitzà un fragment central de la panxa d'una *pelike* –en què s'aprecia el cap de perfil

d'una dona que mira cap a l'esquerra–, datada per Pierre Rouillard entre el 425-400 aC, i la panxa d'un cràter amb el dibuix de part d'un *himation*, datada pel mateix autor entre el 375-330 aC (ROUILLARD 1981,8). A l'habitació núm. 28 es localitzaren dues vores i dos fons de vasos, un dels quals amb un grafit en el fons extern (ROUILLARD 1981, 8, ref. 8006 i 8101) i una nansa d'escif àtic, a més d'un fons d'escif àtic de vernís negre i dos fons de bols del taller de les Petites Estampilles (ZAMORA 2006-2007, 50). Ens trobem amb un material el període d'ús del qual s'ha de situar en el segle IV aC, i podríem pensar que almenys part d'aquestes edificacions també, tot i que l'excavació feta no ens permet tenir una seqüència estratigràfica aclaridora.

En els tres casos és difícil identificar l'entitat i l'abast de les edificacions durant aquest període antic, però podria tractar-se de possibles sectors d'hàbitats dins l'*oppidum*, que segurament havien d'estar acompanyats d'una mínima organització urbanística. La distància entre els tres sectors i la seva ubicació ens indicaria que estem parlant en aquest període d'un *oppidum* ja amb una extensió considerable, tot i que no podem conèixer el seu abast, ni assegurar que tota aquesta extensió estigués realment construïda, ja que podria haver-hi espais no urbanitzats sense habitatges en el seu interior.

Podem intuir, doncs, que durant el segle IV aC l'*oppidum* de Burriac experimentà una sèrie de transformacions urbanístiques que culminaren en la construcció d'un potent sistema defensiu a l'últim quart d'aquest segle. Aquesta construcció no implica que no hi hagués un altre emmurallament anterior, com seria lògic, però a hores d'ara no hem trobat cap indicatiu que ens pugui indicar la seva existència, les seves característiques o la seva extensió. És només a partir d'aquest moment quan podem saber l'abast i l'extensió de l'*oppidum* de Burriac.

Aquest nou sistema defensiu potent i complex estava format per una muralla i diferents torres de defensa. De moment se n'han trobat cinc. La data de construcció ens la proporciona, en el sector occidental, un tram de la muralla i una torre de defensa de l'últim quart del segle IV aC. Més al sud es localitzà un nou tram de muralla amb les mateixes característiques constructives i alineada amb aquesta (ZAMORA 2006-2007, 156), per la qual cosa podem intuir que es construïren en un mateix moment. Encara que no hi ha dades suficients, vista l'extensió d'aquest tram de muralla i la construcció de la torre, amortitzant habitatges existents, es tracta d'un fet que implica una reforma important, i és lògic pensar que fou en aquest moment quan es bastí tot aquest imponent sistema defensiu de l'*oppidum*. Desconeixem, però, si s'aprofiten parts d'una muralla anterior en altres sectors

o es construeix tot de nou, cosa que hauria provocat una gran reforma de l'*oppidum* en aquests moments.

És també en aquest segle quan trobem restes arqueològiques que ens indiquen que cap a la primera meitat d'aquest segle es construïren els primers assentaments dispersos situats al voltant de l'*oppidum* de Burriac. Tot i que se n'ha localitzat un total de set, només un, el del Turó dels Dos Pins està situat cronològicament en aquest període. Prop del Turó dels Dos Pins es van trobar restes de tres assentaments més, però en no haver estat excavats no els podem situar cronològicament

Pel que fa a l'assentament del Turó dels Dos Pins, es localitzaren dues estructures d'hàbitat diferenciades, separades entre si per una canalització excavada a la roca.

Possiblement durant la primera meitat del segle IV aC és quan es construí un dels hàbitats, dividit en dos àmbits, i la canalització excavada a la roca. Durant la segona meitat del segle IV aC es feren reformes que implicaren l'abandó d'un dels dos àmbits i la construcció, a l'altre costat de la canalització, d'un nou habitatge, també compartimentat. Ambdues edificacions implicaren un treball previ de regularització del terreny i de rebaix de la roca per encabir-les. (GARCIA ZAMORA 2005, 69).

Tanmateix, a hores d'ara no està clar el paper d'aquest assentament. Tot i que en un primer moment es va parlar d'una funció agrícola, no sembla que hagi de ser així, ja que és lògic considerar que la seva ubicació no és l'apropiada, en estar situat en un lloc alt i de fort pendent, lluny de les zones planeres més aptes per a l'ús agrícola. També s'ha de tenir en compte que es tracta d'una construcció molt complexa en què s'ha hagut de retallar la roca per encabir-hi els habitatges i per construir la canalització, i on no s'ha localitzat cap estança amb una clara atribució d'emmagatzematge.

És en aquests moments quan es documenta l'amortització de les sitges més antigues localitzades fins ara. A part de les tres estudiades aquí, se n'han localitzat dues més, les núm. 26 i 27 del grup de Can Miralles-Can Modolell, amortitzades, com ja hem vist, a finals d'aquest segle o començament del segle III aC. Les sitges de Can Rodon estan situades lluny de les de Can Modolell, a uns 500 m de distància, pel que podem intuir que durant aquest període ja comença a haver-hi diferents espais dins de la vall destinats a agrupar sitges, tot i que encara no podem parlar de camps de sitges perquè de moment se n'han trobat poques. Això, no obstant, pot indicar la presència d'excedents agrícoles que podrien estar destinats no només al consum, sinó també a la comercialització. Tot i que no estem parlant

de sitges d'una gran capacitat (3.460 i 3.840 litres per a les dues sitges senceres), la suma de totes tres, considerant que la tercera fos també d'una capacitat similar, seria d'uns 10.800 litres, fet que denotaria una capacitat de producció i d'emmagatzematge que sobrepassa l'estrictament domèstica. La capacitat d'aquestes sitges seria propera a la mitjana de les sitges del segle III aC del grup de Can Bartomeu, que està entre els 4.000 i 6000 litres (ZAMORA 2005). Desconeixem les capacitats de les sitges núm. 26 i 27, però pensem que no haurien de diferir gaire de les sitges de Can Rodon.

Sembla que és durant aquest segle quan comença a utilitzar-se la cova del Montcabrer com a santuari. El material àtic de figures roges i de vernís negre trobat entre l'abundant material recuperat a l'esplanada situada davant del rocam, al peu de la cova, així ens ho indica (COLL *et alii* 1994, 68). Així, tot i que la immensa majoria del material d'importació trobat és d'èpoques més tardanes, moment en què sembla que la cova adquireix la seva màxima importància, s'han localitzat materials que indiquen que durant el segle IV aC ja estava en funcionament com a santuari. S'han trobat alguns fragments de ceràmiques de figures roges tardanes (tapadora de *lekanis*, fragments de cílixs i escifs, dos dels quals amb restes de decoració) i alguns fragments de ceràmiques àtiques de vernís negre (dos craters i una pàtera Lamb. 22). Pel que fa al taller de les Petites Estampilles, situat en l'últim quart del segle IV aC, es localitzaren alguns fragments de bol de la forma Lamb. 27 ab (COLL *et alii* 1994, 37). La presència d'aquest material ens indica que el santuari ja podia estar en funcionament durant la primera meitat del segle IV aC. La presència de fragments de ceràmica àtica de vernís negre datat en la segona meitat del segle i del taller de les Petites Estampilles ens indica una continuació del culte al llarg de tot el segle IV aC. No deixa de ser significatiu que l'únic centre de culte localitzat a la Laietània ibèrica es trobés ubicat a la vall de Cabrera i que estigués en funcionament durant aquest període.

Es desconeix a quina deïtat o deïtats es rendia culte en aquest santuari, però potser la troballa de dos fragments de dues *thymiatheria* amb representació femenina ens pot informar d'una assimilació d'un culte forà i, potser, d'un sincretisme d'una deïtat forana amb una d'indígena, cosa que indica l'alt grau de relació d'aquesta comunitat indígena amb altres cultures foranes, segurament a través dels comerciants amb els quals es relacionaven.

Els materials trobats en aquestes sitges i els localitzats tant a l'interior de l'*oppidum*, amb estratigrafia o sense, com a l'assentament del Turó dels Dos Pins i a la cova santuari del Montcabrer són prou significatius

2. Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrera de Mar) ■

per confirmar l'existència inqüestionable de relacions comercials a Burriac i la seva presència en els circuits comercials de l'època.

A l'estudi que Pierre Rouillard va fer sobre la ceràmica àtica de Burriac del Museu de Mataró, a part de la ceràmica provinent de les habitacions del sector central de l'*oppidum* i la que es trobà a la sitja 26 de Can Miralles-Can Modolell, que veurem més endavant, classifica també tot un seguit de vasos àtics, tant de figures roges com de vernís negre trobats sense context, que ell mateix data en diferents moments del segle IV aC. Així, classifica com a ceràmica àtica de figures roges dos fons de copa, un dels quals amb decoració, una panxa de crater amb decoració, i tres fragments més de crater. Classifica com a ceràmica àtica de vernís negre un fons d'escif o copa-escif amb decoració estampillada, un fons d'escif i un altre fragment de cos d'escif (ROUILLARD 1981, 7-8. Ref. 8204, 8198, 8199, 8192, 8201, 8195, 8198, 8190, 8101 i 3191).

Quant al material amb context, observem que en l'estrat d'amortització de la primera ocupació de l'habitatge de ponent del Turó dels Dos Pins es localitza un fragment de llàntia àtica de vernís negre i una fragment informe d'àmfora púnica de la Mediterrània central (GARCIA, ZAMORA 2005, 69).

Pel que fa al grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell, la sitja núm. 27, amortitzada a finals del segle IV aC, tot i que es va trobar sencera, tenia molt poc material. Només es trobà un crater de ceràmica àtica de vernís negre, inicialment classificada com a proto-campaniana, amb un grafit amb signes ibèrics i un altre que sembla una alfa grega, i una vora d'un bol de la forma Lamb. 21 de la mateixa producció (PUJOL, GARCIA 1985, 85-86) (ZAMORA 2005).

La sitja núm. 26, tot i que s'amortitza a començament del segle III aC, per la presència de ceràmica del taller de Roses (ZAMORA 2005), té també un conjunt molt important de ceràmica àtica de figures roges tardanes: un escif decorat amb dues palmetes laterals que separen dues escenes, de les quals només es conserva la part baixa, on està representat part d'un personatge vestit amb un *himation*. Pierre Rouillard atribuï aquest escif al grup del Noi Gros (Fat Boy), amb una cronologia del 375-350 aC. L'altra peça és un fragment d'un crater on també està representat un personatge vestit amb un *himation* i un element decoratiu indeterminable. La cronologia d'aquesta peça, segons Rouillard, és del 375-330 aC. Es trobaren també cinc escifs de vernís negre: dos sencers, un sense fons, una vora i un fons (PUJOL, GARCIA 1985, 79, ref. 8006, 80 ref. 8028 a 8030, 81 ref. 8024, 8031 i 8400).

Malgrat que la quantitat de material que podem atribuir als contextos del segle IV aC no és abundant, tot i comptant amb els materials trobats a les sitges de Can Rodon, sí que pensem que és prou significatiu per poder parlar de relacions comercials.

Hem comprovat que la majoria de la vaixel·la d'importació és àtica, bé del tipus de Saint Valentin, de figures roges, o de vernís negre. Aquesta és una realitat que ja es constata a tota la costa catalana. Hi ha un domini quasi exclusiu del material grec pel que fa a la vaixel·la fina des de la segona meitat del segle V aC i que es farà més palesa a partir de començaments del segle IV aC.

Els vasos que trobem a la vall de Cabrera de Mar durant la primera meitat del segle IV aC, comptabilitzant tot el material trobat, no només el de les tres sitges de Can Rodon, s'equiparen en nombre: el de figures roges consta d'11 exemplars, i el de vernís negre de 14, un dels quals és un fragment informe que es trobà a la sitja 3. No hem d'oblidar que la majoria d'aquestes produccions de figures roges són tardanes, a excepció del càntar de Saint Valentin, datat en la segona meitat del segle V aC, la qual cosa ens indica la continuïtat d'aquestes relacions comercials des de moments més antics.

S'ha de destacar que la majoria d'aquest vasos trobats són per beure, amb un predomini dels escifs, les cílixs i els cílixs-escifs. Així, observem una similitud amb les produccions trobades als poblats indigets, on els vasos relacionats amb el consum del vi són clarament majoritaris, predominant les copes cíliques, els escifs i els craters (AQUILUÉ, CARRERAS, MIRÓ 2017, 106-108). En els cas concret d'Empúries, a les excavacions de l'àrea de la Neàpolis, el 60 % de les produccions trobades són vasos per beure. Sobretot es tracta d'escifs, un fet gens estrany si pensem que aquest vas era el més utilitzat pels grecs per beure entre els segles VI i IV aC (SÁNCHEZ, PÉREZ AGUAYO 2018, 10).

La presència d'aquesta rica vaixel·la grega s'ha de relacionar amb les elits dels oppida. Aquest vasos grecs eren sens dubte objectes de prestigi, que només estaven a l'abast d'un reduït grup de persones, que els feien servir com a símbols de prestigi social, de riquesa i de poder. L'adquisició d'aquesta vaixel·la, relacionada segurament amb el consum col·lectiu de vi, era utilitzada per grups familiars locals com una forma de marcar la diferència social i exhibir aquesta riquesa davant els seus hostes (PICAZO 2015, 34).

El que indica també aquesta similitud de materials trobats amb els que es localitzen també a l'*oppidum* d'Ullastret i a Empúries és l'alt grau de relació comercial i econòmica de Burriac amb els grecs emporitans,

sempre a partir dels interessos dels primers per adquirir objectes de luxe que els permetin marcar una clara diferenciació social.

Durant aquest període, el predomini amfòric és gairebé púnic ebusità, per sobre dels envasos grecs de Marsella (ASENSIO 2010, 709). I això és el que s'ha observat amb el material d'aquestes sitges. Així, hem vist que pel que fa a les àmfores hi ha un predomini clar de les produccions púniques ebusitanes, molt per davant de l'àmfora massaliota, amb la presència també de produccions amfòriques d'altres àmbits del món púnic. Es constata així que l'àrea de Burriac forma part durant aquest període de l'àrea d'influència d'Eivissa, igual que la resta de la costa catalana, que, segons David Asensio, forma part d'una àrea d'influència comercial i econòmica preferent i quasi exclusiva del centre púnic d'Eivissa (ASENSIO 2002, 79).

Vist tot el que s'ha comentat fins ara, podem concloure que durant aquest segle IV aC ja s'estan succeint les importants transformacions que l'arqueologia documentarà durant el segle III aC a la Vall de Cabrera de Mar. Es confirma l'existència d'unes elits socials i d'un poder polític fort, assentat i centralitzat, capaç d'impulsar no només els canvis que es produeixen a l'*oppidum*, que requereixen una planificació urbanística prèvia, sinó també la gestió de l'economia, a través del control dels mitjans de producció i, per tant, dels excedents agrícoles, fet que permet organitzar el comerç i la redistribució dels productes d'importació, tant els articles de prestigi –destinats a sectors molt específics de la població– com els productes manufacturats que contenen les àmfores.

Bibliografia

AQUILUÉ, X.; MIRÓ, T. (2014): Reflexiones sobre talleres de cerámica ática identificados en la ciudad griega de Emporion (Empúries), a *Homenaje a Ricardo Olmos. Per speculum in aenigmate. Miradas sobre la Antigüedad. Anejos de Erytheia. Estudios y textos*, 7 ACHH, Madrid, p. 242-248.

AQUILUÉ, X.; CARRERAS, P.; MIRÓ, T. (2017): Presencia de los talleres de cerámica ática en los poblados ibéricos indiguets y su relación con Emporion (Empúries), a *Homenaje a Glòria Trias Rubies. Cerámicas griegas de la Península Ibérica: cincuenta anys després (1967-2017)*. Centro Iberica Graeca, Girona, p. 97-110.

ASENSIO, D. (2002): Àmfores importades, comerç i economia entre els pobles ibèrics de la costa catalana (segles VI-II aC): un exercici de quantificació aplicada, a *Revista d'Arqueologia de Ponent 11-12*, Lleida, p. 67-86.

ASENSIO, D. (2010): Evidencias arqueológicas de la incidencia púnica en el mundo ibérico septentrional (siglos VI-III aC). Estado de la cuestión y nuevos enfoques, a *Mainake XXXII (II)*. Málaga, p. 705-734

BANÚS, J. (1991): Les sitges del poblament ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme): les sitges núm. 36 i 37. Noves aportacions sobre la fase final del poblament. *Laietania* 6. Mataró, p. 57-83.

BARBERÀ, J. (1968): La necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar (Colección Rubio de la Serna). *Ampúries*, XXX. Diputació provincial de Barcelona. Barcelona, p. 97-150.

BARBERÀ, J. (1969-1970): La necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar (Excavación 1968-1969). *Ampúries*, XXXI-XXXII. Diputació provincial de Barcelona. Barcelona, p. 169-189.

COLL, R., CAZORLA, F., BAYÉS, F. (1994): Un santuari ibèric de la Cova de les Encantades del Montcabrer (Cabrera de Mar, El Maresme). Estudi preliminar. *Laietania* 9. Mataró, 33-86.

GALLEMÍ, F.; FARELL, D.; ZAMORA, D. (1994): *Memòria de l'excavació d'urgència a Can Ros (Cabrera de Mar - el Maresme)*.

GARCÍA ROSELLÓ, J.; PUJOL, J. i ESTEBAN, R. (1981): Les sitges del poblament ibèric de Burriac (II) (Cabrera de Mar, el Maresme). *Laietania*, 1. Mataró, p. 15-63.

HOWARD, S.; JOHNSON, F. P. (1954): *The Saint-Valentin Vases* en AJA, vol. 58, núm. 3, p. 191-208. <https://www.stor.org/stable/500900> consulta 9/12/18

MARTÍ, C. (1978): Les sitges del poblament ibèric de Burriac (I): *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme*, núm. 5-6. Mataró, p. 125-134.

MIRÓ ALAIX, TERESA (2006): *La ceràmica àtica de figures roges de la ciutat grega d'Emporion. Monografies Emporitanes 14*. Museu d'Arqueologia de Catalunya Empúries.

PELLICER, J. M. (1887): *Estudios históricos-arqueológicos sobre Iluro*. Establecimiento tipográfico de Feliciano Horta (Mataró).

2. Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrera de Mar) ■

PÉREZ-SALA, M. i ROVIRA, J. M. (1995): *Memòria de l'excavació d'urgència realitzada en el camí de can Segarra-Can Bartomeu (Cabrera de Mar)*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació. Direcció General del Patrimoni Cultural. Àrea de Coneixement i Recerca. Centre d'Informació i Documentació del Patrimoni Cultural.

PÉREZ-SALA, M.; GARCIA ROSELLÓ, J. (2002): El jaciment arqueològic del Mas Català. Un assentament rural d'època ibèrica situat a la vall de Cabrera de Mar. *Laietania*, 13. 5-48. Mataró.

PICAZO, M. (1977): *La ceràmica àtica de Ullastret*. Instituto de Arqueología y Prehistoria. Barcelona.

PICAZO, M. (2015): La vajilla de los días de fiesta: ceràmica àtica en una casa de finales del siglo V a.C. de Ullastret, en *Archivo Español de Arqueología*, 88. Madrid, p. 25-37.

PUJOL PUIGVEHÍ, A. (1989): La població preromana del extremo nordeste peninsular. Génesis y desarrollo de la cultura ibèrica en las comarcas gerundenses. CSIC.

PUJOL, J.; GARCÍA ROSELLÓ, J. (1982-1983): El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, el Maresme). *Laietania*, 2-3. Mataró, p. 46-145.

REMESAL, J., AGUILERA, A., PONS, LI. (2000): *Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. Catalunya. Catálogo e índices*. Catàleg de documents de Barcelona. Signatures: CAB/9/7946/30 (1, 2 i 3), p. 127. Real Academia de la Historia. Madrid.

RIBAS, M.; MARTÍN, R. (1960-1961): Hallazgo de silos ibèricos en Burriac (Cabrera de Mataró). *Ampurias XXII-XXIII*. Diputació de Barcelona. Barcelona, p. 296-306.

RIBAS, M. (1964): *Els orígens de Mataró*. Premi Iluro 1963. Mataró.

RIBAS, M. (1966): Excavación de un silo ibèrico. *Ampurias*, XXVIII, p. 237-242.

RIBAS, M. (1994): Restes ibèriques en el Turó dels Oriols (Cabrera de Mar). *Laietania*, 9. Museu Comarcal del Maresme-Mataró. Mataró, p. 7 a 17.

ROUILLARS, P. (1981): La céramique grecque du Burriac (Cabrera de Mar-Barcelona) conservée au musée de Mataró. *Laietania* 1. Mataró, p. 7-14.

RUBIO DE LA SERNA, J. (1888): *Noticia de una necrópolis ante-romana descubierta en Cabrera de Mataró (Barcelona), en 1881*. Imprenta y fundición de Manuel Tello (Madrid).

SÁNCHEZ, C.; PÉREZ AGUAYO, A. C. (2018): La ceràmica àtica de barniz negro de època clàssica en Ampurias, *Empúries* 57. Barcelona, p. 119-147.

SANMARTÍ, J.; ASENSIO, D.; BELARTE, M. C., NOGUERA, J. (2009): Comerç colonial, comensalitat i canvi social a la protohistòria de Catalunya en ideologia, pràctiques rituals i banquet al nord-est de la Península Ibèrica durant la protohistòria, a *Citerior. Arqueologia i Ciències de l'Antiguitat*, 5. Tarragona, p. 219-238.

SERRA RÀFOLS, J. de C. (1926): La Col·lecció Rubio de la Serna al Museu de Barcelona. *Gasetta de les Arts*, núm. 54. Barcelona, p. 3-5.

VIÑALS, J. (1998): Els materials arqueològics de la sitja ibèrica de Ca l'Angusto (Cabrera de Mar, el Maresme). *Primeres Jornades d'Arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme. Homenatge a Rafael Esteban i Salvador, 16 de març de 1996*. Cabrera de Mar. 35-42.

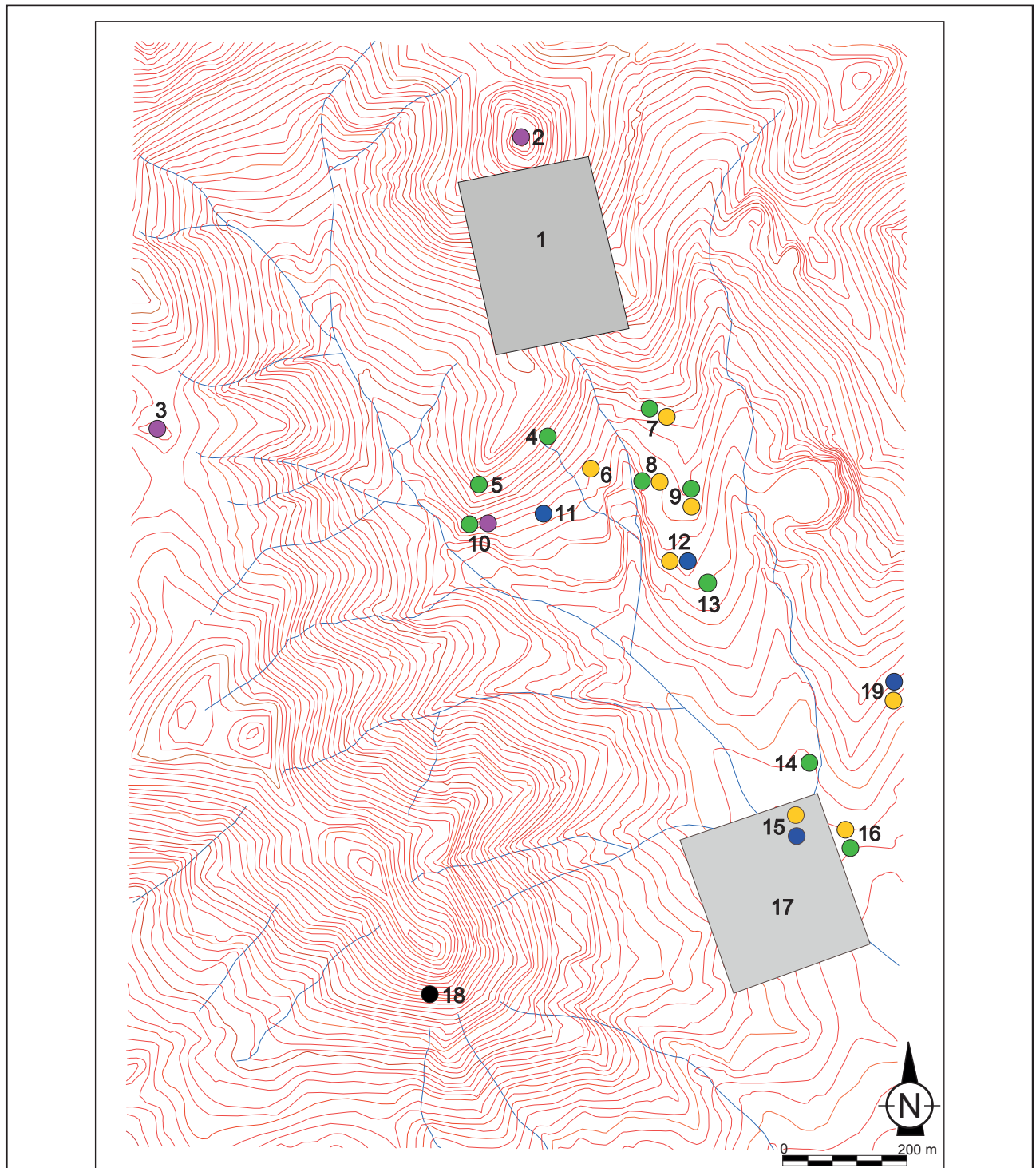
ZAMORA, M. D.; PUJOL, J.; GARCÍA ROSELLÓ, J.; CERDÀ, J. A. (1994): Troballa d'una nova sitja ibèrica del jaciment de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, el Maresme). *Pyrenae*, 25. Barcelona, p. 181-204.

ZAMORA, D. (2005): *El poblament ibèric de la Vall de Cabrera de Mar. Estudi d'arqueologia i història*. Tesi doctoral. Inèdita.

ZAMORA, D. (2006-2007): *L'oppidum de Burriac. El centre del poder polític de la Laietània ibèrica*. *Laietania* 17, Mataró.

ZAMORA, D. (2008): Can Ros, una nova àrea d'enterrament d'època ibèrica a la vall de Cabrera de Mar. *Laietania* 18, Mataró, p. 17-35.

ZAMORA, D. (2012): L'espai periurbà de l'Oppidum laietà de Burriac. De l'ibèric ple a la romanització. *Actes del col·loqui internacional «El paisatge periurbà a la Mediterrània occidental durant la protohistòria i l'antiguitat»*. Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Tarragona 6-8 de maig de 2009, 149-164.

Làm. 1. Jaciments ibèrics de la Vall de Cabrera de Mar

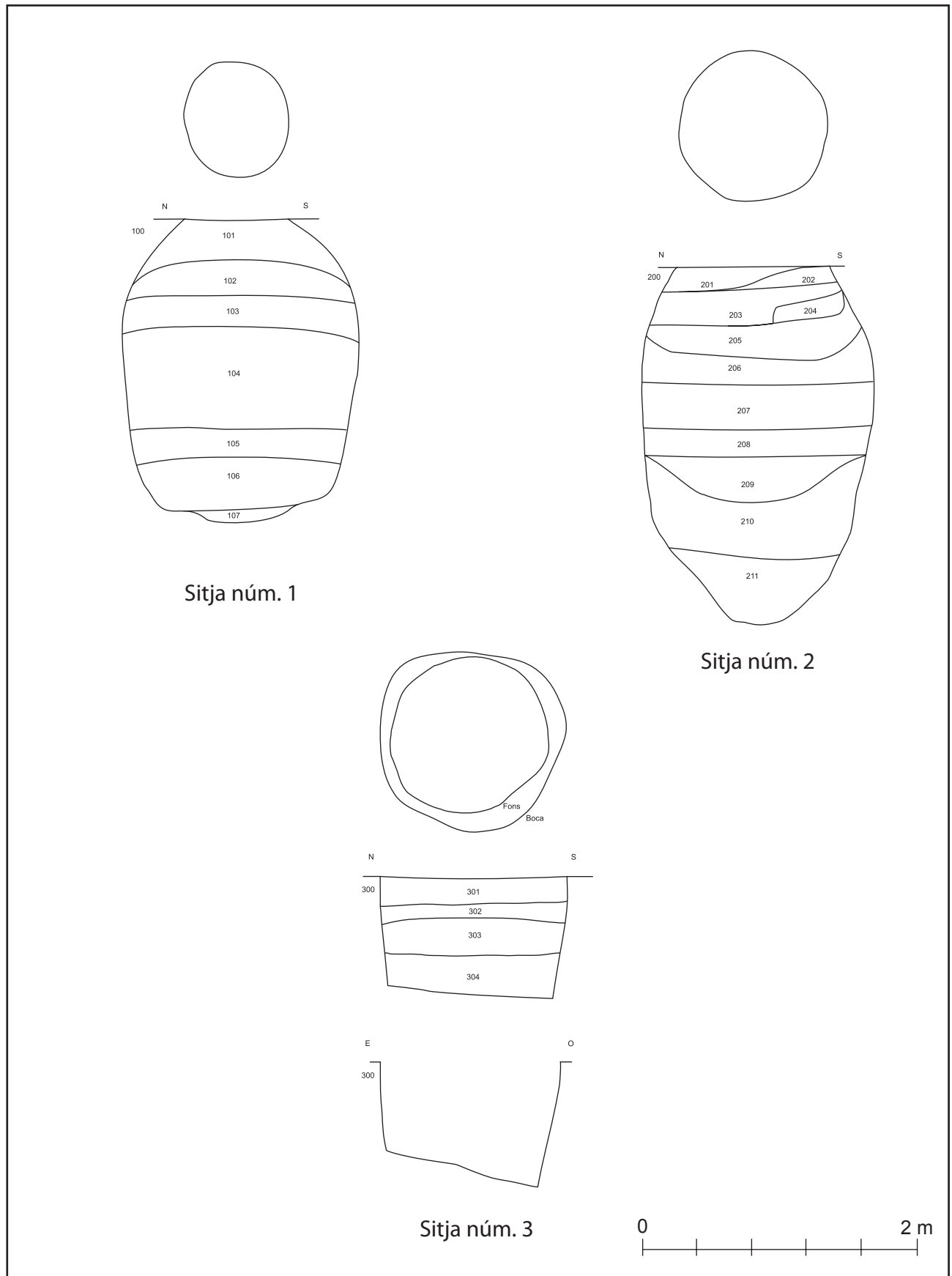
1 <i>Oppidum</i> de Burriac	11 Necròpolis del Turó dels Dos Pins
2 Cim de la muntanya de Burriac	12 Sitges Can Miralle-Can Modolell
3 Turó de l'Infern	13 Can Modolell
4 Can Borràs	14 L'Hostal
5 Turó dels dos Pins	15 Necròpolis i sitges de Can Rodon
6 Sitja de Ca l'Angusto	16 Can Català
7 Ca l'Esteban i sitges Grandia	17 Ca l'Arnau
8 Can Segarra	18 Cova santuari del Montcabrer
9 Assentament i sitges de Can Bartomeu	19 Tombes i sitja de Can Ros
10 Assentament i torre del Turó dels dos Pins	

2. Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrera de Mar) ■

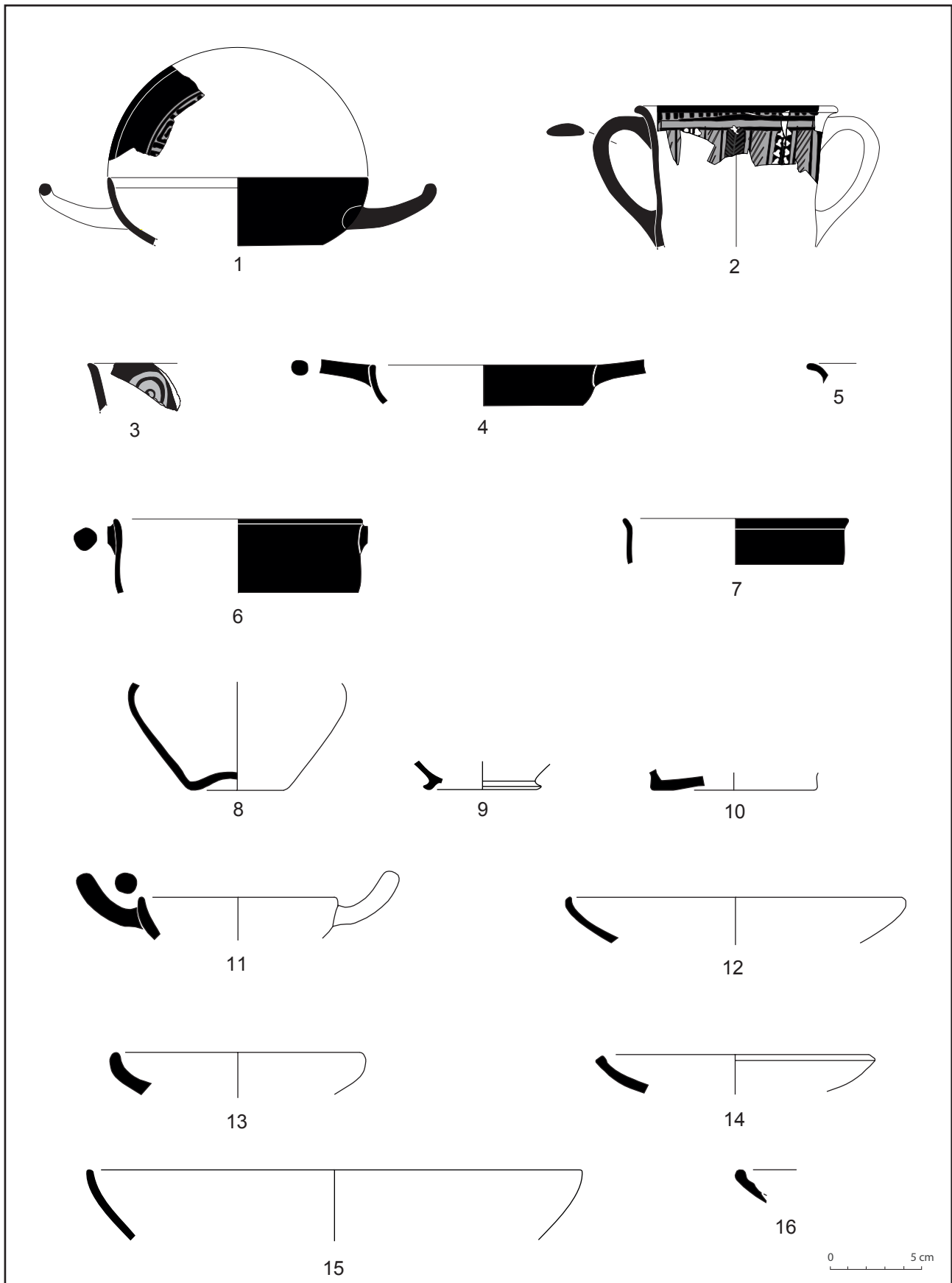

Làm. 2. Planta de Can Rodon. Situació de les sitges.

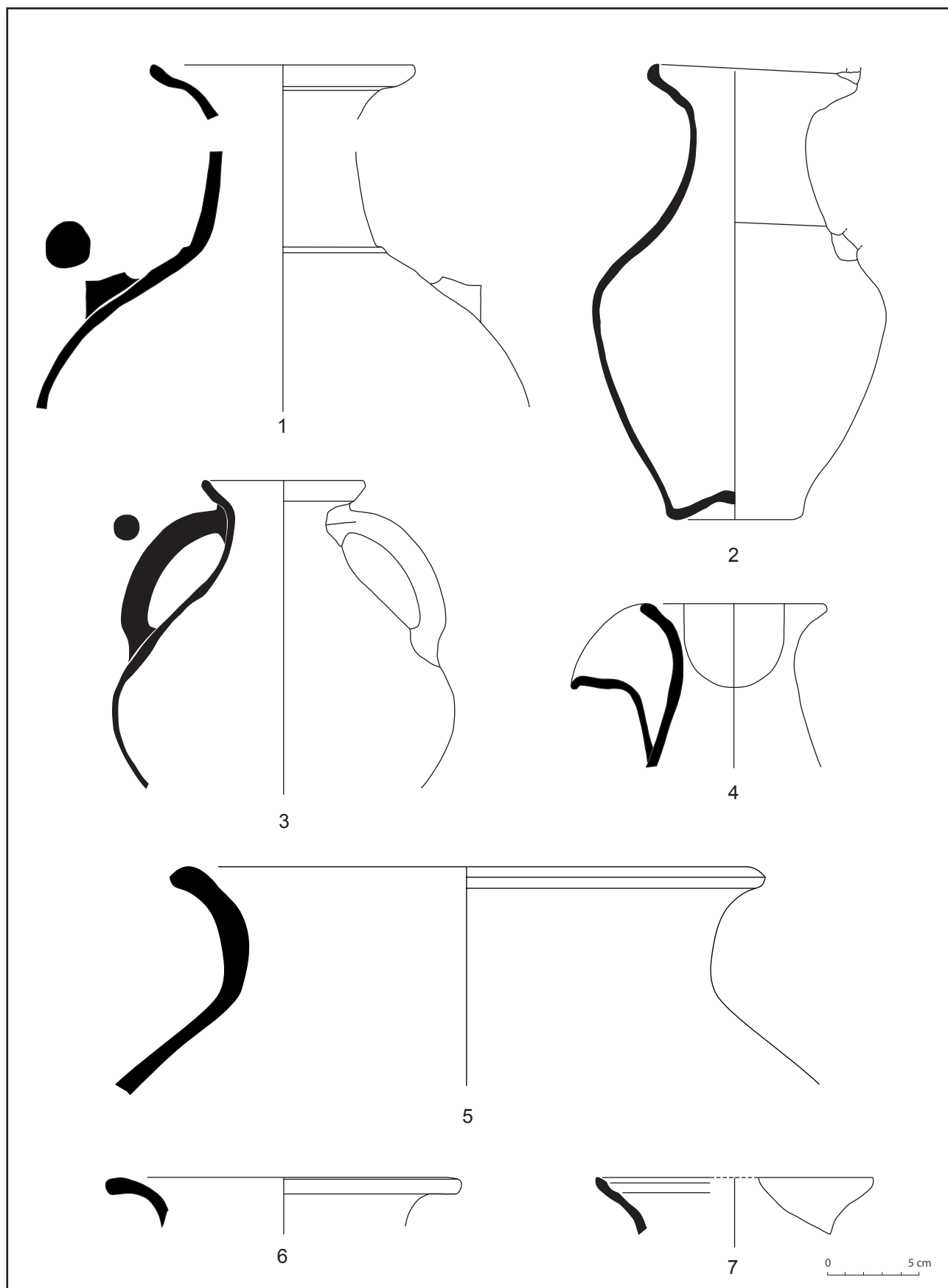
Làm. 3. Les sitges de Can Rodon

2. Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrera de Mar) ■

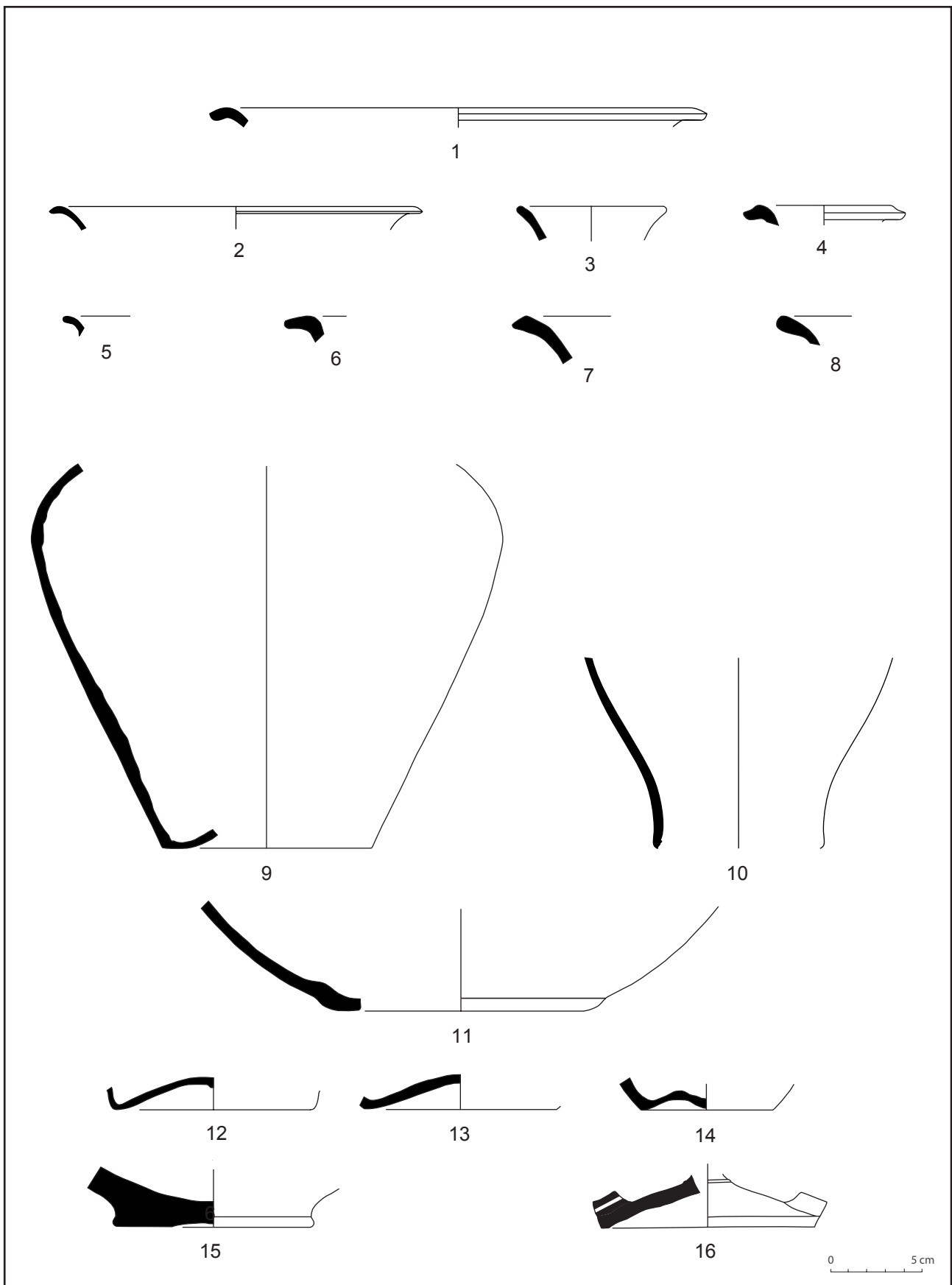
Làm. 4. Núm. 1 a 3: Ceràmica àtica de figures roges.
Núm. 4 a 7: Ceràmica àtica de vernís negre.

Núm. 8 a 10: Ceràmica grisa ibèrica.
Núm. 11 a 16: Ceràmica comuna ibèrica oxidada.

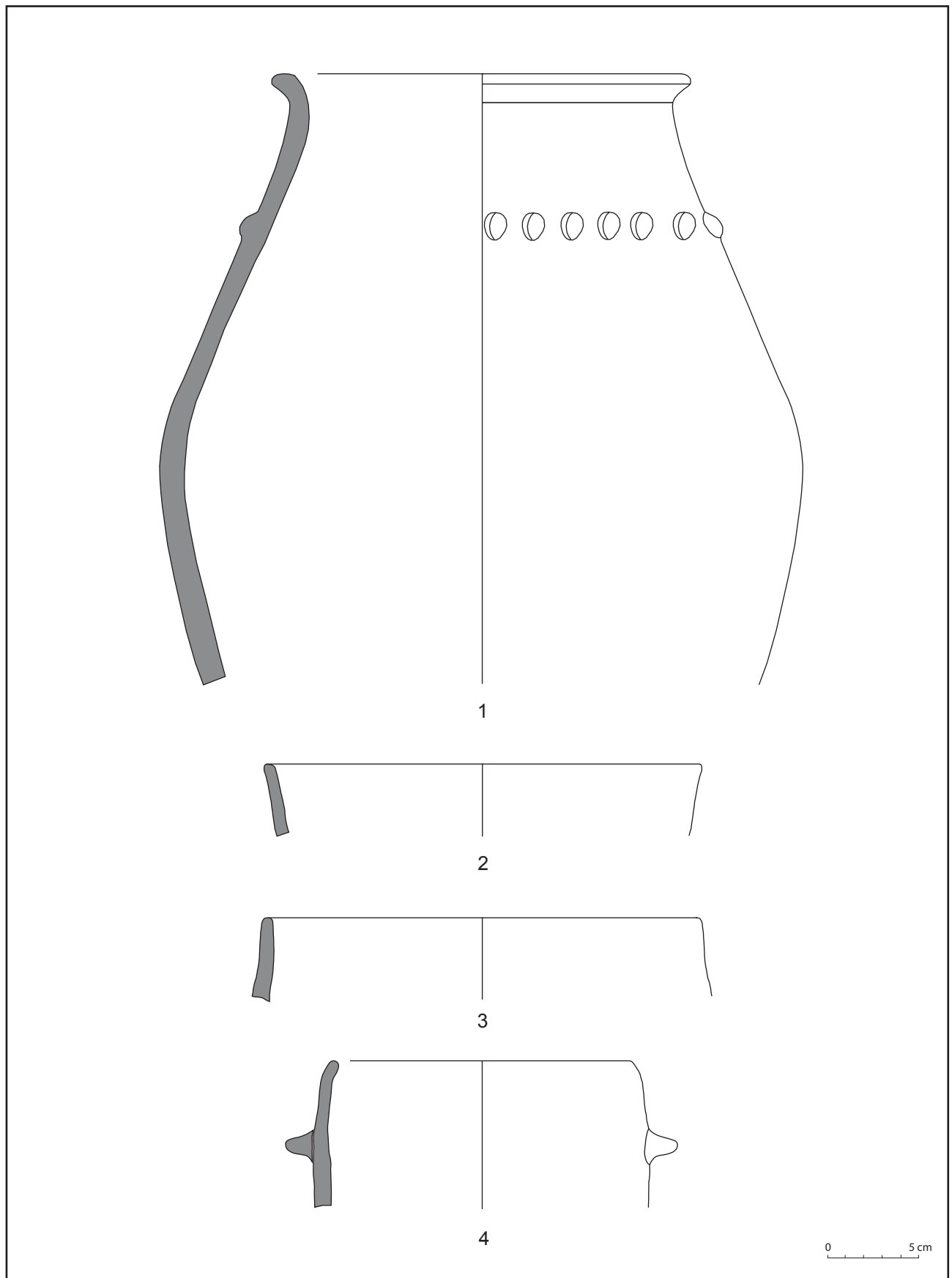

Làm. 5. Núm. 1 a 7: Ceràmica comuna ibèrica oxidada.

2. Trobada de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrer de Mar) ■

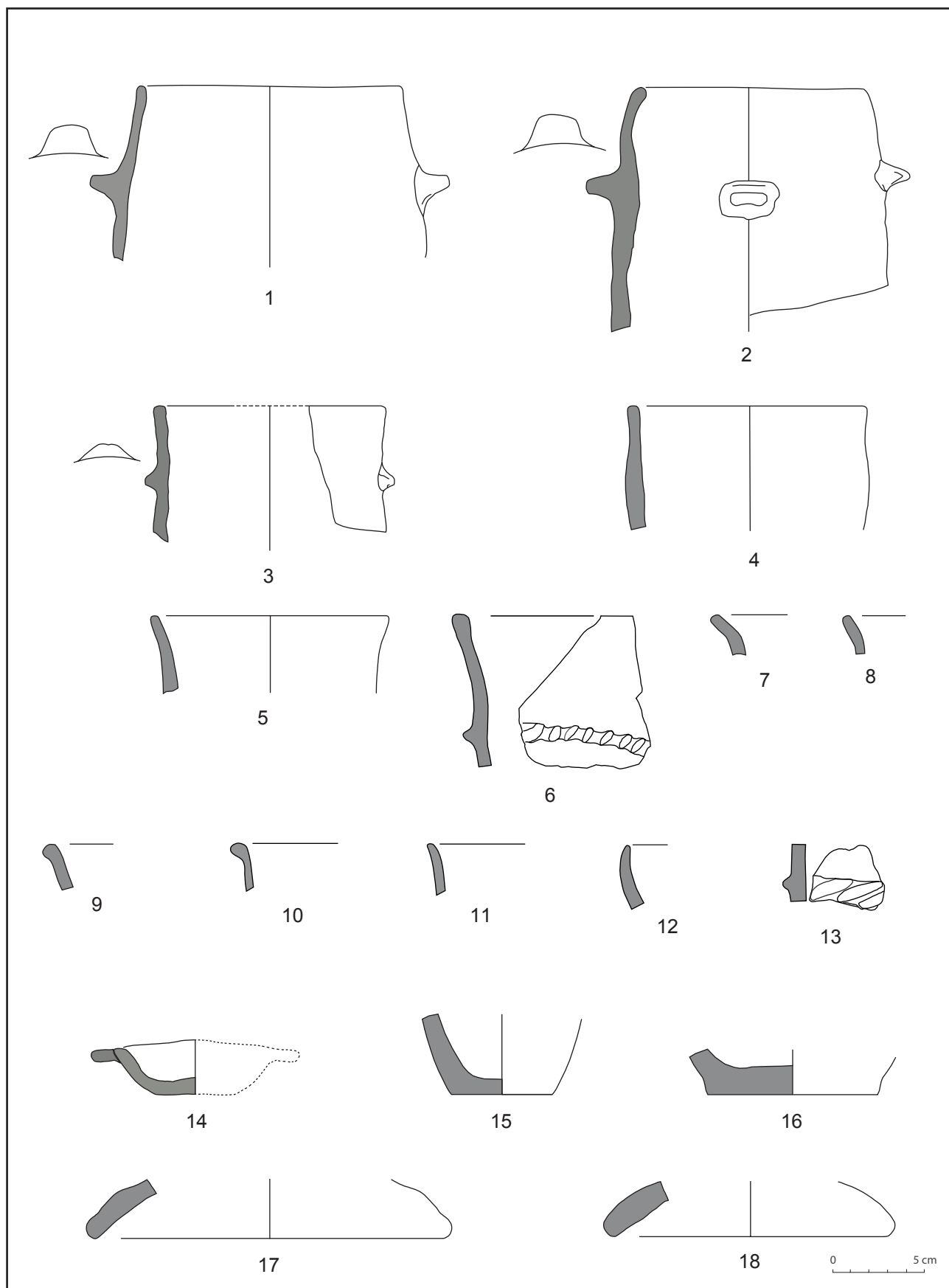

Làm. 6. Núm. 1 a 16: Ceràmica comuna ibèrica oxidada.

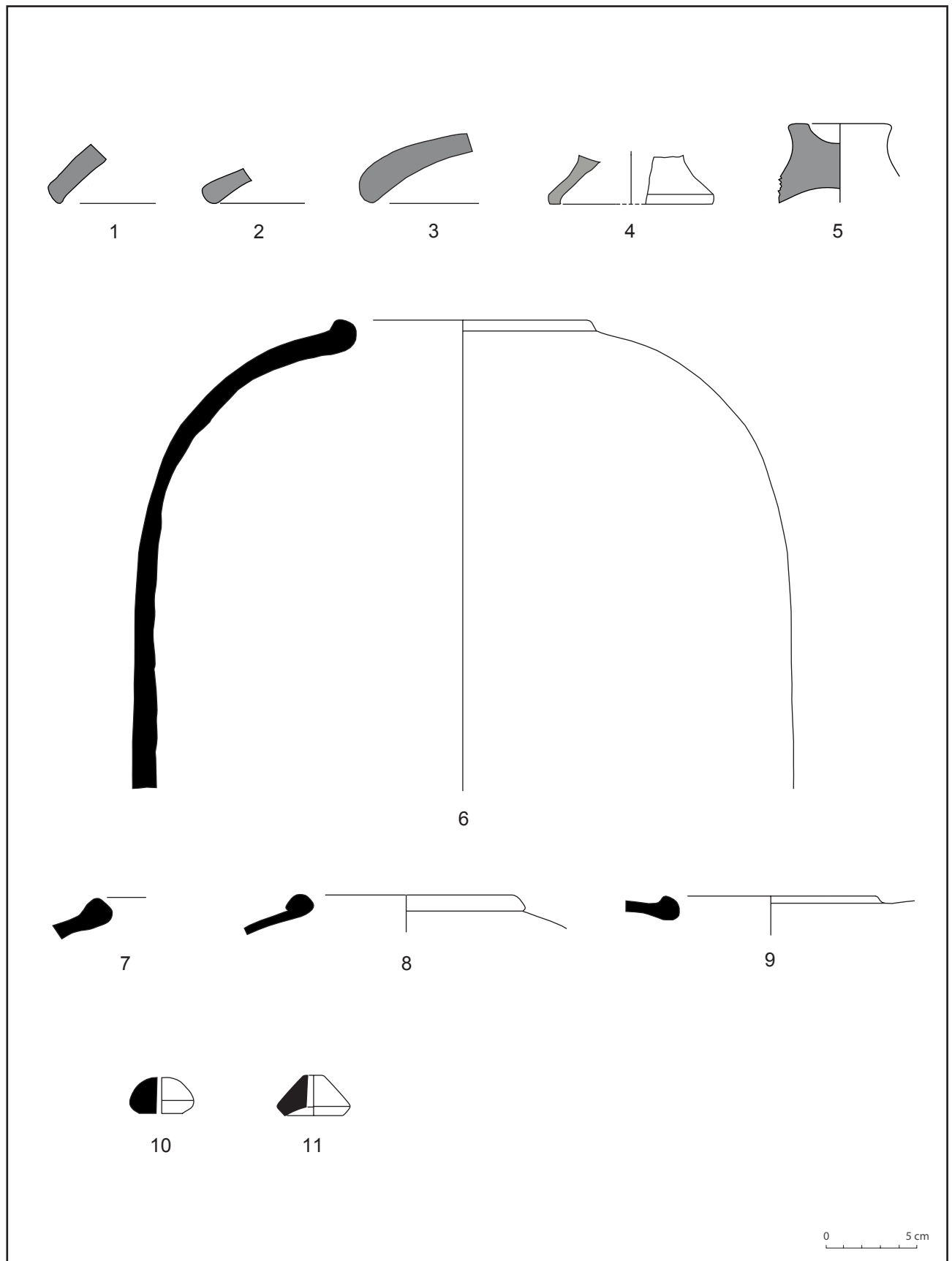

Làm. 7. Núm. 1 a 4: Ceràmica ibèrica feta a mà.

2. Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrera de Mar) ■

Làm. 8. Núm. 1 a 18: Ceràmica ibèrica feta a mà.

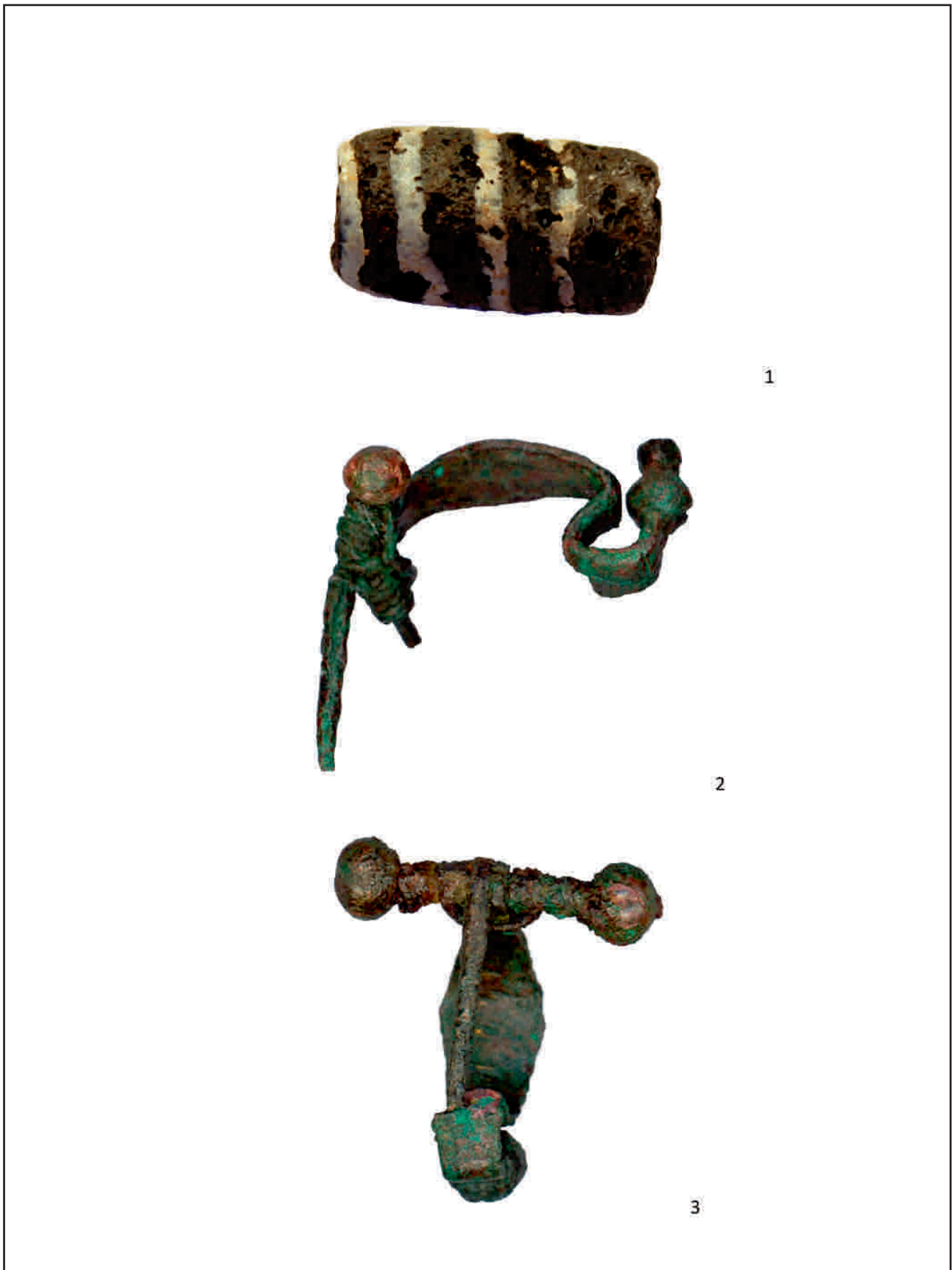

Làm. 9.

Núm. 1 a 5: Ceràmica ibèrica feta a mà
Núm. 6 i 7: Àmfora ibèrica meridional

Núm. 8 i 9: Àmfora ibèrica laietana
Núm. 10 i 11: Fusaioles

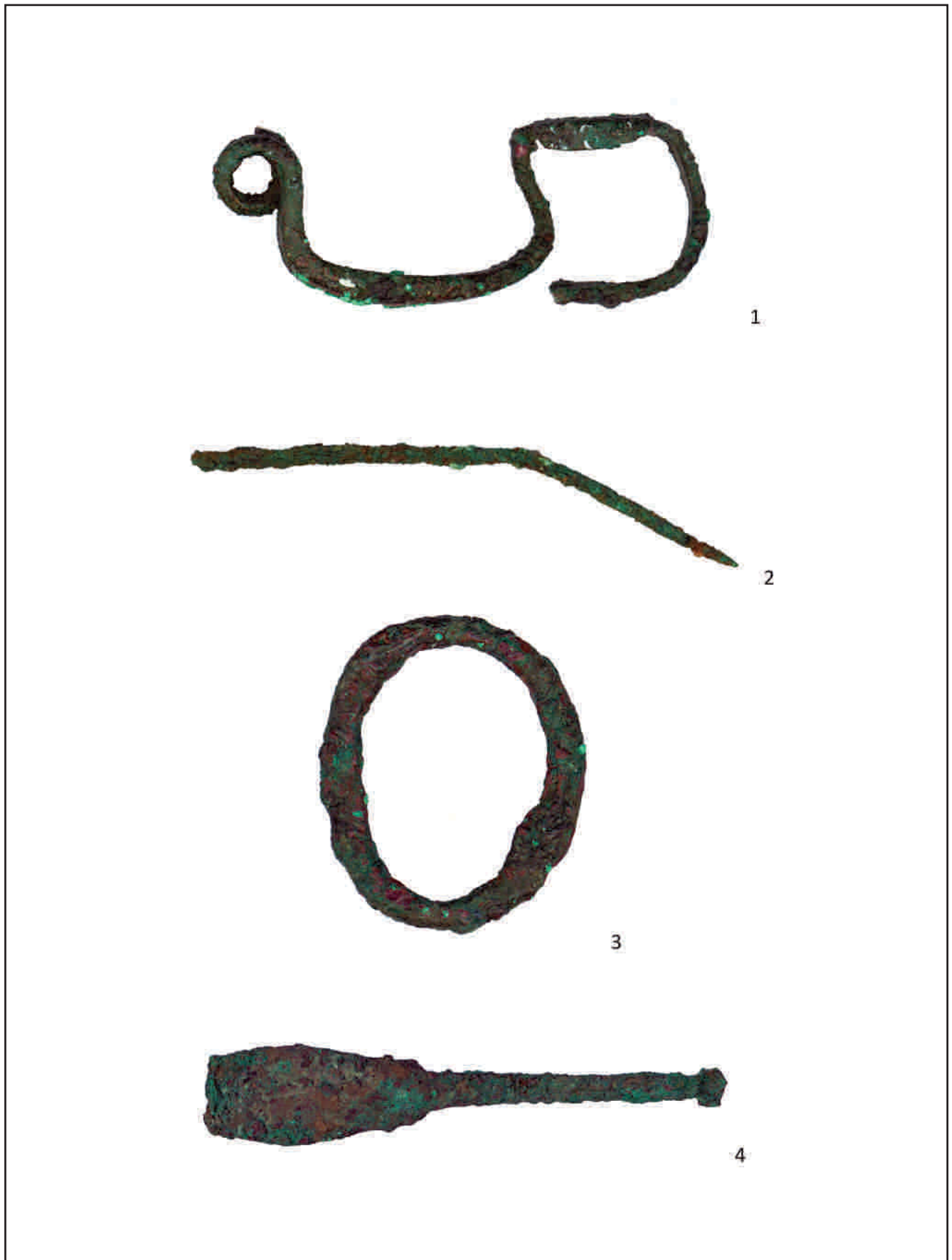
2. Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrer de Mar) ■

Làmina 10.

Núm. 1: Dena de collaret púnic.

Núm. 2 i 3: Fíbules de bronze

Làmina 11.

Núm. 1: Fíbula de bronze
Núm. 2: Agulla de bronze

Núm. 3: Anella de bronze
Núm. 4: Espàtula cosmètica de bronze

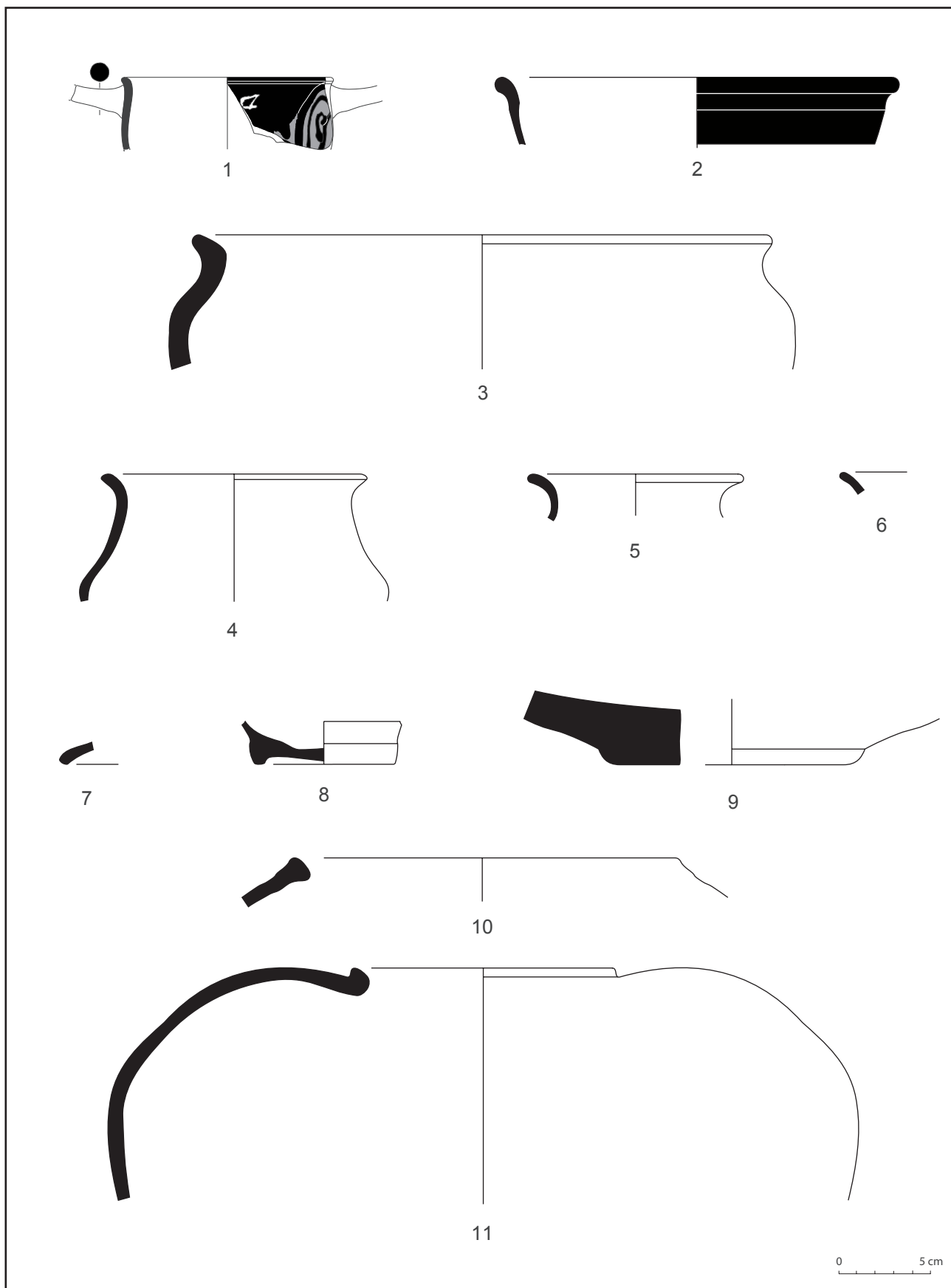
2. Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrera de Mar) ■

Làmina 12.

Núm. 1: Denes de bronze

Núm. 2: Malla de bronze

Làm. 13.

Núm. 1: Ceràmica àtica de figures roges.

Núm. 2: Ceràmica àtica de vernís negre.

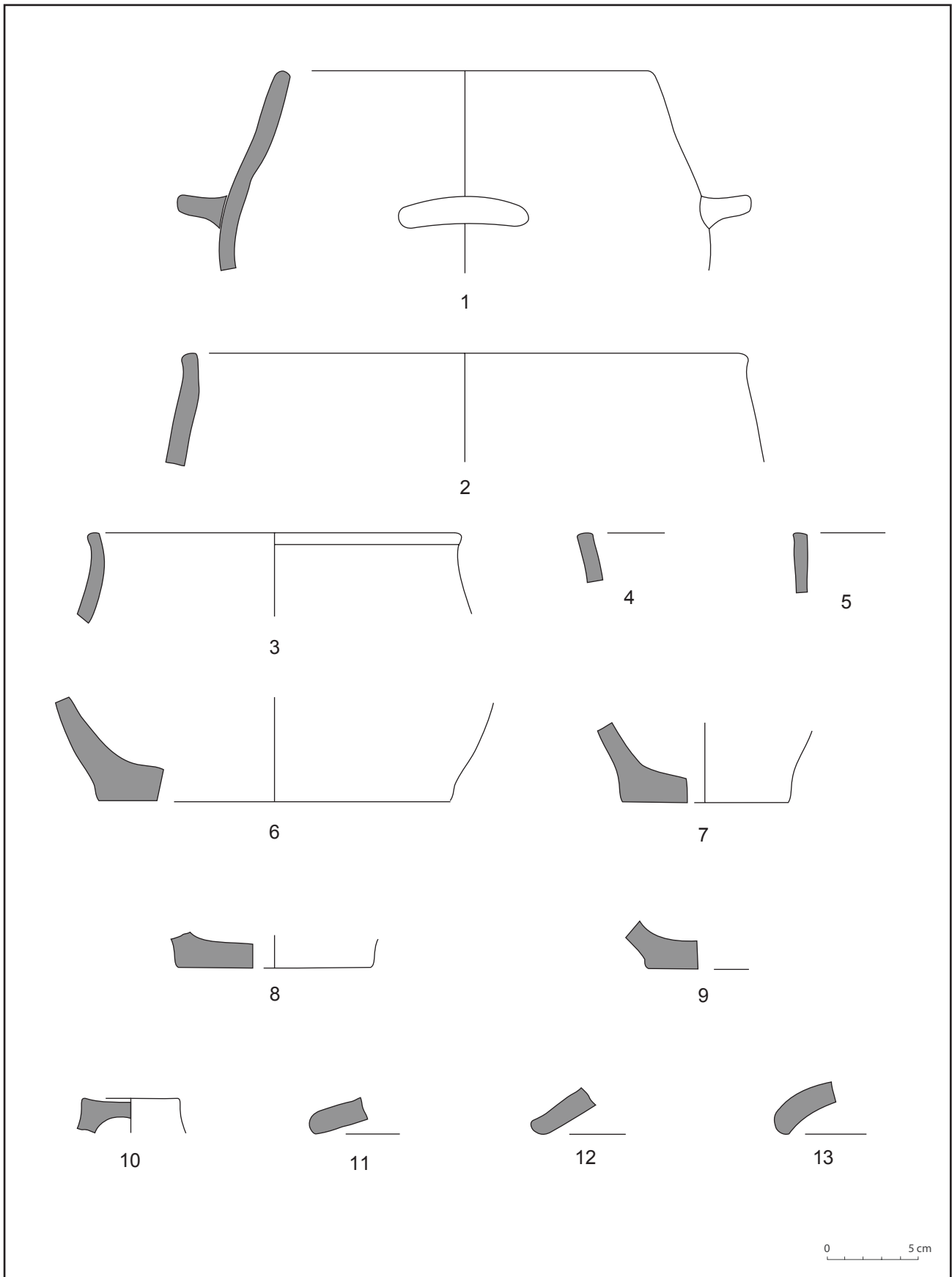
Núm. 3 a 8: Ceràmica comuna ibèrica oxidada.

Núm. 9: Morter ibèric.

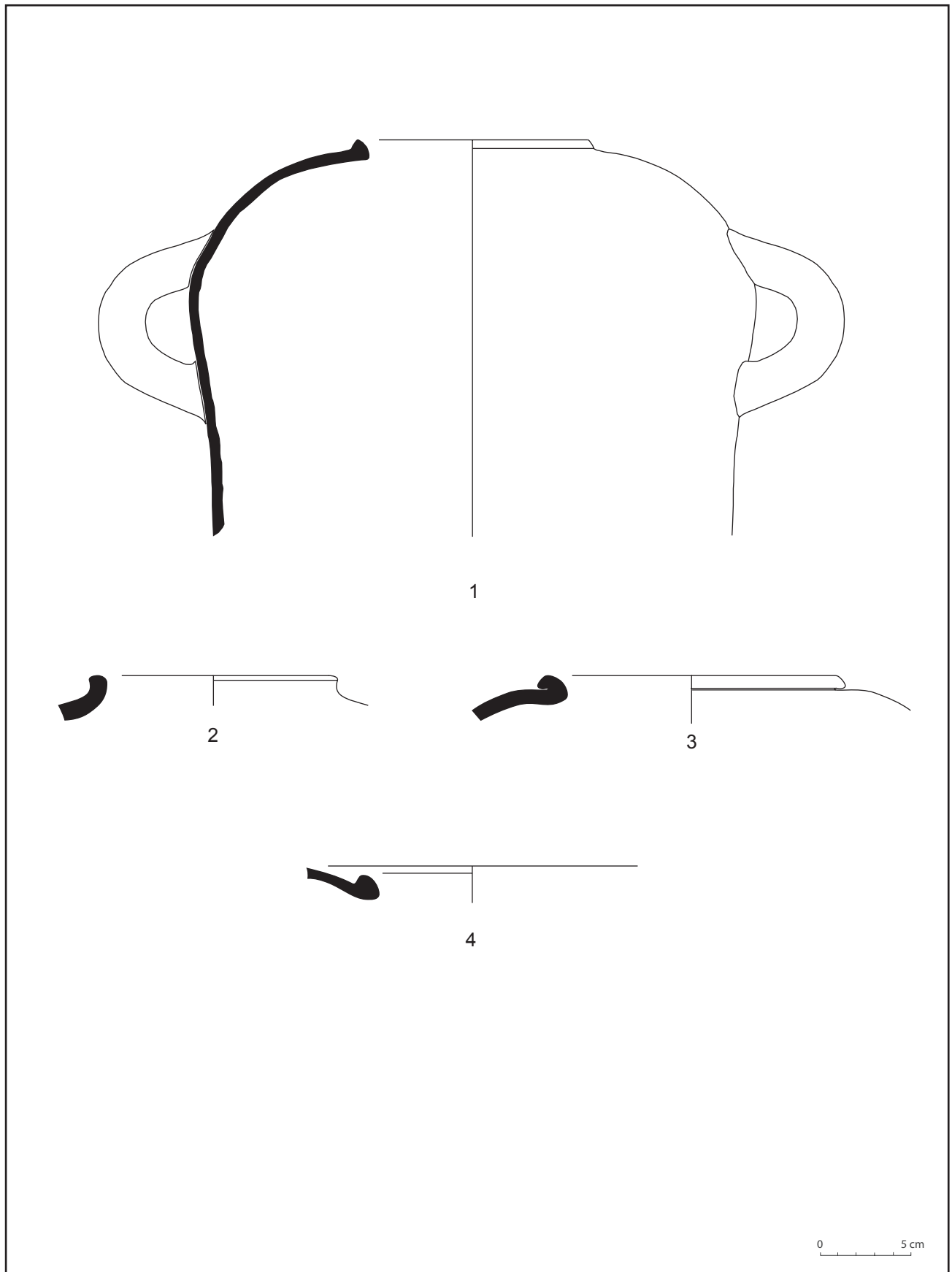
Núm. 10: Àmfora ibèrica meridional.

Núm. 11: Àmfora ibèrica laietana.

2. Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrer de Mar) ■

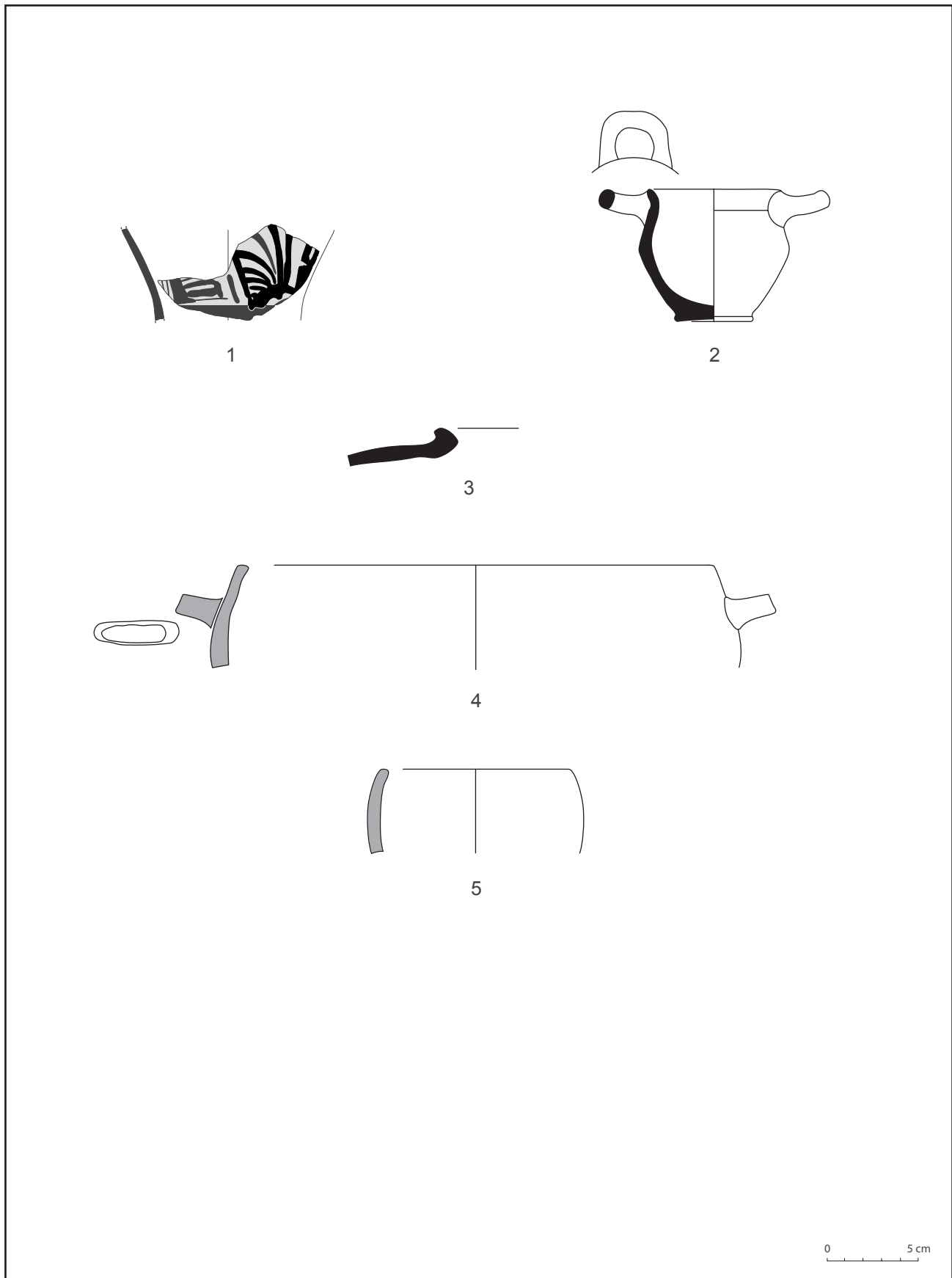

Làm. 14. Núm. 1 a 13: Ceràmica ibèrica feta a mà

Làm. 15. Núm. 1 a 4: Àmfora ibèrica laietana

2. Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrera de Mar) ■

Làm. 16.

Núm. 1: Ceràmica àtica de figures roges.

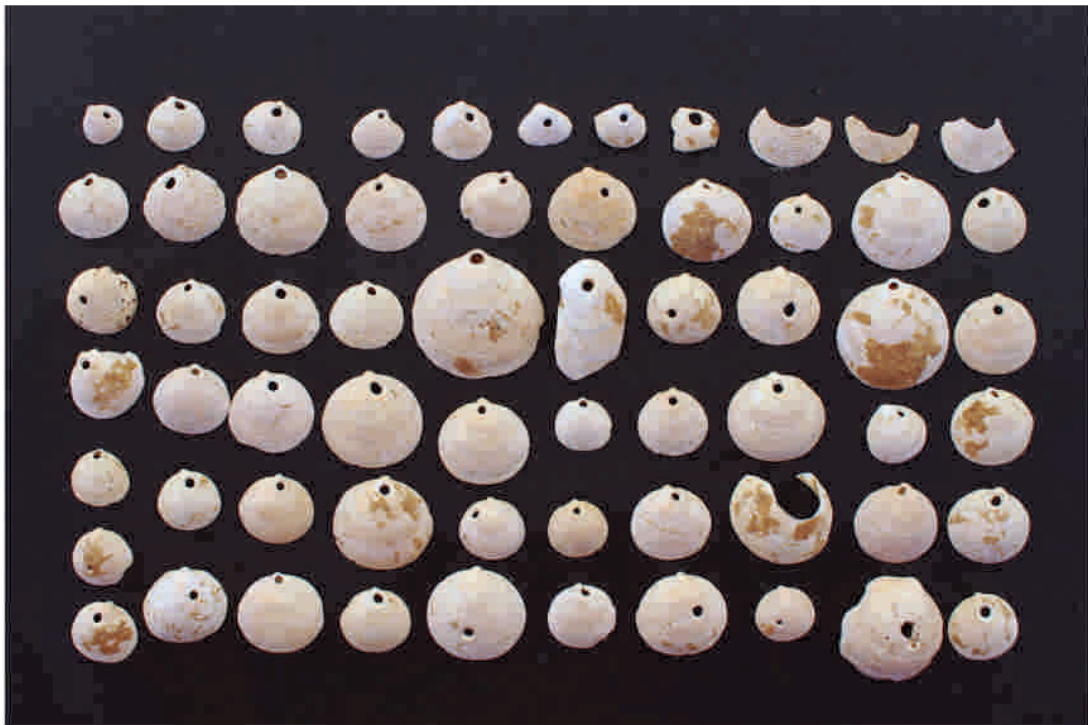
Núm. 2: Ceràmica comuna ibèrica oxidada.

Núm. 3: Àmfora ibèrica laietana.

Núm. 4 i 5: Ceràmica ibèrica feta a mà.

1

2

Làm. 17. Núm. 1: Comptes de dentàlium Núm. 2: Comptes de petxines

Noves evidències de la pràctica d'un banquet en el món ibèric? Els conjunts faunístics de tres sitges del jaciment de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar, el Maresme)

Sílvia VALENZUELA LAMAS

Archaeology of Social Dynamics - Institució Milà i Fontanals,
Consejo Superior de Investigaciones Científicas (IMF-CSIC)

Ariadna NIETO ESPINET

Archaeology of Social Dynamics - Institució Milà i Fontanals,
Consejo Superior de Investigaciones Científicas (IMF-CSIC)

Resum

Aquest article presenta els resultats de l'estudi arqueozoològic de tres sitges ibèriques del segle IV aC del jaciment de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar). Es tracta de tres conjunts particulars, amb característiques diferents a les deixalles de consum habitualment recuperades dins de sitges i estrats d'anivellament d'època ibèrica. L'anàlisi de les estructures inclou tant l'estudi tafonòmic com taxonòmic dels conjunts, fet que ha permès caracteritzar el ritme i la dinàmica de deposició del material dins cadascuna de les sitges. El registre de la sitja 1, amb un dels conjunts d'ictiofauna més rics de Catalunya per a aquesta època, és similar al de l'E-362 de Mas Castellar de Pontós, i podria respondre a les deixalles d'un banquet que va tenir lloc a la primavera o l'estiu.

Paraules clau

Edat del ferro, Maresme, banquet, ritual, mula, gos, ictiofauna.

Resumen

Este artículo presenta los resultados del estudio arqueozoológico de tres silos del siglo IV a. C. del yacimiento de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar). Se trata de tres conjuntos particulares, con características diferentes a las de los restos de consumo habitualmente recuperados en silos y estratos de relleno de época ibérica. El estudio incluye el estudio tafonómico, así como la identificación y cuantificación de todos los grupos taxonómicos, hecho que ha permitido entender el ritmo y la dinámica de deposición del material en cada uno de los silos. El registro del silo 1, que conserva uno de los conjuntos ictioarqueológicos más ricos de Cataluña de esta época, presenta similitudes con la estructura E-362 de Mas Castellar de Pontós, y podría corresponder a los restos de un banquete realizado entre la primavera y el verano.

1. Introducció

Els treballs d'excavació preventiva realitzats durant el 2006 a Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar, el Maresme) van permetre recuperar un total de 2.229 restes de fauna procedents de tres sitges amortitzades durant el segle IV aC (375-350 aC). La deposició i acumulació d'un important volum de restes de fauna en una de les sitges (SJ-1), acompanyades d'un nombrós servei de vaixel·la de beure de luxe, i també d'alguns elements d'ornament sumptuari, com algunes fíbules de bronze (Zamora *et al.*, aquest volum), plantegen moltes qüestions respecte a quines són les activitats socials que van generar aquests conjunts i la seva finalitat. En aquest sentit, aquest treball té com a objectiu avaluar si les restes de fauna recuperades dins de les tres sitges corresponen a deixalles de consum o si, en canvi, estan reflectint activitats de consum ritual (banquet, celebració, commemoració, ofrena, etc.).

No és la primera vegada que es localitzen dipòsits rituals en estructures excavades tipus sitja o fossa d'època ibèrica. Alguns dels exemples més coneguts són el de Mas Castellar de Pontós, que s'ha relacionat amb el culte a divinitats agràries, cultes ctònics i el cicle de les estacions (PONS, GARCIA 2008) (COLOMINAS *et alii* 2013), o el recentment publicat d'una gran fossa (FS 1130) del segle V aC al jaciment de La Monédière (Bessan, Hérault) que s'han interpretat com les restes d'un gran banquet col·lectiu (BEYLIER *et alii* 2018). Així mateix, la sitja 1 també té la particularitat de presentar un volum molt elevat de restes de peix, fet poc habitual en contextos de consum ibèrics. La presència de restes de micromamífers i amfibis, ha estat un element clau a l'hora de restituir i entendre la seqüència d'amortització i formació dels conjunts. Tot plegat fa que les sitges de Can Rodon –i, en particular, la sitja 1– sigui un conjunt excepcional, i aporta un nou exemple de pràctiques de consum singular dins de l'àmbit ibèric català.

2. Metodologia

El material es va recollir a ull nu durant l'excavació preventiva. L'equip, però, es va adonar de l'abundància de restes de peix en un dels estrats i, des de llavors, van garbellar tot el sediment en sec amb un garbell de 0,2 cm.

Al laboratori, l'anàlisi arqueozoològica es va centrar a determinar els grups taxonòmics i les espècies presents, l'estat de conservació de la mostra, la determinació de les parts anatòmiques, l'edat dels individus, la presència de patologies i l'obtenció de mesures biomètriques. La metodologia emprada segueix els tre-

balls estàndard de referència (per exemple: VON DEN DRIESCH 1976) en el cas de les mesures, HALSTEAD *et alii* 2002 en el cas de la distinció ovella / cabra i, de manera general, l'aproximació metodològica detallada a (VALENZUELA 2008) i (NIETO 2012). Per a l'estudi dels ossos bullits hem seguit els criteris proposats per Botella (BOTELLA *et alii* 2000). Per a l'estudi de la mandíbula d'èquid apareguda dins la SJ-2 (UE 210) es van considerar tant els criteris morfològics com els biomètrics, en aquest segon cas a partir del càlcul de l'índex protocònic seguint el protocol de mesures d'Eisenmann (EISENMANN 1981). Per a la determinació dels peixos ens vam basar en l'atles fotogràfic de Wilkens (WILKENS 2003), i per a la identificació dels amfibis vam seguir els criteris de Felix i Montori (FELIX i MONTORI 1986).

3. Resultats

La taula 1 detalla el nombre de restes recuperat a cada sitja per grup taxonòmic. La sitja 1 concentra el major nombre de restes, principalment fragments d'ossos de macromamífer, tot i que hi ha un abundant nombre de restes de peix i d'amfibi. Així mateix, altres grups com les petxines (totes marines), les aus i els petits mamífers també hi són presents. Les sitges 2 i 3 són molt més pobres en material, i el registre està dominat pels macromamífers. En general, el material presenta un bon estat de conservació, i els agents post-deposicionals (principalment fissures i algunes alteracions per arrels) no han compromès la conservació de les restes faunístiques.

3.1. Sitja 1

La sitja 1 és la que presenta un volum de material faunístic més abundant i divers, distribuït de manera desigual entre les diferents UEs. A continuació, detallarem el registre faunístic recuperat.

La UE 101, que va ser la que va segellar la sitja, va lliurar 14 restes de caprins (ovelles i/o cabres), una resta de porc (MT 5 dret no epifisat, < 24 mesos), i una escàpula de cànid de mida gran epifisada (vegeu 3.1.1 per a un estudi detallat). Entre les restes de caprí destaca la presència de cinc costelles lumbar i una mandíbula esquerra d'ovella adulta (M3 11G, h = 27 mm), una escàpula i una diàfisi distal d'un caprí molt jove (< 2 mesos), i una diàfisi proximal d'un metatars esquerre, una tercera falange i una primera falange epifisada (> 24 mesos). No s'han observat ossos bullits ni tampoc cap traça de foc, però les marques de destraleta (*chop marks* oblics a les vèrtebres) indica que van ser processats.

Noves evidències de la pràctica d'un banquet en el món ibèric? Els conjunts faunístics de tres sitges del jaciment de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar, el Maresme) ■

En aquest mateix nivell (UE 101) es van recuperar tres ossos d'amfibi i 39 restes d'ictiofauna, d'entre les quals diverses mandíbules i maxil·lars i altres fragments de crani d'espàrid (*Pagellus* sp.; figura 1). Així mateix, hi havia tres fragments de petxines, d'entre les quals dos petxinots grossos (*Glycymeris* sp.) i un fragment indeterminat. Ambdós petxinots presentaven la cortical completament desgastada i sense coloració. Les vores de la cara interna i externa semblen polides, ja sigui per rodament a la platja o per algun ús que desconeixem. Un dels petxinots té una llargada de 77,3 mm. L'amplada no es va poder mesurar a causa del desgast de les cares laterals.

La **UE 102** va lliurar una escàpula i un metatars esquerre d'ovella jove (> 2 anys), juntament amb una primera i una segona falange i un pisiforme (segurament tots del mateix individu). Així mateix, es va recuperar un fragment de costella de boví i una costella de mesomamífer que presentaven algunes dissolucions per aigua. A més, es van recuperar 19 restes de peix, entre les quals una vèrtebra i ossos cranials. No es van recuperar restes de petxines ni d'altres grups taxonòmics.

La **UE 103** presentava un volum molt més elevat de restes, entre les quals destaquen 55 restes de caprí, 12 de boví, 27 de peix i 35 restes d'amfibi. Les restes de boví corresponen a una dp4 inferior i una incisiva, fragments de crani, un fragment de coxal dret, dos fragments d'apòfisi espinosa de vèrtebra dorsal, una primera falange, un cap de costella, un fragment d'estèrtebra i ossos llargs. El porc està present per un radi proximal dret epifisat (> 12 mesos), una p4 superior, un fragment d'incisiva decidua i un segon metatars epifisat. Pel que fa a les restes de caprí, cal destacar la presència de set restes d'ovella i dues restes de cabra (d'entre les quals un metacarp molt rabassut), i també la presència de traces d'escorxament, esquarterament i evisceració a diferents elements. A nivell general, es documenten tots els membres (vèrtebres, costelles, ossos llargs, extremitats), però no tots els elements anatòmics estan representats, i tampoc no hi ha una tendència clara cap a una lateralitat. En aquest sentit, es documenten ossos esquerres i drets. Així mateix, a la UE 103 es van recollir un total de 37 petxines, corresponents a petxinots petits, tellines i cloïsses. La majoria apareixen rodats, especialment un petxinot d'uns 51 mm de llargada, per la qual cosa no sembla que corresponguin a restes de consum, sinó a animals recollits morts a la platja. Pel que fa les restes de peix, s'ha documentat un mínim de dos espàrids (*Pagellus* sp.).

La **UE 104** és la més rica en material i la més diversa. Els bovins estan presents per una tercera molar superior esquerra amb un desgast irregular molt marcat (figura

2), un os sesamoide, un radi distal dret sense epifisar i una escàpula d'un individu molt jove (menor de 3 mesos). Així mateix, es va recuperar un fragment de banya serrada a la base. Els porcs estan presents per un total de 40 restes, principalment restes de crani (mandíbules) i metàpodes. També hi ha un fragment de coxal, un húmer distal epifisat i amb traces de carnívor, i una ulna distal. El comptatge del nombre mínim d'individus indica la presència d'almenys cinc individus: un individu fetal o nounat, dos porcs joves d'entre 9 i 12 mesos (dp4 +++, m2 en erupció), un jove adult mascle d'entre 15 i 18 mesos (canina, m2+/0) i un adult. En aquestes restes de porc no s'observen ossos bullits ni restes cremades, tot i que alguns ossos presenten taques de carbó. La presència de traces de tall i d'esquarterament (p. ex. al terç distal de l'húmer, vora lateral del coxal, ulna) indiquen que les restes van seguir el processament vora de les restes de consum.

Amb 84 restes, els caprins són el taxó de la tríada domèstica més ben representat (taula 2). Les restes inclouen ossos del crani (mandíbules i maxil·lars), vèrtebres, costelles, ossos del membre anterior (escàpula, radi, ulna), ossos del membre posterior (coxals, fèmurs, tíbies), ossos del tars i falanges. El càlcul del nombre mínim d'individus indica que, com a mínim, hi havia un fetus o nounat, un individu jove d'entre 3 i 9 mesos, un jove adult d'entre 9 i 24 mesos, i tres individus adults, dels quals una ovella mascle (marrà), una cabra, i un indeterminat (oc). Com en les restes de porc, no s'observa la presència d'ossos bullits, ni tampoc traces de foc. Tanmateix, sí que s'observen talls fins de desarticulació i impactes d'esquarterament (*chop marks*), incloent-hi el primer processament (extracció de les banyes). Aquesta dinàmica (presència de traces d'esquarterament i processament) es documenta també a les restes de costelles i fragments d'os llarg que no han pogut ser determinats específicament. En el cas dels fragments d'os llarg, però, sí que s'han documentat alguns ossos cremats i d'altres translúcids, que podrien haver estat bullits (figura 3). Les costelles presenten tres fragments amb traces de foc.

També, es van recuperar dues escàpules d'un fetus/nounat de cànid, un radi distal de nounat humà, i nou restes de llebre i la pota esquerra d'un teixó adult (figura 4). Cal dir que el radi de nounat humà presenta una coloració més blanquinosa i amb més fissures que les altres restes fetals recuperades. Aquest fet –juntament amb l'absència d'altres restes– suggereix que podria haver estat una aportació accidental o secundària amb la terra de reblliment. Altres grups taxonòmics són les aus (11 restes), les petxines (30 restes, principalment de *Glycymeris* sp), 24 restes de micromamífer, 106 d'amfibi i 278 restes de peix. Entre els petits mamífers

per: *Glycymeris* sp.

hi ha una mandíbula de ratolí de bosc (*Apodemus sylvaticus*), una de ratolí –probablement domèstic– (*Mus musculus*), i una mandíbula de rata cellarda (*Eliomys quercinus*). Pel que fa als amfibis, la distribució anatòmica indica que hi ha un mínim de vuit individus, tot i que només cinc han pogut ser determinats específicament. A partir de l'estudi de l'ílium (FELIX i MONTORI 1986) hem pogut determinar la presència de tres exemplars de gripau comú de grans dimensions (*Bufo bufo*) i dos exemplars de gripau corredor (*Bufo calamita*). L'observació amb lupa binocular de les restes d'amfibi i de micromamífer ha permès observar que algunes de les restes de micromamífer tenen un grau de digestió molt lleu, però present (grau 1, ANDREWS & COOK 1990). Això, juntament amb la diversitat d'espècies documentades, suggereix que són restes procedents d'egagròpiles d'una au rapinyaire nocturna, molt probablement una òliba (*Tyto alba*).

Pel que fa als peixos, s'han pogut comptabilitzar vuit espèrids (*Pagellus* sp.), presents per fragments de crani i vèrtebres.

A la UE 105 no es va recuperar cap resta de fauna, malgrat que té una potència estratigràfica similar a la UE 103 (làmina 3, Zamora *et alii*. 2020. en aquest volum). A la UE 106, en canvi, es van recuperar cinc restes de caprí (quatre vèrtebres d'un individu adult i un fragment de crani molt jove), una canina d'un porc mascle adult i una costella de boví, juntament amb d'altres restes que no presenten traces de foc ni de bullit. Així mateix, es van recuperar 63 restes de peix (vèrtebres i ossos de crani), tres restes d'avifauna, 146 restes d'amfibis i 59 restes de micromamífer. Com a les restes de la UE 104, s'han observat afectacions per digestió de grau 1 en algunes mandíbules de rosegador. Segurament, igual que les restes de la UE 104, són restes d'egagròpiles de rapinyaire nocturna, del tipus òliba. Sembla que tots els exemplars de micromamífer corresponen a set ratolins de bosc (*Apodemus sylvaticus*). Entre els amfibis, els individus documentats han estat un gripau comú (*Bufo bufo*) i tres gripaus corredors (*Bufo calamita*). Degut a la baixa freqüència de traces de digestió característiques de les egagròpiles d'òliba es fa difícil determinar si alguns dels amfibis van caure accidentalment a la sitja oberta o bé formen part de la dieta de l'òliba que va produir l'acumulació de micromamífers. Cal dir, però, que els gripaus són molt poc freqüents en les egagròpiles d'òliba per la seva toxicitat (CORDERO 1979). Pel que fa a les restes de peix, hem identificat un mínim de quatre espèrids (*Pagellus* sp.), probablement pagells o besucs blancs.

A la UE 107, la del fons de la sitja, va aparèixer una petxina molt rodada i un fragment de costella de caprí sense cap tipus de traça antròpica.

3.1.1. Estudi de l'escàpula del cànid de Can Rodon

Tal com s'ha dit anteriorment, a la sitja 1 tan sols s'ha localitzat una resta de cànid, que correspon a un fragment d'escàpula. Les grans dimensions que tenia van fer pensar inicialment que es pogués tractar o bé d'un gos de mida gran o d'un llop. El dubte apareix davant la possibilitat que en aquests contextos ja existissin gossos de dimensions grans. En aquest sentit, Columel·la (*De re rustica*, escrita al segle I dC) fa menció de les diferents tipologies canines en funció de la tasca que han de dur a terme: «El gos de guardar el bestiar, en estable o pastura, no ha de ser tan lleuger com els que persegueixen als gamons o als cérvols (...) però el suficient perquè pugui barallar-se contra els llops, i lleuger per a seguir-los quan fugen, fer-los-hi deixar la presa i tornar-la. El cos, per tant, serà gran i llarg. Per a tota la resta, semblant al de guarda, però variant el color. Han de ser de color clar, perquè es distingeixin de la fera durant la nit, quan es tracti de fer front als llops, de manera que no els puguem confondre. També perquè aquesta vegada si és clar, no excitaran tant a les ovelles al ser d'una tonalitat semblant a la seva» (*De re rustica*, VII, 12-13). A això cal afegir-hi algunes evidències arqueològiques a partir de les quals podria haver-hi dos tipus diferents de gos durant l'edat del ferro a la Península Ibèrica, almenys pel que fa a la seva mida: un de menor que coincideix amb el *Canis familiaris intermedius* i un altre de major mida que coincideix amb el *Canis familiaris inostranzewi* o el *Canis familiaris matris-optimae* (ALTUNA 1980) (VEGA *et alii* 1998).

Tanmateix, les dades actualment disponibles per a Catalunya tan sols evidencien un sol morfotip força homogeni de gos durant la primera edat del ferro i l'època ibèrica. En els pocs casos en què s'han identificat cànids de mida gran s'han acabat classificant com a llops (NIETO ESPINET 2016). Quan hem comparat les mesures del cànid de Can Rodon amb les d'altres exemplars procedents de diversos jaciments i cronologies, l'individu s'ha situat dins del grup de gossos de l'edat del ferro peninsular i dels gossos de talla mitjana de la col·lecció de referència de laboratori d'arqueologia de la Universitat de Lleida (figura 5). En aquest sentit, el cànid de Can Rodon queda clarament allunyat de les proporcions del llop o del *Cuon alpinus*. Les seves proporcions també s'allunyen de les dels gossos mesolítics, neolítics i del bronze antic, fet que suggereix un augment de la mida dels gossos durant la primera edat del ferro i època ibèrica.

Noves evidències de la pràctica d'un banquet en el món ibèric? Els conjunts faunístics de tres sitges del jaciment de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar, el Maresme)

3.2. Sitja 2

Gairebé totes les UE han lliurat alguna resta de fauna, tot i que hi ha alguns nivells estèrils des del punt de vista faunístic. Les UE que han lliurat material han estat les 201, 202, 203, 205, 208, 210 i 211.

La UE 201 conservava una primera molar inferior esquerra de ovella (desgast 9A, h = 20,4) i la UE 202 va lliurar un metatars dret de boví adult (> 2 anys), juntament amb un fragment distal d'húmer esquerre de caprí i dos fragments d'os llarg. La UE 203 tenia diversos fragments d'una costella de caprí i un petxinot rodat i fragmentat. A la UE 204 no es va recuperar cap resta de fauna, i a la UE 205 es va recollir una incisiva decidua de porc, un fragment de petxina (no determinada), un fragment de mandíbula dreta de conill, i diversos fragments d'os llarg de mesomamífer. Les UE 206 i 207 no van lliurar material faunístic, però a la UE 208 es va dipositar un radi distal dret de boví adult (36-48 mesos; Bd = 65,4) que presenta algunes fissures i dissolucions a la cortical òssia, i es va recuperar un fragment de petxinot i una primera molar superior esquerra de caprí (desgast 9A). Així mateix, es van recuperar dues mandíbules i dos húmer esquerrers de rata cellarda (*Eliomys quercinus*), i també diverses restes d'amfibi. Cap de les restes de microfauna presentava traces de digestió. La presència d'aquestes restes dins la sitja, igualment com les fissures i dissolucions del radi de boví, suggereix que, tal volta, la sitja va quedar oberta un temps abans que s'hi dipositesin d'altres materials. La UE 209, just per sota, no va lliurar cap resta de fauna, però a la UE 210 es va trobar una mandíbula dreta d'èquid, pràcticament sencera (figura 7). L'estudi morfològic i morfomètric ha revelat que, molt probablement, es tracta d'un híbrid (vegeu-ne una descripció detallada més avall).

Així mateix, juntament amb la mandíbula es van recuperar dos fragments d'os llarg de mesomamífer, un dels quals probablement bullit, i un fragment de petxina molt rodat. Cal dir que, igual que el radi de boví de la UE 208, la mandíbula d'èquid també presenta fissures i no s'ha observat cap afectació per arrels. En aquest cas, però, no hi ha microfauna procedent d'aquest nivell.

La UE 211, la més profunda de la sitja i, per tant, la primera a dipositar-se, va lliurar un os llarg d'amfibi, un fragment de petxinot gran i rodat (*Glycimeris* sp.), dos fragments d'os llarg i diversos ossos de caprí adult: una tercera molar superior dreta, un cap de fèmur completament digerit i un fragment de costella amb talls transversals a la cara interna. La presència de fissures a la cortical dels ossos també suggereix que la sitja va passar oberta (o, si més no, sense rebliment) durant un temps abans dels abocaments successius.

3.2.1 Una mandíbula d'èquid dipositada a la UE 210

El dipòsit de parts específiques d'èquids dins de sitges s'ha documentat a diversos jaciments protohistòrics de Catalunya (Per exemple: Can Roqueta (ALBIZURI 2014); Serrat dels Espinyers (ALBIZURI *et alii* 2017); Gou Batlle (VALENZUELA *et alii* 2018). L'observació de la morfologia dentària mostrava trets propis dels ases i d'híbrids (figura 6):

1. El doble bucle lingual (el metastílid i el metacònid) és arrodonit i simètric.
2. El doble bucle lingual té forma de V.
3. Absència del plec cavallí.
4. La paret vestibular/bucal de l'hipocon-PROTOCON és còncava en el cavall, convexa en ases (com és el cas de l'individu estudiat) i recta en les mules. L'individu presenta característiques més aviat asinines amb una morfologia de tipus més convex.

El tret més diagnòstic és potser el de la morfologia del plec vestibular/bucal: mentre que en el cas dels cavalls penetra parcialment entre el coll del doble plec, en les mules és molt penetrant –fins al punt que de vegades pot arribar a tocar la paret del plec lingual–, i en els ases no és penetrant. En aquest sentit, i tal com es pot observar en la figura 6, el plec vestibular de l'èquid de Can Rodon no és penetrant, fet que evidencia un caràcter fortament asiní.

Els resultats de l'estudi biomètric de les dents han permès calcular l'índex protocònic de tota la sèrie dentària. Les dades de comparació utilitzades han estat els valors de cavalls i ases actuals (EISENMANN 1981), la mandíbula d'un cavall d'època medieval del jaciment del Vilot (Lleida) (GÓMEZ 2000), una mandíbula d'èquid extremadament robust actual que per la morfologia podria ser un «matxo» o, altrament dit, una mula eguina (creuament entre ase i euga) (NIETO ESPINET 2012), i dos exemplars d'*Equus hydruntinus* o ases salvatges (GARDEISEN i BOULBES 2012) (BOULBES i GARDEISEN 2018) Els resultats mostren que l'èquid de Can Rodon no presenta l'augment de l'índex de Pm4 a la M1, que constitueix un tret cavallí discriminant (figura 7), i tampoc no es correspon amb els perfils asinins. Això suggereix que, probablement, es tracta d'un individu híbrid, fruit del creuament d'un cavall i una somera.

Malgrat tot, cal tenir en compte la variabilitat morfològica que hi pot haver entre individus i espècies, que cada vegada es fa més evident amb la proliferació d'estudis arqueozoològics i l'augment de la mostra estudiada (ALBIZURI *et alii* 2017) (GARDEISEN i BOUL-

BES 2018). En tot cas, l'èquid de Can Rodon clarament no es tractaria d'un cavall i, per tant, suposa una de les poques evidències constatades d'ase o híbrid d'època ibèrica a Catalunya fins al moment present.

3.3. Sitja 3

La fauna es concentra a les UE centrals de la sitja (UE 302 i 303) i el material té les característiques típiques de deixalles de consum. La UE 302 només tenia una patella de caprí i dos fragments d'os llarg, un dels quals probablement bullit. La UE 302 tenia un petxinot sencer (amplada = 63,8; llargada = 61mm) completament descolorit i desgastat (figura 8), i un altre fragment de *Glycymeris sp* rodat. A més, hi havia dos fragments de crani de peix i dos ossos d'au (figura 9). Els macromamífers estan representats per una mandíbula dreta i un quart metacarp dret (MC4) de porc molt jove (de menys de tres mesos), i per la diàfisi distal d'un metatars dret de caprí adult (> 24 mesos) amb les primeres falanges, i l'extrem proximal d'un metacarp esquerre de caprí. Així mateix, es va recuperar un cinquè metatars de conill adult, també dret, i un astràgal esquerre de caprí digerit (figura 10). Totes aquestes restes van aparèixer al mateix estrat que el collaret de petxines (làmina 17 de ZAMORA *et alii* 2020 en aquest volum). La presència de diversos fragments de costella i d'os llarg de caprí suggereix que les restes podrien correspondre a deixalles de consum. Malgrat la notable presència de diversos elements del costat dret (mandíbula i metacarp de porc, metatars de conill, metatars de caprí), la presència d'elements anatòmics del costat esquerre no permet afirmar que es tracti d'un dipòsit ritual, tot i que tampoc no es pot descartar completament.

4. Discussió

Cadascuna de les tres sitges excavades presenta característiques diferents tant en la composició taxonòmica com en les dinàmiques de deposició i formació dels conjunts. Aquest fet, probablement, reflecteix accions i activitats econòmiques i/o socials diferents. El cas de la sitja 1 és el més notori, però les sitges 2 i 3 presenten elements que també són singulars per diferents motius.

4.1. El registre de la SJ-1: noves evidències de banquetes en el món ibèric català?

La sitja 1 constitueix un conjunt excepcional dins de l'àmbit ibèric català per l'abundància de restes de fauna associades a vasos d'importació grega per al consum

de vi i altres elements de prestigi, com ara fíbules de bronze (ZAMORA *et alii*, en aquest volum). Un altre tret és la presència de nombroses restes de peix, que normalment no apareixen a les deixalles alimentàries de contextos domèstics ibèrics.

L'estudi tafonòmic evidencia una seqüència de rebliment en què les dues primeres UE (en ordre de deposició, 107 i 106) gairebé no tenen restes de macromamífers, i en canvi presenten conjunts significatius de micromamífers i amfibis, seguides per un nivell (UE 105) sense restes de fauna. Aquests tres nivells constitueixen un primer paquet sedimentari abans de la deposició de les deixalles del banquet. A banda de les restes de micromamífer i amfibi, que suggereixen que la sitja va estar oberta –almenys parcialment– durant uns dies, cal destacar les 63 restes de peix de la UE 106, que preludien el que serà el registre de les UE 104 i 103, les més riques en fauna. En aquest sentit, no podem considerar les restes de peix com a intrusions de la UE 104, ja que a la UE 105 no n'han aparegut. Es tractaria, doncs, d'un primer episodi de deposició, en què juntament amb les vèrtebres i mandíbules d'espàrid es troben quatre vèrtebres de caprí adult tallades, un fragment de crani d'un caprí molt jove, del qual s'ha seccionat la banya, una canina de porc mascle adult i un fragment de costella de boví, totes probablement corresponents a deixalles de preparació d'algun àpat.

Per sobre d'un nivell estèril en fauna (UE 105) trobem dos nivells (UE 104 i 103) caracteritzats per l'elevadíssim nombre de restes de macromamífer (n = 1.092), peix (n = 305), amfibis (n = 106) i petxines (n = 67). Els micromamífers i les aus (24 i 17 restes respectivament) estan menys representats. En vista de la distribució de les restes d'amfibis i de micromamífers (principalment a la UE 104), suposem que estaven localitzades al fons d'aquest estrat, però no hem pogut contrastar aquesta informació amb l'equip d'arqueòlegs/gues que van excavar l'estructura. Si aquesta suposició és correcta implicaria que la sitja va romandre oberta durant un temps després d'haver-se dipositat la UE 105 i, durant aquest temps, hi van caure vuit gripaus i alguna egagròpila d'òliba. També podria correspondre a aquest moment el radi de perinatal humà, que presenta unes condicions tafonòmiques diferents a les de la resta d'ossos de macromamífer d'aquest nivell, com si hagués estat durant un període de temps indeterminat a la intempèrie. A continuació s'hauria dipositat el gruix de deixalles del banquet, constituït principalment per restes de caprins, porcs i bovins, i en menor mesura peixos, principalment espàrids. El càlcul del nombre mínim d'individus indica la presència de dos bovins (un de molt jove i un altre d'adult), quatre porcs (un de molt jove, un subadult, un jove adult i un adult), tres cabres (una molt jove,

Noves evidències de la pràctica d'un banquet en el món ibèric? Els conjunts faunístics de tres sitges del jaciment de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar, el Maresme) ■

una subadulta i una adulta), dues ovelles adultes i dos caprins joves adults que no han pogut ser determinats específicament i que no corresponen a cap dels altres individus. En total, 13 animals que, en cas d'haver estat sencers, haurien proporcionat un considerable volum de carn, al qual cal afegir els peixos consumits i el probable acompanyament de verdures i cereals que no s'han conservat. En aquest sentit, la presència d'ossos bullits entre les restes classificades com a mesofauna i la seva mida –d'entre 2 i 4 cm de llargada– suggereix que es va preparar un estofat o un brou amb les parts més riques en carn (húmers, radis, fèmurs, tíbies), i que les peces de carn es van tallar en trossos petits. Així doncs, s'hauria prioritzat la disponibilitat de molts trossos i no pas presentar grans peces de carn. Això suggereix que es va fer un esforç perquè hi hagués carn disponible per a un gran nombre de gent, i que hi hagués almenys un tros de carn per persona. La presència de marques de tall vinculades al primer esquarterament (banya de caprí, banya de boví) indica que tota la seqüència –des del sacrifici fins a l'abandonament com a deixalles– es va dur a terme in situ. La baixa freqüència de mossegades de carnívor ($n = 5$, només a la UE 103) suggereix una deposició ràpida dins la sitja, i és coherent amb la seqüència de deposició: la UE 103 es va formar després de la 104, un cop els carnívors (molt probablement gossos) havien tingut accés a part de les restes.

Per sobre del gruix de deixalles, trobem dos nivells més (UE 102 i UE 101), amb un volum de restes molt menor, tot i que la seva potència estratigràfica és similar a la UE 103 (vegeu làmina 3, Zamora et al. en aquest volum). La UE 102 és molt pobra, amb alguns ossos d'una ovel·la jove (metatars no epifisat, costelles) i un fragment de costella de boví, juntament amb 19 restes de peix. La UE 101 té diversos ossos d'ovella (vegeu descripció a l'apartat 3.1), un metatars de porc subadult i una escàpula de gos de mida gran, juntament amb 39 restes de peix, tres petxines i tres restes d'amfibi, aquestes últimes –probablement– caigudes accidentalment a la sitja.

Els perfils taxonòmics i el context de la SJ-1 de Can Rodon presenten paral·lels amb la fossa E-362 de Mas Castellar de Pontós, també datada del segle IV aC (350-325 Ac) (PONS *et alii* 2008). Aquesta estructura va lliurar més de 800 restes de peix, juntament amb un volum important de macromamífers, diversos vasos àtics i àmfores púnico-ebusitanes, entre d'altres (ASENSIO *et alii* 2008) (GIRONÈS *et alii* 2008) (JUAN-MUNS i MARLASCA 2008). Pel que fa als macromamífers, a Mas Castellar es van recuperar més de 1.300 restes i es va identificar un nombre mínim de set individus: un boví jove, tres porcs –un adult, un subadult i un de molt jove– una cabra i una ovel·la joves, i una ovel·la adulta

(GIRONÈS *et alii* 2008). Això representa un volum similar al de la SJ-1 de Can Rodon, on s'han comptabilitzat uns 1.200 fragments. El nombre mínim d'animals, en canvi, és més elevat a Can Rodon: 13 individus, dels quals un boví molt jove i un d'adult, un porquet nouvat, un de juvenil, un jove adult i un porc adult, dues ovelles adultes, una cabreta molt jove, una de jove i una d'adulta, i dos caprins joves adults. Així mateix, a Mas Castellar no es documenta el primer esquarterament però sí tot el tractament posterior de les carcasses, mentre que a Can Rodon s'ha documentat íntegrament tot el procés, incloent el primer esquarterament. En ambdós casos s'han registrat ossos bullits, fet que suggereix que els plats que es van preparar podrien haver estat similars. En aquest sentit, en ambdós dipòsits el gruix de les restes –i l'aportació de carn– el constitueixen els macromamífers domèstics, però hi ha una notable presència d'espàrids (*Pagellus* sp.), que es poden pescar prop de la costa durant la primavera i l'estiu. La presència de tots els elements anatòmics de peix (crani i vèrtebres) suggereix que els peixos es van processar i consumir probablement frescos en aquell moment i, per tant, que el banquet s'hauria celebrat durant la primavera o l'estiu, acompanyat d'una important quantitat de vi, tal com mostra la presència d'àmfores púnico-ebusitanes i massaliotes, entre d'altres (vegeu ZAMORA *et alii* en aquest volum). S'hi va amortitzar –almenys en part– la vaixella de luxe, en el que sembla una manifestació ostentosa només a l'abast d'un perfil social de tipus aristocràtic (SANMARTÍ 2004) (ASENSIO *et alii* 2006). En aquest sentit, és ben coneguda la tradició grega de trencar plats als casaments per garantir o afavorir la felicitat dels nuvis i com a símbol d'abundància (RITNER 1993) (BARNARD 2008). El dipòsit de la sitja 1 de Can Rodon, on, juntament amb la vaixella fina es van dipositar diverses fíbules de bronze i altres objectes de prestigi (vegeu ZAMORA *et alii* en aquest volum), constitueix un dipòsit en el qual es va produir una notable destrucció de riquesa, i no descartem que el banquet pugui respondre a una celebració d'aquest tipus.

En qualsevol cas, la freqüència d'espècies domèstiques a la sitja 1 és similar a la d'altres jaciments ibèrics del segle IV aC a Catalunya (figura 11, vegeu també ALBIZURI *et alii* 2010 i NIETO ESPINET *et alii*, en premsa), si bé hi ha una menor freqüència de restes de porc en comparació amb d'altres jaciments de la costa central en aquest moment. En aquest sentit, la sitja 1 de Can Rodon té un 20 % de restes de porc –com es documenta a Vilars i la Moleta del Remei–, mentre que a la majoria de contextos del segle IV i III aC la proporció de porc supera el 25 % (figura 11).

Més difícil és explicar la presència de part d'un teixó (*Meles meles*) entre les deixalles alimentàries de la UE

104, però a la fossa de Mas Castellar de Pontós van també aparèixer algunes restes d'animal salvatge, en aquest cas d'una guineu (*Vulpes vulpes*), que tal volta evidencien la utilització d'espècies salvatges en el decurs del banquet o esdeveniment per a una finalitat que desconeixem.

Pel que fa a la presència de restes de gos, cal dir que aquesta espècie sol aparèixer en jaciments ibèrics, tot i que sempre amb un baix nombre de restes, tal com també passa amb els èquids. Aquest fet suggereix que el gos tindria un tractament diferenciat respecte a la resta de la cabana domèstica de tipus més ramader. La seva presència al jaciment s'ha pogut constatar només a partir d'una sola resta, barrejada entre les altres deixalles de consum. En alguns casos només s'ha detectat la seva presència de manera indirecta a partir de la tafonomia (detecció d'ossos mossegats o digerits), tal com s'ha documentat a Can Rodon, amb només cinc ossos mossegats i un os amb traces de digestió de carnívor. Excloem aquí les restes vinculades a les egagròpiles d'òliba. Les evidències arqueozoològiques suggereixen que aquesta espècie no seria habitualment consumida, i el seu rol principal seria el de dur tasques en vida (vigilància, caça i/o protecció). Tanmateix, encara que no s'hagin observat marques de tall ni evidències de cuinat, el context d'aparició d'aquesta resta planteja el possible consum d'aquest individu o, si més no, la deposició intencional de l'escàpula recuperada.

Diferents estudis arqueozoològics posen de manifest que durant l'edat del ferro els gossos serien considerats, tot i que de manera puntual, com a animals aptes per al consum, amb exemples propers en jaciments ibers i gals (per exemple: YVINEC 1987; MÉNIEL 2006; HORARD-HERBIN 2014; BELARTE I VALENZUELA 2013; PONS i COLOMINAS 2016). Els gossos que eren consumits seguien els mateixos circuits alimentaris que els animals domèstics de talla mitjana (HORARD-HERBIN 2014), i per aquest motiu –quan apareixen– solen estar en els mateixos contextos deposicionals, normalment estructures i espais domèstics. Malgrat tot, la interpretació d'aquestes restes de gos –testimonials, però recurrents– és complexa. D'una banda, ens enfrontem al baix nombre d'efectius en els conjunts arqueològics i, de l'altra banda, a la polivalència de les funcions d'aquesta espècie (GARDEISEN *et alii* 2011) (HORARD-HERBIN 2014). Aquests factors dificulten el procés interpretatiu, ja que la deposició de les restes de gos pot correspondre a diferents accions simbòliques o rituals (BELARTE i VALENZUELA 2013) (PONS i COLOMINAS 2016), a accions de consum (HORARD-HERBIN 2014) (NIETO ESPINET *et alii* 2018), o simplement a l'evacuació dels cossos d'individus morts aprofitant aquests abocadors disponi-

bles prop de l'hàbitat (VALENZUELA i GARDEISEN 2005) (NIETO ESPINET *et alii* 2018). De la mateixa manera, el consum i/o sacrifici de gossos s'ha associat a un consum de tipus ritualitzat, com a Mas Castellar de Pontós, on apareixen restes de gossos dipositats en sitges acompanyats de materials d'importació grega, i també en un espai que s'ha interpretat com un temple (COLOMINAS *et alii* 2013) (PONS i COLOMINAS 2016). Altres exemples de tractaments singulars els trobem al jaciment d'Alorda Park (Calafell) amb dipòsits sota paviment amb restes de gos (VALENZUELA 2008). Encara que l'escàpula de gos de mida gran de Can Rodon no es pot vincular directament a cap dels escenaris mencionats, la seva significació en d'altres conjunts ibèrics ens obliga a no menystenir el sentit que pot implicar la seva presència a l'estrat que segellava la sitja 1.

4.2. El registre de la sitja 2: noves restes d'èquid en context ibèric

Les restes de fauna de les sitges 2 i 3 corresponen a dipòsits completament diferents, que no es poden vincular a una activitat de consum col·lectiu de tipus banquet. Tanmateix, són conjunts singulars que no corresponen a deixalles alimentàries habituals. En el cas de la sitja 2, la troballa d'una mandíbula dreta d'èquid és excepcional, ja que l'única resta d'ase determinada amb seguretat, publicada fins al moment, és la del jaciment d'Aldovesta a la zona de l'Ebre, amb una cronologia de principis del segle V aC (ALBIZURI i NADAL 1999) (NADAL *et alii* 2010). Pel que fa als híbrids, i sempre a partir de les dades publicades fins al moment, la seva presència s'ha pogut determinar amb seguretat en els jaciments catalans durant el període tardo-ibèric, relacionats amb el procés de conquesta romana i la proliferació d'assentaments rurals associats a camps de sitges, en especial en els jaciments de la plana occidental catalana (per exemple NIETO ESPINET *et alii* 2016; BELMONTE *et alii* 2013; ALBIZURI *et alii* 2017). En aquest sentit, cal tenir en compte el que implica la presència d'ases, i especialment d'híbrids, en aquests contextos, i les informacions indirectes que poden aportar sobre les activitats econòmiques i la interpretació dels conjunts estudiats. En primer lloc, la presència d'híbrids implica un control i selecció de la reproducció, i evidentment la presència d'ases i cavalls o al jaciment o en els territoris propers (ja que els mulats són estèrils). Per obtenir mules o «matxos» cal domar els progenitors perquè acceptin copular entre ells (normalment són ases mascles que creixen dins el ramat dels cavalls), o s'ha de fer a través d'inseminació artificial. Això requereix una selecció de mascles i també una voluntat expressa d'obtenir aquest tipus d'espècies, ja que són individus normalment es-

Noves evidències de la pràctica d'un banquet en el món ibèric? Els conjunts faunístics de tres sitges del jaciment de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar, el Maresme) ■

tèrils que no podran reproduir-se. La recerca d'obtenció d'híbrids està directament relacionada amb el perfeccionament d'animals domèstics destinats a tasques com la càrrega, el tir i treball al camp. Si el cavall ja és una espècie poc representada en el registre faunístic dels jaciments del bronze final i l'edat del ferro a Catalunya (normalment entre 1-2 %), la seva presència s'ha pogut constatar fefaentment a partir de l'ADN antic (FAGES *et alii* 2019). El baix percentatge de restes d'èquid es relaciona amb una cria especialitzada per a la munta i en menor mesura per al treball en el cas dels cavalls, que serien consumits de manera molt esporàdica (ALBIZURI *et alii* 2010; NIETO ESPINET 2012; NIETO *et alii* 2013, etc.). En canvi, la presència d'ases i híbrids es pot relacionar amb altres activitats potser menys vinculades al prestigi i ostentació i més directament vinculades als treballs de càrrega i transport. Els híbrids se solen produir en zones agrícoles, sobretot seques, perquè són els que millor s'hi adapten: consumeixen entre un 20 i un 30 % menys d'aliment que els cavalls, tenen un metabolisme que els permet assimilar i aprofitar millor els farratges bastos en èpoques de treball, i són més actius i potents que els rucs, dels quals hereten una bona adaptació a ambients secs i poden sobreviure a latituds més altes i fredes. Per aquest motiu, els «matxos» i les mules van ser creats de manera artificial per aprofitar la mida, la velocitat i la força dels cavalls, i la resistència, la docilitat i la intel·ligència dels ases. Els híbrids hereten les millors qualitats de cadascun dels seus progenitors.

Per tot l'anterior, la presència d'híbrids al jaciment de Can Rodon, que es pot fer extensible a tota l'àrea d'influència de Burriac, pot ser un element indicatiu d'una important activitat productiva a la regió. Cal destacar que el jaciment es troba a la zona d'influència de l'*oppidum* de Burriac, i que molt a prop hi ha d'altres jaciments amb sitges, associats a un assentament rural de tipus secundari (vegeu ZAMORA *et al.* en aquest volum). Per tant, la presència d'animals especialment creats per a l'optimització del treball al camp i al transport quedaria plenament justificada. A més, això també posa de manifest l'existència d'un model de gestió de la cabana equina molt desenvolupada i especialitzada, que s'adaptaria i respondria a les necessitats i exigències d'un model agrari plenament intensificat durant el segle IV aC.

4.3 La sitja 3: un rebliment més habitual i, tanmateix, especial

La fauna recuperada a la sitja 3 és molt menor en volum, i les restes presenten les característiques típiques de les deixalles domèstiques, on es barregen diferents elements anatòmics i diferents espècies, algunes amb

traces de processament alimentari. El tret diferencial d'aquesta sitja és la presència d'un collar fet de petxines (vegeu ZAMORA *et alii* en aquest volum, làmina 17), que no és gens habitual i planteja la qüestió de l'origen d'aquestes restes. Tanmateix, l'aparició d'un astràgal de caprí digerit –probablement per carnívor– indica que, molt probablement, es tracten de restes vinculades a tasques de neteja.

5. Conclusions

Els conjunts de fauna recuperats a les excavacions preventives desenvolupades en el marc de la urbanització del sector de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar) són excepcionals pel fet que podrien ser una evidència de pràctiques de consum col·lectiu (tipus banquet) d'època ibèrica i altres dipòsits de fauna. Gràcies al garbellat del sediment extret de la sitja 1 amb malla de 0,2 cm es van poder recuperar més de 400 restes de peix (sense comptar les escates) i, amb aquestes, un registre arqueozoològic extraordinari.

L'anàlisi taxonòmica i tafonòmica integral de les restes faunístiques de la sitja 1 suggereix que el registre correspon a les deixalles d'un banquet i que hi va haver tres moments en el procés de rebliment de la sitja: en un primer moment amb una primera deposició –petita– d'ossos de mamífer domèstic i restes d'espàrid (*Pagellus* sp.) que probablement va quedar al descobert uns dies, durant els quals haurien caigut a la sitja quatre gripaus i alguna egagròpila d'òliba (*Tyto alba*). Un nivell estèril en fauna (UE 105) va cobrir els nivells anteriors i, probablement, també va quedar al descobert un temps, durant el qual haurien caigut els vuit gripaus, alguna egagròpila d'òliba i altres materials (radi de noutat humà). Tot seguit, es va aprofitar la sitja per abocar les restes d'un gran banquet en què, juntament amb les restes de fauna, es van abocar diversos vasos àtics de figures roges i de vernís negre, olles locals fetes a mà, àmfores púnico-ebusitanes i massaliotes, i altres materials de prestigi (vegeu ZAMORA *et alii*. 2020 en aquest volum). Des del punt de vista faunístic, aquest banquet va estar compost per les espècies domèstiques de consum habitual (caprins, porcs i, en menor mesura, bovins), i per un mínim de 16 espàrids (*Pagellus* sp.), probablement pagells. La presència de totes les parts anatòmiques suggereix que els peixos es van consumir frescos i, per tant, que el banquet va tenir lloc durant la primavera o l'estiu, quan aquests peixos s'apropen a la costa. Part de la carn es va preparar en forma d'estofat o brou, i les peces es van tallar petites, d'entre 2 i 4 cm de llargada, potser perquè tothom pogués tenir almenys un tros de carn. Cal destacar que, després del banquet, es va obliterated –almenys en part– la vaixel·la fina, de luxe,

juntament amb diverses fíbules de bronze i altres estris de prestigi, fet que suposa una destrucció important de riquesa, tal volta en el marc d'un casament o alguna altra celebració important. El conjunt de Can Rodon és, doncs, excepcional des de diversos punts de vista, i mostra la importància d'incloure els estudis bioarqueològics en totes les intervencions arqueològiques, també les preventives.

Bibliografia

Albizuri, S. 2014: La visibilitat del cavall en el registre arqueològic del NE peninsular durant el final de l'edat del bronze i la primera edat del ferro. L'exemple de Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental). *Actes del Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya*, Puigcerdà, 579-593.

Albizuri, S., Nadal, J. 1999. El Barranc de Gàfols. Ginestar, Tarragona) y Aldovesta (Benifallet, Tarragona): El estudio arqueozoológico como base de teorización sobre la dieta humana a principios de la Edad del Hierro y la complejidad económica en el curso bajo del Ebro. *Pyrenae*, 30: 207-221.

Albizuri, S., Nieto-Espinet, A., Valenzuela-Lamas, S. 2010. Canvis en l'alimentació càrnia a Catalunya entre els segles XII i III aC. *Saguntum: Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 9: 162-171.

Albizuri, S., Nadal, J., Belmonte, C., Garcés, I. 2017. Los efectos de la romanización en la gestión ganadera: la cabaña equina de Serrat dels Espinyers (Lérida) como ejemplo de la cría mular en la Península Ibérica, *Archaeofauna* 26, 115-126.

Altuna, J. (1980). *Historia de la domesticación animal en el País Vasco desde sus orígenes hasta la romanización*, Munibe, año 32, fasc. 1-2, San Sebastian, 147 p.

Andrews, P. & Cook J. 1990 *Owls, caves and fossils: predation, preservation and accumulation of small mammal bones in caves, with an analysis of the Pleistocene cave faunas from Westbury-sub-Mendip, Somerset*, UK. University of Chicago Press.

Asensio, D., López, D., Mestres, J., Molist, M., Ros, A., & Senabre, M. R. 2006. De la primera edat del ferro a l'ibèric antic: la formació de les societats complexes a la zona del Penedès. En: Universitat de Barcelona (ed.). *ArqueoMediterrània*, 9, 289-304.

Asensio, D., Giner, D., Pons, E. 2008. Los materiales cerámicos recipientes, Pons, E., Garcia, L. (dirs.) *Prácticas alimentarias en el mundo ibérico. El ejemplo de la fosa FS362 de Mas Castellar de Pontós (Empordà-Espanya)*, BAR International Series, 20-51.

Barnard, H. 2008. Suggestions for a chaîne opératoire of nomadic pottery sherds. *The archaeology of mobility: Old World and New World nomadism*, 413-439.

Belarte, M. C., Valenzuela, S. 2013. Zooarcheological evidence for domestic rituals in the iron age communities of north-eastern Iberia (present-day Catalonia) (Sixth -Second century BC). *Oxford Journal of Archaeology*, 32(2): 163-186.

Belmonte, C., Albizuri, S., Nadal Lorenzo, J., Garcés i Estalló, I. 2013. Èquids i gossos en l'economia i en els rituals. Resultats de l'estudi dels materials dipositats en el sitjar iberoromà del Serrat dels Espinyers (Isona, Pallars Jussà), *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 23: 201-222.

Beylier, A., Gailledrat, É., Curé, A. M., Dubosse, C., Howarth, L., & Nieto Espinet, A. 2018. Banquets et rites collectifs au Ve s. av. J.-C. au sein de l'habitat de la Monédière à Bessan (Hérault): caractérisation et signification d'une fosse hors norme et des dépôts associés. *Gallia. Archéologie des Gaules*, 75, 3-48.

Botella M, Alemán I, Jiménez S. 2000. *Los huesos humanos. Manipulación y alteraciones*. Ediciones Bellaterra: Barcelona

Boulbes, N., Gardeisen, A. 2018. *Equus asinus remains* (Mammalia, Perissodactyla) from the protohistoric site of Pech Maho (Sigean, South of France) and variation in donkey size during the Iron Age, *International Journal of Osteoarchaeology* 2018, 1-11.

Colominas, L., Pons, E., Saña, M. 2013. Ritual practices and collective consumption of animal products at the Iron Age rural settlement of Mas Castellar de Pontós (Girona, Spain) (5th-4th centuries BC). *Journal of Environmental Archaeology*, vol. 18 (2), p. 154-164

Cordero, P. J. 1979. Generalidades sobre la lechuza. Estudio sobre la alimentación de la lechuza (*Tyto alba*) en Mataró y Arenys de Munt (Prov. Barcelona).

Driesch, A. Von den 1976. *A Guide to the Measurement of Animal Bones from Archaeological Sites*, Peabody Museum, Harvard.

Noves evidències de la pràctica d'un banquet en el món ibèric? Els conjunts faunístics de tres sitges del jaciment de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar, el Maresme)

Eisenmann, V. 1981. Étude des dents jugales inférieures des *Equus* (Mammalia, Perissodactyla) actuels et fossiles. *Palaeovertebrata*, 10(3-4), 127-226.

Fages, A., Hanghøj, K., Khan, N., Gaunitz, C., Seguin-Orlando, A., Leonardi, M., ... & Alfathan, A. H. (2019). Tracking five millennia of horse management with extensive ancient genome time series. *Cell*.

Félix, J., Montori, A., 1986. Determinación de las especies de anfibios anuros del nordeste ibérico mediante el hueso ilion, *Miscelánea Zoológica* 10, 239-246.

Gardeisen, A., & Boulbes, N. 2012. Diversité du cheptel équin en Gaule méditerranéenne à la fin du IIIe siècle avant J.-C. d'après l'étude des métacarpes d'équidés du site de Pech-Maho. In *Equidés et bovidés de la Méditerranée antique, Rites et Combats, Jeux et Savoirs*, 199-220.

Gardeisen A., Valenzuela S., Belhaoues F. 2011. Variabilité des morphotypes canins archéologiques et implications sur le statut des chiens dans l'Antiquité. In Brugal JP, Gardeisen A, Zucker A (eds.). *Prédateurs dans tous leurs états : Evolution, Biodiversité, Interaction, Mythes, Symboles. Actes des XXXIe Rencontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes, 21-23 octobre 2010*, Editions APDCA Antibes, CEPAM-UNSA, 225-237.

Gironès, V., Saña, M., Colominas, L. 2008. Les restes animals, Pons, E., Garcia, L. (dirs) *Prácticas alimentarias en el mundo ibérico. El ejemplo de la fosa FS362 de Mas Castellar de Pontós (Empordà-España)*, BAR International Series, 65-85.

Gómez, X. 2000. *Noves dades sobre l'explotació de base animal durant la protohistòria a la plana occidental catalana*. Tesi de Llicenciatura, Universitat de Lleida.

Halstead, P., Collins, P., Isaakidou, V. 2002. Sorting the sheep from the goats: morphological distinctions between the mandibles and mandibular teeth of adult Ovis and Capra, *Journal of Archaeological Science*, 29: 545-553.

Horard-Herbin M^oP. 2014. La viande de chien à l'âge du Fer. Quels individus pour quelles consommations? In Gallia, 71-2: 69-87.

Juan-Muns, N., Marlasca, R., 2008. Alimentos de origen animal consumidos: los peces, Pons, E., Garcia, L. (dirs.) *Prácticas alimentarias en el mundo ibérico. El ejemplo de la fosa FS362 de Mas Castellar de Pontós (Empordà-España)*, BAR International Series, 101-110.

Méniel P. 2006. Le chien en Gaule. In Vitali D., Curci A. (coords.). *Animali tra uomini e dei, archeozoologia del mondo preromano*, Ed. Ante Quem, Collection Studi e Scavi, 14: 45-52.

Nadal, J., Albizuri, S., Maroto, J. 2010. Els orígens del burro domèstic a la Mediterrània i a la península Ibèrica segons les dades arqueològiques. *La recuperació del burro català. Aspectes culturals i biològics*, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 37-56.

Nieto Espinet, A. 2012. *Entre el consum i l'afecte. La interacció entre els animals i les comunitats protohistòriques de la plana occidental catalana* (segles VII-IV aC). PhD diss., University of Lleida.

Nieto Espinet, A., López Melción, J. B.; Junyent, E. 2013. Nuevos datos sobre la presencia del caballo en las comunidades protohistóricas del Valle del Segre. Augusto Coimbra, F. (coord.), *The horse and the bull in prehistory and history*, Portugal, p. 117-134

Nieto Espinet, A. 2016. Seguint les traces de la transhumància. Aproximació teòrica a partir dels resultats arqueozoològics de la fortalesa dels Vilars (Arbeca, Garrigues). *Revista d'arqueologia de Ponent*, (26), 11-34.

Nieto Espinet, A., López Melción, J. B., Gardeisen, A., & Junyent, E. (2018). "Votive well or refuse tip? Chronicle of an abandonment: taphonomic study of the faunal remains of an iron age well-cistern". *Historical Biology*, 30(6), 894-915.

Nieto Espinet, A., López Melción, J. B., Gardeisen, A., Junyent, E. 2018. "Votive Well or Refuse Tip? Chronicle of an Abandonment: Taphonomic Study of the Faunal remains of an Iron Age Well-Cistern". *Historical Biology*. Abigdon (UK): Tylor&Francis Group, vol. 30, núm. 6, p. 894-915.

Pons, E., Fuertes, M., López, A., Vargas, A. 2008 La fosa FS362, Pons, E., Garcia, L. (dirs) *Prácticas alimentarias en el mundo ibérico. El ejemplo de la fosa FS362 de Mas Castellar de Pontós (Empordà-España)*, BAR International Series, 8-14.

Pons E., Colominas L. 2016. Dog Sacrifice at the Protohistoric Site of Mas Castellar (Pontós, Spain). In Murray CA (ed.). *Form and Function of Sacrificial Practices in the Ancient World and Beyond*, IEMA Proceedings, vol. 5, State University of New York Press: 191- 209.

Pons, E., Garcia, L. 2008. *Prácticas alimentarias en el mundo ibérico. El ejemplo de la fosa FS362 de Mas Castellar de Pontós (Empordà-España)*, BAR International Series.

Ritner, R. K. 1993. The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice. *Studies in Ancient Oriental Civilization* 54. Chicago, Oriental Institute of the University of Chicago.

Sanmartí, J. 2004. From local groups to early states: the development of complexity in protohistoric Catalonia. *Pyrenae*, (35), 7-41.

Valenzuela Lamas, S. 2008. *Alimentació i ramaderia al Penedès durant la protohistòria: segles VII- III aC*. Barcelona: Societat Catalana d'Arqueologia.

Valenzuela Lamas, S., Gardeisen, A. 2005. L'environnement animal urbain à l'époque gallo-romaine. Le témoignage de trois puits de Lattes (PT129011, PT471 et PT290), Chapitre 13, Lattara 18: 235-270.

Valenzuela-Lamas, S., Valenzuela-Suau, L., Jiménez-Manchón, S., Codina Falgas, F., Plana Mallart, R., Martín, A. 2018. Consum carni i artesanat en os als afores del Puig de Sant Andreu: el jaciment ibèric del Camp d'en Gou - Gorg d'en Batlle (Ullastret, Baix Empordà), *Empúries* 57, 9-24.

Vega, L. G.; Cerdeño, Ma. L.; Córdoba, B. 1998. El origen de los mastines ibéricos. La trashumancia entre los pueblos prerromanos de la meseta, *Complutum*, 9, 117-135.

Wilkens, B. 2003. *Archeozoologia. Manuale per lo studio dei resti faunistici dell'area mediterranea*. CD Rom, schio.

Yvinec, J. H. 1987. Découpe et pelleterie et consommation des chiens gaulois à Villeneuve-Saint-Germain. In Vigne J D (dir.). *La découpe et le partage du corps à travers le temps et l'espace*, Collection n° spécial à *Anthropozoologica*, 1: 83-89.

Zamora, D., Garcia Roselló, J., Martín Menéndez, A. 2019. Troballa de tres sitges d'època ibèrica a Can Rodon (Cabrera de Mar), *Laietania*, en premsa.

Noves evidències de la pràctica d'un banquet en el món ibèric? Els conjunts faunístics de tres sitges del jaciment de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar, el Maresme)

Sitja	UE	Macromam.	Micromam.	Peixos	Petxines	Aus	Amfibis	NR TOT
sitja 1	101	52		39	3		3	97
sitja 1	102	7		19				26
sitja 1	103	154		27	37	6	35	259
sitja 1	104	938	24	278*	30	11	106	1387
sitja 1	106	42	59	63	8		146	318
sitja 1	107	1			1			2
sitja 2	201	1						1
sitja 2	202	4						4
sitja 2	203	1			1			2
sitja 2	205	11						11
sitja 2	208	1	5				5	11
sitja 2	210	9			1			10
sitja 2	211	5			1		1	7
sitja 3	302	3						3
sitja 3	303	85		2	2	2		91

Taula 1 /

Nombre de restes recuperades a cada UE / sitja per grup taxonòmic. Macro fa referència a mamífers de mida gran (incloent el conill), i micro als mamífers més petits de mida (tipus ratolí).

*En les restes de peix no s'han comptabilitzat les escates.

UE	OVAR	CAHI	OC	OC suma	SUDO	BOTA	EQUUS	LAGO	MEME	CAFA	Macro	Meso
101			14	14	1					1	1	35
102			6	6		1						
103	7	2	46	55	3	12						
104			84	84	40	4		9	12		7	142
106			5	5	1	1						35
107			1	1								
201			1	1								
202			1	1		1						2
203			1	1								
205					1							10
208			1			1						
210							1					8
211			3	3								2
302			1	1								2
303	1		11	12	5			4			5	59

Taula 2 /

Nombre de restes per espècie i per UE.

OVAR: *Ovis aries* (ovella); **CAHI:** *Capra hircus* (cabra); **OC:** *capri indeterminat* (Ovis/Capra), **SUDO:** *Sus domesticus* (porc); **BOTA:** *Bos taurus* (boví); **EQUUS:** èquid; **LAGO:** lagomorf; **MEME:** *Meles meles* (teixó); **CAFA:** *Canis familiaris* (gos); **Macro:** mamífer mida gran (p.ex. vaca, cavall); **Meso:** mamífer mida mitjana (p.ex. porc, ovella).

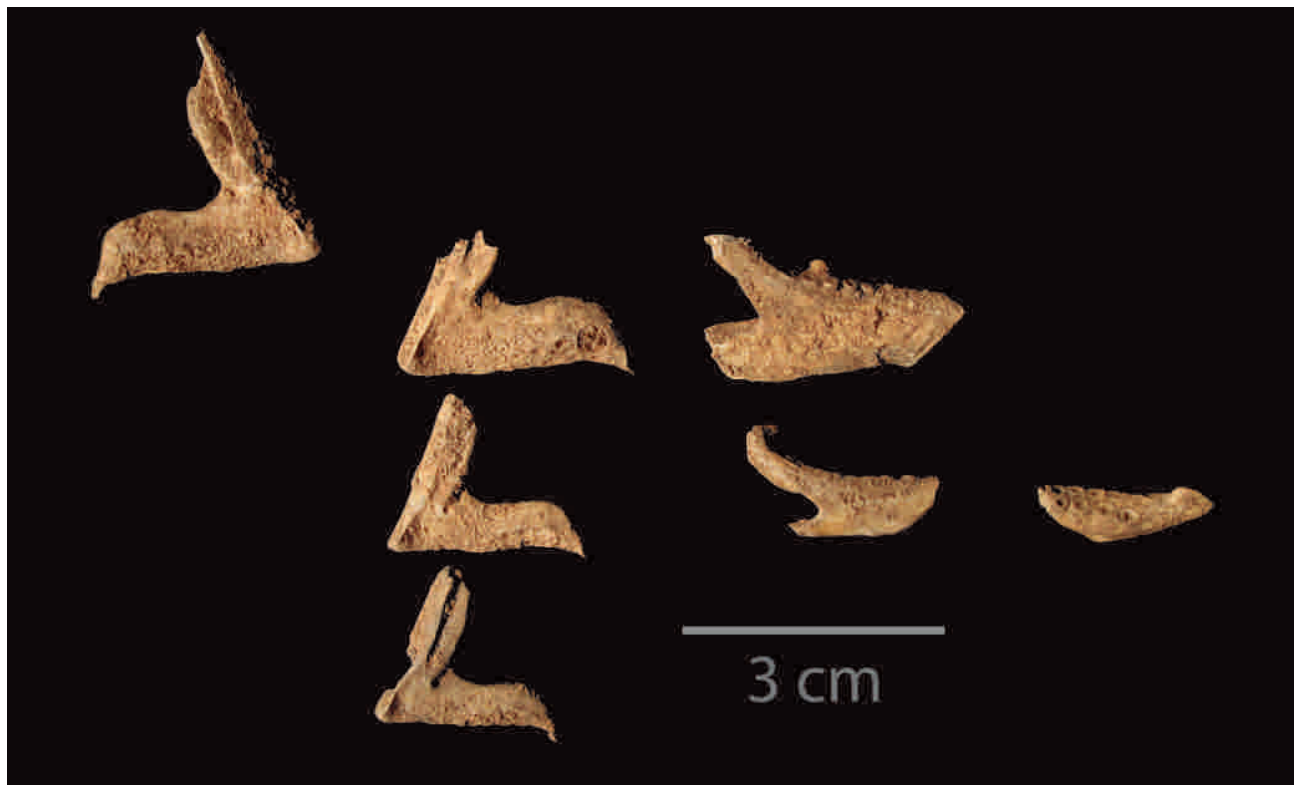

Figura 1 /
Mandíbules i maxil·lars i d'espàrid (*Pagellus sp.*), sitja 1.

Figura 2 /
Tercera molar superior esquerra de boví. La dent té un desgast irregular molt marcat.

Noves evidències de la pràctica d'un banquet en el món ibèric? Els conjunts faunístics de tres sitges del jaciment de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar, el Maresme) ■

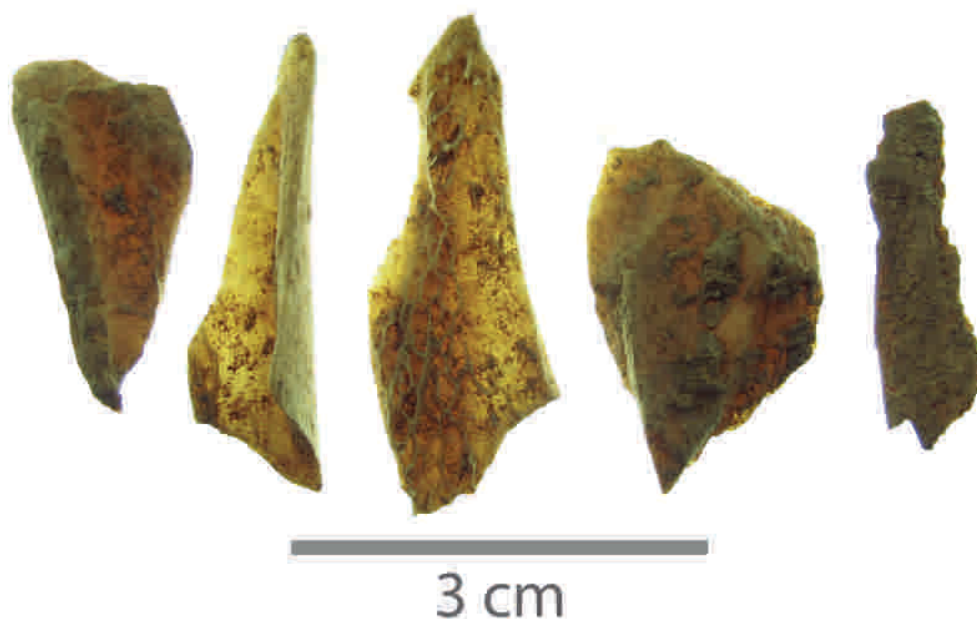

Figura 3 /

Ossos translúcids procedents de la sitja 1. Segons els criteris de Botella et al. (2000), podrien correspondre a ossos bullits. El fragment situat a la dreta s'ha afegit com a mostra que no tots els fragments recuperats són translúcids, i que això no està vinculat amb l'espessor de la cortical: el fragment de la dreta té menys d'un mil·límetre d'espessor.

Figura 4 /

Pota esquerra d'un teixó adult (*Meles meles*) procedent de la UE 104 (sitja 1).

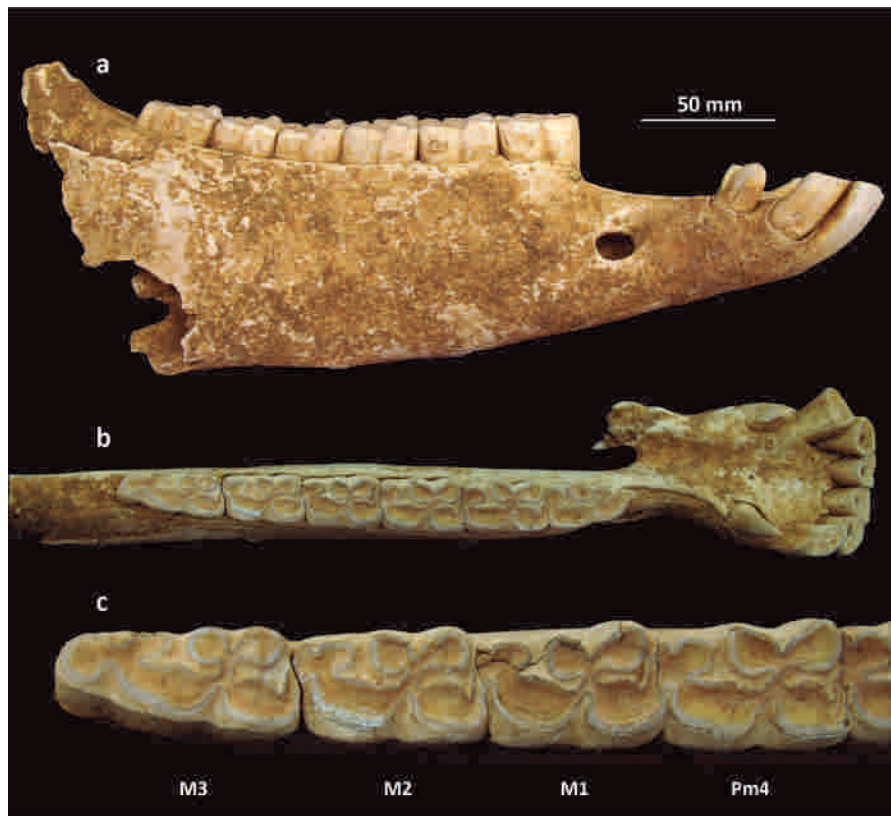
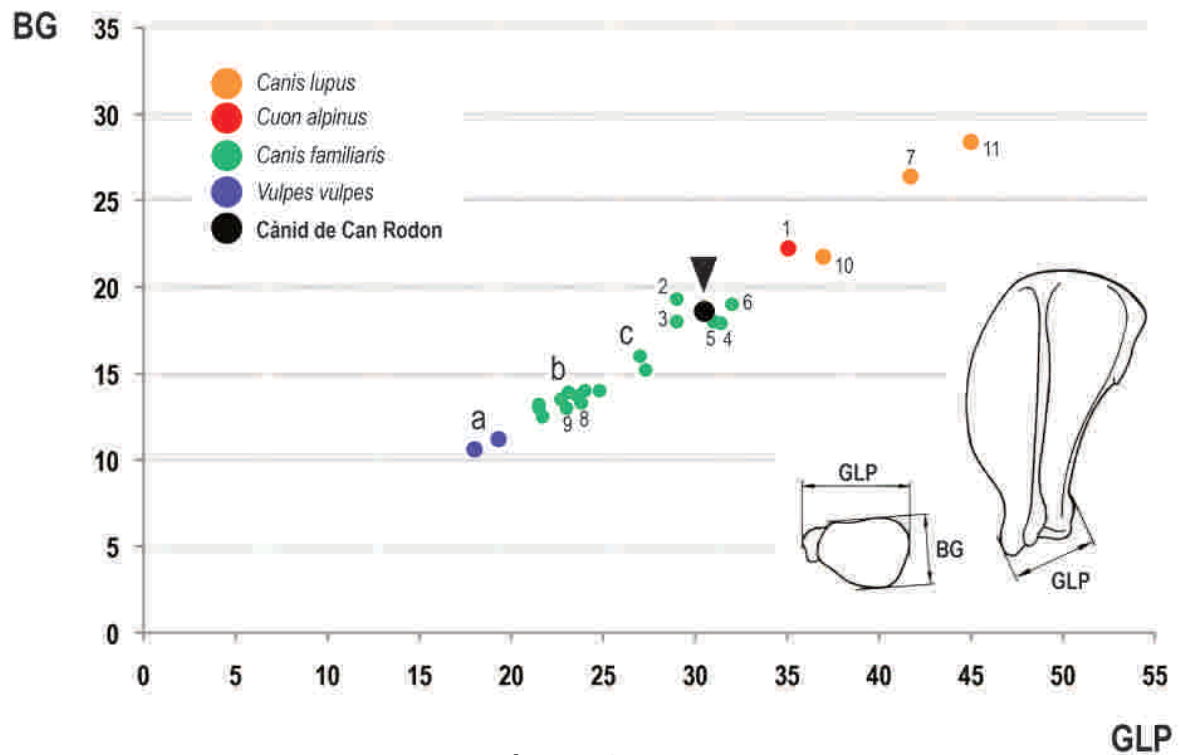

Figura 6 /
a) vista de la vora lateral de la mandíbula, b) vista de la vora oclusal, c) vista de detall de la sèrie molar.

Noves evidències de la pràctica d'un banquet en el món ibèric? Els conjunts faunístics de tres sitges del jaciment de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar, el Maresme)

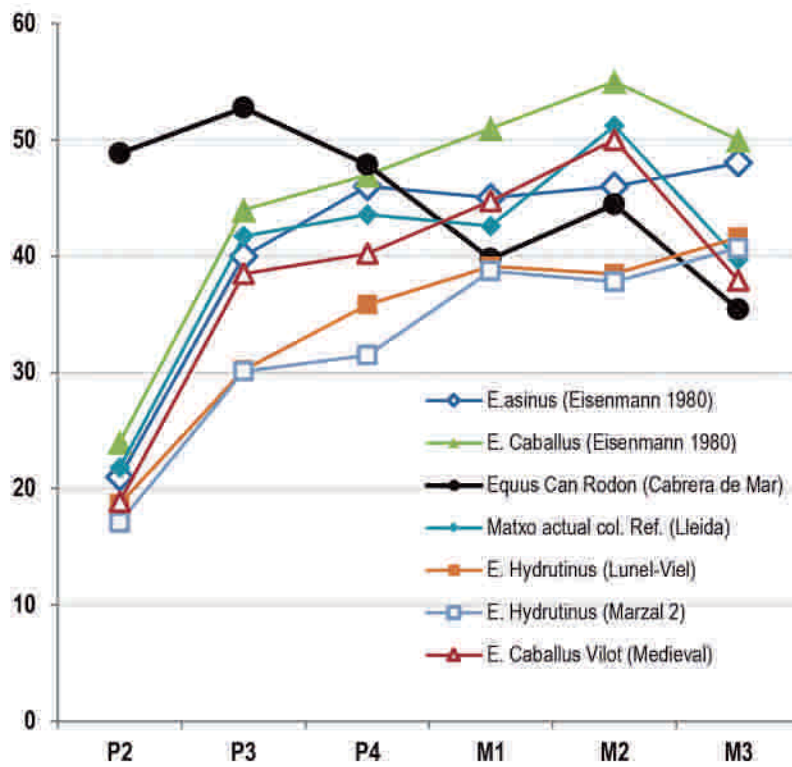

Figura 7 / Comparació de l'índex protocònic de l'èquid recuperat a Can Rodon amb altres espècies d'èquid i híbrids.

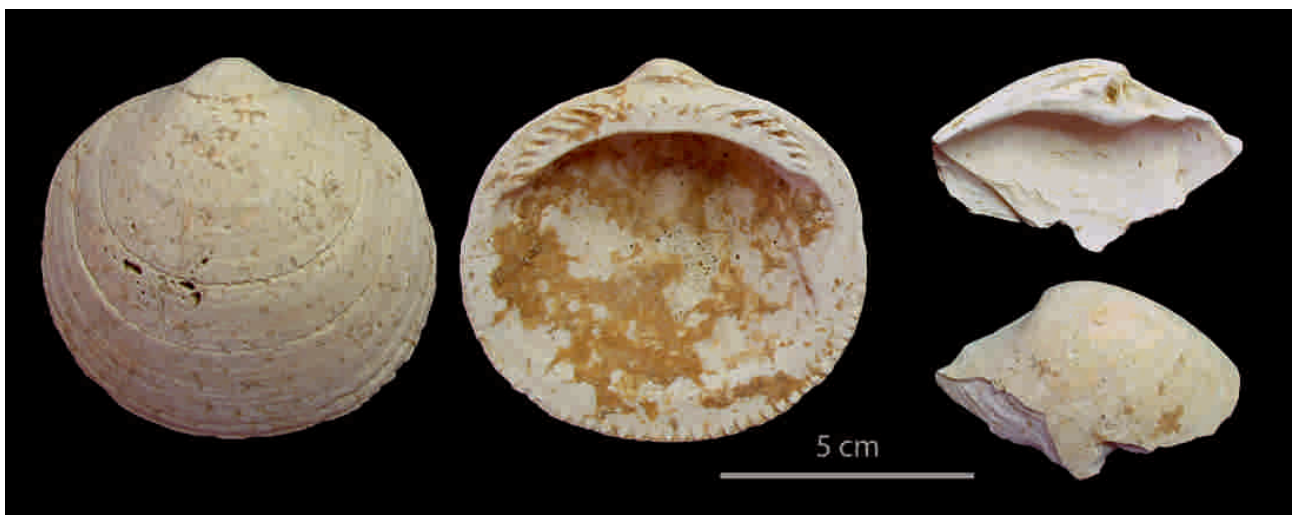

Figura 8 / Mostra de les restes de petxines recuperades a la UE 302 (sitja 3). El petxinot de l'esquerra (*Glycimeris* sp.) presenta un fort desgast a totes les cares, i especialment la superfície articular. El fragment de la dreta no presenta desgast.

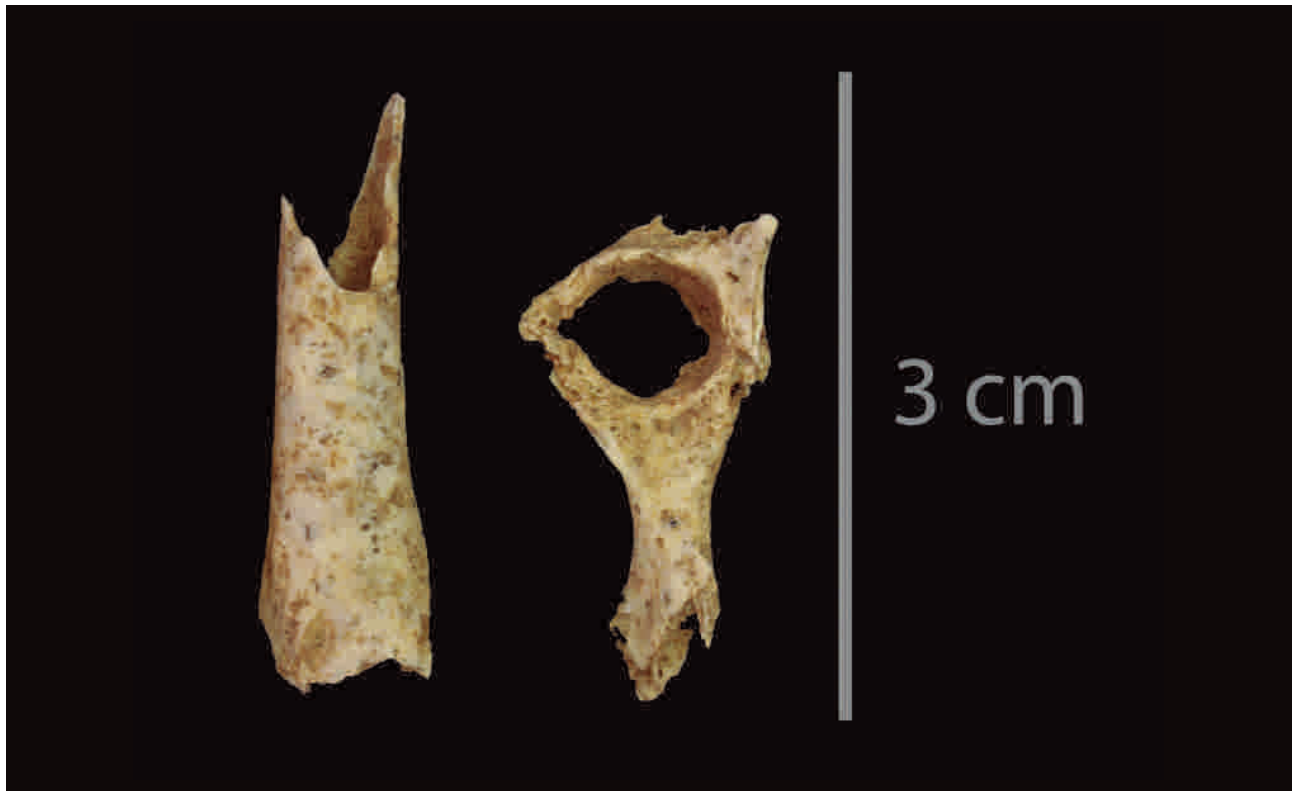

Figura 9 /
Ossos d'au recuperats a la UE 302 (sitja 3).

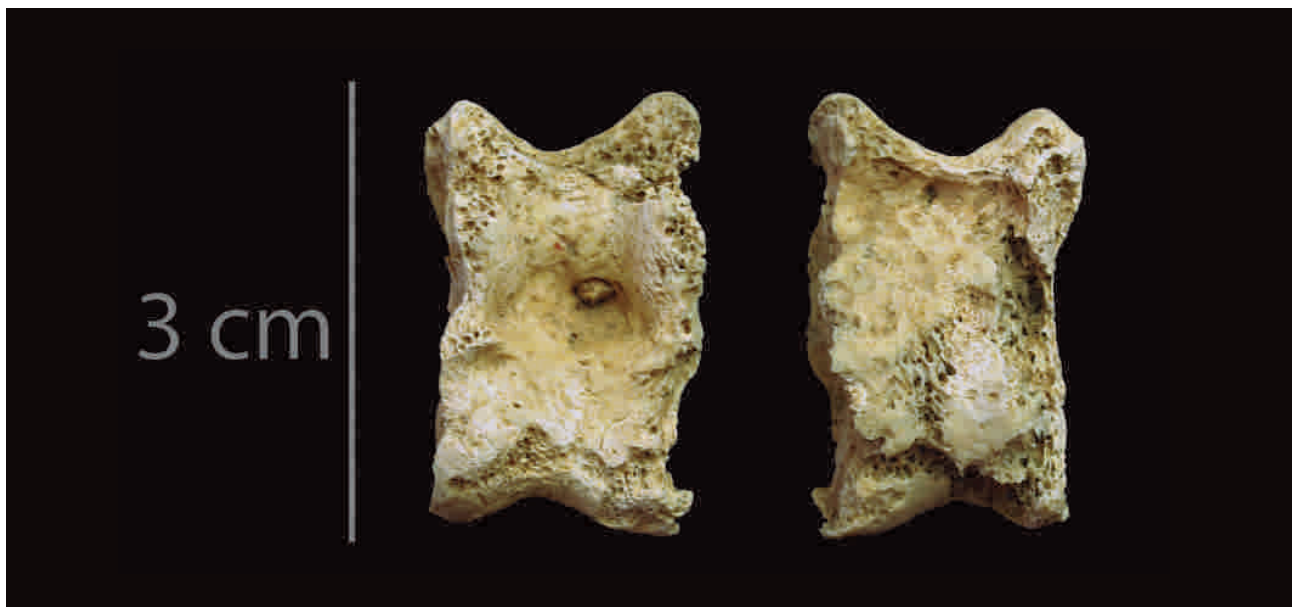

Figura 10 /
Astràgal esquerre de caprí digerit, probablement per un carnívor. UE 302 (sitja 3)

Noves evidències de la pràctica d'un banquet en el món ibèric? Els conjunts faunístics de tres sitges del jaciment de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar, el Maresme)

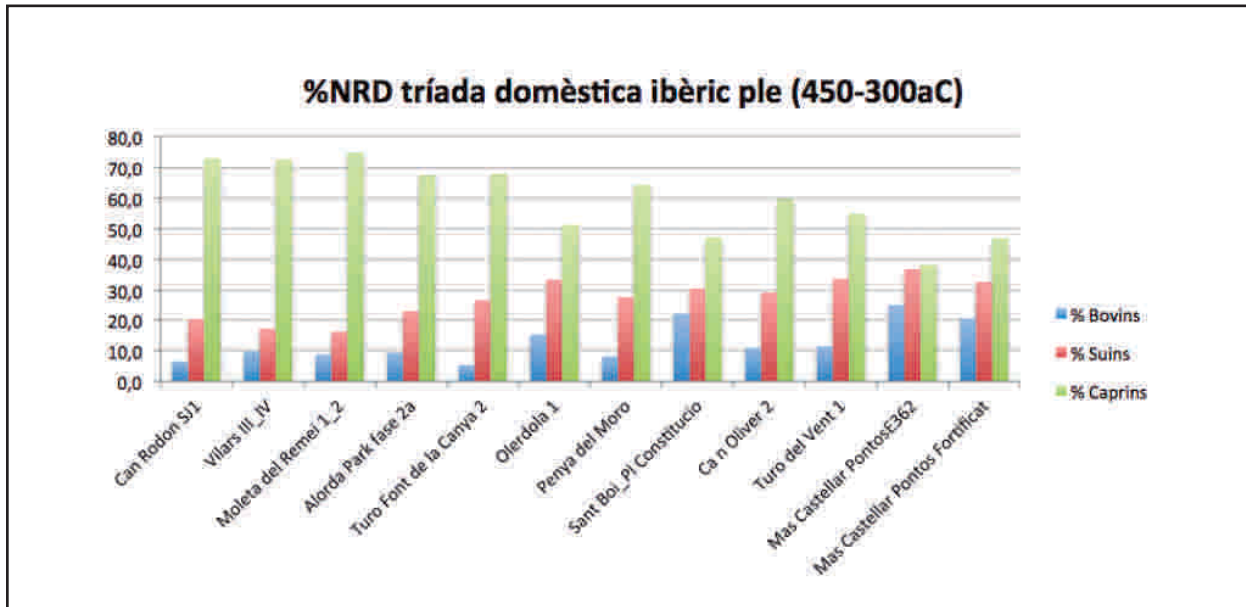

Figura 11 / Freqüència relativa de les principals espècies de mamífer domèstic recuperades a Can Rodon i a d'altres conjunts de la cronologia similar (segle IV aC).

Annex mesures:

Fet	UE	Taxó	Os	GL	Bp	Dp	SD	Bd	Dd
sitja 1	101	oc	FAL 1 post	32,1	11,6	13,5	8,7	10,5	9,6
sitja 1	103	oc	CAL	50,5					
sitja 1	103	oc	FAL 1	31			8,6	10	9,7
sitja 1	103	oc	FAL 1 ant	42,5	14,4	17,3	12,2	13,3	11,1
sitja 1	103	oc	TI				14,7	25,1	20,1
sitja 1	103	ovar	FAL 1 ant	42,4	14,1	16,3	11,1	12,7	10,7
sitja 1	103	ovar	FAL 1 ant	31,4	11,2	13,3	8,8	10,5	9,3
sitja 1	104	meme	FE	118,4	34,5	15,6	10,3	27,2	25,1
sitja 1	104	meme	TI	102,4	28,1	24,4	7,5	21,2	14
sitja 1	104	sudo	HU					HTC: 16,4	
sitja 2	202	bota	MT	198	42,5	37,8	22,2	48,9	25,7
sitja 2	202	oc	HU					HTC: 12	
sitja 2	208	bota	RA					65,4	46,7
sitja 3	303	oc	AS	29,7	DI: 14,1			17,2	
sitja 3	303	ovar	FAL 1 ant	31,4	11,8	15,4	9,2	10,4	10,1
sitja 3	303	ovar	FAL 1 ant	36,6	12,8	14,2	11	12,8	10,9
sitja 3	303	ovar	FAL 1 post	33,5	10,9	14	8,3	9,6	8,8
sitja 3	303	ovar	MC					21,9	16,4

Can Cruzate, una *domus* benestant al cor de la ciutat romana d'*Iluro*

Vanessa MUÑOZ RUFO

Centre d'estudis d'arqueologia i història de Mataró

Carme PUERTA LÓPEZ

Centre d'estudis d'arqueologia i història de Mataró

RESUMEN

El año 2008 se excavó una parte de la isla de casas conocida como Can Cruzate, dejando al descubierto una de las *domus* urbanas mejor conservada de la ciudad romana de *Iluro* (Mataró), de la que se han podido distinguir diversas habitaciones, entre las cuales el *vestibulum*, el *atrium* –con un gran impluvio tetrástilo–, el *tablinum* –decorado con un mosaico bicromo–, unas fauces y otra serie de habitaciones en un estado de conservación más precario, pero que nos permiten establecer algunas hipótesis sobre la distribución y dimensiones de esta casa señorial.

PALABRAS CLAVE

Arquitectura doméstica, *Iluro*, domus, casa urbana, Can Cruzate

SUMMARY

In 2008, a part of the block of houses known as Can Cruzate was excavated, revealing one of the best preserved urban *domus* in *Iluro* (Mataró), in which it has been possible to distinguish several rooms, including the *vestibulum*, the *atrium* –with a big tetrastyle *impluvium*–, the *tablinum* –decorated with a bichrome mosaic–, the *fauces* and other rooms in a more precarious state of conservation which, even so, has allowed us to hypothesize about the distribution and dimensions of this manor house.

KEY WORDS

Domestic architecture, *Iluro*, domus, urban House, Can Cruzate

1. Introducció

La intervenció arqueològica duta a terme a les finques situades als carrers de Santa Maria núm. 16 a 22, al carrer Palau núm. 35 i 37 i al Carreró núm. 28 i 30 (Mataró) va ser dirigida per les arqueòlogues Esther Medina i Roser Pou l'any 2008 (Àtics) (Medina, Pou: 2010). La superfície afectada pel projecte urbanístic de Can Cruzate, promocionat per l'empresa PUMSA (Promocions Urbanístiques de Mataró), abastava aproximadament una superfície de 359 m², localitzats dins l'àrea declarada com a BCIN (Bé Cultural d'Interès Nacional) de la ciutat romana d'*Iluro*.

L'excavació preventiva va permetre documentar les restes d'una *domus* amb un atri tetràstil i part de les habitacions que l'envoltaven, i també una petita part de les façanes que donaven al *cardo* i al *decumanus maximus*. Destaca l'estat de conservació de l'atri i de l'*impluvium*, mentre que les habitacions que envoltaven aquesta àrea a cel obert presentaven diferents graus de mutilació: en alguns àmbits s'havien preservat restes dels paviments de morter negre, d'*opus signinum* i d'*opus tessellatum*, com en el cas del *tablinum*, mentre que d'altres, sobretot les habitacions que tenien façana al *decumanus maximus*, s'havien destruït quasi totalment.

La revisió de la memòria d'aquesta *domus* es va dur a terme en el marc del projecte quadriennal 2014-2017 «Arquitectura domèstica senyorial a la costa central de la Laietània romana. Centres urbans i territori, de la república a l'Imperi. Els exemples de Torre Llauder, *Iluro* i Ca l'Arnau», que abastava l'estudi de la *domus* de Ca l'Arnau (Cabrera de Mar), la *domus* dels Dofins (Mataró), la *domus* de la Palma, 15 (Mataró) i la *domus* de Can Cruzate (Mataró), juntament amb l'excavació de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró), amb l'objectiu d'establir un marc comparatiu estructural i diacrònic entre l'hàbitat senyorial urbà i el rural a la zona laietana.

Aquest article és el resultat preliminar de la revisió de la memòria d'excavació, dels materials arqueològics, de la planimetria, del material fotogràfic i de l'estudi de les peces i pintures murals que s'han restaurat de Can Cruzate durant aquest projecte quadriennal.

2. Topografia de l'urbs

La ciutat d'*Iluro* es fundà entre els anys 80 i 70 aC (Garcia: 2017, 373) amortitzant un assentament o establiment rural anterior de poca entitat, datat en època tardorepublicana. La ciutat es configurà, doncs, *ex novo* sobre un petit promontori ubicat entre dues rieres secundàries i a poc més de 600 metres de la línia de

costa. El promontori feia unes 8 hectàrees de superfície i s'elevava al punt més alt a 29,05 metres sobre el nivell del mar, amb un pendent continuat del 4,05 % de nord a sud, amb accessos plans al nord i a l'oest, mentre que al sud i a l'est presentava uns desnivells molt marcats, d'uns 6 i 9 metres d'alçada. Aquesta configuració topogràfica va permetre crear un entramat urbanístic sense haver d'invertir grans esforços en la preparació del terreny. Així es configura una retícula urbana ortogonal definida per l'encreuament de les dues vies principals, *cardo maximus* i *decumanus maximus*, i dels *cardines* i *decumani minores*, que s'articulaven paral·lelament, formant *insulae* d'uns 35 metres de costat a la zona pròxima a l'encreuament principal. A la zona oriental i perifèrica, no sembla que aquesta modulació fos respectada, i les *insulae* tendeixen a adoptar diverses dimensions segons les necessitats d'espai (Cerdà et al. 1997; Revilla-Cela: 2006, 91-93).

El primer urbanisme sembla que distingeix diversos usos distribuïts per la ciutat: el sector sud del *cardo maximus*, ocupat per *tabernae* i un possible *macellum*, es va destinar a activitats comercials i artesanals; la zona central i oriental, a residència privada (sector on hem localitzat algunes *domus* i on tenim indicis d'habitats més modestos); la zona nord, la més elevada, sembla que va ser el centre de la vida pública, administrativa i religiosa (Revilla – Cela 2006, 91).

L'ínsula que ens ocupa es trobaria situada en aquest sector central-oriental, dominat per les residències privades, concretament a l'ínsula sud-oest de l'encreuament dels dos carrers principals de la ciutat i que, segons les dades conegudes fins al moment sobre la trama urbana, faria aproximadament uns 121 peus (35,34 m) per 104 peus (30,24 m), amb una superfície d'uns 1.068 metres quadrats, 258 dels quals estarien ocupats per les restes excavades de la *domus*. Així doncs, la *domus* de Can Cruzate queda emmarcada entre el *cardo* i el *decumanus maximus*, molt a prop del *forum*, fet que indicaria amb molta probabilitat que es tracta de la residència d'una família destacada de la ciutat.

3. Usos i funcions dels espais

L'esquema que segueix la *domus* de Can Cruzate és el de les cases benestants de tipus itàlic, àmpliament descrites en el tractat d'arquitectura de Vitruvi i de les quals es troben nombrosos exemples a la Península Itàlica i a Hispània. Aquest tipus d'habitats es caracteritza per desenvolupar-se arquitectònicament a partir d'un eix de simetria format pel *vestibulum*, *atrium* i *tablinum*, tres àmbits de representació pública del propietari, estretament lligats a l'acte de la *salutatio*. El desenvolupament

arquitectònic de les *domus* és, doncs, un reflex de les necessitats dels propietaris quant a espais de representació, però les *domus* també requereixen tota una sèrie d'àmbits relacionats amb la vida privada que es desenvoluparan paral·lelament als públics.

Els espais de representació pública

L'accés principal a la casa es deuria efectuar des del *cardo maximus*, a través d'un *vestibulum* de 1,6 metres d'amplada per 5,1 metres de llargada (làm. 3, núm.1). El *vestibulum* era una peça necessària en una casa digna de respecte, perquè servia per acollir les persones que havia d'atendre el propietari mentre esperaven ser rebudes. En el cas de la *domus* de Can Cruzate podem confirmar l'existència d'aquest àmbit en una peça d'uns 8 metres quadrats que donava accés a un gran espai distribuïdor, l'*atrium* (làm. 3, núm. 2).

L'espai de distribució més important de la *domus* consistia en un atri tetràstil de planta quadrangular, de 54,27 m², decorat amb un gran *impluvium* central, de 4,2 metres d'amplada per 5 metres de llargada, bastit amb unes parets de 0,38 m d'amplada i una alçada mínima conservada de 0,3 metres. A l'interior presentava una obertura o desguàs, que comunicava amb una claveguera domèstica, documentada en dos punts del *vestibulum*, i que conduiria les aigües pluvials a la claveguera general del *cardo maximus*.

L'estructura de l'*impluvium* conservava l'empremta de quatre columnes, cadascuna situada a una cantonada, de secció circular i d'aproximadament un peu romà de diàmetre, formant un atri tetràstil que proporcionaria llum i ventilació a tota una sèrie d'estances ubicades al seu voltant.

Les dimensions que presentava l'*impluvium* semblen, en principi, desmesurades en relació amb l'*atrium* perquè articula un espai de circulació força reduït, d'entre 1,25 i 1,4 metres d'amplada. És possible que aquesta desproporció obeeixi a dues raons: la primera és donar màxima obertura al *compluvium* i així proporcionar més llum a les estances que s'obren a l'*atrium*; la segona és donar un efecte magnífic al visitant, que es troba amb una gran estructura central i l'obliga a circular per un espai lateral molt reduït, abans d'arribar a la sala de recepció i presentar-se davant del propietari de la casa. El caràcter d'obligatorietat pel pas lateral sud, una mica més ample que el de la banda nord, busca amb aquest subterfugi el trànsit del visitant pel recorregut més breu, ja que l'entrada al *tablinum* es troba descentrada cap al sud i, per tant, es troba més propera a aquesta banda.

Vestíbul i atri destaquen per l'ús d'un paviment de morter, format per fragments de quars, marbre i roca calcària negra, la qual cosa li dona unes tonalitats blanques i negres poc habituals. L'ús del mateix tipus de paviment afavoreix una continuïtat espacial entre els dos àmbits, que es comuniquen sense cap trava física. Exemples similars de paviments trobem a la *domus* de Can Benet (Cabrera de Mar), ubicada a uns cinc quilòmetres de la *domus* de Can Cruzate. En aquest cas el paviment era un *opus signinum tessellatum* negre, fabricat amb virolles de ferro, utilitzades com a aglomerant de l'*opus signinum*. Es tracta en realitat d'un exemple més antic ja que s'adscriu a la època tardo-republicana (Garcia: 2017, 43). Trobem més exemples d'aquest tipus de paviment de morter negre a *Biblis*, concretament al *cubiculum* H.9 de la *Domus* 1, datada a la segona meitat del segle I aC (Guiral; Íñiguez: 2012, 287), i les estances bessones H.7 i H.8 de la *Domus* 2 de la mateixa cronologia (Guiral; Íñiguez: 2012, 289). Al nord-est de la península s'han documentat atris tetràstils a Empúries, a la Casa del *Clypeus*, la Casa núm. 1, la Casa núm. 2A o la Casa de l'Atri Tetràstil; a *Pollentia* a la Casa dels Dos Tresors, datada al tercer quart del segle I aC, amb un dels atris hispans de majors dimensions (13,5 x 12,5 metres), i a la Casa 1 de *Muni-gua*, a finals del segle I dC o principis del segle II dC. A la vall mitjana de l'Ebre també se'n documenten alguns exemples, com la Casa del Médico d'*Ercavica*, datada a finals de la República o principis d'època d'August, i la Casa núm. 20 d'*Arcobriga*, (Uribe: 2015, 80-81).

Formant part de l'eix amb el *vestibulum* i l'*atrium*, es va documentar el *tablinum* (làm. 3, núm. 3), que era una de les sales de representació més importants de la casa. Aquesta estança, lleugerament descentrada respecte a l'*atrium*, es configurava com una habitació de 4,6 metres d'amplada (15,52 peus), però en desconeixem la llargada per quedar fora de l'àrea excavada. La posició lleugerament descentrada del *tablinum* té alguns paral·lels a Pompeia, com la casa de A. *Trebius Valens*.

Segons Vitruvi (*De architectura*, VI, 3, 5) un *atrium* de 20 peus d'amplada hauria de tenir un *tablinum* que ocuparia dos terços d'aquesta amplada. La *domus* de Can Cruzate disposa d'un *atrium* de 22,6 peus d'amplada i un *tablinum* que tindria 15,5 peus d'amplada. Així doncs, és evident que les mesures no segueixen les normes vitruvianes amb exactitud, si bé s'hi apropen ostensiblement. El *tablinum* comptava amb una gran obertura cap a l'*atrium*, de 12,82 peus, i deixava un espai al sud de l'estança que restava tancat a aquest espai distribuïdor i que podria haver estat ocupat per algun tipus de mobiliari, potser un armari per guardar els registres –*tabulae*– i les memòries relatives al desenvolupament de les magistratures del *dominus*, tal com ex-

pliquen Plini, Fest i Vitruvi (Uribe: 2015, 115). Trobem paral·lels de *tablina* descentrats a la casa de Menandre de Pompeia (Varriale: 2012, 171), que comptaria amb un espai o passadís lateral on també podria haver-se encaixat un moble.

El paviment del *tablinum* de Can Cruzate és d'*opus tessellatum*, amb fons blanc i decoració en negre de tipus geomètric, de la qual es conserva una primera línia horitzontal i part d'un possible quadrat o rectangle, del qual es conserven dos vèrtexs. Tot i que el mosaic es troba molt malmès per rebaixos posteriors, és probable que la decoració es tracti en realitat de dos quadrats concèntrics. La línia negra no té continuïtat a la banda sud-est del mosaic, conservat a l'altra banda d'un mur modern, i és possible, doncs, que la línia giri noranta graus formant un quadrat més gran, que quedaria a sota del mur modern i que enquadriaria al seu interior el quadre més petit. Per tant, encara que l'accés a l'*atrium* està descentrat respecte a l'eix de l'estança, els quadres concèntrics quedarien centrats amb l'àmplia obertura, refermant la hipòtesi d'un espai reservat a algun moble situat contra el mur sud.

El pas de l'*atrium* al *tablinum* s'efectuava també sense cap trava física, en bastir-se els paviments de les dues estances al mateix nivell i en configurar-se l'entrada mitjançant una gran obertura. La disposició d'aquestes habitacions recrea l'eix *vestibulum - atrium - tablinum* característic de la gran majoria de les cases de tipus itàlic.

A la banda nord de l'atri es localitzaria una gran sala (Làm. 3, núm. 4) de 7,9 metres de llargada per 5,4 metres d'amplada, a la qual s'accediria mitjançant dues grans obertures col·locades de manera simètrica i que feien 1,8 metres d'amplada aproximadament. Una de les obertures tenia un lllindar fet amb pedres petites sense lligar que interpretem com la base d'algun element espoliat, possiblement una llosa plana fabricada en material noble. L'accés magnífic a l'àmbit, les dimensions, la seva situació privilegiada davant de l'*impluvium* i a tocar del *tablinum*, juntament amb l'orientació al sud i la localització de gran quantitat d'estucs caiguts, ricament decorats, ens fa pensar que es tractaria d'un *triclinium*. Els *triclinia* pompeians tenien unes mesures mitjanes de 6 x 4 metres (Dunbabin: 1991, 123-124). Per tant, aquest seria un *triclinium* de grans dimensions, com els documentats a la Casa de Menandre (hab. núm. 18) i a la casa de Venus de la Petxina (hab. núm. 5) a Pompeia. Exemples més propers els trobem a *Baetulo*, a la Casa dels Dofins, amb un *triclinium* de dimensions similars a les de Can Cruzate.

Tot i que aquest últim àmbit no entra dins l'esfera dels espais que integren l'acte de la *salutatio*, creiem que

un *triclinium* d'aquestes dimensions, obert a l'*atrium*, i amb una decoració pictòrica força elaborada, formaria part dels espais de representació i que possiblement tenia la funció d'acollir les visites més importants, convidades a compartir un àpat amb el *patronus*, sense haver d'accedir a la zona més privada de la casa.

Els espais d'ús privat

Al sud de l'*atrium* es documenten una sèrie d'estances domèstiques que sembla que no donarien a l'*atrium* i que tindrien un accés restringit que s'efectuaria a través d'un passadís o *fauces* (làm. 3, núm. 5), situat al sud-oest de l'àmbit distribuïdor.

Les *fauces* tenien unes dimensions molt reduïdes i s'hi accedia mitjançant un lllindar de separació amb l'*atrium*, fabricat amb trossos de *tegulae*, de 0,70 metres d'amplada, que probablement era la base d'una llosa plana que hauria estat espoliada. L'àmbit tenia una amplada d'1,4 metres i una llargada conservada de 2,6 metres. Sobre les restes d'un nivell de terra molt endurida i amb taques de sutja es van documentar nombrosos estucs blancs de les parets que podrien haver perdut el color, i també part dels estucs caiguts del sostre. Com en moltes altres estances, no hi havia vestigis del paviment construït.

A l'oest d'aquest espai de pas es documentaren dues habitacions. La situada més a l'oest (làm. 3, núm. 7) estava pavimentada amb un *opus signinum* de color vermellós, tonalitat que li proporcionaven els fragments de ceràmica oxidada barrejats amb el morter de calç. A la banda est d'aquesta l'habitació, sobre el paviment, es van localitzar diversos objectes ceràmics i de vidre esclafats *in situ*, associats a un nivell d'abandonament format bàsicament per cendres i carbons. Les peces ceràmiques i la composició de l'estrat semblen indicar que l'ús d'aquesta estança podria correspondre a una *culina* o una *cella penuaria*, ja que les ceràmiques localitzades eren olles, tapadores, gerres i altres envasos petits per servir o emmagatzemar, que devien estar col·locats en algun prestatge o armari que pensem que es configuraria a partir d'una paret de tovot, de la qual es conservava només una petita part, i que es trobava paral·lela al mur de l'atri. El fet que el paviment d'*opus signinum* formés una rebava en aquest punt confirmaria l'existència i part dels límits d'aquest mur de tancament d'un armari o rebost. L'altra habitació (làm. 3, núm. 6) es trobava força malmesa i no conservava cap indici del paviment, però s'hi van localitzar restes del sostre caigut, amb una decoració pictòrica senzilla. El fet que es conservessin estucs *in situ* al pany que delimitava aquest àmbit amb l'atri ens ha permès comprovar que, possiblement en aquest punt, hi havia un pas entre les

fauces i l'àmbit 6, ja que, si projectem les línies del mur de tancament oest de les *fauces*, aquestes quedarien per sobre de la decoració parietal. Per tant, és molt probable que el mur de les *fauces* tingués una obertura en aquest punt, deixant un pas cap a l'àmbit 6.

A la banda sud del *tablinum* es va localitzar una altra estança de la qual es coneix part de dos murs que configuren la cantonada nord oest (l'àm. 3, núm. 8). La resta de l'habitació quedaria fora de la zona excavada. L'estança estava estucada, però els estucs parietals recuperats a les excavacions són totalment blancs, probablement perquè havien perdut el color. En canvi es van documentar forces fragments dels estucs pintats del sostre. Aquesta habitació tampoc no conserva cap indicatiu del paviment. A la banda nord del *tablinum* es va documentar un altre àmbit (núm. 9), que quedaria encabit entre aquesta sala de representació i el *triclinium*, i del qual també desconeixem l'accés, perquè la major part de l'estança queda fora de la zona excavada. És possible que es tractés d'un *cubiculum* al qual s'accedia des del *triclinium*, com s'ha documentat a la *domus* del carrer Avinyó (Barcelona) (Beltran - Cortés: 2018, 148-150). En aquest cas, formaria part dels espais de representació, o podria ser una estança oberta a un altre espai distribuïdor que s'hauria d'ubicar al darrere del *tablinum*, i aleshores formaria part dels espais d'ús privat. Les dimensions de l'estança són hipotètiques, però si es configurés com un únic àmbit tindria uns 7,7 metres d'amplada. Aquest espai es troba molt afectat per la construcció d'estructures d'època moderna i, igual que en l'habitació anterior, tampoc no se'n conserva el paviment.

Els espais d'accés públic independents de la *domus*

Les *domus* tenien sovint àmbits als quals només es podien accedir des del carrer, espais que no tenien comunicació amb la *domus* i que els propietaris llogaven a tercers per emprendre algun tipus de comerç (*tabernae*). Al sud oest de l'*atrium* es van documentar dos espais (l'àm. 3, núm. 10 i 11), un dels quals ubicat a la cantonada del *cardo maximus* amb el *decumanus maximus*, i l'altre a la façana del *cardo*. Tot i que aquesta zona de la *domus* està molt afectada per posteriors remodelacions constructives que dificulten confirmar aquesta hipòtesi, la ubicació privilegiada dels dos àmbits, juntament amb la seva situació dins la configuració de la *domus*, a banda i banda del *vestibulum*, ens fa pensar que aquests dos àmbits podrien ser *tabernae*.

Quant als límits de les dues estances, les excavacions ens han proporcionat poques dades perquè les remocions de terres posteriors han destruït les estructures i

la seqüència estratigràfica associada. No obstant això, prolongant les línies de mur de les façanes del *cardo* i del *decumanus maximus* i amb les restes del mur del *vestibulum* i de l'*atrium*, es configura un àmbit de planta rectangular de 4,6 metres d'amplada per 7,7 metres de llargada que delimitaria una de les dues possibles *tabernae*, l'estança situada al nord del vestíbul (l'àm. 3, núm. 10). L'altra possible taberna (l'àm. 3, núm. 11) quedaria delimitada al nord pel *vestibulum*, a l'est per l'*atrium* i la possible *culina*, i a l'oest per la façana del *cardo*. No disposem de dades per al tancament sud, perquè resta fora de la zona excavada. En aquest cas, com en l'àmbit anterior, les estructures que es van localitzar són escasses. Únicament es va documentar la cantonada de l'*atrium* i el *vestibulum* i un petit tram del mur de façana del *cardo*. La resta de murs estaven espoliats. En aquest segon àmbit es conservaven dues restes inconnexes d'*opus signinum*, que sembla que eren part d'un mateix paviment. Amb aquestes dades es configuraria un espai de 4,7 m d'amplada per no menys de 4,2 m de llargada conservada, pavimentat amb *opus signinum*, tot i que pensem que les mesures originals d'aquest àmbit devien ser iguals a les de l'àmbit 10, ja que és molt probable que el projecte de la *domus* es configurés de manera modular.

3. Desenvolupament arquitectònic de la *domus*: materials i tècniques constructives

Entre els materials documentats en la construcció de la *domus* destaca l'ús de matèries locals, com la pedra granítica i l'argila, materials peribles com canyes i fustes –documentades per les empremtes deixades als encanyissats, als estucs de parets i sostres caiguts (*tablinum*, *fauces* i àmbit 8)– i també la utilització de material constructiu ceràmic per bastir les teulades i els murs.

Vitruvi, en el segon llibre del seu tractat d'arquitectura, recomana l'ús optimitzat dels materials de construcció, aprofitant les matèries properes, la qual cosa diu que farà que l'obra tingui un cost raonable. A la *Laietania* costanera, el granit és un material abundant i fàcil de treballar, tant pel que fa a l'extracció com al desbastat posterior dels grans carreus. En detriment d'aquesta opinió podem dir que el granit local és una pedra de baixa qualitat, amb un desgast ràpid quan està exposat a situacions adverses. No obstant això, entenem que si els revestiments de les parets es mantenien en bones condicions i no hi havia humitats a l'habitatge, es podia allargar considerablement la vida d'aquests carreus. L'argila també és un material molt abundant a la zona, com ho són les canyes i la fusta. Pel que fa al material constructiu ceràmic, està sobradament demostrada la producció de *tegulae* i *imbrices* en tallers d'aquest territori.

Els blocs de granits estan presents en els brancals de les portes de les sales de representació i en l'entrada de l'*atrium*. Els blocs documentats feien uns 0,70 m x 0,5 m, i servien per reforçar les àmplies obertures de les estances i rebre el pes que exercia, en el cas del *triclinium*, la doble entrada arquitravada que permetria l'entrada de llum i ventilació a la sala. En el *tablinum*, només es va documentar un dels dos brancals d'accés a la sala, que conservava un altre carreu de granit. En aquesta sala, els reforços també serien necessaris perquè l'obertura a l'*atrium* tindria uns 3 metres d'amplada i estaria rematada possiblement per un arquitrau. Finalment es documenta un altre carreu en una de les cantonades que donava accés del *vestibulum* a l'*atrium*, reforçant una obertura d'uns 1,6 m d'amplada.

En la construcció dels murs de la *domus* es van utilitzar les tècniques de l'*opus caementicium*, l'encofrat de tàpia i l'*opus testaceum*. La tècnica de l'*opus caementicium* la trobem en els murs de façana del *cardo maximus* i el *decumanus maximus*, que tenen una amplada de 0,60 m. Els murs interns tenen amplades que oscil·len entre els 0,40 i els 0,60 m i segueixen la tècnica de l'*opus caementicium* en els fonaments i probablement la tàpia en els alçats. Les parets de les *fauces* tenen una amplada de 0,38 metres i estan aixecades únicament amb tàpia i recobertes amb una capa d'estuc.

La tècnica de la tàpia està àmpliament documentada en època romana, i consisteix en l'encofrat de terra argilosa que una vegada seca i compactada s'estucava i pintava, i el resultat era una estructura de gran consistència i llarga durada si tenia un correcte manteniment. En disposem de múltiples exemples propers a Empúries i a *Baetulo*. A Empúries s'ha documentat la tàpia com a tècnica constructiva a les cases núm. 1, 2A, 2B, 7, 43, (Cortés: 2009, 37-222) i a *Baetulo* a les *domus* dels Dofins i de l'Heura (Cantarellas: 2006, 79 i 111) i a l'edifici del teatre.

En els nivells d'abandonament documentats, en algunes de les habitacions es va trobar molta argila entre el material d'enderroc, un fet que reforçaria la hipòtesi que la tàpia era el material predominant en els murs interiors de la *domus*.

La tècnica de l'*opus testaceum* la documentem en els murs de l'*impluvium*. L'amplada de les parets era de 0,40 metres. No suportaven pes, perquè les columnes disposades als vèrtexs de l'*impluvium* descarregaven el pes en el paviment. En aquest cas, es va utilitzar

la tècnica de l'*opus testaceum*, que és la combinació de fragments de *tegulae* lligades amb morter. Era una solució pràctica i econòmica, i molt més adient que la tàpia perquè els murs estaven en contacte amb l'aigua. La cara externa de les parets estava recoberta amb una capa d'estuc, i la interna per un *opus signinum* hidràulic i una mitja canya, que seguia tot el perímetre interior i que tenia un gruix i alçada variables.

4. L'aparell decoratiu de la *domus*

La riquesa de la decoració de les *domus* està relacionada amb dos conceptes diferents, però força relacionats. El primer és l'estatus del propietari, i el segon és l'ús que es donava a les estances. Així doncs, amb l'estudi de l'aparell decoratiu de la *domus* podem obtenir una informació addicional sobre el propietari i la seva família que no faciliten altres estudis. Tot i que a *Iluro* es coneixen pocs exemples de pintures murals, sí s'han documentat interessants paviments musivaris en altres *domus*, com els de la de la plaça Gran, datada al segon quart del segle I aC (Garcia: 2017: 116), i situada molt a prop de la de Can Cruzate.

Els paviments més ben conservats de la *domus* de Can Cruzate eren els corresponents al *vestibulum*, a l'*atrium* i al *tablinum*. Les dues primeres estances tenien un paviment de morter remarcable pel seu color negre, aconseguit mitjançant la barreja de pedra calcària negra¹ molt fragmentada juntament amb fragments de quars i marbre barrejats amb el morter, mentre que el *tablinum* comptaria amb un *opus tessellatum* bicolor. La uniformitat de pavimentació en el *vestibulum* i l'*atrium* produiria en el visitant un efecte de continuïtat que contrastaria amb el canvi de coloració a l'arribar al *tablinum*, amb un tessellat blanc i decoració geomètrica negra. Això produiria un efecte visual que ajudaria a concentrar l'atenció del visitant en el *tablinum*. El paviment de l'habitació interpretada com a *culina* o *cella penuaria* (Llám.3, núm. 7) era d'*opus signinum* de tonalitat vermellosa, coloració que li proporcionaven els fragments de ceràmica oxidada barrejada amb el morter de calç. Aquest tipus de paviment impermeabilitzant es considera, entre d'altres, com una de les evidències arqueològiques per localitzar les *culines* (Uribe: 2018, 153). Així mateix, el paviment d'una de les estances interpretades com a taberna també conserva les restes d'un paviment d'*opus signinum* similar al trobat a la *culina*.

¹ Agraïm al geòleg Sr. Toni Batlle l'anàlisi i determinació de la calcària mitjançant un fragment de pedra extret d'una mostra de paviment procedent de l'amortització de la *domus*.

La resta de les estances de la *domus* no conserven els paviments. Pensem que van ser espoliats abans que caiguessin els estucs de parets i sostres, i es formessin els nivells d'abandonament de les habitacions en el primer quart del segle II dC. Probablement alguna estança estaria vestida amb un paviment d'*opus sectile*, perquè durant l'excavació es va documentar en un nivell remogut una peça de marbre de forma quadrangular i algun fragment de pissarra.

L'*opus sectile* és un paviment noble que utilitza diversos tipus de marbres i altres materials petris tallats en plaques fines que, combinades, formen composicions geomètriques o figuratives. Exemples propers els trobem a les cases núm. 1 i 2 d'Empúries i a la *domus* dels Dofins de *Baetulo*. En altres ocasions, les plaques d'*opus sectile* s'utilitzen combinades amb *opus signinum*, com és el cas de la Casa núm. 3 d'Empúries, en què l'*opus sectile* és l'emblema del paviment (Cortes: 2009, 218), o marbre combinat amb plaques de pissarra com per exemple el paviment del *frigidarium* de la vil·la de Torre Llauder.

Les plaquetes d'*opus sectile* de marbre, en tractar-se d'un material noble, són presa dels espoliadors quan l'habitatge s'abandona, per la qual cosa és difícil que es conservin *in situ*. El *triclinium* i les *fauces* ja havien perdut els paviments abans de l'enderroc de la casa, i per tant és possible que les plaques de sectile trobades en un nivell remogut siguin els únics indicis de l'existència de paviments en aquestes estances. Altres casos d'espoli els documentem als llindars que connecten l'*atrium* amb el *triclinium* i l'*atrium* amb les *fauces*. En el primer cas, es conserva el llit de pedra petita sobre el qual deuria reposar una llosa de pedra que donava pas al *triclinium*. En el segon cas, una solera de ceràmica fragmentada podria ser la base per assentar una altra llosa de pedra, ambdues espoliades. Un exemple molt proper d'espoliació és el del paviment del pati porticat de la *domus* del carrer de la Palma (Cela; Muñoz: 2000).

Els murs de la *domus* de Can Cruzate tenien una alçada conservada no superior a 0,30 m. Per tant, la pintura parietal localitzada *in situ* era la dels sòcols. Així doncs, alguns sòcols de l'*atrium* tenien restes d'estucs pintats de color vermell. Aquests s'havien estucat dues vegades i s'havien repintat del mateix color. Per això, la capa més antiga s'havia repicat amb la finalitat de facilitar l'adhesió de la capa més moderna. També es van localitzar altres restes *in situ* de sòcols pintats a la cantonada sud-est del *triclinium*, a les *fauces* i a l'àmbit 6, tots havien perdut la pigmentació original.

Les pintures de les parts mitjanes i superiors de les parets es van trobar, en algunes habitacions, caigudes sobre els paviments o, en la major part dels casos, sobre els nivells d'espoli dels paviments. Un equip de restauració va col·laborar en la campanya d'excavacions i va fer l'aixecament dels estucs, que van passar una fase de neteja, consolidació i restauració.² Posteriorment s'ha fet una reconstrucció que ha permès conèixer de manera inicial part de la decoració de les estances.

Les pintures més ben preservades són les localitzades en el *triclinium* (làm. 3, núm. 4), estança que tot i trobar-se molt afectada per la construcció d'estructures modernes, va conservar gran quantitat d'estucs caiguts i superposats a la cantonada sud-est. L'equip de restauració va recuperar aquests fragments que corresponien a estucs de paret decorats amb sanefes i línies paral·leles de diferents colors que indicarien que la decoració central eren plafons amb motius geomètrics i florals que s'anaven repetint. Molts d'aquests fragments tenen línies de dibuix incises que indicarien el treball acurat del taller d'artesans encarregat d'efectuar la decoració.

A l'*atrium* també es va poder recuperar una petita part dels estucs parietals que havien caigut sobre el paviment d'*opus signinum*. Aquestes pintures tenien un fons vermell, com les documentades en els sòcols trobats *in situ*, i una línia vertical verda d'uns 6 cm d'amplada, flanquejada a banda i banda per dues línies blanques paral·leles més primes, que indicarien que la decoració s'organitzava en plafons que s'anaven repetint. La base d'estucs de les pintures de l'*atrium* té una peculiaritat que no es repeteix en les documentades en les altres habitacions, i és la presència de força restes de carbons que tenen la finalitat de impermeabilitzar el morter i preservar la pintura. Aquesta tècnica s'utilitzava de manera habitual als enlluïts dels àmbits que estaven en ambients humits o exteriors, com els *atria*, els *peristyla* o altres espais oberts.

Les pintures del *tablinum*, trobades sobre el paviment d'*opus tessellatum*, no conserven els pigments, i sembla que corresponen als enlluïts parietals. En canvi, a l'àmbit número 8 i a les *fauces* es van recuperar força fragments que corresponien a la pintura del sostre. Aquests fragments estaven decorats amb una línia vermella d'uns 8 cm d'amplada, que resseguiria el perímetre de les parets, i dues línies negres paral·leles al marge intern del sostre, amb un espai en blanc entre aquestes i la línia vermella. Aquestes tres línies resseguirien el límit entre el sostre i les parets, i sembla que quedaria la part

² Tasques encomanades a l'empresa CRAT conservació i restauració SCP.

central sense decoració. Si més no, és el que indiquen els fragments recuperats.

Així doncs, l'estudi de les pintures murals es troba encara en una fase preliminar. Actualment estem analitzant diferents mostres de restes pictòriques i morters, amb la intenció de caracteritzar els materials emprats, tant en els morters de base com en els possibles morters de preparació i materials i tècniques pictòriques. També s'estudiaran possibles alteracions en aquelles mostres que s'apreciaven alteracions superficials de diferent grau.³ La decoració de les restes pictòriques també es troba en fase d'estudi i esperem que el que en vagi sorgint ens permeti reconstruir, encara que sigui de manera parcial, part de la decoració parietal de la *domus*.

5. Construcció, ús i abandonament de la *domus*

La construcció de les noves ciutats era un procés complex, i encara que el plantejament urbanístic es deuria fer en el moment fundacional, algunes evidències fan pensar que, en el cas d'*Iluro*, alguns sectors de la ciutat tindrien una menor ocupació respecte a la zona propera a l'encreuament entre el *cardo maximus* i el *decumanus maximus*, i fins i tot podria ser que alguns espais estiguessin sense ocupar fins un moment força avançat dels segles I-II dC. (Revilla – Cela: 2016, 89). Però és poc probable que la *insula* més cèntrica de la ciutat no s'ocupés des del 80-70 aC fins a època de Tiberi, durant aproximadament un segle. Possiblement les remocions de terres per construir la *domus* i les afectacions constructives posteriors van destruir qualsevol rastre d'ocupació anterior.

La *domus* de Can Cruzate sembla que es va idear com a projecte constructiu d'una sola fase, i en principi no es documenten reformes posteriors que allarguessin la vida útil de la residència o que en modifiquessin l'estructura d'una manera evident. Únicament documentem una reparació de les pintures parietals a l'*atrium*, amb marques de repicat en un dels sòcols, i que s'han d'interpretar com a tasques de manteniment de la casa.

La *domus* va tenir una vida útil, com a residència benentant, d'aproximadament un segle. Els estrats més antics que s'han documentat estan relacionats amb els murs fundacionals de la *domus* que, tot i que amb poc material, es van datar en època de Tiberi, mentre que els nivells d'abandonament són de primer quart del segle II dC.

L'abandonament de la *domus* i l'espoli dels materials nobles, que pensem que formaven algun dels paviments, es produeix amb un marge temporal molt estret. La proximitat de les dues accions està demostrada perquè les pintures reposaven sobre nivells de preparació dels paviments, sense que entre ells existís una sedimentació produïda per l'ús continuat de les estances entre l'espoli i la caiguda de les decoracions parietals.

L'espoli dels paviments afecta estances com el *triclinium* o les *fauces*. En canvi, es conserven els paviments de morter negre i *opus tessellatum* del *atrium-vestibulum* i del *tablinum*, i també el paviment d'*opus signinum* de la *culina* i una de les *tabernae*, fet que ens porta a pensar que l'espoli afecta paviments construïts amb materials nobles, com marbres i pissarres. Això justificaria la conservació d'uns paviments que no tenien cap interès per als saquejadors, perquè no es podien reaprofitar ni com a elements constructius ni per fer-ne calç.

L'abandonament de cases urbanes des de final del segle I dC i durant la primera meitat del segle II dC està també documentat en altres ciutats properes com Empúries o *Baetulo*. A Empúries, la casa de les Inscricions, la casa 87 i possiblement la casa de l'Escala es van abandonar en època flàvia. A *Baetulo* també hi ha abandonaments a finals del segle I i inicis del segle II dC a la *domus* de la plaça de l'Oli (Padrós: 1985,51) i a la *domus* del pati de la Rectoria de Sta. Maria (Guitart i altres: 1991, 42-43), i abandonaments de mitjan segle II dC a la casa de l'Heura i a la casa dels Dofins (Cantarellas: 2006, 91). L'abandonament de les *domus* de *Baetulo* des de finals del segle I i durant el segle II dC podria interpretar-se com un procés de transformació de l'ús funcional d'aquests espais urbans, que fins aleshores eren exclusivament residencials. Els exemples més interessants són les reformes realitzades a mitjan segle I dC a les *domus* dels Dofins i de l'Heura, que comporten una reducció de l'espai d'habitatge i una transformació dels patis en cel·les vinàries. Les dues cases estaven situades, una enfront de l'altra, a la part alta del *cardo maximus*, i s'abandonen, possiblement també amb el carrer, a mitjan segle II dC (Cantarellas: 2006, 154). A *Iluro* també es documenten canvis importants a la *domus* del carrer de la Palma, amb amortitzacions de clavegueres domèstiques a final del segle I o inicis del segle II dC i, en un moment sense concretar del segle II, l'amortització de un tram de la claveguera del carrer (Cela, Muñoz: 2000).

La *domus* de Can Cruzate torna a ser ocupada en un moment posterior a la segona meitat del segle III dC

³ Les mostres s'estan estudiant a l'empresa Patrimoni 2.0 Consultors SL. Les despeses d'aquest estudi estan essent assumides pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

amb una funció diferent a la residencial. Els nivells d'enderroc del *vestibulum*, l'*atrium*, l'*impluvium* i el *tablinum* es retiren, i s'obre una rasa que va des de l'entrada de la casa fins al desguàs de l'*impluvium*, amb la finalitat de canviar la direcció de l'antiga claveguera que desguassava l'aigua de l'*impluvium* al col·lector del *cardo maximus* (Medina, Pou 2010, 18). El desguàs de sortida passa a ser una conducció d'entrada de líquids a l'*impluvium*, que es converteix en un dipòsit, potser de vi, però no tenim prou indicis per afirmar-ho. En el mateix moment es construeix una estructura de planta quadrangular, de 2,5 metres de costat. L'estructura estava formada per murs d'una amplada important, que indica que aguantaven força pes, i en la seva construcció es van reaprofitar blocs de pedra, com els que delimiten les portes del *triclinium*, i una cornisa de granit. La trinxera de fonamentació d'un dels murs, tot i que no va donar gaire material, va proporcionar una data *post quem* de la segona meitat del segle III dC. Aquesta estructura tallava paviments i murs de la *domus* i, malgrat que desconeixem la seva funció, el reaprofitament de l'*impluvium* confereix al conjunt un caire industrial.

En aquesta segona fase d'ocupació de la *domus*, els nous propietaris no n'utilitzen totes les estances. Les habitacions que estan fora de l'eix *vestibulum - atrium - tablinum* continuen abandonades perquè no es retira la runa que les amortitza, com passa a les altres estances, i per això aquestes conserven els nivells d'abandonament amb els estucs caiguts. Fins i tot en alguns casos es tapien alguns accessos a l'*atrium*, com sembla que passa amb una de les entrades al *triclinium* i l'accés a les *fauces*, fet que podria indicar un intent d'aïllar la zona reutilitzada d'aquella que no era d'utilitat.

La *domus* s'abandona definitivament entre els segles V i VI (Medina-Pou: 2018 inèdita) moment en què es documenten grans nivells d'amortització general. No es torna a documentar activitat en aquesta àrea fins al segle XV, amb la construcció i amortització de diverses estructures soterrades.

6. Conclusions

La *domus* de Can Cruzate és una casa urbana benestant en la qual hem pogut individualitzar fins a 11 àmbits, amb diferents graus de conservació, que ens han permès desenvolupar algunes hipòtesis sobre la funció de les estances, mitjançant l'estudi macro-espacial i, en menor mesura, micro-espacial. La planta de l'edifici segueix els projectes constructius itàlics, en haver-se ideat com una estructura que replica els models amb un eix de simetria format pels àmbits *vestibulum - atrium*

- *tablinum*, a partir del qual després es desenvoluparà la distribució de la resta de l'habitatge.

L'accés a la *domus* s'efectuava, des del *cardo maximus*, a través del *vestibulum*, que comunicava amb un *atrium* tetràstil, decorat amb un gran *impluvium*, al qual s'obrien un mínim de tres àmbits: el *tablinum*, un *triclinium* i unes *fauces* que comunicarien l'*atrium* amb altres estances que no s'han documentat, perquè estan fora de la zona excavada. A banda i banda de les *fauces* es documentaren dues habitacions que no es poden caracteritzar per manca de dades (làm. 3, núm. 6 i 8), i una possible *culina* o *aula penuaria* (làm. 3, núm. 7) identificada per l'estudi microespacial proporcionat per diferents elements mobles amortitzats *in situ*. Al sector nord del *tablinum* es va documentar un altre àmbit (làm. 3, núm. 9) que tampoc s'ha pogut interpretar de manera fiable. La *domus* comptaria també amb dues estances, que donaven al carrer. Creiem que no tindrien accés a la residència, i que possiblement funcionarien com a *tabernae* (làm. 3, núm. 10 i 11).

Respecte a les dimensions originals d'aquesta *domus*, són encara imprecises, a l'espera de futures intervencions. No obstant això, la presència d'unes *fauces* que comuniquen l'*atrium* amb un àmbit que resta fora de la zona excavada i que probablement és un segon espai de distribució obert a àmbits privats situats al sud reforçaria la hipòtesi que la *domus* de Can Cruzate era una casa d'*atrium* i *peristylum* que ocuparia tota l'ínsula. Altrament, la situació del *tablinum*, malgrat estar incomplet, però que segueix els esquemes típics de les *domus* itàliques, fa probable l'existència d'un tercer espai obert de tipus porticat al seu darrere, al qual aquesta estança podria obrir-se totalment, formant-se com un *tablinum* de trànsit (Uribe 2015, 119 citant Beltran 1984, 119), o podria obrir-se parcialment, amb una gran finestra. A banda i banda del *tablinum* hi havia dos àmbits (núm. 8 i 9) que podrien tenir accés a aquest possible espai obert. Si es confirmés aquesta hipòtesi, es demostraria que aquesta *domus* ocupava tota la *insula* i que deuria tenir una superfície de 1.000 m² aproximadament.

La casa d'*atrium* i *peristylum* és l'evolució de la casa d'*atrium* que a finals de la república, a Itàlia, annexiona un nou cos centrat en un *peristylum*. A Catalunya es coneixen tres cases d'*atrium* i *peristylum* a Empúries i dues a *Baetulo*. A Empúries, dues de les cases es construeixen com a cases d'*atrium* i posteriorment se'ls annexiona el *peristylum*. La tercera probablement també segueix aquest mateix patró. Les dues *domus* de *Baetulo* s'edifiquen inicialment ja com a cases d'*atrium* i *peristylum* (Cortés: 2009, 659-661). En aquesta mateixa línia, a Pompeia tenim múltiples exemples de *domus* d'*atrium* i *peristylum*. Es tracta de cases d'*atrium* que a finals del segle I aC es reformen notablement i

a les quals s'incorpora un *peristylum*. Exemples força coneguts són la casa de Menandre, la casa *delle Nozze d'Argento* o la casa de *Trebius Valens*, entre d'altres.

La casa d'*atrium* i *peristylum* estava recollida per Vitruvi en el seu manual d'arquitectura i era considerada la casa ideal de les famílies acomodades durant el principat d'August. Presentava una distribució de l'espai que derivava de la casa d'*atrium* itàlica d'època republicana, a la qual s'incorporava un element hel·lenístic, el *peristylum*. La introducció del *peristylum* condiciona el paper que fins aleshores havia tingut l'*atrium*, que, sense desplaçar-lo, passa a formar part de la zona pública i de recepció de clients de la *domus*, mentre que el *peristylum* tindrà un caràcter més privat i reservat a la família o als elegits (Cortes: 2014, 76).

L'estructura i distribució dels espais en la casa d'*atrium* i *peristylum* fa patents les diferències socials en la societat romana. Així, la separació entre àmbits públics i privats i la recreació d'espais que formen part d'un dels rituals més antics de patronatge, com és la *salutatio matutina*, corrobora que la *domus* està adaptada a un model d'elits socials i clienteleles.

La *domus* de Can Cruzate representa actualment un dels exemples més ben conservats i coneguts de casa benestant a la ciutat romana d'*Iluro*. Altres exemples de cases a *Iluro* són la *domus* del carrer de la Palma, 15, de la qual coneixem part d'un pati porticat (Cela, Muñoz: 2000) i la *domus* de la plaça Gran, amb un pati interior format per un corredor porticat que emmarcava una gran zona oberta que ordenaria l'espai, al voltant del qual es distribuïren una sèrie de *cubicula*, un dels quals s'ha interpretat com un *triclinium* o com una alcova. Els *cubicula* identificats eren cinc, i, a diferència de la *domus* de Can Cruzate, tots conservaven els seus paviments. Dos dels *cubicula* tenien paviments d'*opus signinum* decorats amb tessel·les, un tercer *cubiculum* estava pavimentat amb un *opus spicatum*, la quarta habitació estava pavimentada amb un *opus tessellatum* blanc i negre i dos dels laterals d'un porxo tenien un paviment d'*opus signinum* tessellat. La fundació de la casa és incerta per la impossibilitat de relacionar-hi el material arqueològic. Per tant, partint de la tipologia de l'edifici i de les decoracions dels paviments, alguns autors han proposat diverses cronologies que situen la construcció en diferents moments del segle I aC (García: 2017, 116).

La *domus* de la plaça Gran se situava molt a prop de la *domus* de Can Cruzate, a la *insula* immediatament a l'oest, amb la façana nord que donava al *decumanus maximus*, mentre que a est i a oest estaria delimitada per dos *cardines minores*. Ambdues *domus* compartien

una situació privilegiada en la trama urbana d'*Iluro*, però en el cas de la *domus* de la plaça Gran, no es pot concretar una cronologia de fundació i ús, en no poder relacionar nivells i estructures. No obstant això, a partir de la tipologia de l'edifici i del programa decoratiu dels paviments, J. García, A. Martín i X. Cela proposaven una datació de segon quart del segle I aC (García, Martín, Cela: 2000 recollit a García: 2017, 116). Per tant, una data anterior als nivells més antics associats a la *domus* de Can Cruzate, que daten la construcció en època de Tiberi.

La *domus* de Can Cruzate va deixar de tenir funció residencial en el primer quart del segle II dC. És interessant el fet que no hi hagi indicis de cap ocupació de la *domus* entre aquesta data i la segona meitat del segle III dC. La qual cosa ens obliga a plantejar-nos per què no es torna a ocupar un indret situat en un lloc privilegiat de la ciutat, durant tant de temps. Les dades ens indiquen que una vegada els propietaris deixen la casa, immediatament s'espolien els materials nobles dels paviments. Per això, quan comença a degradar-se l'estructura i cauen els arrebossats de sostres i parets a terra, en moltes estances ja no hi ha paviments.

A finals del segle I dC i durant el segle II dC s'observen canvis importants en els registres arqueològics de la ciutat. Aquests canvis, segons V. Revilla i X. Cela, són difícils d'interpretar perquè són de caràcter molt divers i afecten especialment l'arquitectura d'àmbit domèstic, que veu com s'amortitzen clavegueres domèstiques, s'espolien elements arquitectònics i decoratius i es construeixen noves estructures en habitacions o en peristils que modifiquen l'espai, la qual cosa sembla indicar la desaparició d'aquestes *domus* com a forma de residència per a l'elit local (Revilla - Cela: 2006, 94).

En ciutats properes com *Baetulo*, entre finals del segle I dC i mitjan segle II dC, com ja hem esmentat anteriorment, també es repeteixen els registres arqueològics que indiquen que hi ha canvis en el model de ciutat: es transformen els usos dels espais i s'abandonen moltes cases de les elits locals. L'abandonament de cases benestants de la zona alta de la ciutat –com les *domus* dels Dofins (mitjan segle II), del carrer Fluvià (finals del segle I), de la plaça de l'Oli (finals del segle I o inicis del segle II) i de la rectoria de Santa Maria (finals del segle I) (Cortés: 2009, 223-269)– és molt significatiu. Els canvis es veuen també en el tancament d'edificis públics, com l'edifici de *tabernae* (finals del segle I dC) situat a la part alta del *decumanus maximus*, molt a prop del *forum*.

Els registres arqueològics indiquen canvis importants en el desenvolupament de petites comunitats urbanes com

Iluro o *Baetulo*. V. Revilla i X. Cela creuen que la situació en els segles II i III no respon a una actuació global, sinó que és el resultat d'un desenvolupament lent en el qual conflueixen iniciatives molt diverses, en gran part privades, que indiquen el nivell d'adaptació d'una comunitat urbana petita, limitada als recursos del territori més proper, possiblement sense aportacions d'*evergetes* importants i en unes condicions socioeconòmiques en mutació contínua (Revilla, Cela: 2006, 95).

Els canvis socioeconòmics acostumen a ser lents, les comunitats es van adaptant lentament a les noves situacions i l'arqueologia a vegades no ho reflecteix fins que els canvis estan consolidats. La majoria dels historiadors eviten parlar de decadència i prefereixen considerar que a finals del segle I dC comença un període de transformacions. De fet, tots els canvis econòmics impliquen transformacions, empobriment per a algunes classes i també enriquiment per a d'altres, però bàsicament es tracta d'adaptacions a les noves condicions. La *domus* de Can Cruzate, situada en el cor de la ciutat d'Iluro, llar d'una família benestant, però també demostració de l'estatus social del propietari, és abandonada a mitjan segle II dC i ja no torna a ser ocupada, en època romana, com a habitatge.

7. Bibliografia

- ANTEQUERA, F.; VÀZQUEZ, D.; RIGO, A. (2010): Desenvolupament urbà i industrial extramurs de *Baetulo*. Ocupació republicana, centre productor amfòric i necròpolis altimperials. *Tribuna d'arqueologia*, (2009-2010), 265-294.
- AQUILUÉ, J.; MAR, R.; RUIZ DE ARBULO, J. (1983) – Arquitectura de la Neàpolis ampuritana. Espacio y función hacia el cambio de Era. *Informació Arqueològica* núm. 40, 127-137.
- BELTRAN, M. (2003): La casa romana. Modelos. *Bolskan*, 20, 13-63.
- BONAMUSA I ROURA, J. (2003): Decoració musiva de la *domus* de Can Benet (Cabrera de Mar, el Maresme). *Sessió Estudis Mataronins*, núm. 20.
- BUXEDA, J; GURT, J. M. (1999): La caracterització arqueomètrica de les àmfores de Can Peixau (Badalona) i la seva aportació al coneixement de la producció de Pascual 1 al territori de *Baetulo*. El Vi a l'Antiguitat, Economia, Producció i Comerç al Mediterrani Occidental. Monografies Badalonines, núm. 14, 193-217.
- CANTARELLAS SANCHO, V. (2006): *La domus de l'heura, la domus dels dofins i el cardo maximus de Baetulo (Badalona)*. Programa de doctorat: doctorat interuniversitari en Arqueologia Clàssica.
- COMAS, M.; CARRERAS, C. (2008): Les àmfores de la Laietània: estat de la qüestió. En Homenatge a Ricard Pascual, Barcelona (2006), *Monografies 8 MAC*, 177-188.
- CELA, X.; MUÑOZ, V. (maig-juny 2000). *Memòria de la intervenció arqueològica d'urgència realitzada al carrer de la Palma, 15 (Mataró, el Maresme)*. [Memòria d'intervenció arqueològica inèdita]. (Disponible a l'arxiu de memòries d'intervencions arqueològiques i paleontològiques de la Direcció General d'Arxius, Biblioteques, Museus i Patrimoni).
- CORTÉS VICENTE, A. (2009): *L'arquitectura domèstica de les ciutats romanes de Catalunya (època tardorepublicana i altoimperial)*. Facultat de Filosofia i Lletres. Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana. Tesi doctoral dirigida pel doctor Josep Guitart i Durán. Tarragona, 2009.
- CORTÉS VICENTE, A. (2014): Clasificación tipológica de la arquitectura doméstica romana. Reflexiones a partir de las ciudades del NE peninsular. *Rev. Pyrenae, Revista de prehistòria i antiguitat de la Mediterrània occidental*. Núm. 45. Vol. 2, 59-93.
- CORTÉS I VICENTE, A.; GUITART DURAN, J. (2008): La Arqueología de la casa romana en Cataluña. *Bollettino d'archeologia on line.*, 34-49. Roma.
- DUNBABIN, K. (1991): «Triclinium and Stibadium». Slater, W. J. (ed.): *Dining in a Classical context*. Oxford, 121-148.
- FERNÁNDEZ, P. (1999) : La casa romana. Ed. Akal. Madrid
- GARCIA ROSSELLÓ, J. (2017): *Gènesi, fundació i període republicà de la ciutat romana d'Iluro (Hispania Citerior)*. *Laietania*, 19. Mataró.
- GUIRAL PELEGRÍN, C.; ÍÑIGUEZ BERROZPE (2012): Alta et versicolor *Bilbilis*. *SADVIE* núm. 11-12, pàg. 275-298.
- GUIRAL PELEGRIN, C.; ÍÑIGUEZ BERROZPE, L.; SÁEZ PRECIADO, C.; MARTÍN BUENO, M. (2016): El segundo estilo en la Casa del Larario de *Bilbilis* (Zaragoza, España). *Actes du 13e Colloque de l'Association Internationale pour la Peinture Murale Antique (AIPMA)*. Université de Lausanne, 12–16.
- GUITART, J.; PADRÓS, P. (1986): Distribución espacial de la vivienda en el urbanismo tardo-republicano y

augusteo: el modelo de *Baetulo* (Badalona), *Arqueología Espacial* 10, 77-97.

GUITART, J.; PADRÓS, P.; PUERTA, C. (1991): La casa urbana en *Baetulo*. *Actas de la casa urbana hispanorromana*, Zaragoza. 35-48.

ÍÑIGUEZ BERROZPE, L. (2016): La sociedad romana bilbilitana a través de la pintura mural de ámbito doméstico. IX Encuentro de Estudios Bilbilitanos. *Centro de Estudios Bilbilitanos de la Institución Fernando el Católico* núm. 135, 91-102.

ÍÑIGUEZ, L ; URIBE, P; GIRAL, C. (2014): La arquitectura doméstica urbana romana en el valle medio del Ebro: de la tardorrepública a la época de Augusto. *Actes del 2n Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. August i les províncies occidentals. 2000 aniversari de la mort d'August*. Volum 2, 33-70.

MAR, R.; RUIZ ARBULO, J.(1993): *Ampurias romana*. Historia, arquitectura y arqueología. Sabadell.

MARTÍNEZ, V. (2005): Estudi arqueomètric de la producció d'ampores vinàries de la zona central i sud de la costa catalana durant els segles I aC i I dC. *Programa de doctorat Ciències de l'antiguitat (bienni 2003-2005)*. Departament de prehistòria, història antiga i arqueologia. Universitat de Barcelona.

MEDINA, E.; POU, R (2010): *Memòria de l'excavació arqueològica al jaciment de la ciutat romana d'Iluro (Mataró, Maresme): Can Cruzate*. Setembre-desembre 2008. Mataró 2010. [Memòria d'intervenció arqueològica inèdita]. (Disponible a l'arxiu de memòries d'intervencions arqueològiques i paleontològiques de la Direcció General d'Arxius, Biblioteques, Museus i Patrimoni).

OLMOS BENILOCH, P. (2006): La preparación de la pintura mural en el mundo romano. *Ex Novo*. Revista d'història i humanitats III, ed. Comitia Rei Novae, 23-40.

REVILLA, V.; CELA, X. (2006): La transformación material e ideológica de una ciudad de Hispania: *Iluro* (Mataró) entre los siglos I y II d. C. *Archivo Español de Arqueología*, vol. 79, 89-110

SARABIA BAUTISTA, J. (2013): La casa romana como espacio de conciliación entre el ámbito doméstico y la representación socioeconómica del dominus: algunos casos de estudio del conventus carthaginiensis. Dentro: GUTIÉRREZ, S.; GRAU, I. (eds.): *De la estructura doméstica al espacio social. Lecturas arqueológicas del uso social del espacio*. Serie Arqueológica. Publicaciones de la Universidad de Alicante. 169-190.

URIBE AGUDO, P. (2004): Arquitectura doméstica en Bibilis: la *domus* I. *Salduie* 4. 191-220.

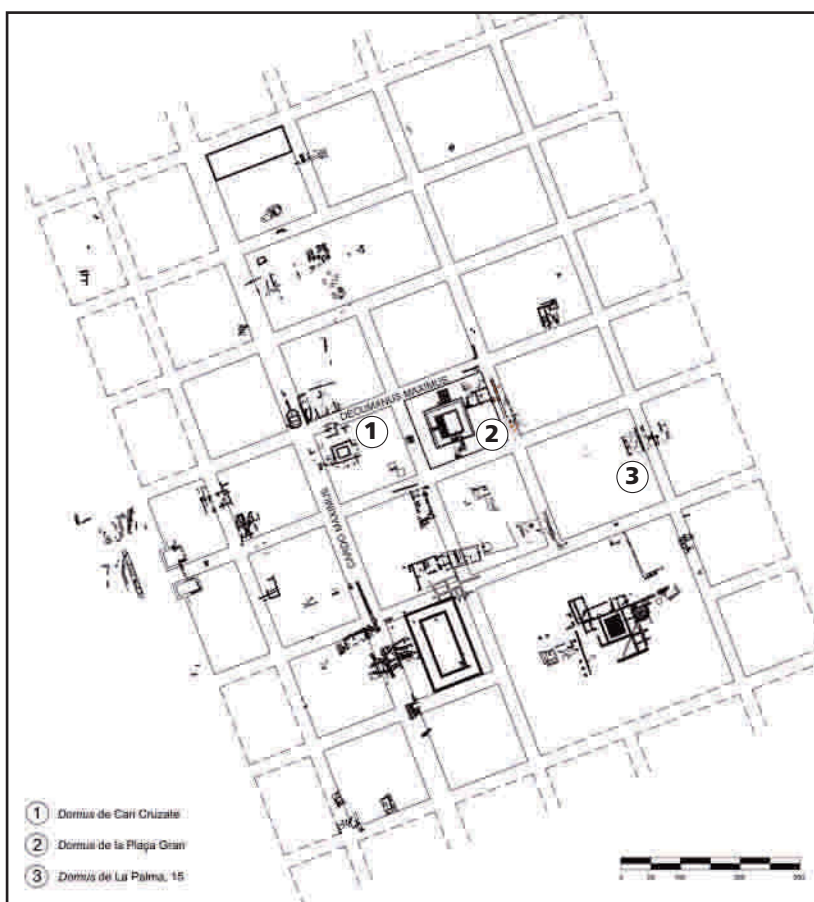
URIBE AGUDO, P. (2009): *Triclinia* y salones triclinares en las viviendas romanas urbanas del cuadrante nordeste de la Península Ibérica (I a. C.-III d. C.). *Archivo español de arqueología*. Vol. 82. 153, 189.

URIBE AGUDO, P. (2015): Arquitectura doméstica urbana romana en el valle medio del Ebro (siglos II a. C. – III p. C.). *Aquitania, Supplément* 35. Bordeaux.

VARRIALE, I. (2012): Architecture and Decoration in the house of Menander in Pompei. *Contested Spaces Houses and Temples in Roman Antiquity and the New Testament*. 163-184.

1 / Situació de la intervenció arqueològica de Can Cruzate dins la trama urbana. En blau, límits del BCIN d'Iluro.

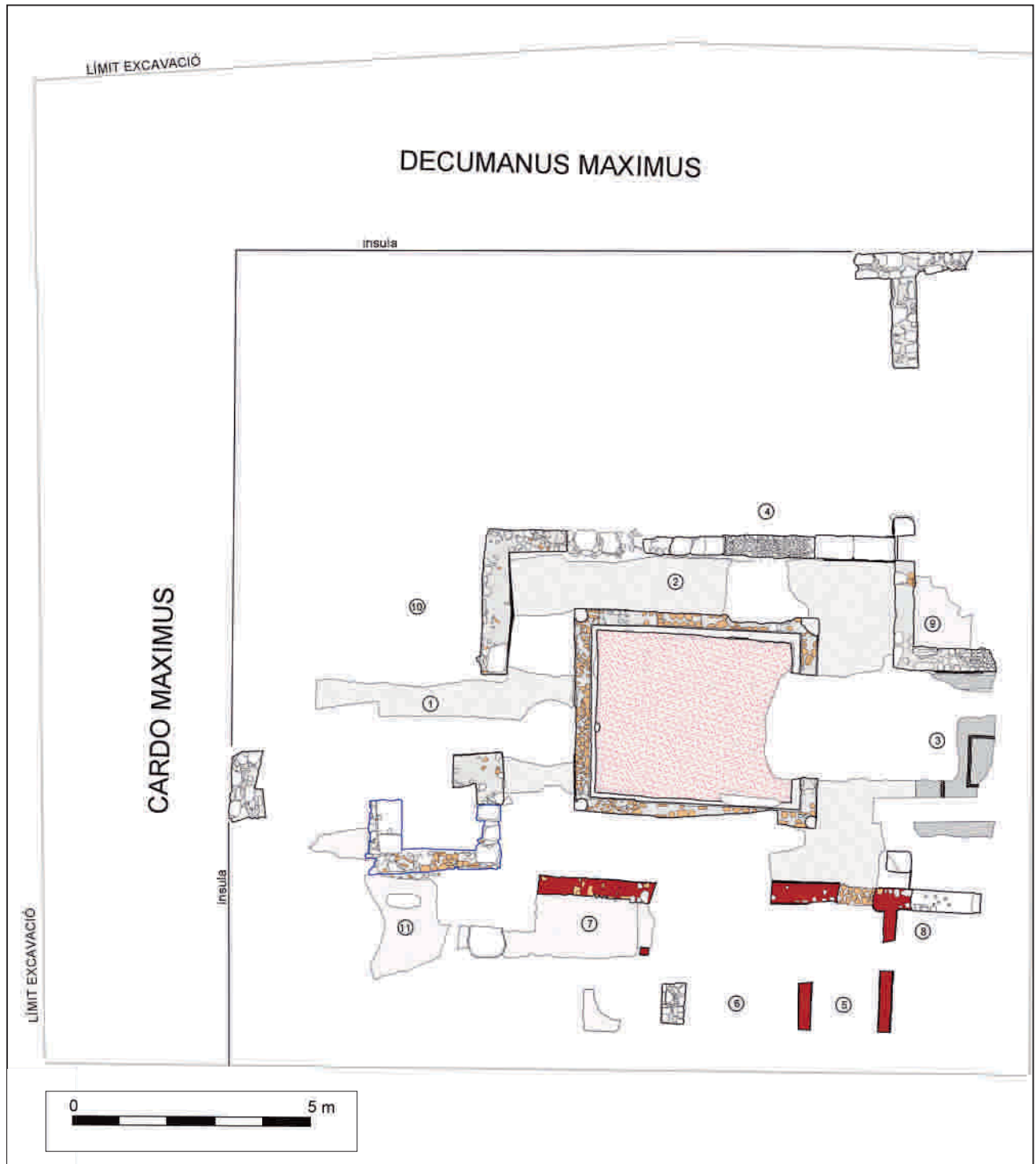
2 / Hipòtesi de trama urbana d'Iluro amb la situació de les tres *domus* conegudes fins ara:

Can Cruzate (1)

Plaça Gran (2)

La Palma (3)

(Font: Ajuntament de Mataró).

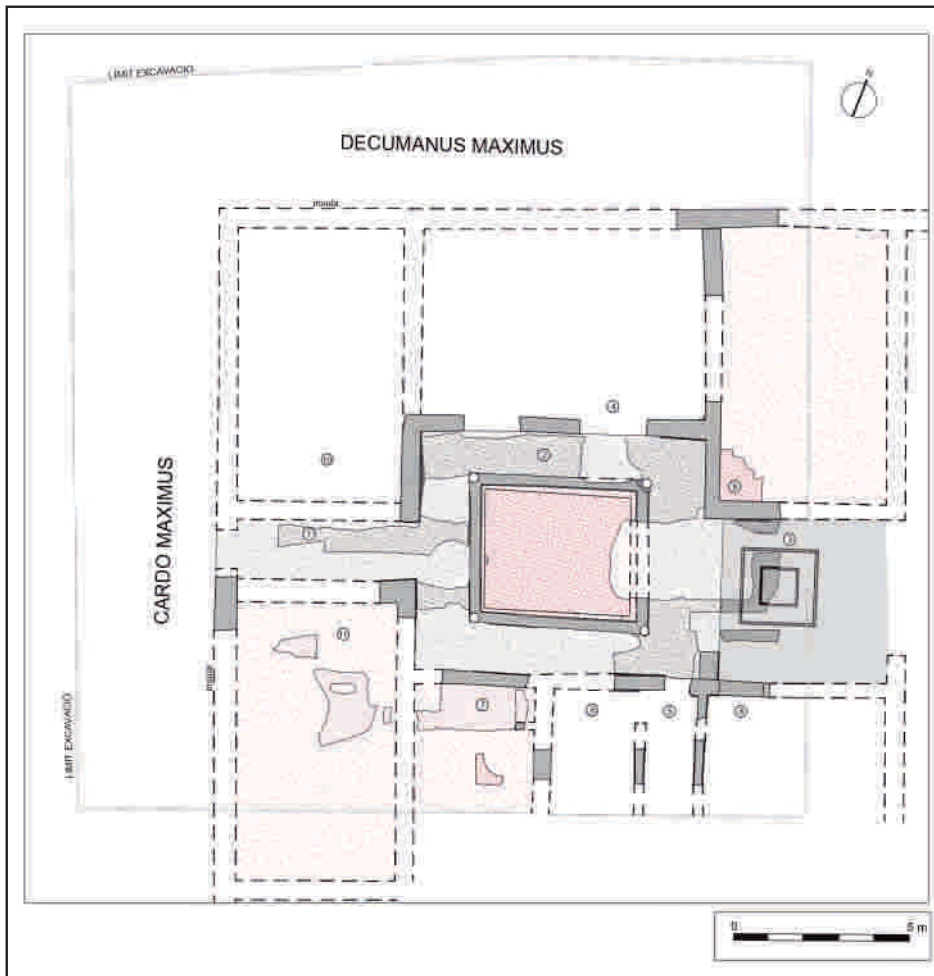

Llegenda

	opus signinum
	opus signinum negre
	opus tessellatum
	estructura de tovot
	estructura de morter
	2ª meitat del s. III

03 / Planta de detall de les restes arqueològiques conservades de la *domus* de Can Cruzate (a partir de Medina i Pou: 2010, làm. 3 i 5)

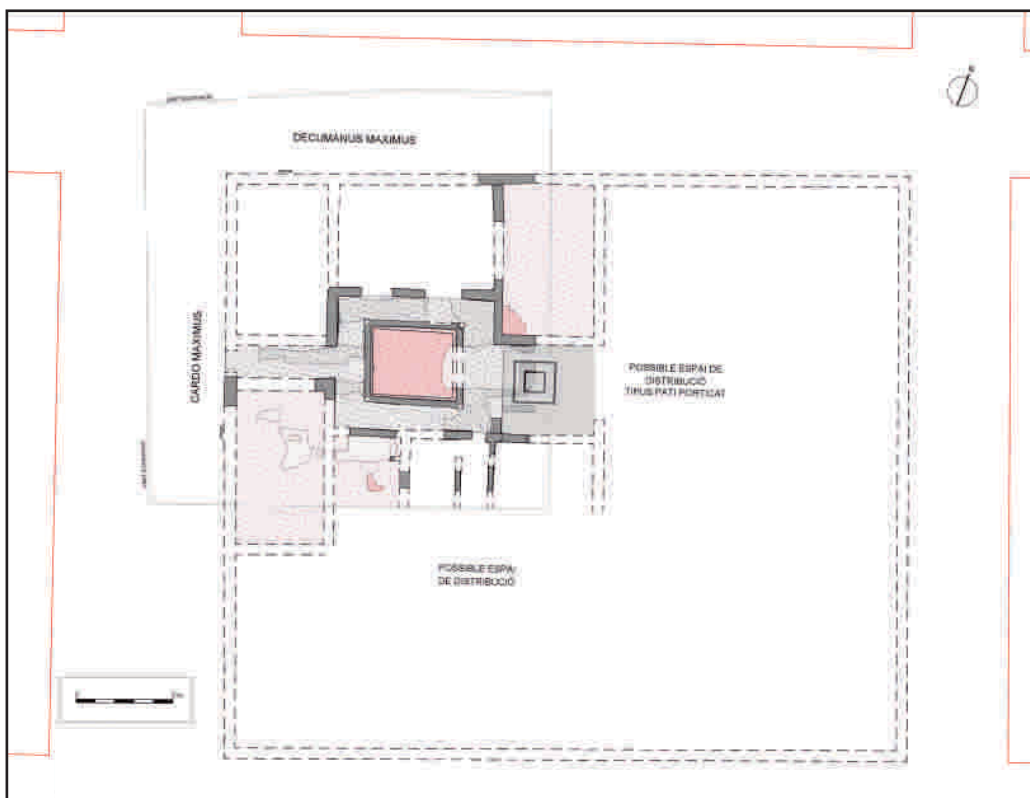
Can Cruzate, una *domus* benestant al cor de la ciutat romana d'Iluro ■

04 / Hipòtesis de reconstrucció de part de la *domus* de Can Cruzate.

Legenda

- estructures originals
- projecció de murs

05 / Hipòtesis de reconstrucció de la illa on s'ubicaria la *domus* de Can Cruzate

Legenda

- estructures originals
- projecció de murs

06 / Vista general de l'excavació de Can Cruzate (Medina, Pou: 2010).

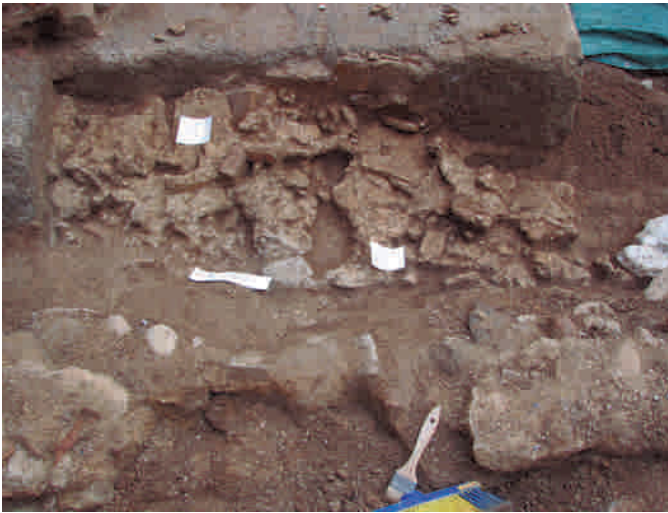
07 / Vista general del vestibulum amb la claveguera de desaigua de l'impluvium excavada (Medina i Pou, 2010).

08 / Detall de la cantonada nord-oest entre l'atrium i el vestibulum que conserva dos nivells d'estucs (CRAT conservació i restauració S.L.).

09 / Paviment d'opus tessellatum del tablinium (Medina, Pou: 2010).

10 / Amortització del *triclinium*, amb les pintures parietals caigudes (CRAT conservació i restauració S.L.).

11 / Part sud-est del *triclinium*, amb restes d'estuc conservat in situ a la cantonada, a la dreta es pot observar el llindar de pedra petita (Medina, Pou: 2010).

12 / Amortització de l'àmbit 8 amb estucs del sostre caiguts (CRAT conservació i restauració S.L.).

13 / Àmbit 8 un cop excavat (Medina i Pou, 2010).

14 / Paviment d'*opus signinum* de l'àmbit 7, a la banda esquerra, mur que delimita amb l'*atrium*, al fons a la dreta part del mur de tovot que delimitaria l'armariet o rebost (CRAT conservació i restauració S.L.).

15 / Detall dels materials ceràmics i vitris esclafats *in situ* dins l'àmbit 7, a la dreta es pot observar el mur de tovot que delimitaria l'armariet o rebost (Medina, Pou: 2010).

16 / Detall de l'estructura datada a mitjans del segle III dC, on es pot observar al fons una cornisa de pedra reaprofitada (Medina i Pou: 2010).

17 / Materials ceràmics documentats *in situ* dins l'àmbit núm. 7 un cop restaurats.

18 / Pintura mural de l'*atrium*

19 / Pintura mural del *triclinium*

20 / Pintura mural del *triclinium*

21 / Pintura de sostre de l'àmbit 8

Epigrafia amfòrica i *roman open data*: Les àmfores del litoral central de Catalunya com a cas d'estudi

Carlos PALACÍN COPADO

Departament d'Història i Arqueologia.
Universitat de Barcelona - UBICS. CEIPAC

Jordi PÉREZ GONZÁLEZ

Departament d'Història i Arqueologia.
Universitat de Barcelona - UBICS. CEIPAC

Guillem RULL

SIRIS Academic

RESUM

El desenvolupament de la viticultura al nord-est de la província Hispania Citerior Tarraconensis des de finals del segle I aC va generar una producció excedentària de vins de qualitat diversa que van ser comercialitzats a gran escala. L'estudi de les xarxes de distribució i els mercats d'aquests vins s'ha vist dificultat pels problemes que suposa l'ús de metodologies tradicionals de tractament de dades arqueològiques. Aquest treball analitza la distribució d'una categoria particular de documents, els segells d'àmfores, per avaluar les possibilitats que ofereixen les noves metodologies de tractament de Big Data. Es pren com a cas d'estudi els segells de terrisseries del litoral central de la Laietània, actives durant bona part del segle I dC i que fabriquen àmfores exportades especialment a les províncies occidentals i Itàlia.

PARAULES CLAU

Economia de l'antiguitat, vi laietà, epigrafia amfòrica, Big Data, Roman Open Data

SUMMARY

The development of viticulture in the north-east of the *Hispania Citerior Tarraconensis* province, in the late 1st century B.C., resulted in a wine production surplus of varied qualities mass-marketed. Market and distribution networks' studies have been hampered by the problems inherent in traditional methodologies concerning archaeological data. This work analyses the distribution of a peculiar evidence category, testing the possibilities that new Big Data methodologies offers. The research takes pottery stamps from the *Laietanian* central coast as a case study, a model that would be active for a substantial part of the 1st century focused on amphorae production and its foreign trade, primarily towards western provinces and Italy.

KEY WORDS

Ancient economy, Laietanian wine, Amphorae epigraphy, Big Data, Roman Open Data

Introducció

En les darreres dècades, l'estudi de l'epigrafia amfòrica ha esdevingut fonamental per aproximar-nos a la realitat de les produccions ceràmiques del nord-est de la *Hispania Tarraconensis* i de la seva distribució per l'Occident romà.¹ En un primer apartat del treball analitzem alguns dels canvis associats a la conquesta romana (segle II avançat - finals del s. I aC), el context socioeconòmic i les dinàmiques del mercat en aquests canvis, destacant l'impuls de les produccions vitivinícoles i, en conseqüència, dels sistemes productius i d'emmagatzematge. La imitació de certs recipients ceràmics per a la seva distribució sembla anar associada indirectament a un increment de les produccions amfòriques. En aquest escenari, els artesans especialitzats en la realització d'aquestes ceràmiques van començar a diferenciar les seves produccions amb marques dins d'un sistema terrissaire cada cop més complex. En aquesta línia, l'estudi de segells i grafitis es torna indispensable per conèixer la potencialitat de cada forn, les seves fases i, indirectament, la seva distribució comercial.

En un segon apartat presentem la interfície de visualització i exploració de dades *Roman Open Data*, construïda amb l'objectiu de fomentar l'exploració de les produccions amfòriques i la seva epigrafia. L'ús d'aquesta eina ha de facilitar la consulta de les dades contingudes a la base de dades del CEIPAC, amb més de 2.700 epígrafs relacionats amb la producció amfòrica d'Hispania *Citerior*, procedents de més de 160 treballs diferents publicats en els darrers setanta-cinc anys. Aquest fet ha d'agilitzar les consultes sobre la totalitat del material conegut, i pot animar els especialistes a acostar-se de nou al tema.

Com a objectiu general, aquest treball pretén analitzar les relacions entre les dinàmiques comercials i de consum, per una banda, i el desenvolupament de l'economia vitivinícola a l'àrea del litoral central català, aprofundint en el coneixement de les formes de producció agrícola i artesana en aquesta regió. Un objectiu complementari, de caràcter metodològic, és l'avaluació de potencials problemàtiques i de nous sistemes i recursos per a l'estudi d'aquestes evidències, que plantejarà problemes particulars d'anàlisi en vista de la seva quantitat i la seva difícil visualització.

Laietània, una regió singular

En els últims 40 anys, l'estudi de l'evolució socioeconòmica del nord-est de la província *Hispania Citerior Tarraconensis* ha experimentat avenços molt importants. En particular, la incorporació d'un volum creixent de proves arqueològiques, susceptibles de ser quantificades i comparades, ha permès construir hipòtesis cada vegada més complexes respecte a les estructures de la producció, el comerç i consum de productes agrícoles i sobre la seva evolució entre el darrer segle de la República i els segles II i III dC.

Dins d'aquest escenari, la Laietània, i especialment l'àrea del Maresme, ha esdevingut un dels principals focus d'estudi per les seves característiques particulars, tant geogràfiques i demogràfiques com econòmiques i sociopolítiques. Definir l'àrea de la Laietània és una tasca amb certa dificultat. El seu territori sembla ocupar una part de l'espai central de l'actual Catalunya, i

abasta aproximadament la costa central des de *Blandae* (actual Blanes) fins *Barcino* (Barcelona), i té, per tant, com a potencials «fronteres» el riu Tordera al nord i el Llobregat al sud. A l'interior el seu límit arribaria fins la serralada Prelitoral, inclosa la totalitat de la depressió del Vallès [Fig. 1].

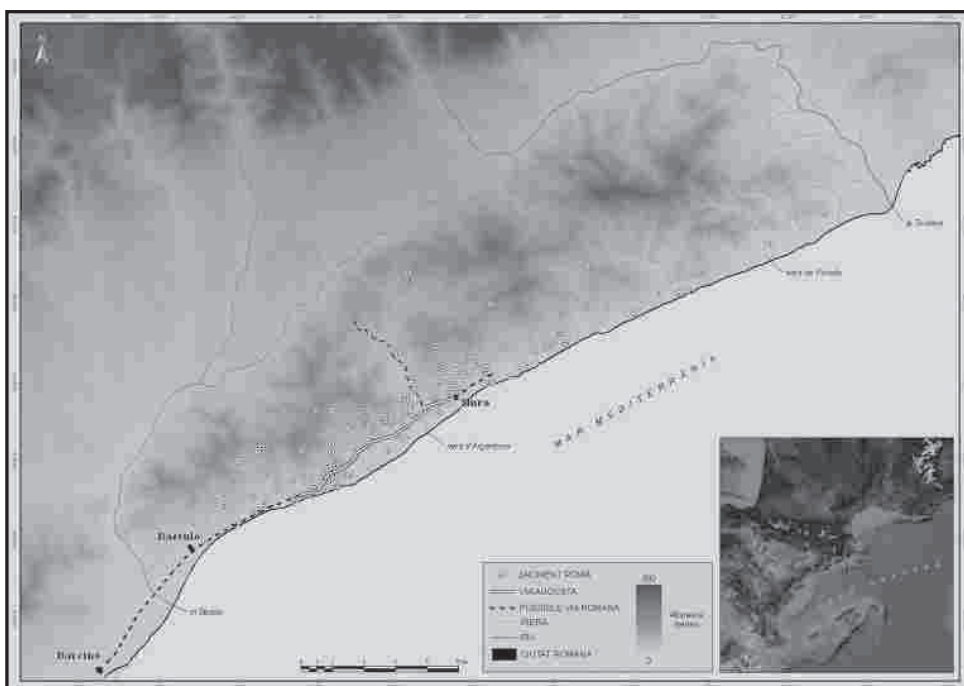

Fig. 1 / Mapa de la regió Laietània costanera i els seus nuclis i jaciments més destacats (BUSQUETS, MORENO, REVILLA 2013: 235).

La geografia d'aquest territori es caracteritza per una llarga línia marítima amb costes i aiguamolls que faciliten la connexió amb les xarxes comercials del Mediterrani. Aquesta facilitat se suma, tot i la serralada Litoral, a un ràpid i còmode accés a les àmplies i fèrtils valls i depressions de l'interior a través de cursos fluvials, com els esmentats rius Besós i Tordera, i torrents com les rieres de Teià, Argentona, Llavanes, Arenys o Pineda. Però les facilitats i avantatges geogràfics no van ser l'únic factor que propicià el desenvolupament d'aquesta àrea.

La conquesta romana, el canvi cultural i els inicis de l'economia vinària

Cap al segle IV i III aC els laietans estaven organitzats arreu dels territoris mencionats anteriorment en forma d'*oppida*, centres urbans fortificats situats en punts alts amb avantatges estratègics-geogràfics. Aquests s'organitzaven de forma autònoma però mantenint unes interrelacions jeràrquiques, per bé que centres com el Burriac van tenir una notable preponderància en comparació amb la resta. En destaquen les seves dimensions, edificacions i el gran desenvolupament del seu *hinterland*, és a dir, la vall de Cabrera (ZAMORA 2007), fet que situava l'àrea de l'actual Maresme entre les més actives socialment i econòmicament. En aquest context socioeconòmic, a la Laietània predominava una economia agrària cerealística, majorment per a consum propi però també amb notables excedents productius potencialment comercialitzables (PUIGVEHÍ 1988: 378; BOADA, GORDI 1993: 77; GRACIA 1996: 177-185; SANMARTÍ, SANTACANA 2006: 76; PANOSA 2012: 83-84; OLLER 2016: 61-62). Òbviament, aquesta base econòmica agrària va desenvolupar unes activitats complementàries i secundàries lligades a l'alimentació, la beguda –especialment la cervesa– la ceràmica, i també al tèxtil i a la metal·lúrgia (OLLER 2016: 62-64). Paral·lelament a aquest desenvolupament agrari i de sectors secundaris s'observa un notable augment del comerç exterior. S'identifica un important creixement amb la presència de ceràmica i elements importats durant el segle IV aC, especialment de mercats fenicis-ebusitans i grecs-massaliotes (ASENSIO, SANMARTÍ 1998: 17-32; SANMARTÍ 2000; ASENSIO 2011: 67-68). Aquest fet és considerat per alguns autors com un dels

principals elements per al desenvolupament i consolidació de l'àrea de la Laietània (ASENSIO, SANMARTÍ 1998: 17-32; OLLER 2016: 64-65).

Amb l'arribada de la República Romana el 218 aC, arran de la Segona Guerra Púnica, tot el nord-est de la futura província *Hispania Citerior Tarraconensis* iniciarà una important transformació política, territorial, social i econòmica (OLESTI 2000: 55-72; ARRAYÁS 2007: 48-59). A la Laietània, els canvis van resultar particularment efectius i patents, en especial a la vall de Cabrera. Les primeres mostres d'aquella transformació foren els nous sistemes d'establiments rurals, cap a mitjan segle II aC, amb hàbitats de petites dimensions i explotacions agrícoles en les quals coexistien característiques ibèriques i itàliques (MIRÓ, PUJOL, GARCÍA 1988: 32; MARTÍN, GARCÍA 2007; ARRAYÁS 2007: 52; REVILLA 2004a i b). En aquest context s'inicia la fabricació local d'imitacions d'àmfors grecoitàliques i Dressel 1 (MIRÓ, PUJOL i GARCÍA 1988: 32; LÓPEZ MULLOR, MARTÍN 2008: 33-44; OLESTI 2016: 154).

Corresponen a aquesta etapa els primers segells impresos sobre àmfors locals, com M·COS, Q·FABI i Q·E / B.² Aquests segells han estat interpretats tradicionalment com a prova de l'arribada de colons itàlics i de la implantació de nous models agraris i d'organització (MIRÓ 1988: 249-250). Aquestes hipòtesis sobre una colonització itàlica han estat discutides des de finals dels anys noranta (PENA, BARREDA 1997: 51-54; PENA 1999: 303-318), i es tendeix a donar més protagonisme i iniciativa a les poblacions locals, com han demostrat les troballes arqueològiques (OLESTI 2000: 71-90; ARRAYÁS 2007: 52). Tot i això, la influència itàlica –que s'analitzarà de forma social i econòmica més endavant– és innegable des del punt de vista arqueològic, tant indirectament amb imitacions ceràmiques de cuina i amfòriques com a través d'assentaments a la Laietània, molt discutits en l'entorn acadèmic com a primera «eclosió» de jaciments agraris itàlics. Els més destacables són els de Ca l'Arnau o Can Mateu a la Vall de Cabrera, i Can Martí, Can Massot i Can Rosell a la depressió del Vallès (ARRAYÁS 2007: 52; OLESTI 2016: 155). Aquest desenvolupament socioeconòmic va anar lligat a la urbanització, com ho exemplifiquen les fundacions de nuclis de nova planta com *Iluro* (Mataró), *Baetulo* o *Blandae* (GARCÍA ROSELLÓ 2017).

1 Aquest treball s'integra en els projectes «Relaciones interprovinciales en el Imperio Romano. Producción y comercio de alimentos hispanos (*provinciae Baetica et Tarraconensis*)» (HAR2017-85635-P MINECO/FEDER) i «Dinàmiques socioeconòmiques del món rural romà: formes d'hàbitat i cultura material al litoral central català» (CLT009/18/00045. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya), desenvolupats pel grup CEIPAC (2017SGR512. Agaur - Generalitat de Catalunya).

2 Trobats respectivament als jaciments laietans de la Salut (Sabadell), Can Balançó - Can Portell (Argentona) i Mas Vendrell (Santa Eulàlia de Ronçana).

Les noves condicions socioeconòmiques devien generar, per primera vegada, grans quantitats d'excedents de vi susceptibles d'exportació. És llavors quan, a mitjan segle I aC (GARCÍA ROSELLÓ, GURRI COSTA 1996-1997: 68; MIRÓ 2016), apareix la primera àmfora local que tindrà cert èxit comercial, la *Tarraconense 1*.³ La seva distribució afecta tres àrees geogràfiques. La principal destinació van ser els mercats meridionals de la Gàl·lia, per on aquestes àmfores arriben a circular per l'eix fluvial Aude-Garona fins a *Burdigala* (Bordeus). Una altra ruta, l'oriental, abasta com a mínim, segons les evidències arqueològiques, fins a Mallorca i el port de Maó. Finalment, també va tenir una distribució abundant cap a l'interior, remuntant el riu Ebre, i se'n troben restes significatives a *Caesaraugusta*, Celsa i Tiermes (BELTRÁN 2008: 275; LÓPEZ MULLOR, MARTÍN 2008: 697; JÁRREGA 2015: 94).

Els segells d'aquestes àmfores representen duo nomina, com en els casos més antics, però també hi trobem els primers casos d'un home lliure associat amb un d'esclau, fet que denota l'existència d'una realitat productiva molt més complexa. Aquesta situació sembla similar al cas de la producció d'amfòrica itàlica tardo-republicana en la qual el dominus, propietari de la terrisseria, apareix representat junt amb els individus que gestionaven la producció. Segons alguns autors, les famílies representades a l'epigrafia de la *Citerior*, d'origen centro-itàlic, van aconseguir ser propietàries de fèrtils territoris a la Laietània, tant al Maresme com al Vallès, i les àmfores es fabricarien a les terrisseries dels seus fundi (PENA, BARREDA 1997: 51-73; BERNI, REVILLA, 2007: 95-111; BERNI, MIRÓ 2013: 67; JÁRREGA 2015: 80, 93). Algunes de les gentes presents a les marques epigràfiques d'aquest període, com els *Volteii*, els *Lorenii*, els *Mevii* i els *Statii*, tenen representació a l'epigrafia funerària de *Narbo*, fet que mostraria les estretes relacions socioeconòmiques entre el nord-est de la *Hispania Citerior* i aquest important port comercial (CHRISTOL, PLANA 1997; PENA, BARREDA 1997; PENA 2000: 8-14; BERNI, MIRÓ 2013: 67). Aquest interès i inversió forana podrien posar de manifest en aquelles dates el gran potencial econòmic del territori laietà i les seves produccions d'alt valor comercial, que feien rendible la inversió d'elits estrangeres en activitats vitivinícoles orientades a l'exportació. En dècades posteriors això quedarà corroborat ja que apareixen nous inversors de orígens més distants i de major nivell socioeconòmic (GIANFROTTA 1982: 475-479; PENA, BARREDA 1997: 55-66; TREMOLEDA 2005; TREMOLEDA, COBOS 2003).

Les raons de l'èxit. De la Laietània als límits de l'Imperi

Cap a inicis de la segona meitat del s. I aC les bases i el desenvolupament del nou sistema econòmic ja estaven assentades (MIRÓ 1988; REVILLA 1995, 2015 i 2016). El desenvolupament i l'èxit del sistema vitivinícola al nord-est de la *Tarraconensis* va desembocar en una expansió geogràfica i productiva, vinculada a una intensificació de les exportacions i a la seva presència a les xarxes comercials a l'Occident de l'Imperi (MARTÍN I OLIVERAS, MARTÍN-ARROYO, REVILLA CALVO 2017; MARTÍN I OLIVERAS, REVILLA 2019). Serà en aquest moment quan sorgeixen les àmfores que representen aquesta gran expansió comercial tarraconense i que es reflecteixen en el camp arqueològic: la Pascual 1, l'Oberaden 74 i la Dressel 3-2.

La Pascual 1 va ser la primera àmfora produïda de forma massiva, inicialment a la Laietània i després a tota la *Tarraconense*, fet en consonància amb la gran extensió de les seves exportacions i distribucions sense precedents dins les produccions de la regió. Pràcticament tots el tallers de l'àrea d'*Iluro* la fabricaren (MIRÓ 1988: 35-45; REVILLA 1995: 237-272). Va introduir-se als mercats occidentals i mediterranis reemplaçant les àmfores vinàries itàliques Dressel 1A i B. La Gàl·lia va esdevenir el seu principal mercat de consum, i hi arribà a quasi monopolitzar les importacions amfòriques i el consum del vi en algunes àrees, especialment de la zona meridional. Es va comercialitzar utilitzant la ruta del golf del Lleó i majorment les xarxes fluvials gal·les, sobretot l'eix Aude-Garona, el Loira i el Roine, a més de la ruta atlàntica des de *Burdigala* (Bordeus) fins *Britannia* (TCHERNIA 1971: 51-52; GALLIOU 1984: 99-105; PASCUAL 1991; LAUBENHEIMER, MARLIÈRE 2010; CARRERAS 2000 i 2016; CARRERAS, FUNARI 1998; CARRERAS, MORAIS 2012: 419-441; MORILLO, SALIDO DOMÍNGUEZ, FERNÁNDEZ OCHOA 2016: 267-284; RUBIO-CAMPILLO et al. 2018a: 37-47; PALACÍN 2018: 23, 35-47; GONZÁLEZ CESTEROS, BERNI 2018; REMESAL 2018; AYLLÓN, PÉREZ GONZÁLEZ, REMESAL 2019). D'aquesta manera arribaria als mercats de tota la Gàl·lia, *Britannia*, el *limes* germànic al Rin, la península itàlica amb Roma inclosa i la província d'Àfrica, destacant Cartago com a centre consumidor (MIRÓ 1988: 124, 162 i 170; PALACÍN 2018: 22-24; estudis concrets: REMESAL 1986, 1997 i 2018; REMESAL, REVILLA 1991: 389-439 i 1993; REVILLA, CARRERAS 1993; CARRERAS 2009 i 2016; CARRERAS, GONZÁLEZ 2011 i 2013; CARRERAS, BERNI 2015; GONZÁLEZ, TREMMEL 2011-2012; ROBERTO De ALMEIDA et al. 2014; REVILLA 2018).

Epigrafia amfòrica i *roman open data*: Les àmfors del litoral central de Catalunya com a cas d'estudi

A finals del segle I aC, l'economia vitivinícola ja s'estava acabant d'assentar al conventus *tarraconensis*, i ja formava una complexa organització econòmica i productiva. A la vegada, la complexitat i la densitat de l'explotació dels recursos agraris va anar en augment, sempre amb ciutats com *Baetulo* o *Iluro* com a centre neuràlgic, com ho demostra la gran concentració d'àmfors vinàries produïdes al seu *hinterland*. És en aquest context que el sistema productiu de les *villae* comença a expandir-se (BUSQUETS, MORENO, REVILLA 2013: 234-235; REVILLA 2016). La producció i riquesa que aquestes noves unitats van generar serà un dels principals motors que van contribuir a expandir encara més el fenomen de la viticultura. Aquesta es va estendre per la resta del nord-est de la *Tarraconensis*, originant noves i potents àrees productives amb elaboracions vinàries en quantitats i qualitats diferents. Una d'aquestes serà l'*ager* de *Tarraco* i el Baix Ebre. Entre les àmfors que més força i potencial va tenir en aquesta regió durant aquest període hi hagué l'Oberaden 74, la qual representa un cas particular entre les àmfors fabricades a la regió, tant pel seu estil com per la seva distribució, aspectes molt ben estudiats aquests últims anys (REVILLA 2007: 214-217; CARRERAS, GONZÁLEZ CESTEROS 2013; GONZÁLEZ CESTEROS 2014; GONZÁLEZ CESTEROS, CARRERAS 2016). Al Maresme, la seva fabricació es constata tan sols a Sot del Camp (REVILLA 1995: 179-294).

En aquest context, la fundació de *Barcino* (15-9 aC) va tenir un impacte important en el desenvolupament de noves formes d'ocupació i d'explotació del territori. Aquest impacte és clarament visible a la conca del riu Llobregat, que, en el seu tram final, esdevingué un dels principals centres de producció amfòrica de tota la regió. Encara que les produccions vinàries de *Barcino* trigaran uns anys a arrencar, es convertiran en el gran motor econòmic per a les noves elits locals. (PENA 1999; CARRERAS, OLESTI 2003; OLESTI 2005: 179-294; OLESTI 2016: 160-161; GONZÁLEZ CESTEROS 2014; PALACÍN 2018: 82-88).

Transformacions comercials, el gir cap al Mediterrani Central

Tot i que el sistema vitivinícola estigués desenvolupant-se i diversificant-se a gran escala per tota l'àrea catalana, l'evolució del mercat serà la que marcarà tota la deriva comercial i productiva. Una mostra de l'estreta

vinculació entre els mercats i les àrees productives és l'aparició de noves àmfors, en aquest cas la Dressel 3-2. Els productors de la *Tarraconensis* van ser dels primers a adoptar aquesta popular forma, provinent de l'illa de Kos, just després dels itàlics (TCHERNIA, ZEVI 1972: 35-67; BERTOLDI 2012: 26; BERNI 2015: 197-199; JÁRREGA 2016a).

En aquest cas, mentre l'Oberaden 74 potser va ser una adaptació a la demanda creixent de vi al *limes* durant els seus anys de producció, la Dressel 3-2 va ser una resposta a una major circulació d'aquests vins per les xarxes marítimes mediterrànies, especialment als poblats i mercats itàlics, on s'estava imposant amb força.

Les primeres Dressel 3-2 tarraconenses es van produir inicialment en algunes terrisseries de l'interior de la Laietània,⁴ sempre juntament amb les Pascual 1. Aviat la Dressel 3-2 va ser fabricada a pràcticament tots els tallers del Maresme (REVILLA 1995: 237-272; BERNI, MIRO 2013: 75-81; BERNI 2015: 196-198). El seu ascens a les produccions va ser molt ràpid, i superà en individus la Pascual 1 en algunes terrisseries en qüestió d'uns cinc a deu anys. A mitjan segle I aC les produccions de Dressel 3-2 ja són majoritàries, i a la segona meitat i finals del mateix segle aquesta tipologia pràcticament monopolitzarà les produccions amfòriques de la *Tarraconensis*⁵ (REVILLA 1995: 51; LÓPEZ MULLOR, MARTÍN 2008: 705; JÁRREGA 2016a). Cap a l'últim quart del segle I aC molts centres de la Laietània deixen de produir-ne, tot i que els derelictes demostren que el comerç amb aquestes àmfors encara era dens a l'àrea de *Tarraco* cap a finals de l'etapa Júlia-Clàudia. Els últims estudis han identificat àmfors Dressel 3-2 evolucionades cap a mitjan segle II i inicis del III aC a les vil·les de l'*ager* de *Tarraco* (JÁRREGA, OTIÑA 2008: 283-285), i també produccions a la Catalunya septentrional datades a la segona meitat del segle I i principis del II dC (TREMOLÉDA, CASTANYER, 2007: 141-161).

Els factors, processos i posteriors evolucions del comerç del vi tarraconense a la segona meitat del segle I i durant el segle II dC han estat molt debatuts pels investigadors (KEAY 1987; MIRÓ 1988: 276-281; REVILLA 1995; GONZÁLEZ CESTEROS 2015: 212-214; MARTÍN I OLIVERAS 2016), però el tema encara es troba molt lluny de solucionar-se degut a la manca d'evidències. La majoria de les escasses fonts literàries disponibles es concentren en aquest període:

³ També anomenada Laietana 1 (COMAS 1985: 65-66).

⁴ Com Can Portell i Can Feu (Sabadell) (JÁRREGA 2016b).

⁵ Les evidències arqueològiques mostren que a principis del segle II dC el 80 % de les produccions amfòriques a la Tarraconense són Dressel 3-2 (REVILLA 1995: 51).

Plini el Vell (N.H. XIV, 71), Marcial (I, XXVI i Sili Itàlic (*Punica* III, 369-370; XV 176-177) parlen de la gran qualitat de vins com els de *Lauro* o *Tarraco* i de la gran producció quantitativa, però de baixa qualitat, dels vins de la Laietània. Però les evidències arqueològiques, irònicament, són més reduïdes. Això ha portat a interpretacions respecte al canvi dels contenidors de vi, que pogueren haver passat a fer-se amb materials menys perdurables, com la fusta. Aquesta nova mena de contenidors⁶ sembla començar a popularitzar-se a partir del segle I dC (MARLIÈRE, TORRES 2005: 231; GONZÁLEZ CESTEROS 2015: 212-214; MARTÍN OLIVERES 2016; PALACÍN 2018: 120-121).

Els motors de la Laietània, centres productors i personatges

L'àrea del Maresme va ser una de les regions amb més densitat de centres de producció amfòrica. Actualment es coneixen un gran nombre de centres en aquest territori i, d'aquests, quasi una vintena es poden definir com a *villae* amb un taller artesà annex. La identificació de les produccions pròpies de cadascun d'aquests tallers, pas previ per a la definició de la seva distribució geogràfica, és molt difícil. Atesa la gran homogeneïtat tipològica d'aquestes àmfores, la identificació s'ha de fer a través de l'epigrafia o de l'estudi macroscòpic o arqueomètric.⁷

Es tracta d'una concentració pràcticament inigualable al litoral mediterrani de la província de la *Tarraconensis*, que exemplifica el dinamisme agrari i comercial de la Laietània i que té un potencial analític molt elevat. Davant d'aquest complex escenari, per identificar els llocs de producció i segells coneguts i vinculats fins ara, amb la voluntat de mostrar nous sistemes de gestió d'aquest gran nombre de dades, és important presentar les principals àrees d'activitat, els centres de producció i les seves respectives marques amfòriques. Centrem la mostra entre els rius Besós i Tordera, el que P. Berni (2015: 197) denomina la «Laietània Occidental», deixant de banda *Barcino* (Barcelona) degut al desenvolupament productiu independent d'aquesta ciutat respecte a l'àrea del Maresme.

El primer cas d'estudi és *Baetulo*, a l'extrem sud de la Laietània del Maresme, una de les principals ciutats en època republicana, a l'entorn de la qual es desenvolupa-

ria un important fenomen productiu, almenys des del segle I aC. Els tallers del seu *ager* han aportat una gran varietat d'epigrafia amfòrica (COMAS 1985; 1987 i 1997; ARRAYÁS 2007: 64 i 66; REVILLA 1995; 2004; 2012: 86-88). Malgrat la gran quantitat de documentació arqueològica disponible (una part de la qual resta inèdita) no disposem d'un coneixement adequat de les formes d'ocupació i explotació del territori d'aquesta ciutat. Es coneix, per exemple, un cert nombre de nuclis rurals, de tipologia diversa, alguns amb evidències de tecnologia relacionada amb la producció vinària, com magatzems, *dolia* o forns ceràmics (PREVOSTI 1981, per l'epigrafia amfòrica i la viticultura (COMAS 1997). Tanmateix, no sempre és possible definir les activitats econòmiques i les estratègies relacionades amb la seva organització. És el cas dels assentaments de Can Butinyà, Ca l'Aleman, Llefia (Parc Motocròs, Maria Watt i Bòbiles Elias i Serrat), Casa Blanca, Can Valls i Can Cabanyes, Can Rivière, Can Pi i Gibert, Ca l'Andal o Mas Boscà. De fet, els casos més ben identificats serien Can Peixau, vinculat al conegut segell M·PORCI⁸ (PADRÓS 1998: 182-192) i les premses urbanes de la Casa dels Dofins i Casa de l'Heura, que si bé podien haver exportat, en vista de la presència d'àmfores (DE HEREDIA, COMAS 2009:158-161), no tenen cap vinculació clara amb segells o forns propers. Troballes més recents, com la terrisseria amb sis forns ceràmics d'Illa Fradera, situada gairebé a les portes de la ciutat, no han estat degudament treballades (ANTEQUERA DEVE-SA, VÁZQUEZ, RIGO 2010).

El corpus dels segells procedents de l'actual terme de Badalona és nombrós i bastant divers (COMAS 1985 i 1997), però també presenta importants problemes de contextualització que en dificulten l'estudi. Aquests problemes depenen de les condicions en què s'ha desenvolupat la recerca, determinada per unes dinàmiques de transformació del territori que l'administració i les institucions acadèmiques no sempre han pogut gestionar. La pèrdua de dades que ha provocat aquesta situació afecta especialment el territori (PREVOSTI 1981a; BUSQUETS, MORENO, REVILLA 2008: 235). Per altra banda, és possible que una part de l'evidència epigràfica recollida provinguí de vil·les allunyades però dependents de l'*ager* de *Baetulo*, i és que *Baetulo* va rebre un gran nombre d'àmfores vinàries produïdes a l'interior de la Laietània, ja sigui per ser-hi consumides o pel fet que la ciutat tenia una funció de centre redistribuïdor en aquell entorn regional i/o interprovincial. Bon

⁶ Arriben a capacitats mitjanes d'uns 700-900 litres, i a màxims de 1.000 litres, però són de molt fàcil transport (MARLIÈRE, TORRES 2005).

⁷ En l'aspecte arqueomètric, i tot que ja s'han portat a terme estudis de pastes, els seus llocs de procedència són molt escassos i, per tant, presenten importants buits dins l'àrea catalana. Aquesta circumstància encara dificulta, a hores d'ara, identificar macroscòpicament algunes pastes en relació amb llocs o zones conegudes.

⁸ Encara que també es vincula a les produccions amfòriques d'Illa Fradera (COMAS, MARTÍNEZ-FERRERAS 2015).

Epigrafia amfòrica i *roman open data*: Les àmfores del litoral central de Catalunya com a cas d'estudi

Marca epigràfica	Lloc de producció	Tipologia amfòrica	Personatge associat
A	Can Valls (Llefià)	Pascual 1	-
ALCO	-	Dressel 3-2	-
AR	Possible procedència de Torre Llauder	Pascual 1 / Dressel 3-2	-
BAR	-	Dressel 3-2	-
C	Possible procedència de Can Vendrell o Can Cabot (Caldes Montbui - Santa Eulàlia de Ronçana)	Pascual 1 / Dressel 3-2	<i>Cornelius?</i> ⁹
CANTEST	-	Pascual 1	<i>Caius Antestius / Antistius?</i> ¹⁰
CASSPI?	Can Valls (Llefià)	Pascual 1 / Dr 3-2	-
CEL / CELSI	-	Dressel 3-2	-
CLB	-	Pascual 1 / Dr 3-2	-
CMVCI	-	Tarraconense 1	<i>Caius Muci...</i>
CNFULSEC	-	Pascual 1	<i>Cnaeus Fulvius Secundus / Securus?</i> ¹¹
CSERVILI	-	Tarraconense 1	<i>Caius Servili...</i>
EGNATI	-	Pascual 1	-
ENT	-	Pascual 1 / Dr 3-2	-
FVLSEC	-	Pascual 1	() <i>Fulvius Secundus / Securus?</i>
H	Possible procedència de Torre Llauder	Pascual 1	-
IVNO	-	Dressel 3-2	-
L	Possible procedència de Cal Ros de les Cabres	Pascual 1 i Dressel 3-2	-
LC	Baixa possibilitat de ser d'una <i>figlina</i> propera a <i>Baetulo</i> . ¹²	Dressel 3-2	-
LO...?	-	Àmfora tarraconense indeterminada	-
MEVI	-	Pascual 1	<i>Quintus Mevius?</i> ¹³
MPORC / MPORCI	Can Peixau i Illa Fradera	Pascual 1	<i>Marcus Porcius</i>
MSC	-	Pascual 1 / Dr 3-2	-
MLIC	-	Pascual 1 / Dr 3-2	<i>Marcus Licinius?</i>
QMEVI	-	Tarraconense 1	<i>Quintus Mevius</i>
RCT	-	Pascual 1 / Dr 3-2	-
RES	-	Pascual 1 / Dr 3-2	-
SCOTTVS	-	Pascual 1 / Dr 3-2	-
SEXSTATI	Possible procedència de Can Massot (Montmeló)	Tarraconense 1	<i>Sextus Staius</i>
SIL	-	Pascual 1 / Dr 3-2	-
TROPM	-	Dressel 3-2	-
VAS	-	Pascual 1	-
VIO?	-	Dressel 3-2	-
...CTAV... ¹⁴	-	Pascual 1 / Dr 3-2	-
...R...	-	Pascual 1 / Dr 3-2	-
...NICI	-	Dressel 3-2	-

Taula 1 / Mostra dels segells amfòrics produïts o suposadament produïts en les proximitats de l'*ager de Baetulo* (Dades seleccionades des de la base de dades CEIPAC).

⁹ Presència de segells COR i L-C-R a Can Cabot, que podrien identificar-se com a *Cornelius* (JÁRREGA 2016b: 76).

¹⁰ JÁRREGA 2016b: 76.

¹¹ Ídem, 78. Molt probablement estretament relacionat amb el segell FVLSEC.

¹² Existeixen segells amb sigles LC a altres llocs de la Laietània, com LCP a Santa Eulàlia de Ronçana, LCPORPR a Mataró, o LCM a Riudoms (*ager* Tarraco).

¹³ El segell MEVI és contemporani, i comparteix àmfora i origen amb Q-MEVI, per la qual cosa se l'ha vinculat amb aquest *Quintus Mevi*() o a considerar-lo pertanyent a la seva *gens* (JÁRREGA 2016b: 79-80).

¹⁴ Potser relacionat amb el RCT, ambdós *unicum* a Badalona.

exemple en són els nombrosos segells trobats a Badalona provinents de l'àrea de Caldes de Montbui i Santa Eulàlia de Ronçana. Aquest fet demostra la importància de la ciutat com a centre socioeconòmic i articulador de les activitats d'una important part de la Laietània.

De les marques produïdes en les proximitats de l'antiga *Baetulo*, a l'actual terme de Badalona, que es troben dins de la regió laietana destaca per sobre de totes M·PORCI [Fig. 2], d'amplíssima distribució per totes les xarxes comercials d'exportació tarraconense, amb un sorprenent índex d'aparició a la Gàl·lia meridional (PENA 1999; CARRERAS, OLESTI 2000; BERNI, REVILLA: 2007: 95-111; BERNI, MIRÓ 2013: 69), però també evidenciada diverses vegades al *limes germanicus* (GONZÁLEZ CESTEROS 2014) i a Pompeia (PASCUAL 1991: 142). La resta, tot i que algunes són molt conegudes i formen part sovint de troballes arqueològiques fora de *Baetulo*, tenen una difusió que, almenys fins al moment, queda concentrada en els mercats de la Tarraconense i del golf del Lleó. Es tracta de les marques QMEVI, MEVI, SEXSTATI o els segells CNFULSEC / FULSEC (PASCUAL 1991b; COMAS 1997).

Fig. 2 / Imatge segell M·PORCI trobat a Neuss, Alemanya (González Cesteros 2014: 511).].

És el cas de terrisseries ubicades més al nord, ja a l'actual Maresme, on trobem diversos centres productius, tant forns amfòrics independents com vinculats, de ben segur, a vil·les. A Tiana, per exemple, trobem les vil·les de Can Sentromà i Ca l'Andreu, a part d'altres indrets susceptibles de ser vil·les, com Can Bruguera, Can Gaietà o Can Ciutadella (PREVOSTI 1981b). El cas de Can Sentromà, tot i ser un centre productor que comptava amb àrees de premsat de raïm i magatzems de *dolia* actives fins als segles finals de l'imperi, no sembla incloure una activitat artesana (GURT, FERNANDO 1987: 189-198). Trobem alguns segells amfòrics tarraconenses, com un *unicum* IVP, però d'altres vinculats al vi, com els provinents de *Baetulo*, a través de Pascual 1, SIL i CN[FVLSEC],¹⁵ a més d'altres àmfors d'importació tant de vi d'altres zones de la Tarraconense com vi italià, oli i *garum* bètic (GURT 1984: 118-121). Aquest fet s'explica per la vinculació comercial amb *Baetulo* per obtenir certs productes de consum. No sembla succeir el mateix en altres centres de l'ager, com ho evidencien les diferents vil·les a Alella, als jaciments d'Alella - Autopista i el torrent de Sistres - «La Serreta»,¹⁶ una zona ben extensa i rica en restes materials i estructurals que encaixen amb les d'una vil·la i les seves infraestructures productives (PREVOSTI 1981b: 220-221; REVILLA 1995: 238-239). Curiosament, encara que gens conegudes i quasi perdudes les evidències, el segell MON o MOM mostra uns certs paral·lelismes amb un de present en una Dressel 2-4 tarraconense trobada a Xanten, al *limes germanicus*, i una àmfora trobada a Fishbourne, *Britannia* (PALACÍN 2018: 66, annex. XXV).

Marca epigràfica	Lloc de producció	Tipologia amfòrica	Personatge associat
MON	Alella - Autopista (?)	Àmfora tarraconense indeterminada	-
B	Alella - Autopista (?)	Àmfora tarraconense indeterminada	-
EFA ¹⁷	Alella - Autopista (?)	Àmfora tarraconense indeterminada	-

Taula 2 / Mostra dels segells amfòrics produïts o suposadament produïts a la zona de la vil·la d'Alella - Autopista. (Dades seleccionades des de la base de dades CEIPAC). Hi ha informació de l'existència de més marques (PREVOSTI 1981a: 226; REVILLA 1995: 237) que semblen haver desaparegut.

¹⁵ Recollits a la base de dades CEIPAC (n. 05467, 05468, 05468).

¹⁶ En aquest últim cas hi ha bibliografia que afirma l'existència de nombroses «marques de terrisser al pivot» prop de les restes d'un forn (PREVOSTI 1981b: 232-233), i que malauradament estan desaparegudes.

¹⁷ Els segells B i EFA es troben a la mateixa peça, i junts.

¹⁸ Excepte comptades excepcions, com el cas de Torre Llauder.

Epigrafia amfòrica i *roman open data*: Les àmfors del litoral central de Catalunya com a cas d'estudi

Marca epigràfica	Lloc de producció	Tipologia amfòrica	Personatge associat
(flos)	Cal Ros de les Cabres?	Pascual 1	-
L	Cal Ros de les Cabres?	Pascual 1	-
VP o VIP	Riera de Teià – Camí del Mig	Pascual 1 / Dr 3-2	-

Taula 3 / Mostra dels segells amfòrics produïts o suposadament produïts al terme del Masnou (Dades seleccionades des de la base de dades CEIPAC).

A la perifèria del *hinterland* de *Baetulo*, entre aquesta ciutat i la d'*Iluro*, a Teià es van localitzar dues àrees productives estretament lligades a la viticultura. Al Veral de la Vallmora s'hi ubica tot un gran complex productiu de vi, amb els espais de les premses, vinyes i cella vinària ben identificats i excavats. La seva producció es va estendre, de fet, des del segle I aC fins al V dC, i ha estat vinculada, per la troballa d'un *signaculum*, a la família dels Pedanii Clemens, de *Barcino* (RODÀ DE LLANZA, MARTÍN I OLIVERAS, et al. 2005; MARTÍN I OLIVERAS, RODÀ DE LLANZA, VELASCO 2007; MARTÍN I OLIVERAS 2013; MARTÍN I OLIVERAS, MARTÍN-ARROYO SÁNCHEZ, REVILLA CALVO, 2017; MARTÍN I OLIVERAS, REVILLA 2019). Més al nord, al Club Tennis Barcelona, es va identificar una vil·la altimperial que disposava d'un forn amfòric de Pascual 1. Malauradament va ser destruït durant la construcció de l'autopista A-19 (BELTRÁN 1970: 332; PREVOSTI 1981: n. 111; REVILLA 1995: 242).

A partir de la població de Teià, es podria considerar que els jaciments identificats es troben a l'abast del *hinterland* d'*Iluro*, tot i que alguns autors (PREVOSTI 1981b) ja els situarien dintre de l'*ager* de la mateixa ciutat. El gran nombre d'aquestes vil·les o centres productius denota una realitat econòmica i territorial complexa. Però, com hem vist en el cas de l'*ager* de *Baetulo*, la manca d'adequades i detallades intervencions arqueològiques, amb excavacions estratigràfiques, impedeix unes datacions adequades i, per tant, una reconstrucció de la realitat del territori. Aquesta manca de dades ha portat a fixar en època d'August la fundació de les vil·les,¹⁸ i a establir-ne una ocupació fins al segle V (BUSQUETS, MORENO, REVILLA 2008: 236).

A l'*ager* de *Iluro* trobem centres com la Fornaca, a Vilassar de Mar, on s'ha excavat una bateria de tres forns ceràmics, tot i que no sembla que s'hi produïssin àm-

fores (ROSELLÓ et al. 2006). Per altra banda, tenim el cas de la vil·la identificada al veïnat de Sant Crist, a Cabriels, on s'ha excavat una *pars urbana* molt desenvolupada amb termes i zona monumental, i també un forn ceràmic proper en el qual es van produir àmfors vinàries Pascual 1. Malgrat que no s'han trobat segells vinculats a aquest centre, sí s'han trobat segells com PLTE o OA, produïts a Can Tintorer (PASCUAL 1977: 158 i 177; REVILLA 1995: 243). També se'n van trobar amb certa freqüència a la urbs de *Baetulo*, circumstància que confirma uns processos de circulació comercial interns i un consum del vi laietà per part dels diferents productors de la regió. Aquest fet podria indicar que es valoraven les diferents qualitats i varietats productives a la Laietània, i que s'efectuaven redistribucions del mateix vi als mercats interns i entre els mateixos productors, a més de les produccions excedentàries orientades a l'exportació.

La zona de Premià de Mar mereix una menció a part. Tot i que la majoria de troballes són de dates molt recents, ens han aportat una important informació sense la qual seria impossible acabar de comprendre part de l'estructura territorial i productiva del Maresme. Les sospites de l'existència d'un o més centres productius de certa importància, sorgides a partir d'algunes troballes (ANDREU 1994), es van confirmar amb el cas de la vil·la de Can Ferrerons, que es podria relacionar amb una sèrie d'evidències del que sembla un sector productiu molt proper (BOSCH, COLL, FONT 2005; COLL 2009 i 2015; COLL, PREVOSTI, BAGÀ 2016). Altres evidències se situen a les Pèrgoles (COLL, CAZORLA, PREVOSTI, MONTLLÓ 2007).

Aquests assentaments semblen fabricar àmfors Tarraconense 1, Pascual 1 i Dressel 3-2 (COLL 2009: 221-222; COLL, CAZORLA, PREVOSTI, MONTLLÓ 2007: 51). De fet, algunes datacions indiquen una molt

¹⁸ Excepte comptades excepcions, com el cas de Torre Llauder.

Marca epigràfica	Lloc de producció	Tipologia amfòrica	Personatge associat
FVL·PHIL ¹⁹	Premià de Mar (?)	Pascual 1	<i>Fulvius Phileros</i>
[...] PRI	Taller Gran Via – Can Ferrerons ?	Dressel 3	<i>Primillus</i> o <i>Primullus</i> ? ²⁰
L·DECI	Taller Gran Via – Can Ferrerons	Dressel 3	<i>Lucius Decius</i> o <i>Decidius</i> ²¹

Taula 4 / Mostra dels segells amfòrics produïts o suposadament produïts a Premià de Mar (Dades seleccionades des de la base de dades CEIPAC).

Alguns segells vinculats a les produccions de Premià de Mar mostren una difusió limitada del vi d'aquests llocs. La possible marca local FVL·PHIL, per exemple, apareix a *Augusta Raurica* i Haltern (MARTÍN-KILCHER 1994: 336; GONZÁLEZ CESTEROS 2014: 171; PALACÍN 2018: annex. XVIII),²² a més de *Narbo* i el seu *hinterland* (PASCUAL 1991). El cas de PRI, trobat a Roma, al golf del Lleó i a la zona d'Alacant, resulta més difícil de determinar en existir-ne paral·lels a terrisseries de Sant Vicenç dels Horts, Barcelona, Llinars del Vallès i Malgrat de Mar.

L'àrea de Cabrera de Mar i Argentona ja es trobaria plenament a l'ager d'*Iluro*. La zona de Cabrera de Mar mostra una estructura d'hàbitat complexa i densa, amb evidències d'una economia agrícola intensiva. Destaca la producció d'àmfores vinàries a Ca l'Arnau – Can Mateu, un centre que començà amb produccions d'imitacions locals de greco-itàlica i Dressel 1A però que s'ampliarà i es mantindrà actiu durant tot el període republicà, amb importants produccions de Tarraconense 1 i Pascual 1, tot i que sense marques epigràfiques que ens permetin identificar-ne les exportacions. L'aparició

Marca epigràfica	Lloc de producció	Tipologia amfòrica	Personatge associat
ASCL	Sant Sebastià	Pascual 1 i Dr 3-2	<i>Asclepius</i>
...POL	Sant Sebastià	Àmfora tarraconense indeterminada	<i>Apollonis</i> ?
ABN	Can Portell	Dressel 3-2	-
AB	Can Portell	Dressel 3-2	-
EVT	Can Portell	Dressel 3-2	<i>Evtychi</i> ?
MAR	Can Portell	Dressel 3-2	<i>Marini</i> ? ²³
PR	Can Portell	Dressel 3-2	<i>Primus, Primillus</i> o <i>Primullus</i> ?
QVA	Can Portell	Dressel 3-2	<i>Quadratus</i> ? <i>Quintus Valerius</i> ?
SRT	Can Portell	Dressel 3-2	-
SVB	Can Portell	Dressel 3-2	<i>Sextus Valerius B...</i> ?
TE...	Can Portell	Dressel 3-2	-
V...	Can Portell	Dressel 3-2	-
Q·FABI	Can Balançó	Dressel 1 Tarraconense	<i>Quintus Fabius</i>

¹⁹ Trobada davant la costa de Premià, diversos autors assenyalen l'alta probabilitat que fos produïda a l'àrea d'aquesta població (ANDRE 1994: 363-366; GONZÁLEZ CESTEROS 2014: 171; JÁRREGA 2016b: 78).

²⁰ Lectura donada per R. Coll, M. Prevosti i J. Bagà (2016: 128) que podria relacionar-se, si se'n confirmés la interpretació, amb l'antic topònim *Primilano*, que evolucionaria fins a l'actual Premià. També assenyalen els paral·lels d'aquest PRI amb els trobats a Sant Vicenç dels Horts i Roser/Mujal de Calella.

²¹ Lectures presentades per R. JÁRREGA (2016b: 77).

²² S. Martín-Kilcher (1994: 336) el relaciona amb els segells PHIL o PHILODAMUS, vists anteriorment a Sot del Camp. Tanmateix, probablement és més correcte lligar-ho amb les produccions de FVL·PHIL a Premià teoritzades per I. Andreu (1994), tal com fa H. González Cesteros (2014: 171) en el cas de Haltern.

²³ Nom associat proposat arran de l'aparició d'uns segells MARINI sobre àmfores laietanes al Nuovo Mercato Testaccio (CONTINO et al. 2013: 338-339), fins ara *unicum* sense paral·lels entre les produccions de la Tarraconense.

Epigrafia amfòrica i *roman open data*: Les àmfors del litoral central de Catalunya com a cas d'estudi ■

Marca epigràfica	Lloc de producció	Tipologia amfòrica	Personatge associat
ABDA	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	<i>Abdas</i> ²⁴
IVL·AND·ONS	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	<i>Iulius Andronicus Ons...</i> ²⁵
AR	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
AS	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
AT	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
AVE	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
B	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
BL	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
CLV	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
DEI?	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
EMA?	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
H	Torre Llauder	Pascual 1	-
HY...	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
IMP	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
L·HER·OPT ²⁶	Torre Llauder	Dr 3-2?	<i>Lucius Herennius Optatus</i> ²⁷
LL	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
LP	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
M	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
MAA	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
NC	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
NG	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
NP	Torre Llauder	Pascual 1 i i tarraconense indeterminada	-
NYA o MYA	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
PANSCAVRI	Torre Llauder	Àmfora tarraconense no identificada	<i>Publius Ans...</i> <i>Caurius?</i>
PB o BP	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
PHR	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	<i>Publius Herennius R...?</i>
PR	Torre Llauder	Pascual 1 i Dr 3-2	-
PRC	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
SEC	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
V	Torre Llauder	Pascual 1 i Dr 3-2	-
VER	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
VERD	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-
...V	Torre Llauder	Pascual 1 / Dr 3-2	-

24 A Mataró trobem una inscripció fragmentada d'un *Abdas*, esclau o llibert d'un *Caius Licinius V...* (IRC V: 114).

25 Lectura oferta per R. JÁRREGA (2016b: 83) fent un paral·lelisme amb un parell de segells d'àmfora tarraconense ANDRONICV(S) al museu arqueològic de Tarragona i l'altre a Bregenz, Àustria.

26 Es tracta d'un epígraf força estès, per bé que a través de *tegules* trobades a Tarragona, Sant Boi de Llobregat, Sant Joan Despí, Empúries, al riu Hérault al sud de França i a *Tharros*, Sardenya (Corpus CEIPAC n. 08453, 17630, 36700, 25326, 36701, 24115, 08452, 05578, 05579, 19509, 36702, 17631, 055809, i que proporciona una bona mostra de les xarxes de distribució comercial tarraconenses en les quals algunes *tegules* acompanyarien les càrregues de les àmfors vinàries. Les teules probablement van ser produïdes a la mateixa Torre Llauder.

27 PREVOSTI, CLARIANA 2010.

d'una notable diversitat d'àmfores de diferents orígens mediterranis i productes continguts (GARCÍA ROSELLÓ, MARTÍN MENÉNDEZ, CELA 2000: 34-36, 39-41) ens mostra fins a quin punt estava integrat aquest centre amb les xarxes mediterrànies. A Argentona trobem dues terrisseries amb els seus respectius forns, probablement vinculades a vil·les romanes, Sant Sebastià i Can Portell, ambdues situades al marge dret de la riera d'Argentona. Si bé el centre de Sant Sebastià, tot i que amb un forn de grans individus ceràmics, és més limitat en l'aspecte arqueològic i d'evidències (PREVOSTI 1981: 38; REVILLA 2005: 245), el cas de Can Portell en aporta una important diversitat i quantitat de produccions amfòriques, Tarraconense 1, Pascual 1 i Dressel 3-2, i també de marques epigràfiques (AGUILERA, REVILLA 1994). És igualment destacable la troballa d'algunes produccions amfòriques vinàries recents al centre agrari iber de Can Balançó, proper a Can Portell (REVILLA 1995: 246-247), mostra de la llarga tradició d'aquestes produccions i comerç.

Entre les marques de Can Portell en destaquen dues per la seva notable difusió: EVT, que va arribar als campaments de *Novaesium* i Vechten al *limes germanicus* (REMESAL, REVILLA 1991: 404; GONZÁLEZ CESTEROS 2014: 120); i ASCL, a *Narbo*, en derelictes de la ruta entre la *Tarraconensis* i Itàlia, i a Roma, juntament amb MAR i ASCL (PASCUAL 1991; CONTINO et al. 2013).

Ja dins de l'actual municipi de Mataró, als terrenys del que seria l'ager més immediat a la ciutat, trobaríem diferents centres productius com Can Rafart, Torrent Forcat, Santa Cecília i la important vil·la de Torre Llauder. I és que, més enllà de les innovacions i nous models d'organització i explotació agrària que entorns com el de Burriac, a Cabrera de Mar, estaven experimentant, la fundació d'*Iluro*, com la resta de ciutats romanes en territori laietà, va significar una important reorganització i reestructuració del territori, ja que va donar cabuda a importants centres productors, com els que s'han mostrat de l'ager i *hinterland* d'*Iluro*.

La vil·la de Torre Llauder és un dels casos més coneguts de la Tarraconense per les nombroses i diverses evidències trobades, i també pels estudis que se n'han efectuat. Amb una llarga vida ocupacional, de finals del segle I aC fins al V dC, disposava d'una important àrea productiva que incloïa una terrisseria. Aquesta ha aportat una notable varietat de marques epigràfiques (REVILLA 1995: 249; BUSQUETS, MORENO, REVILLA 2013: 235-236). Per altra banda, la resta d'evidències arqueològiques de centres productius a l'àrea més propera a *Iluro* ens mostra una activitat alfarera precoç i important relacionada amb viticultura. En són

bons exemples la bateria de tres forns de Santa Cecília, on es van produir àmfores iberes i imitacions de Dressel 1, o la terrisseria de les Casetes, on s'ha comprovat la producció de Tarraconense 1 (PREVOSTI 1981b: 299; REVILLA 1995: 258-259).

Resulten interessants les diferències observables entre centres com la vil·la de Torre Llauder i Can Portell, que concentren una gran quantitat de segells, respecte a la resta de centres productors, que no presenten cap tipus de marca pròpia. Aquest fet ens mostra l'existència d'una realitat en l'organització territorial i de les produccions complexa, desigual i amb diferents jerarquies dels centres; i, per tant, amb diferents objectius i estratègies per a l'explotació i producció dels recursos. Entre els segells produïts a l'àrea en destaquen alguns que permeten reconstruir les seves rutes de distribució, com BL o H, trobats a punts de redistribució com *Iluro* o *Baetulo*, a derelictes de camí als mercats de consum com el cap Béar 3 o els Ullastres i el cap de Volt; o sobretot el segell NP, que apareix a *Baetulo*, Île-Rousse a Còrcega, Ostia, Roma i els *Castra Pretoria*, Herculà i Cartago (PASCUAL 1991: 37, 101 i 154; REVILLA 1995: 251-253). [Fig. 3]

Fig. 3 / Imatge segell NP. (Pascual 1991: n. 154).]

L'ager d'*Iluro* i la seva influència econòmica s'estenen cap al nord. Més enllà de les esmentades terrisseries de Santa Cecília i les Casetes trobem, ja al terme de Sant Andreu de Llavaneres, la vil·la del Morrell. A l'altre costat del torrent on es troba la vil·la es va identificar un forn ceràmic que havia produït, a més de material constructiu, ceràmica comuna i *dolia*, àmfores de tipologia Pascual 1 i especialment Dressel 3-2 (REVILLA 1995: 260). Tot i que el Morrell presenta alguna marca epigràfica i un cert volum productiu de cara a l'explotació dels recursos agraris, és la vil·la de Sot del Camp, a Sant Vicenç de Montalt, la que ha atret més l'atenció acadèmica de la zona respecte a la notable varietat de tipologies²⁸ i segells amfòrics que ofereix, tot i que no conservem gaires restes de la *pars urbana* d'aquesta vil·la (TCHERNIA 1971: 65; MIRÓ 1988: 230-233; PASCUAL 1991: 114, n. 175; REVILLA 1995: 262-264). Als límits del *hinterland* d'*Iluro* podríem incloure la terrisseria trobada a Horta Nova, a Arenys de Munt, també amb varietat de tipologies amfòriques a més de *dolia* i material constructiu, però sense cap marca epigràfica (REVILLA 1995: 261).

Epigrafia amfòrica i *roman open data*: Les àmfores del litoral central de Catalunya com a cas d'estudi

Marca epigràfica	Lloc de producció	Tipologia amfòrica	Personatge associat
CLV	EL Morrell	Pascual 1 / Dr 3-2	-
HCI	Sot del Camp	Pascual / Dr 3-2	-
L·VOLTEIL	Sot del Camp	Tarraconense 1, Pascual 1 i Dr 3-2	<i>Lucius Volteius</i> ²⁹
PHIL	Sot del Camp	Pascual 1	<i>Philodamus</i>
PHILODAMVS	Sot del Camp	Oberaden 74	<i>Philodamus</i>
REO o REG	Sot del Camp	Pascual 1	-
...TO	Sot del Camp	Pascual 1	-

Taula 7 / Mostra dels segells amfòrics produïts o suposadament produïts a Sant Andreu de Llavaneres i Sant Vicenç de Montalt (Dades seleccionades des de la base de dades CEIPAC).

Algunes de les marques d'aquesta àrea són el conegut L·VOLTEI, un segell que, a més d'evidenciar les

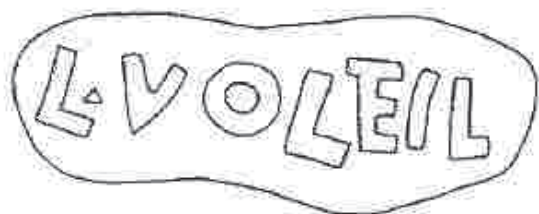

Fig. 4 / Imatge del segell L·VOLTEIL documentat a el Sot del Camp. (Revilla 1995: 262).]

estretes relacions entre les elits de *Narbo* i les produccions tarraconenses (PENA, BARREDA 1997: 66-70), trobem a nombrosos jaciments per tota la Gàl·lia Meridional, tot seguint la costa i l'eix Aude-Garona (CALLENDER 1965: n. 989; MIRÓ 1988: n. 213). També destaca PHILODAMUS, un segell present al coll de les Oberaden 74, i la seva difusió per l'eix Aude-Garona, arribant fins *Burdigala*, i fins i tot localitzat al campament de *Novaesium* (actual Neuss) al *limes germanicus* (GONZÁLEZ CESTEROS 2014: 508), com també la marca PHIL, al coll d'una Pascual 1, segell amb certa presència al sud de la Gàl·lia i a derelictes en aquesta direcció (PASCUAL 1991: n. 174).³⁰

Més al nord, entre la riera d'Arenys i Pineda, trobem centres productius com el Turó d'en Bigues, a Canet de Mar, la Torre Martina o el Farell, a Sant Pol de Mar (PERA, SOLER 1983: 259-281; REVILLA 1995: 265-270), productors a una escala més humil, amb presència de Pascual 1 i Dressel 3-2 local i una o cap marca epi-

gràfica. A un altre nivell se situen assentaments com el Moré, també a Sant Pol de Mar, o el Roser / El Mujal, a Calella, terrisseries que formaven part de *villae* i, per tant, amb sistemes productius i d'organització del treball i marcatge amfòric més complexos. De fet, en el cas del Moré es pot arribar a detectar a la *pars rústica* una multiplicat d'activitats manufactureres per treure profit a les produccions agràries de la pròpia vil·la amb un objectiu de consum propi o exportació, ja sigui la molta de gra, produccions ceràmiques o metal·lúrgiques, premsa i emmagatzematge de vi i altres aliments (GURRI, SÁNCHEZ 1997). La distribució territorial d'aquestes terrisseries no sembla respondre a un centre «gravitacional» econòmic o comercial, com sí passa en el casos de *Baetulo* o *Iluro*, tot i que hi ha una especial concentració i proximitat a Sant Pol de Mar. Aquest fet s'explicaria per l'existència de la riera de Sant Pol i la seva centralitat entre les esmentades rieres d'Arenys i Pineda.

Algunes de les marques produïdes en aquests centres són bastant conegudes, especialment HILARI [Fig. 5], documentada a mercats tan destacats com Estrasburg, Xanten, Poitiers i als derelictes Diano Marina i Perduto 1 (REVILLA 2018: 707; PASCUAL 1991: n. 106; REVILLA 1995: 269).³² També té una reconeguda difusió la marca CHR [Fig. 6], tot i que en mercats més mediterranis, com *Baetulo*, el golf del Lleó i la Gàl·lia meridional, o en mercats itàlics com Ostia i Roma (PASCUAL 1991; CONTINO et al. 2013). Un cas particular és el del segell P·BAEB·ITUTIC, del Moré, del qual no coneixem distribució comercial, però que ha estat relacionat amb una personalitat de l'ordo eqüestre de Verona (TREMOLERA 2005).

28 Tarraconense 1, Pascual 1, Dressel 3-2 i també Oberaden 74.

29 CHRISTOL, PLANA 1997.

30 Té, de fet, un important paral·lel a la terrissera de la Canaleta, al territori de *Tarraco* (GEBELLÍ 1996 i 1998).

32 Aquest segell també s'ha trobat al centre productiu de Can Tintorer, al *hinterland* de *Barcino*, fet que genera alguns dubtes sobre els seus orígens precisos (BAUDOUX 1996: 42; PALACÍN 2018: annex. XXI).

Marca epigràfica	Lloc de producció	Tipologia amfòrica	Personatge associat
IN o NI	Torre Martina	Pascual 1 / Dr 3-2	-
AC	El Moré	Dr 3-2	-
ACI	El Moré	Pascual 1 / Dr 3-2	-
AGI	El Moré	Pascual 1 / Dr 3-2	-
CHR	El Moré	Pascual 1 i Dr 3-2	-
CIY	El Moré	Pascual 1 / Dr 3-2	-
OC	El Moré	Pascual 1 / Dr 3-2	-
OR	El Moré	Pascual 1 / Dr 3-2	-
PA?	El Moré	Pascual 1 / Dr 3-2	-
P·BAEB·I·TVTIC	El Moré	Pascual 1	<i>Publius Baebius Tuticanus</i> ³¹
RV	El Moré	Pascual 1 / Dr 3-2	-
(Stella)	El Roser o El Mujal	Pascual 1 / Dr 3-2	-
ACASTI	El Roser o El Mujal	Pascual 1 / Dr 3-2	-
CANDI	El Roser o El Mujal	Dr 3-2	-
CIBA	El Roser o El Mujal	Pascual 1 / Dr 3-2	-
CISSI	El Roser o El Mujal	Pascual 1 i Dr 3-2	-
AEMVL	El Roser o El Mujal	Pascual 1 / Dr 3-2	<i>Aemulius</i>
HILARI	El Roser o El Mujal	Pascual 1 i Dr 3-2	<i>Hilarius</i>
IRH	El Roser o El Mujal	Pascual 1 / Dr 3-2	-
MAX	El Roser o El Mujal	Pascual 1 / Dr 3-2	-
IRB	El Roser o El Mujal	Pascual 1 / Dr 3-2	-
I RN I	El Roser o El Mujal	Pascual 1 / Dr 3-2	-

Taula 8 / Mostra dels segells amfòrics produïts o suposadament produïts a terrisseries ubicades entre les rieres de Pineda y Arenys (Dades seleccionades des de la base de dades CEIPAC).

Fig. 5 / Imatge del segell HILARI documentat al Mujal. (Revilla 1995: 269).]

Fig. 6 / Imatge del segell CHR documentat al Moré. (Pascual 1991, n. 49).]

Més enllà de la riera de Pineda, fins al riu Tordera i l'antiga *Blandae*, trobaríem la part més septentrional de la Laietània, una zona poc coneguda des del punt de vista arqueològic. És bastant probable que aquesta zona estigués lligada econòmicament a *Blandae*, però la manca d'evidències arqueològiques –tant dels centres productius com de la urbs mateixa– impedeix un apropament seriós a la seva realitat territorial i comercial. Tenim constància d'una possible terrisseria d'amfores Pascual 1 i Dressel 3-2 a Can Jordà, Santa Susanna (MONTEAGUDO 2016), i la terrisseria de Can Viader, a Malgrat de Mar, aquesta última amb una recent intervenció arqueològica molt detallada que ha permès determinar les diferents fases productives i ampliar la llista de marques epigràfiques generades en aquesta fil·lina (REVILLA 1995: 237-271; BUSQUETS, MORENO, REVILLA 2013: 235; JÁRREGA, BERNI 2014).

31 J. Tremoleda (2005) proposa la relació d'aquest segell amb *Publi Baebi Tuticà*, un personatge de l'ordo equestre de la ciutat de italiana de Verona i amb un notable *cursus honorum*. Aquest fet confirmaria, una vegada més, la important presència a la Laietània d'inversors estrangers provinents de l'ordo equestre o senatorial, atrets per la probable rendibilitat d'aquesta economia vinària.

Epigrafia amfòrica i *roman open data*: Les àmfors del litoral central de Catalunya com a cas d'estudi

Marca epigràfica	Lloc de producció	Tipologia amfòrica	Personatge associat
ALP	Can Viader	Dressel 3-2	<i>Alpinus</i> ³³
AMET	Can Viader	Dressel 3-2	<i>Amethystus</i>
CILO	Can Viader	Dressel 3-2	<i>Cilo</i>
DI	Can Viader	Dressel 3-2	-
DLI	Can Viader	Dressel 3-2	<i>Di... L· Iu... [servus fecit]</i>
DO	Can Viader	Dressel 3-2	-
LMO	Can Viader	Dressel 3-2	-
L·M·O	Can Viader	Dressel 3-2	-
MUR	Can Viader	Dressel 3-2	-
PRIM	Can Viader	Dressel 3-2	<i>Primus o Primulus</i>
R·I	Can Viader	Dressel 3-2	<i>Rus... [Lucius·] Iu... [servus fecit]</i>
R·L	Can Viader	Dressel 3-2	<i>Rus... Lucius [- Iu... servus fecit]</i>
R·L·IV	Can Viader	Dressel 3-2	<i>Rus... Lucius· Iu... [servus fecit]</i>
RVS	Can Viader	Dressel 3-2	-
SELE	Can Viader	Dressel 3-2	<i>Seleucus</i>

Taula 9 / Mostra dels segells amfòrics produïts o suposadament produïts a Malgrat de Mar (Dades seleccionades des de la base de dades CEIPAC).

Aquesta última intervenció arqueològica a Can Viader va ampliar notablement el nombre de marques produïdes a la terrisseria, revelant d'aquesta manera una destacable exportació vinària d'aquesta zona. A Roma n'han aparegut segells com AME, DLI, PRI o RVS (CONTINO et al. 2013), i també se n'han localitzat a les clàssiques àrees de la costa del golf del Lleó i els mercats tarraconenses.

La concentració de vil·les i terrisseries es redueix notòriament més al nord de la ciutat de *Blandae*.

En la recopilació de documentació epigràfica s'evidencia l'existència de sistemes de producció amb una clara complexitat i una certa jerarquia en l'organització territorial i productiva dins d'aquesta àrea. Simultàniament, el corpus epigràfic permet definir alguns dels circuits comercials que connectaven l'àrea del Maresme amb altres províncies i amb els mercats itàlics. Però aquesta constatació no permet avaluacions precises de la intensitat i evolució dels fluxos comercials, i encara menys de les relacions amb els processos productius. Arribar a aquest estadi de la recerca implica la construcció de

models explicatius complexos que parteixen de l'ús de noves metodologies adequades a la gestió d'un volum d'informació epigràfica cada vegada més important,³⁴ que es combina amb dades d'altres tipus: topogràfiques, arqueològiques (tecnologia, arquitectura, repertoris fabricats, geogràfiques...). L'estat de la recerca al territori, amb una gran quantitat de dades disponibles (cf. PREVOSTI 1981a i b; OLESTI 1995; BUSQUETS, MORENO, REVILLA 2013, amb bibliografia anterior) planteja un cas d'estudi particular dintre dels escenaris i els problemes dels anomenats «Big Data».

Les produccions ceràmiques del nord-est de la Tarraconense a l'època de les Humanitats Digitals

L'anàlisi de l'epigrafia amfòrica esdevé fonamental per comprendre el desenvolupament dels estudis sobre les exportacions del vi elaborat al nord-est de la *Hispa-*

³³ Totes les lectures de noms de personatges són proposades per R. JÁRREGA i P. Berni (2014: 400).

³⁴ Un bon exemple d'això és que, a l'obra de J. Miró (1988), les dades recollides sobre àmfors tarraconenses al *limes germanicus* sumaven entre 24 i 29 fragments i 16 marques epigràfiques en 13 diferents jaciments. Fins fa relativament poc aquesta xifra havia augmentat a un mínim de 504 individus i a un mínim de 48 segells amfòrics procedents de 28 jaciments del *limes* GONZALEZ CESTEROS 2014 (PALACÍN 2018: 118).

nia *Tarraconense* a la resta de territoris romans al final de la República i el primer segle de l'Imperi. En aquest sentit, les àrees productores d'àmfores de la regió laietana constitueixen un dels casos d'estudi més importants i més ben coneguts a l'Occident romà. Això es deu en gran mesura al nombre d'excavacions realitzades al territori, fet clau per entendre la prolífica bibliografia sobre el tema. De forma més concreta, l'estudi de les marques impreses sobre aquestes àmfores ens permet conèixer la seva procedència i la data estimada de la seva producció (i probable envasament). Aquesta informació resulta bàsica per examinar les diferents dinàmiques de la seva distribució per Europa, establint quins van ser els corrents comercials de cadascuna de les produccions a les províncies de l'Imperi. Alhora, aquestes dinàmiques permeten definir alguns trets de l'economia rural del litoral central català i entendre, en darrera instància, el seu desenvolupament urbà entre la República i els inicis de l'Imperi.

Per realitzar el següent estudi hem fet servir la informació continguda a la base de dades online del CEIPAC (Centre per a l'Estudi de la Interdependència Provincial a l'Antiguitat Clàssica) i que a dia d'avui supera les 43.000 fitxes epigràfiques (REMESAL et al. 2015a: 245-275; FABIAO 2017: 75-88; CARLAN 2017:65-79). Des de la creació del grup CEIPAC el 1989 es van

orientar diverses línies de treball, que, d'una banda, havien d'ampliar la base de dades d'epigrafia amfòrica i, de l'altra, realitzar estudis regionals que oferien una visió conjunta de la producció i comercialització d'aliments a l'Imperi romà. En aquesta línia, la concessió del projecte *ERC Advanced Grant* al Prof. Remesal, el projecte EPNet (<http://www.roman-ep.net>), obre una nova etapa per a l'estudi dels milers de dades inserides al sistema, incloent la informàtica, els models computacionals simulacions i sistemes de xarxes, visualització de dades, etc., als tradicionals estudis d'economia i societat romana. El projecte atorga una especial importància a l'objectiu de proporcionar als historiadors eines computacionals per comparar, afegir, mesurar, geolocalitzar i buscar informació sobre inscripcions llatines i gregues en àmfores en el context del transport d'aliments (REMESAL et al. 2015b: 455-464; CARRIGNON et al. 2015: 3949-3960 i 2017:149-166; RUBIO-CAMPILLO 2016; REMESAL 2017; REMESAL, RONDELLI 2017: 119-124; PRIGNANO et al. 2017a: 125-148 i 2017b; RUBIO-CAMPILLO et al. 2017: 1241-1252, 2018a: 37-47 i 2018b:237-250; PÉREZ GONZÁLEZ et al. 2018: 251-280 REMESAL, REVILLA, BERMÚDEZ 2018; COTO-SARMIENTO et al. 2018: 117-123; PONS PUJOL, PÉREZ GONZÁLEZ 2018).

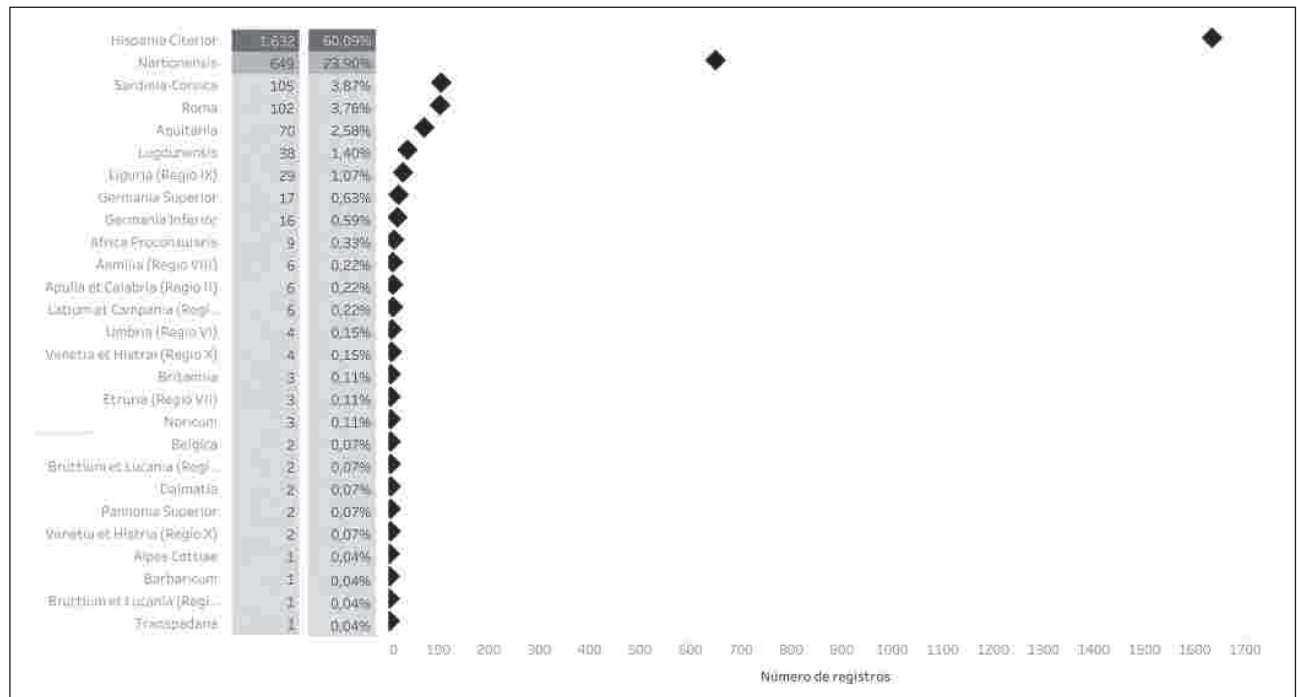

Fig. 7 / Distribució per províncies de les àmfores produïdes al nord-est de la Hispania *Citerior* *Tarraconense* contingudes a la base de dades CEIPAC: Pascual 1, Dressel 2-4 *Tarraconense* i Oberaden 74. Elaboració pròpia].

Epigrafia amfòrica i *roman open data*: Les àmfors del litoral central de Catalunya com a cas d'estudi

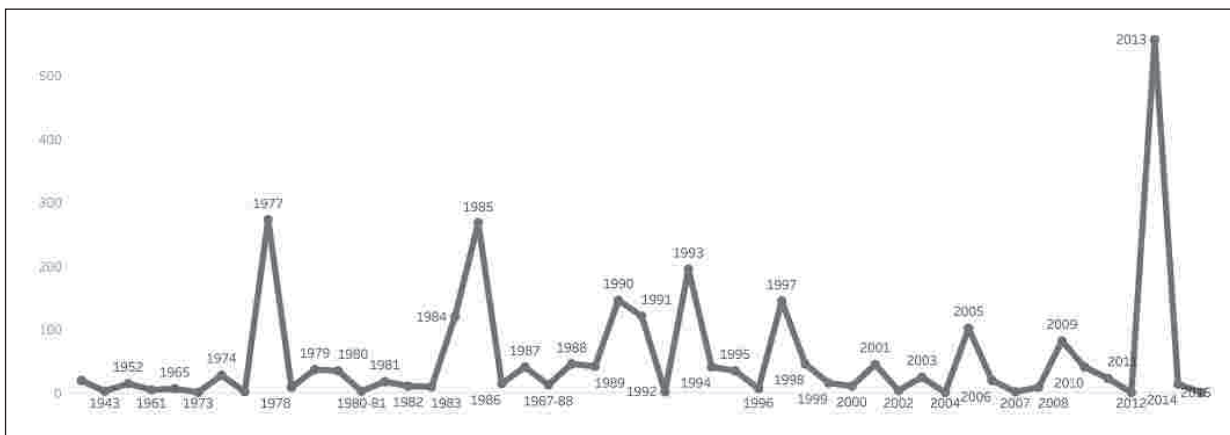

Fig. 8 / A dalt: Gràfic temporal de la producció bibliogràfica d'àmfors del nord-est de la Tarraconense segons la base de dades CEIPAC. A sota: Mapa en arbre de la importància d'aquestes obres pel conjunt de materials continguts en la base de dades CEIPAC de les mateixes àmfors. Elaboració pròpia].

La base de dades CEIPAC recull actualment més de 2.700 àmfors segellades fabricades al nord-est de la Tarraconense. Entre aquestes, destaquen majoritàriament les àmfors del tipus Pascual 1 i Dressel 3-2 Tarraconense, i queden en un tercer nivell les Oberaden 74 (Cf. *Roman Amphorae: a digital resource*: <http://archaeologydataservice.ac.uk>). A primera vista, aquest corpus ofereix moltes possibilitats per cartografiar la distribució i el consum dels vins elaborats a la regió en un període històric determinat: l'Alt Imperi. Tanmateix, el percentatge més important d'aquest conjunt, a l'entorn del 60 %, prové de troballes en el mateix terri-

tori o en àrees properes de la mateixa província *Hispania Citerior* Tarraconense. Com ja hem assenyalat, això es podria deure a la tradició d'estudis desenvolupada a la regió, fet que va propiciar el gran nombre d'aquestes troballes (tradició utilitzada en els estudis pioners de PASCUAL 1977 i 1991, i a MIRÓ 1988a i 1988b). Del restant 40 %, aproximadament una quarta part dels segells coneguts prové de la veïna província de la *Gallia Narbonensis*. La resta es distribueix, amb una densitat variable, arreu de la Mediterrània, amb concentracions de certa importància a Roma i Sardenya-Còrsega (en aquest cas segurament en relació amb les rutes maríti-

mes que, mitjançant l'estret de Bonifacio, connectaven Hispània amb Itàlia) [Fig. 7].

Aquesta informació és el resultat d'un buidatge intensiu (més de 160 publicacions diferents dels darrers 75 anys), però alhora selectiu.³⁵ A més, la qualitat de la informació recollida, pel que fa al detall i la precisió de les dades publicades, és molt variada. Els primers *corpora* són més o menys amples, cosa que afecta la seva precisió: PASCUAL (1977 i 1991), COMAS (1985), MIRÓ (1988a i 1988b), REVILLA (1995); d'altres són més específics, bé pel seu context (els derelictes publicats per CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985), bé pel seu caràcter regional (cas dels darrers treballs de la regió pròxima a *Barcino* publicats per BERNI, CARRERAS 2013) [Fig. 8].

En aquest punt, l'acumulació de dades fa més complexa la seva anàlisi, fins a l'extrem que, sense adonar-nos-en, el volum de dades s'ha transformat en Big Data. En els moments actuals, resulta complicada per a una sola persona la reflexió racional sobre aquestes dades tractades de manera simultània. Per aquesta raó ens ajudem dels instruments proporcionats per les Humanitats Digitals, diferenciant entre dues escales d'estudi. Una primera escala ofereix una visió micro mitjançant la revisió de les dades amb nous mètodes d'anàlisi, i permet abordar-les des d'un nivell de granulació menor (i amb més rapidesa), fins a poder analitzar l'abundància de dades en la seva totalitat en un segon estadi de visió *macro* (SCHMARZO 2014: 16ss.). Per a això, és indispensable obtenir visualitzacions correctes de la informació analitzada per guanyar perspectiva i comprendre'n millor el conjunt de dades (LANKOW, RITCHIE, CROOKS 2012: 12ss.).

Servint-nos de la interfície exploratòria desenvolupada en el marc del projecte EPNet (<http://romanopendata.eu>), podem visualitzar de forma ràpida els resultats sobre l'epigrafia amfòrica relativa a les produccions amfòriques del nord-est peninsular.

Roman Open Data (<http://www.romanopendata.eu>) és una interfície de visualització i exploració de dades construïda amb l'objectiu de fomentar l'exploració de les produccions amfòriques i de la seva epigrafia. El desenvolupament d'aquesta eina s'insereix dintre dels principis i pràctiques de la Ciència Oberta (*Open Science*) en el context d'Humanitats Digitals, i promou l'accessibilitat de les seves dades a tots els nivells.

La interfície es basa en el paradigma *Ontology-Based Data Access*, OBDA (Accés a dades basat en Ontologia i Integració), que permet la consulta del conjunt de dades mitjançant SPARQL, i alhora permet integrar de manera virtual diferents conjunts de dades sota una capa conceptual de l'ontologia (MOSCA et al. 2015; CALVANESE et al. 2015; CALVANESE et al. 2016: 167). En conseqüència, totes les dades obtingudes per la interfície es gestionen a través de consultes SPARQL, que es generen de manera dinàmica en funció de les accions que realitza l'usuari.

Aquestes consultes estan totalment disponibles per a l'usuari, per tal de tenir accés a l'ontologia subjacent i utilitzar-les també en un sistema SPARQL públic i obert que relaciona les bases de dades del CEIPAC, *Epigraphic Database Heidelberg* EDH (<https://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home>), Pleiades (<https://pleiades.stoa.org>) i l'Archaeology Data Service (<http://www.archaeologydataservice.ac.uk>) (CALVANESE et al. 2017:167-188). Els resultats de les cerques es presenten en diverses visualitzacions, representant la distribució geoespacial i temporal dels resultats. Tanmateix, el sistema permet refinar els resultats en incloure la possibilitat de visualitzar diverses consultes alhora i de fer seleccions temporals o geoespacionals dins del mapa. En última instància sempre podrem consultar les dades en la clàssica estructura de «Vista de taula» o «Galeria» emprada a la base de dades del CEIPAC.³⁶

Inici de la cerca... Epigrafia amfòrica

La primera opció de consulta de *Roman Open Data* està relacionada amb la cerca d'epigrafia amfòrica concreta, ja siguin segells, grafits o *tituli picti*.

En el cas del segells es pot prendre com a exemple un dels casos, sobre àmfora Pascual 1, més ben coneguts: MPORCI. Aquest segell, amb diverses variants, sembla procedir de l'àrea de *Baetulo* i va conèixer una difusió important en època augustal. La cerca d'una de les seves variants abreujades –MPORC– a la nostra base de dades ens oferirà una visualització amb 132 resultats [Fig. 9a]. La cerca en la seva forma abreujada permet incloure en la consulta aquells desenvolupaments majors de la inscripció. En aquest cas, quan el sistema fa la cerca MPORC

³⁵ Un desenvolupament complet de la cita bibliogràfica es pot veure a la pàgina web del CEIPAC (<http://ceipac.ub.edu>), o en el següent repositori digital, juntament amb una taula annexa amb l'epigrafia publicada cronològicament en cadascuna de les obres referenciades: <https://github.com/JordiPerezGonzalez/Laietania-Bibliography.git>

³⁶ Les consultes definides al present article es van realitzar al llarg dels mesos de gener i febrer de l'any 2019. La suma de noves dades a la base CEIPAC i els canvis en l'ontologia en la qual es basa la interfície Roman Open Data han pogut variar els resultats aquí exposats.

Epigrafia amfòrica i *roman open data*: Les àmfors del litoral central de Catalunya com a cas d'estudi ■

inclou possibles inscripcions amb desenvolupament anterior o posterior, com per exemple MPORCI. Si volem buscar amb precisió la marca MPORC podem assenyalar la casella *Match exact text*, que s'inclou justament sota de la barra de cerca. Si executem aquesta cerca visualitzarem només les inscripcions MPORC, amb 42 exemplars. Tanmateix, encara que féssim la cerca de la inscripció sense incloure l'opció de text fix, després podríem refinar la consulta a l'apartat *Faceting*, amb el qual es pot crear una selecció en funció de diferents propietats, ja sigui del tipus amfòric, l'àrea general de troballa, el lloc de troballa específic o en funció de les diferents transcripcions/variants, etc. En aquest darrer apartat podríem seleccionar les marques MPORC i visualitzar la seva distribució sobre el territori [Fig. 9.b]. Cal recalcar que, a major gruix del node, major nombre d'inscripcions es troben en la posició indicada, i que al situar el cursor sobre el node podem veure amb un cop d'ull totes les variants del segell que s'han trobat al lloc. El seu nombre queda reflectit en funció de la mida de les marques [Fig. 9.c]. També és possible que al minimitzar el mapa un node es divideixi en d'altres, fet propi d'aquest tipus de visualitzacions.

Totes les consultes afegides es poden eliminar per tal de tornar a l'estadi anterior, i les dades filtrades (o totes) es poden descarregar en un arxiu del tipus «csv». La complexitat de les preguntes connectades entre si en el nivell de l'onomàstica interna de la interfície queda visible al clicar l'opció on es fa visible la pregunta en llenguatge SPARQL [Fig. 9.d] (<http://romanopendata.eu/sparql/doc/index.html>).

A la part superior, a la dreta, sorgeix un quadre resum del resultat de la consulta en diferents pàgines, on es pot veure el desenvolupament de la lectura del segell, la seva transcripció segons el sistema CEIPAC i el tipus amfòric. Si bé la informació relativa als segells trobats es pot visualitzar en seleccionar en cada un dels nodes/llocs, també es pot seleccionar aquesta informació a la taula resum, que permet localitzar la marca i obrir la seva fitxa. Un desenvolupament major de la informació consultada es pot veure amb la selecció «Vista per taules» (*Table view*) o a la «Galeria» (*Gallery view*), des d'on també s'accedeix a les fitxes.

Finalment, també podem veure un gràfic temporal de la producció de la marca segons les diferents cronologies que s'han definit per al segell, en funció de diversos contextos arqueològics, per datacions tipològiques del contenidor o per datacions incloses com a marca pintada sobre l'àmfora. Aquest gràfic també resulta interactiu, de manera que la selecció d'un rang determinat redissenya la visualització en funció de les àmfors segellades d'aquest període de temps. Resulta interessant conèixer el percentatge de cobertura temporal de cadascuna de les *queries* realitzades, en aquest cas, del 28 %, és a dir, es coneix la datació d'un 28 % de les marques MPORCI, mentre que del percentatge restant l'autor/a que publica el segell no inclou cap datació.

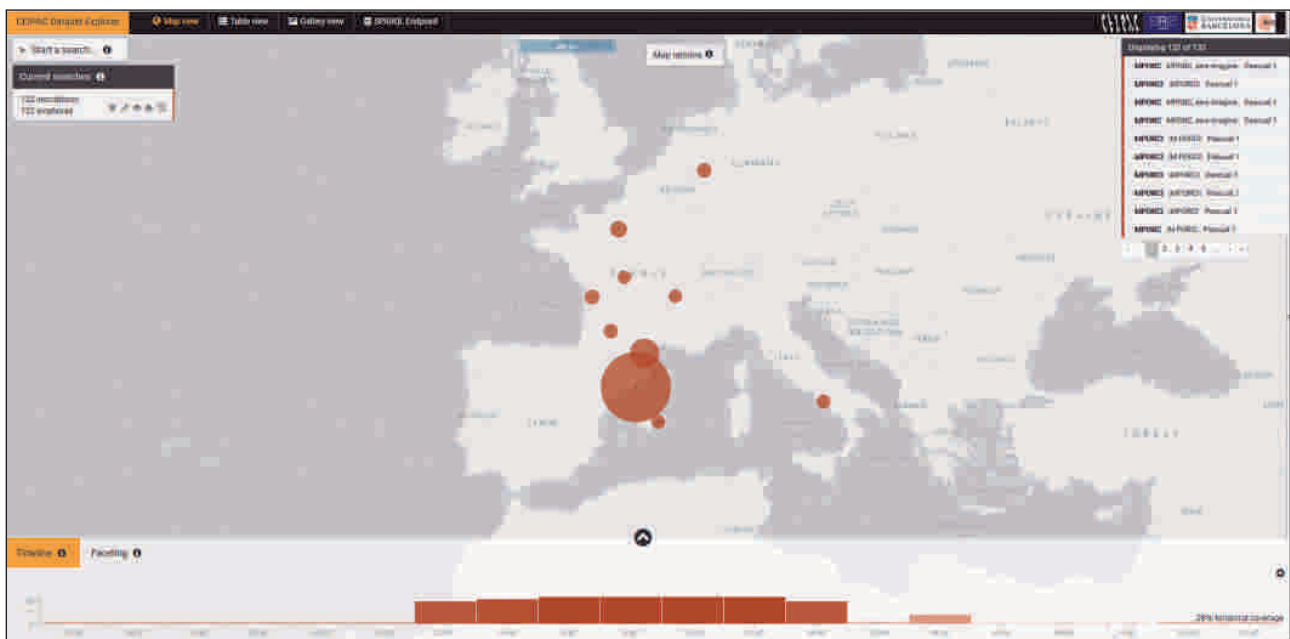

Fig. 9.a / Cerca del segell MPORCI sobre àmfora del tipus Pascual 1 a Roman Open Data].

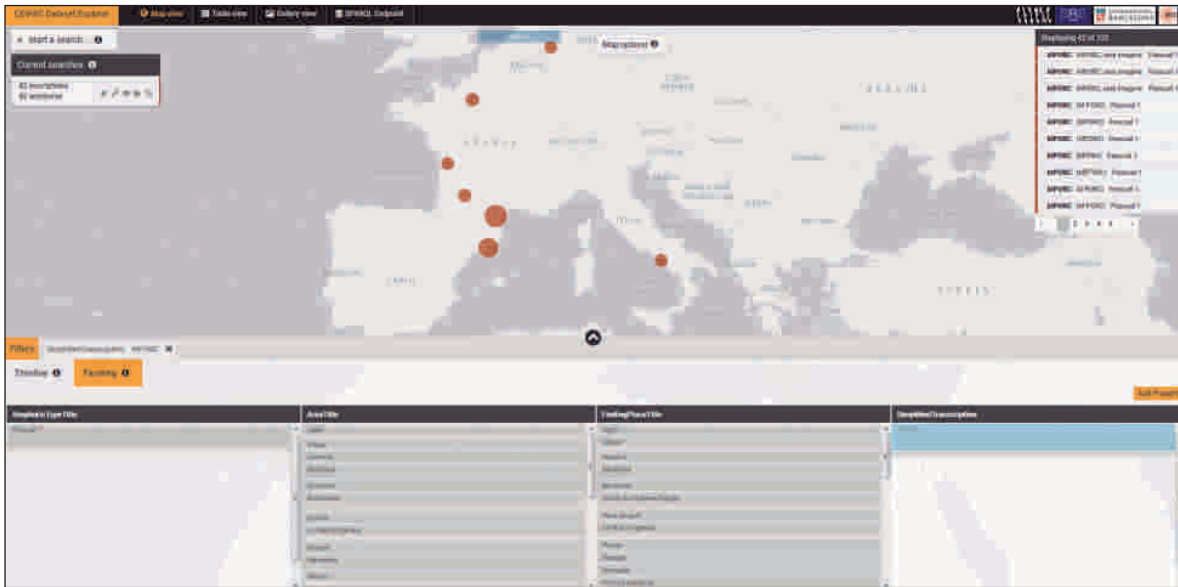

Fig. 9.b

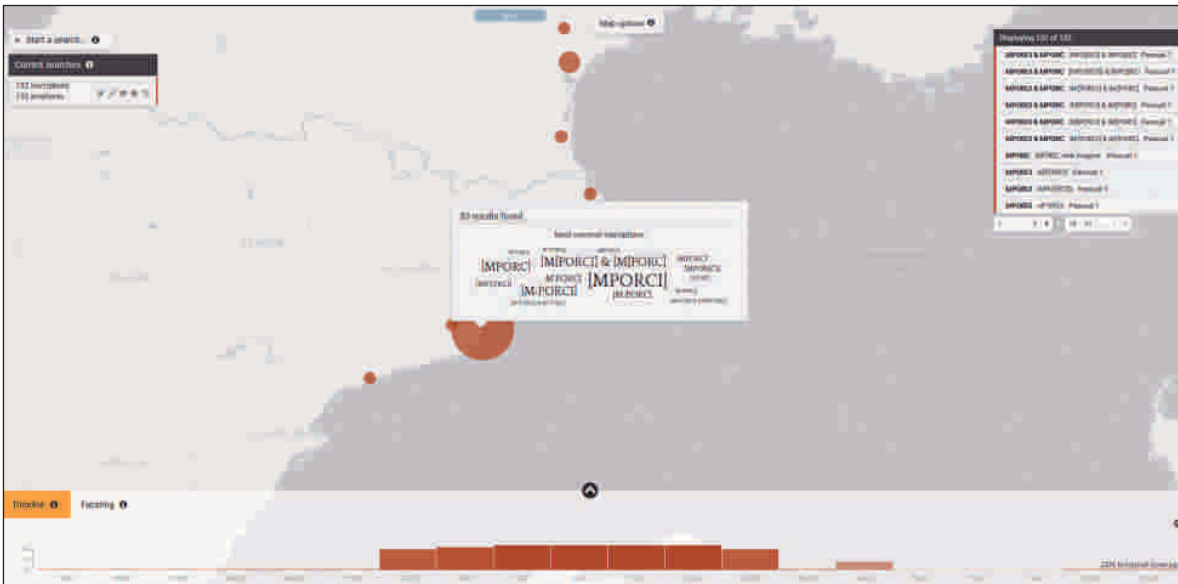

Fig. 9.c

Fig. 9.d

Inici de la cerca...

Tipus amfòric

Una altra eina desenvolupada dintre de la interfície és la relacionada amb la cerca d'àmfors amb epigrafia en funció del seu tipus amfòric. La base de dades del CEIPAC codifica la tipologia de l'objecte i el seu lloc d'origen en la producció fent servir la informació descriptiva de la base de dades *Amphora Project* (<http://archaeologydataservice.ac.uk>), on trobem la informació descriptiva de l'àmfora, dibuixos, bibliografia i comentaris dels especialistes de la ceràmica. Per iniciar la cerca n'hi ha prou amb triar l'opció *Advanced Search*, amb la qual es desplegaran diverses opcions de cerca. Per exemple, es pot buscar en funció del lloc de troballa de l'àmfora, per països moderns, pel tipus d'àmfora o per les diverses característiques de la pròpia inscripció (direcció, posició o relleu). En continuar amb la cerca dels diversos tipus amfòrics, la interfície ens permet conèixer les diferents tipologies recollides a la base CEIPAC i ens ajuda a completar la consulta desitjada. Per exemple, si busquem les àmfors Pascual 1, la *query* realitzada ens tornarà una visualització amb la presència d'aquestes àmfors a l'Imperi, la qual contempla 1.354 àmfors amb 1.463 inscripcions, fet pel qual es dedueix que existeixen marques diferents o reimpresses sobre un mateix contenidor. A primera vista ja podem veure que un gran nombre d'aquestes àmfors s'han trobat a la pròpia regió productora (bàsicament, l'àrea entre el Llobregat i el Tordera), i també a les províncies veïnes de la *Gallia*, en especial a la *Narbonensis*. En la gràfica temporal d'aquest tipus amfòric destaquen produccions des del darrer quart del segle I aC fins als darrers anys de la dinastia Júlia-Clàudia. Tot i això, només coneixem el 24 % de la datació dels segells sobre les àmfors Pascual 1 [Fig. 10.a]. Tanmateix, *Roman Open Data* ofereix la possibilitat a l'usuari de visualitzar el resultat de la cerca en un mapa de l'Imperi romà (*Map Options > Period of the map: Roman Empire map*) i de la principal xarxa de camins que van unir les diferents poblacions romanes, les quals apareixen amb el seu nom en llatí [Fig. 10.b]. La font principal emprada per aquest mapa s'ha extret de *Pelagios Commons*, pàgina que proporciona recursos en línia i es nodreix d'un fòrum comunitari per utilitzar mètodes de dades obertes per enllaçar i explorar llocs històrics (<http://commons.pelagios.org>).

Amb un nombre similar d'exemplars trobem les àmfors del tipus Dressel 2-4 produïdes a la Tarraconense i que es contempen dintre del sistema de cerca tipològica com Dressel 2-4 Catalan, tal com s'empra a la base de dades Amphora Project. El resultat de la *query* fa visibles sobre el mapa 1.645 inscripcions sobre 1.407 àmfors. Aquesta cerca també destaca un gran node de

troballes a la regió productora, i amb major presència al delta del Roine i a la costa del sud de l'actual França, trobant-se derelictes al golfe de Fos o a rade d'Agay (SANTAMARÍA 1984; AMAR, LIOU 1984), als derelictes de les illes Lavezzi (CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985) o a Roma. En aquest cas la documentació procedeix de les excavacions efectuades al nou mercat del Testaccio (CONTINO et al. 2013). En menor mesura, destaca la seva presència tant a *Britannia* com a les dues *Germaniae* (*Inferior* i *Superior*) (REMESAL 1986: 1997 i 2018; REMESAL, REVILLA 1991: 389-439; CARRERAS, REVILLA 1993: 53-92; CARRERAS 2000; CARRERAS, FUNARI 1998; CARRERAS, MORAIS 2012: 419-441; MORILLO, SALIDO DOMÍNGUEZ, FERNÁNDEZ OCHO 2016: 267-284; RUBIO-CAMPILLO et al. 2018a: 37-47; PALACÍN 2018; GONZÁLEZ CESTEROS, BERNI 2018; AYLLÓN, PÉREZ GONZÁLEZ, REMESAL 2019). En el present cas, la cobertura temporal d'aquestes àmfors segellades es coneix molt millor que la d'altres tipus. Arriba al 43 %, és a dir, quasi la meitat de les produccions és ben coneguda i situable en el temps, amb gran presència durant el principat d'August i Tiberi (*ca.* 10 dC-*ca.* 40 dC) [Fig. 10.c].

Un visualització interessant de les dades representades és la coneguda com a mapa de calor o Heatmap (*Map Options > Map layer as Heatmap*). Es tracta d'una representació gràfica de dades en la qual els valors individuals continguts en una matriu es representen com a colors en funció de la densitat de punts en el mapa. Permet percebre la densitat de punts independentment del factor de zoom. Això permet veure amb un cop d'ull (i de forma diferent) quines són les àrees amb major nombre d'àmfors cercades, en aquest exemple les Dressel 2-4 Tarraconense (*vel Catalan*) [Fig. 10.d].

En la línia anterior, hem continuat la cerca amb les àmfors de producció gal·la, conegudes com a Gauloise 4, que van servir per contenir vi de diferents regions de la *Gallia Narbonensis* per a la seva distribució majoritària al *limes* i a la capital romana. Resulta un tipus amfòric amb menor representació epigràfica, circumstància que fa que només trobem dins del sistema 155 àmfors segellades. Moltes es localitzen a la regió productora, i als campaments ubicats a la frontera amb la *Germania*, tal com queda reflectit en la visualització a l'estil mapa de color [Fig. 10.e i 10.f]. Sembla que van ocupar part de l'espai comercial del vi abans distribuït des de la Tarraconense, amb gran representació a partir de la segona meitat del segle I dC en endavant (amb molta notorietat en època final de la dinastia Antonina).

En paral·lel, la interfície permet concatenar totes aquestes consultes en una mateixa visualització, fet que afa-

voreix l'elaboració d'una comparativa entre els diferents tipus ceràmics estudiats (o d'epigrafia, bibliografia, etc.). Això demostra la complexitat del sistema, el qual permet la suma de múltiples consultes dinàmiques alhora [Fig. 10.g]. La selecció dels llocs de troballa per

comparar-los, descarregar tota la informació (o filtrada) del resultat de les consultes i la possibilitat d'uniformitzar la línia temporal en un mateix marc cronològic són algunes de les eines de gran utilitat desenvolupades dintre de la interfície.

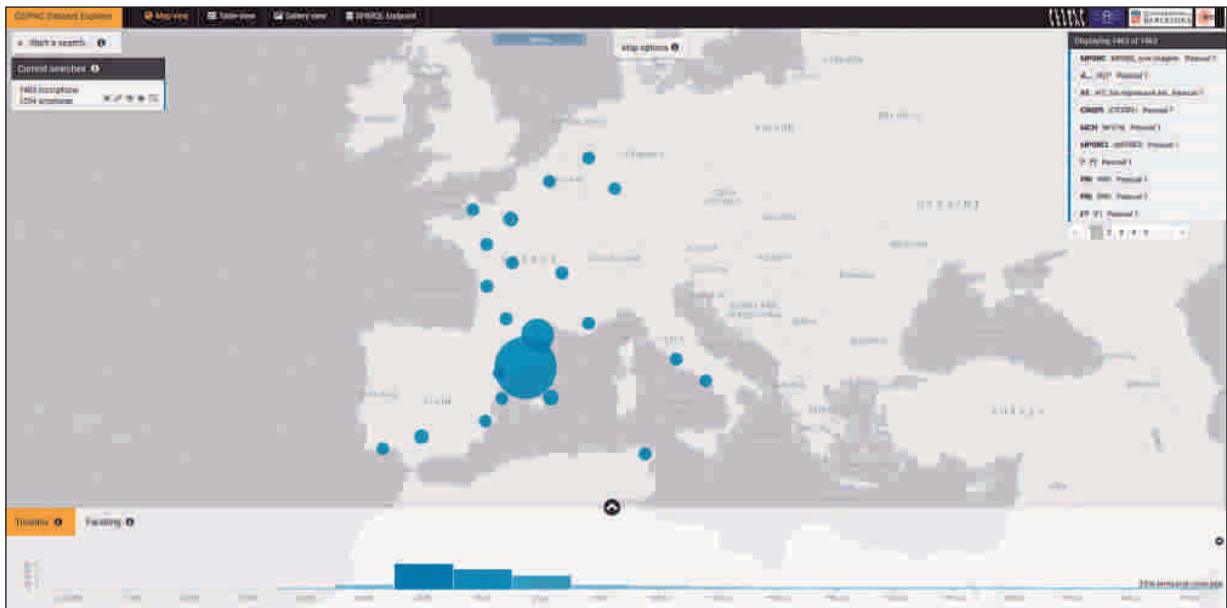

Fig. 10.a-g / En blau i en la part superior, cerca d'àmfores tipus Pascual 1 (10.a i 10.b). Al mig, en verd, les Dressel 2-4 Tarraconense (vel Catalan) (10.c i 10.d). A continuació, en taronja, les Gauloise 4 (10.e i 10.f). En la part inferior, els tres casos en una mateixa visualització (10.g).].

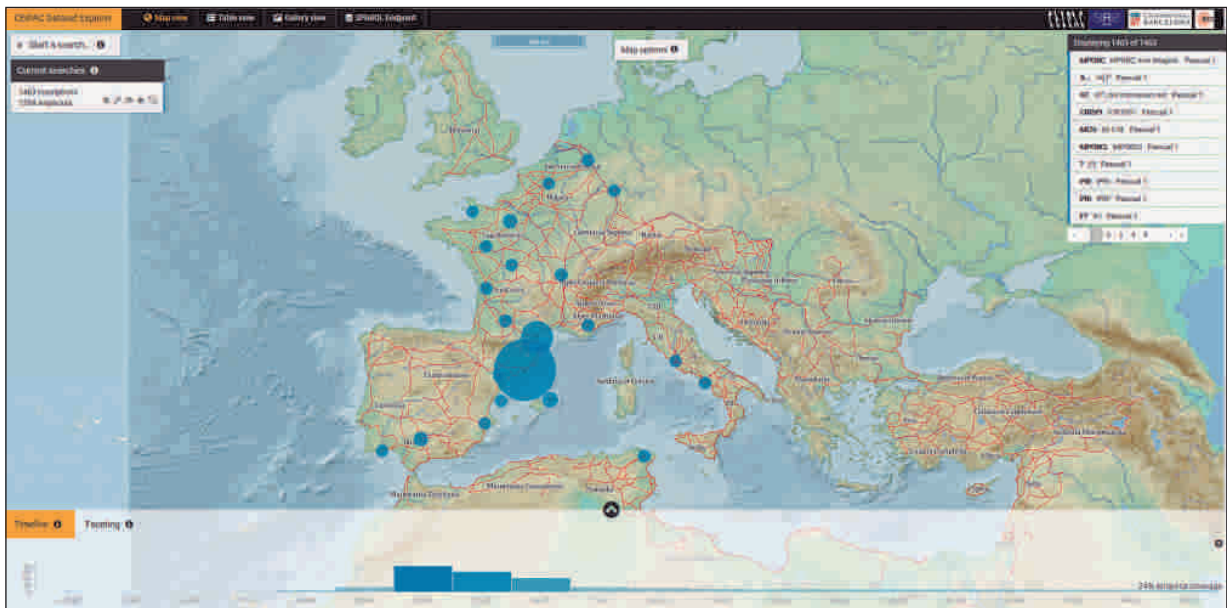

Fig. 10.b

Epigrafia amfòrica i *roman open data*: Les àmfors del litoral central de Catalunya com a cas d'estudi

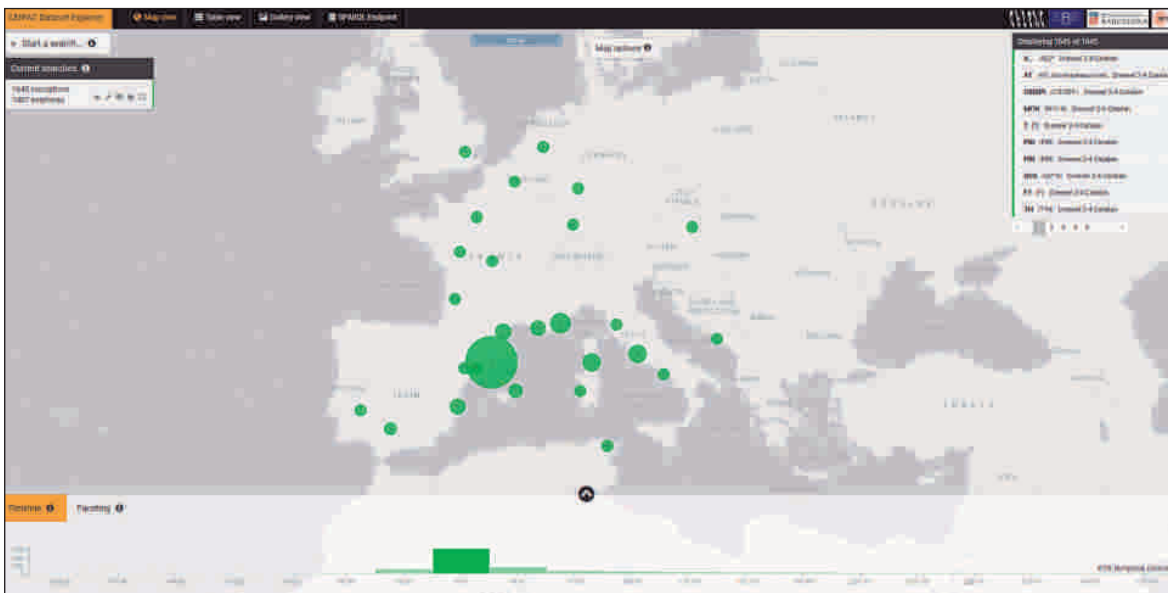

Fig. 10.c

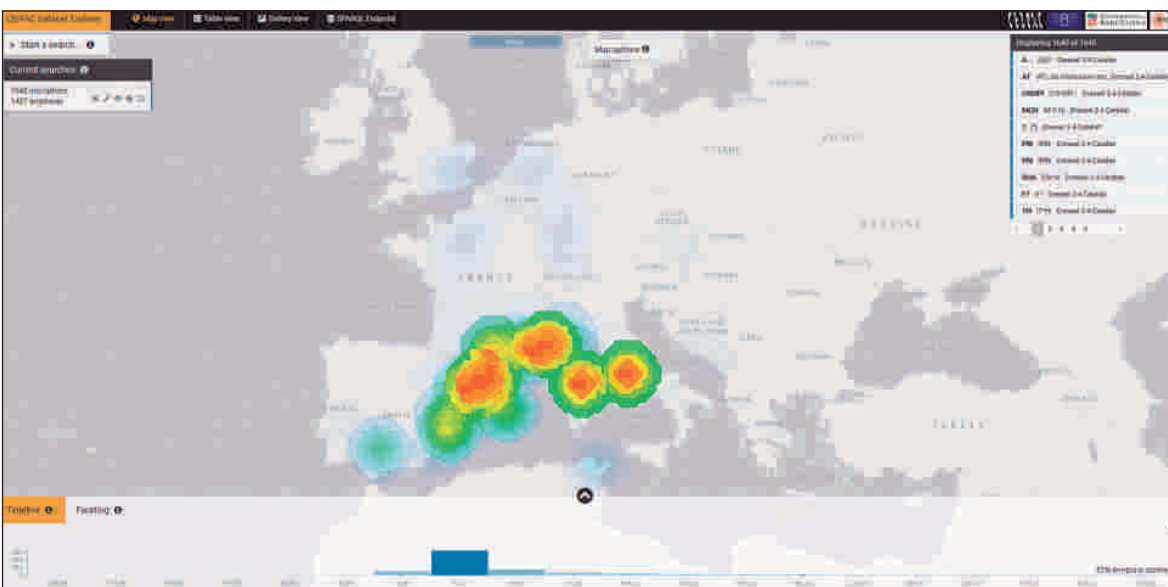

Fig. 10.d

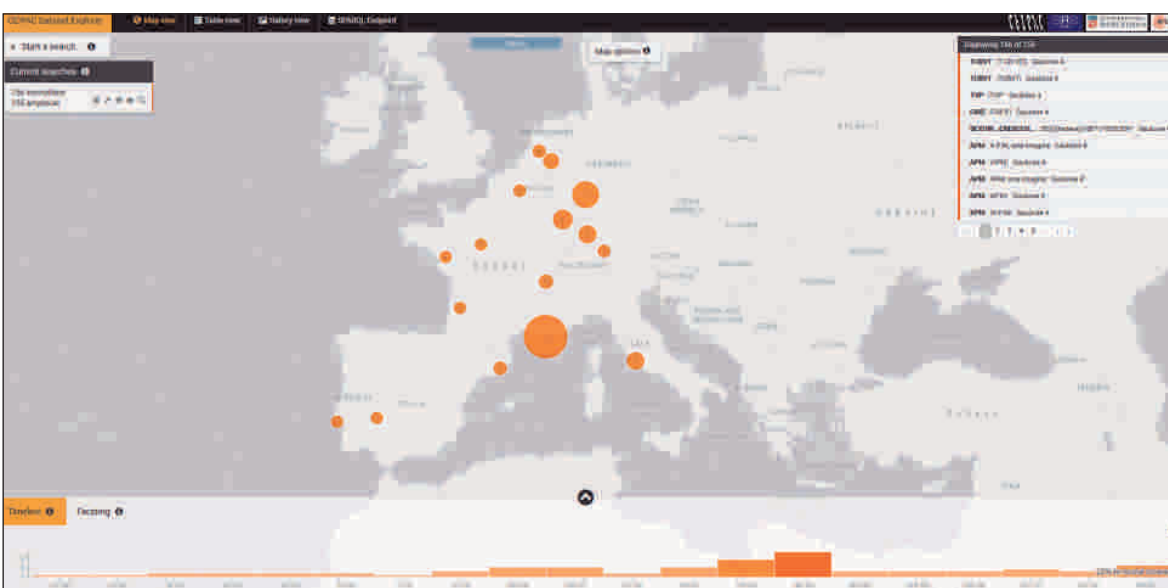

Fig. 10.e

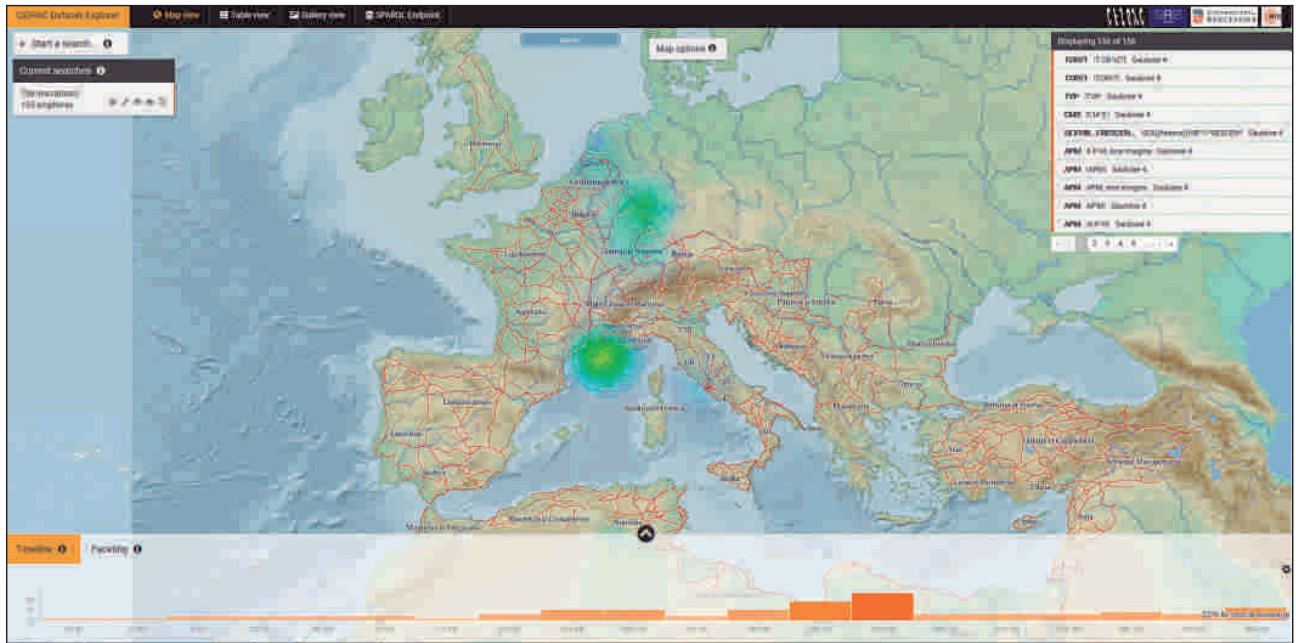

Fig. 10.f

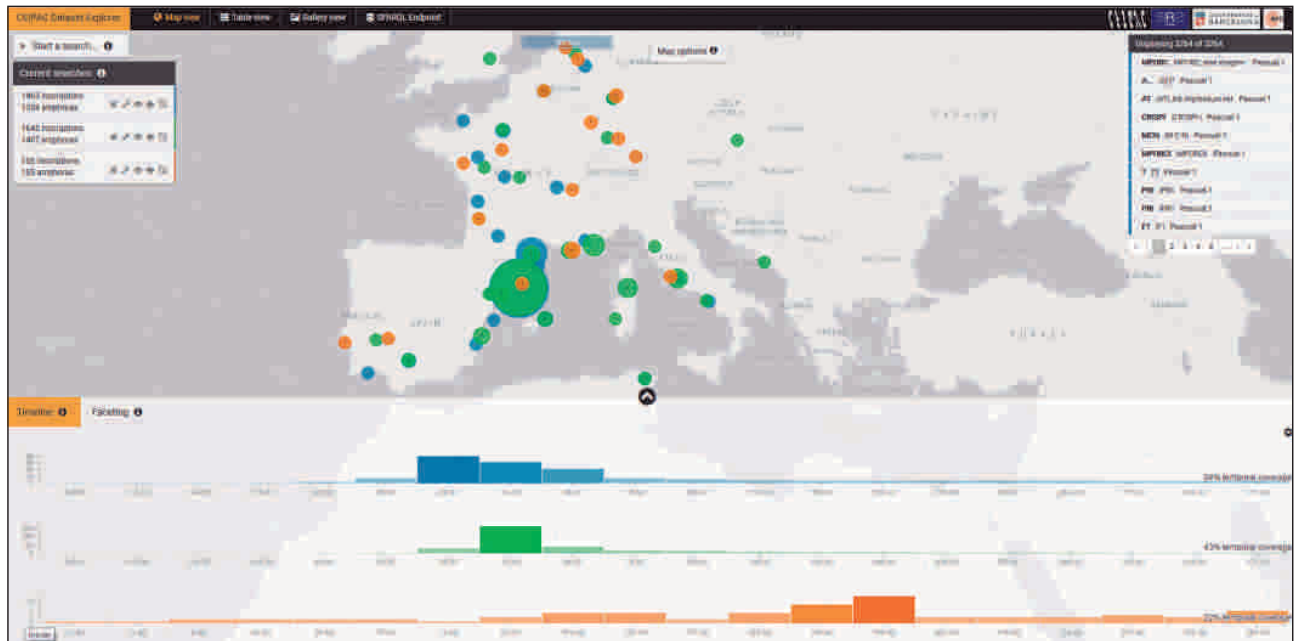

Fig. 10.g

Inici de la cerca...

Cronologia i bibliografia

Una vegada presentades les propostes anteriors podem prendre el territori nord-oriental de la península ibèrica com a exemple particular de les produccions amfòriques. En aquest sentit ens proposem visualitzar la presència de les àmfores del tipus Dressel 2-4 Tarraconense i de les Pascual 1 a la costa de Laietània en un marc temporal.

En aquesta nova consulta introduïm ambdues tipologies alhora, fet pel qual es visualitza la suma de tot el conjunt d'àmfores. L'opció d'incloure el mapa de l'Imperi romà de *Pelagios Commons* facilita a l'usuari la comprensió de la geografia del territori, les seves poblacions i les diferents vies terrestres i marítime-fluvials que podien unir-les. Inclouent l'opció de mapa de calor constatem cromàticament i en funció del gruix del node la major o menor presència de resultats obtinguts. En aquest exemple, el que ens interessa és conèixer la distribució cronològica de la producció local de contenidors ceràmics elaborats per l'artesanat especialitzat dels tallers de l'àrea del Maresme i de la vall inferior del riu Llobregat.

El fet que es tracti d'una eina de visualitzacions dinàmiques permet aconseguir una selecció del rang temporal desitjat. En aquest cas, s'ha realitzat una primera selecció de finals de la República i dels primers anys

del canvi d'era (20 aC a 10 dC), una segona dels primers anys de la dinastia Júlia-Clàudia (c. 10-40 dC), i la darrera i tercera selecció comprèn els anys de govern des de Calígula fins l'arribada al poder de Vespasià (40 a 70 dC) [Fig. 11.a-11c].

Del primer període seleccionat destaca el grup d'àmfores més notori, que arriba a un total de 2.554 inscripcions sobre 1.760 àmfores. Es fa evident una certa uniformitat en el territori pel que fa a la producció ceràmica, amb gran impuls a la zona del Maresme (a l'entorn del municipi d'*Iluro*), i també a la vall i delta del Llobregat i a les veïnes *Barcino* i *Baetulo*. En aquesta fase destaquen també les produccions ceràmiques segellades a l'interior de Laietània, com a *Aquae Calidae* i les seves proximitats. A continuació, el període d'inici de la dinastia Júlia-Clàudia, amb 729 inscripcions sobre 444 àmfores, esdevé un canvi en l'elaboració ceràmica del territori, amb un gran nombre de troballes a l'àrea del Llobregat, amb un descens del centres productors propers a *Baetulo-Iluro* i sense presència d'aquesta indústria a l'interior del territori. Finalment, el tercer període, amb un nombre menor de resultats, 298 inscripcions de 218 objectes, testimonia la caiguda de les produccions ceràmiques segellades a la costa del Maresme i constata les darreres fases productives dels tallers de la línia del Llobregat.

Per finalitzar l'apartat, *Roman Open Data* també ofereix l'opció de visualitzar en funció de la producció bibliogràfica dels diferents autors, fet que pot ser d'in-

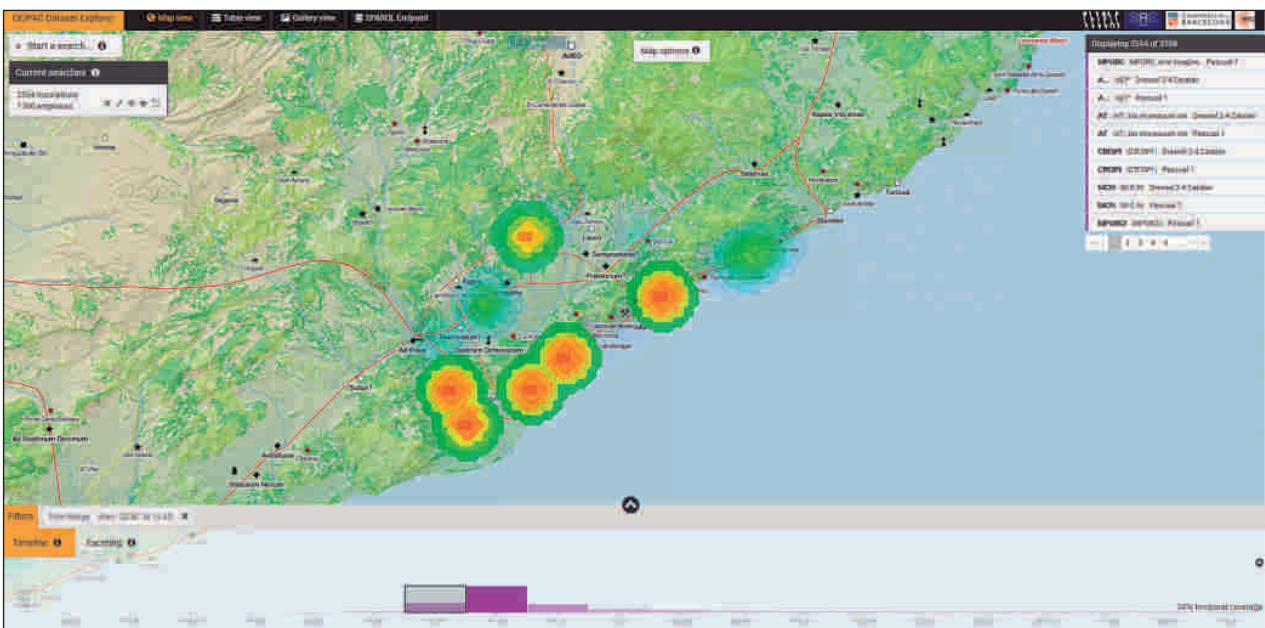

Fig. 11.a-c / (de forma successiva).

Fases productives dels tallers d'àmfores Dressel 2-4 de la Tarraconense i Pascual 1 al territori Laietà. La visualització superior correspon als anys 20 aC a 10 dC, a continuació 10-40 dC i finalment 40-70 dC].

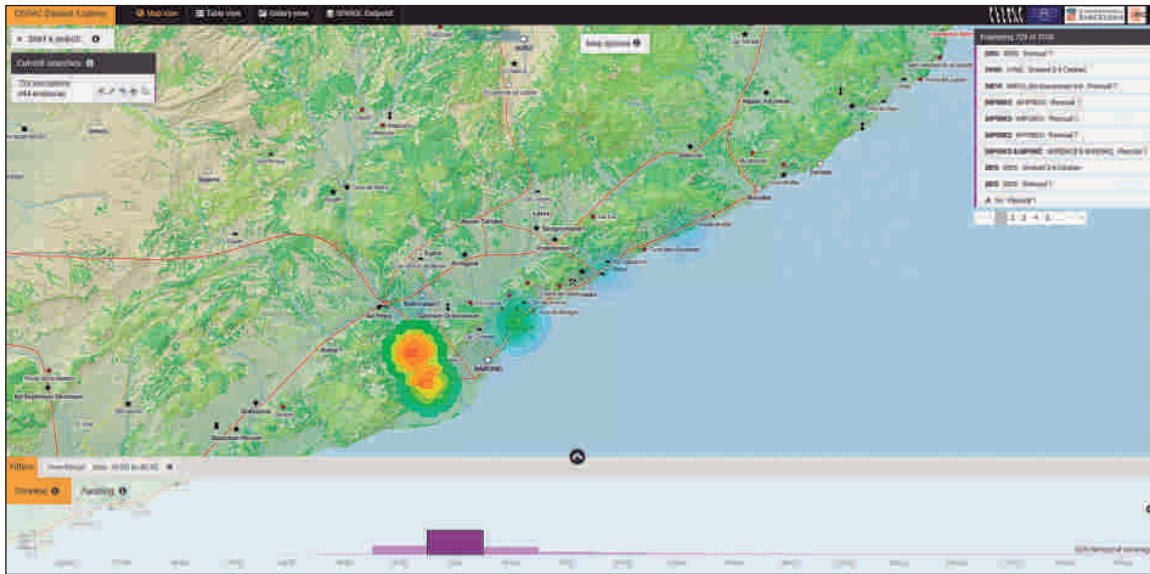

Fig. 11.b

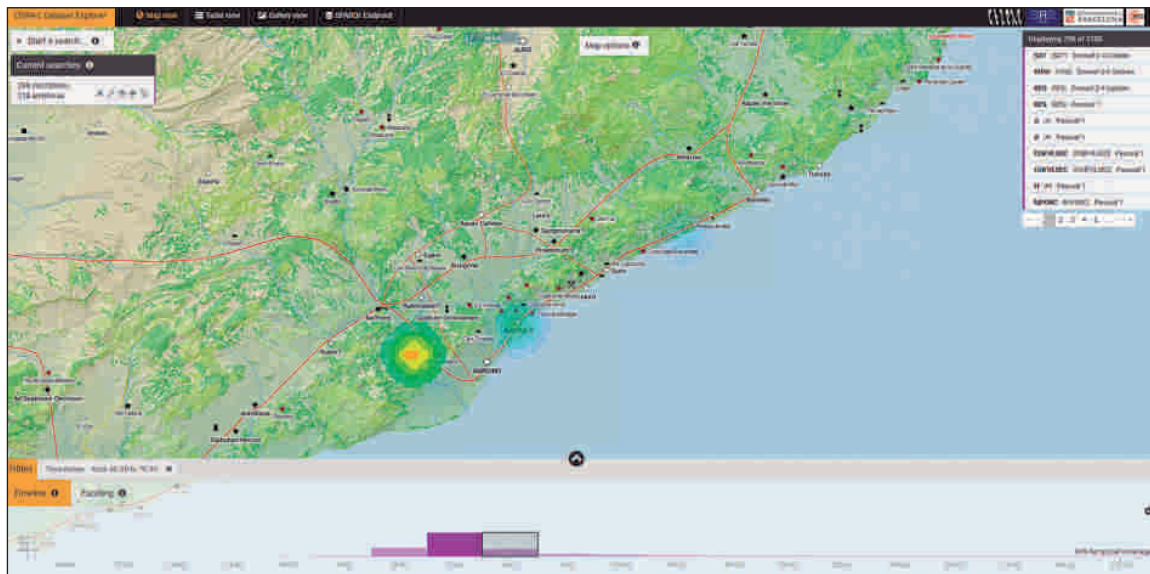

Fig. 11.c

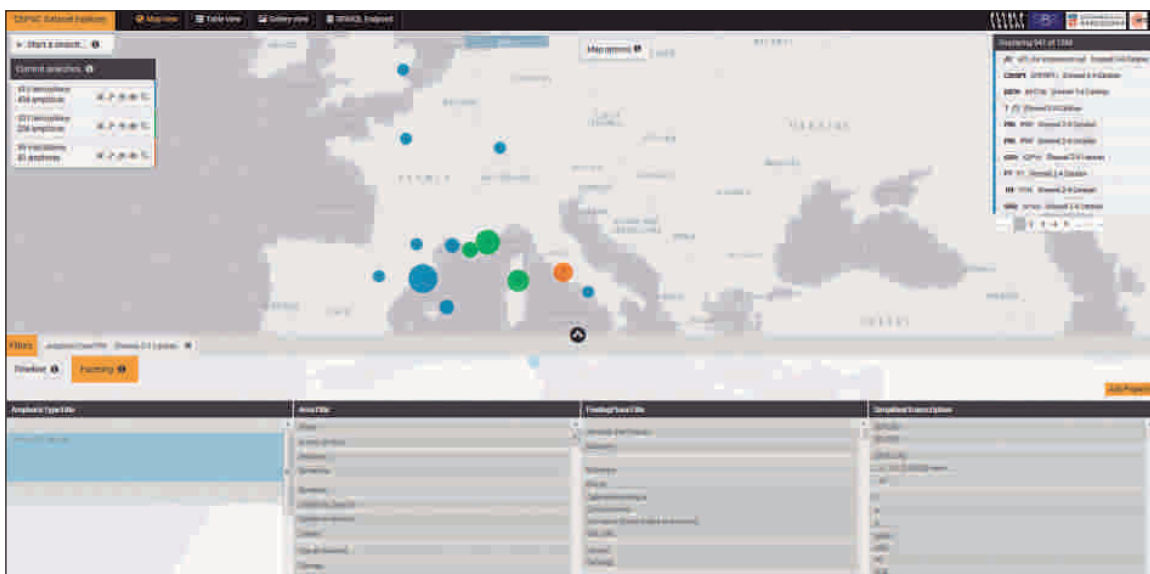

Fig. 12 / Exemple de cerca bibliogràfica de Pascual Guasch, Corsi-Sciallano i Contino].

Epigrafia amfòrica i *roman open data*: Les àmfores del litoral central de Catalunya com a cas d'estudi

terès per realitzar estudis historiogràfics o per constatar l'impacte dels treballs dels diferents autors. En aquest sentit, ens hem servit dels treballs de Pascual Guasch, Corsi-Sciallano i Contino per provar la utilitat d'aquesta opció, la qual també podem filtrar en funció dels nostres interessos, com mostrar únicament la publicació de Dressel 2-4 de la Tarraconense sobre el territori romà [Fig. 12].

Per concloure:

Els resultats de les consultes realitzades amb *Roman Open Data* permeten representar mitjançant diverses visualitzacions la distribució geoespacial i temporal dels epígrafs introduïts a la base de dades del CEIPAC. Tanmateix, existeix la possibilitat de visualitzar més d'una consulta alhora, tant de l'epigrafia amfòrica bàsica (segells, grafitos o *tituli picti*) com de la bibliografia, de les tipologies, etc. Sense la necessitat d'aprofundir en preguntes més complexes dintre de la interfície, hem pogut fer una aproximació a la potencialitat de l'eina presentada, com per exemple a l'analitzar la distribució del vi laietà i del vi gal, destacant les distribucions de les diverses produccions ceràmiques. És el cas de les Pascual 1 i les Dressel 3-2 repartides per tot el litoral sud-gal·lic, i per l'interior de l'Occident romà fins arribar a les línies frontereres de la vessant atlàntico-romana (*Belgica*, *Germania Inferior* i *Britannia*). Contràriament, la visualització de les produccions gal·les permet pensar en l'existència d'un nou actor en el comerç de vi destinat a les tropes establertes en les noves fronteres renanes (*Germania Superior*), fet també diferenciat cronològicament gràcies a la utilització del timeline.

Mitjançant la selecció del rang temporal també hem pogut visualitzar en una única imatge interactiva les produccions ceràmiques de la costa de Laietània, en particular la zona del Maresme (a l'entorn del municipi d'*Iluro*), la vall i delta del Llobregat i les veïnes *Barcino* i *Baetulo*. Això ens permet accedir d'una forma més ràpida a les dades analitzades. En una primera fase, de finals de la República, destaca una gran concentració de les produccions ceràmiques segellades a l'interior de la *regio Laietana*, com les d'*Aquae Calidae* i les seves proximitats. El període posterior, amb l'inici de la dinastia Júlia-Clàudia, sembla correspondre a un canvi en les estructures de producció artesana del territori (indicant potser un descens de la producció dels centres propers a *Baetulo-Iluro* i a l'interior del territori?). Una qüestió interessant és si aquest procés es pot relacionar amb el desenvolupament de la viticultura a l'àrea del Llobregat i l'exportació dels seus vins. En una darrera selecció temporal, des del govern de Calígula fins al

de Vespasià, testimoniem la darrera fase de les produccions ceràmiques segellades a la costa del Maresme i la continuïtat dels tallers productors del Llobregat.

Amb vista a futurs treballs seria interessant analitzar els centres de producció de la Laietània a partir de l'epigrafia, estudiant el contingut de les estructures dels segells, de les matrius i dels dissenys. Les línies de recerca iniciades en altres àmbits (per exemple l'epigrafia sobre Dressel 20: Moros 2019) aporten eines metodològiques i conceptuals noves per organitzar de forma més acurada la informació continguda als segells, proposant hipòtesis sobre la possible organització productiva dels centres ceràmics de la *Citerior* i la seva evolució en el temps. En particular, l'estudi dels patrons tipològics dels segells i els grafitos pot mostrar les diverses fases productives d'un taller o conjunts de tallers, millorant simultàniament les possibilitats de definir la cronologia de la difusió de les seves àmfores arreu d'Europa (BERNI, en premsa).

Bibliografia

AMAR G., LIOU B. (1984): Les estampilles sur amphores du golfe de Fos. *Archaeonautica* 4, CNRS, Paris, 1984: Pàg. 145-211.

ANDREU, I. (1994): Troballes arqueològiques submarines del Maresme. Materials dipositats en el Museu de Premià de Mar. *Laietània* 9: Pàg. 361-370.

ANTEQUERA DEVESA, F.; VÁZQUEZ ÁLVAREZ, D.; RIGO JOVELLS, D. (2010): Desenvolupament urbà i industrial extramurs de *Baetulo*: ocupació republicana, centre productor amfòric i necròpolis altimperià. *Tribuna d'Arqueologia* 2009-2010: Pàg. 265-294.

ARRAYÁS, I. (2007): Al voltant de la «romanització» del nord-est de la Península Ibèrica. Reflexions sobre l'organització territorial i els fluxos comercials. *Pyrenae* 38, vol. 2: Pàg. 47-72.

ASENSIO, D. (2001): Àmfores importades, comerç i economia entre pobles ibèrics de la cosa catalana (segles VI-II aC): un exercici de quantificació aplicada. *Revista d'Arqueologia de Ponent* 11: Pàg. 67-68.

ASENSIO, D.; SANMARTÍ, J. (1998): Consideracions metodològiques en relació amb l'estudi de les activitats comercials en època protohistòrica. *XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà: Comerç i Vies de Comunicació (1000-700 dC)*. Institut d'Estudis Ceretans. Puigcerdà: Pàg. 17-32.

- AYLLÓN, R., PÉREZ GONZÁLEZ, J. REMESAL, J. (2019): Olive Oil at the Border of the Roman Empire. Stamps on Baetican Dressel 20 Found on the Tyne-Solway Isthmus. GÜNTHER, S., MATTERN, T., ROLLINGER, R., RUFFING, K., SCHÄFER, C. (Hrsg.) *Marburger Beiträge zur Antiken Handels-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 36 2018. Rahden/Westf.:* Leidorf, 2019.
- BAUDOUX, J. (1996): Les amphores du nord-est de la Gaule. *Documents d'Archéologie Française 27*, Paris.
- BELTRÁN LLORIS, M. (2008): Las ánforas tarraconenses en el valle del Ebro y la parte occidental de la provincia Tarraconense. En: LÓPEZ MULLOR, A.; AQUILUÉ ABADÍAS, J. (ed.) *La producció i el comerç de les àmfores de la província Hispania Tarraconensis. Homenatge a Ricard Pascual i Guasch. Monografies*, vol. 8, Barcelona. 2007: Pàg. 271-318.
- BERNI MILLET, P. (2015): Novedades sobre la tipologia de las ánforas Dressel 2-4 tarraconenses. *Archivo Español de Arqueología 88*: Pàg. 187-201.
- BERNI, P. (en premsa): Producción anfórica en Hispania. La evolución de la epigrafía. En: *Epigraphy on Ceramics*. Ghent University. 2015
- BERNI, P., CARRERAS, C. (2013): Corpus epigràfic de segells en àmfores, *dolia*, *tegulae* i gerres de ceràmica. C. CARRERAS MONTFORT, A. LÓPEZ MULLOR, J. GUITART I DURAN (eds.) *Barcino II. Marques i terrisseries d'àmfores al Baix Llobregat*. ICAC. Barcelona, 2013: Pàg. 127-285.
- BERNI, P.; MIRÓ I CANALS, J. (2013): Dinàmica socioeconòmica en la Tarraconense Oriental a finals de la República y comienzos del Imperio. El comercio del vino a través de la epigrafía anfórica. En: LÓPEZ VILLAR, J. (ed.) *I Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic: Govern i Societat a la Hispània Romana: Novetats epigràfiques: Homenatge a Géza Alföldy*, Tarragona, 29-30 de novembre i 1 de desembre de 2012. *Tarraco Biennial*. Tarragona, 2013: Pàg. 63-83.
- BERNI, P.; REVILLA, V. (2007) Los sellos de las ánforas de producción tarraconense: representaciones y significado. En: *La producció i el comerç de les àmfores de la província Hispania Tarraconensis. Homenatge a Ricard Pascual i Guasch (Barcelona, 17 i 18 de novembre de 2005)*. Barcelona, 2007, p. 95-111.
- BERTOLDI, T. (2012): *Guida alle anfore romane di età imperiale: Forme, impasti e distribuzione*. Espera, Roma.
- BOADA, M.; GORDI, J. (1993): L'evolució del paisatge vegetal des de l'Antiguitat fins al segle XVIII al Vallès Oriental. *Notes 7*: Pàg. 77-89.
- BOSCH, M.; COLL, R.; FONT, J. (2005): La vil·la romana de Can Farrerons (Premià de Mar, Maresme). Resultats de les darreres intervencions. *Tribuna d'Arqueologia 2001-2002*: Pàg. 167-188.
- BUSQUETS, F.; MORENO, A.; REVILLA, V. (2013): Hábitat, sistemas agrarios y organización del territorio en el litoral central de la Laietània. En: J. L. FICHES; R. PLANA; V. REVILLA (eds.). *Paysages ruraux et territorires dans les cités de l'Occident romain. Colloque Ager IX*. Presses Universitaires de la Méditerranée. Montpellier, 2013: Pàg. 233-244.
- CALLENDER, M.H. (1965): *Roman Amphorae*. Londres
- CALVANESE et al.: D. CALVANESE, A. MOSCA, J. REMESAL RODRÍGUEZ, M., REZK, G. RULL (2015): A 'Historical Case' of *Ontology-Based Data Access. Digital Heritage (DH 2015)*. Granada.
- CALVANESE et al.: D. CALVANESE, P. LIUZZO, A. MOSCA, J. REMESAL RODRÍGUEZ, M. REZK, G. RULL (2016): Ontology-based data integration in EPNet: Production and distribution of food during the Roman Empire. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*. Available online 23 February 2016.
- CALVANESE et al.: D. CALVANESE, A. MOSCA, J. REMESAL, M., REZK., G. RULL (2017): Tecnología semántica e integració de datos en EPNet. J. REMESAL (ed.) *Economía romana. Nuevas perspectivas / The Roman economy. New perspectives*. Barcelona. *Instrumenta 55*: Pàg. 167-188.
- CARLAN, C. (2017): História, comércio e vinho. As pesquisas do CEIPAC no Testaccio: modelo da Península Ibérica. *Revista Est. Fil. e Hist. da Antiguidade, Campinas*, n. 31, jan-dez.
- CARRERAS, C. (2000): *Economía de la Britania romana: la importación de alimentos*. Barcelona.
- CARRERAS, C. (2009): Del Mujal a Xanten: noves visions del comerç romà del vi de la Tarraconense, en M. PREVOSTI, A. MARTIN OLIVERAS (eds.), *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui. Actes del simpòsium*, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Col·lecció Documenta-7, Tarragona: Pàg. 175-177.

Epigrafia amfòrica i roman open data: Les àmfors del litoral central de Catalunya com a cas d'estudi

- CARRERAS, C. (2016): *Pascual 1. Área costera noreste tarraconense*. Amphorae ex Hispania. Paisajes de producción y de consumo <http://amphorae.icac.cat/amphora/pascual-1-tarraconensis-northern-coastal-area>
- CARRERAS, C. (2016): New views on the Wine imports from Hispania *Tarraconensis*. En: CARRERAS C., VAN DEN BERG, J. (eds.), *Amphorae from the Kops Plateau (Nijmegen): trade and supply to the Lower-Rhineland from the Augustan period to AD 69/70*. Oxford: Pàg. 93-104.
- CARRERAS, C., FUNARI, P. P. A. (1998): *Britannia y el Mediterráneo. Estudios sobre el comercio de aceite bético y africano en Britannia*. Barcelona.
- CARRERAS, C., OLESTI, O. (2002): Denominació d'origen M.PORCI: Reflexions al voltant d'una marca d'àmfora tarraconesa. *Laietània* 13: Pàg. 177-190.
- CARRERAS, C., MORAI, R. (2012): The Atlantic Roman trade during the Principate: new evidence from the western façade. *Oxford Journal of Archaeology* 31(4), 2012: Pàg. 419-441.
- CARRERAS, C.; GONZÁLEZ, H. (2013): Las ánforas de los primeros campamentos de Neuss (Renania, Alemania), en D. BERNAL et al. (eds.), *Hornos, talleres y focos de producción alfarera en Hispania, Actas del primer congreso de la SECAH (Cádiz, 3-4 de marzo de 2011)* volumen 2. Cádiz: Pàg. 281-298.
- CARRERAS, C., BERNI, P. (2015): Hispanic Imports in the First Military Camps of Novaesium (Neuss): Lager 1-7 (Augustus-Flavians), *Marburger Beiträge zur Antiken Handels- Wirtschaft- und Sozialgeschichte* 32: Pàg. 173-207.
- CARRIGNON et al.: S. CARRIGNON, J. MONTANIER, X. RUBIO-CAMPILLO (2015): Modelling the co-evolution of trade and culture in past societies, *2015 Winter Simulation Conference (WSC)*, Huntington Beach, CA: Pàg. 3949-3960.
- CARRIGNON et al.: S. CARRIGNON, J. MONTANIER, X. RUBIO-CAMPILLO (2017): Theory-building of social change using computer simulation. J. REMESAL (ed.) *Economía romana. Nuevas perspectivas / The Roman economy. New perspectives*. Barcelona. Instrumenta 55: Pàg. 149-166.
- CHRISTOL, M.; PLANA MALLART, R. (1997): *Els negotiatores de Narbona i el vi català. Faventia*, 19: Pàg. 75-95.
- COLL, R. (2009): Les darreres novetats arqueològiques a Premià de Mar (anys 2004-2007). *Sessió d'Estudis Mataronins XXV*: Pàg. 209-232.
- COLL, R. (2015): Noves troballes a la vil·la de la Gran Via - Can Ferrerons (Premià de Mar, el Maresme). *Sessió d'Estudis Mataronins XXXII*: Pàg. 17-29.
- COLL, R.; PREVOSTI, M.; BAGÀ, J. (2016): Primeros resultados del estudio del taller anfórico de la Gran Via - Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). En: R. JÁRREGA; P. BERNI (Ed.) *Amphorae ex Hispania: Paisajes de producción y consumo. Monografías Ex Officinas Hispana III*. Publicaciones ICAC. Tarragona: Pàg. 120-138.
- COLL, R.; CAZORLA, F.; PREVOSTI, M.; MONTLLÓ, J. (2007): La vil·la romana de les Pèrgoles (Premià de Dalt, el Maresme). *Sessió d'Estudis Mataronins XXIV*: Pàg. 39-58.
- COMAS I SOLÀ, M. (1985): *Baetulo. Les àmfors*. *Monografies Badalonines* 8: Pàg. 65-66.
- COMAS I SOLÀ, M. (1987): Importació i exportació de vi a *Baetulo*. L'estudi de les àmfors. *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. Actes del I Col·loqui Internacional d'Arqueologia romana. (Badalona, 1985). Monografies Badalonines*, 9. Museu de Badalona, Badalona.
- COMAS I SOLÀ, M. (1997): *Baetulo, les marques d'àmfora*. Badalona.
- COMAS I SOLÀ, M.; MARTÍNEZ-FERRERAS, V. (2015): Productores y mercadores de *Baetulo* (Badalona). Las ánforas vinarias y la epigrafía asociada. V. MARTÍNEZ-FERRERAS (Ed.), *La difusión comercial de las ánforas vinarias de Hispania Citerior-Tarraconensis (s. I a. C. - I d. C.)*. Archaeopress Roman Archaeology, 2015, núm. 04: Pàg. 125-146.
- CONTINO et al.: A. CONTINO, L. D'ALESSANDRO, F. LUCCERINI, V. MASTRODONATO, R. TANGANELLI (2013): Anfere Dressel 2-4 Tarracensis Roma: ricerche epigrafiche dal sito del Nuovo Mercato Testaccio. Dati preliminari. *Monografías Ex Officina Hispana* 1, tomo II: Pàg. 333-350
- CORSI-SCIALLANO, M., LIOU, B. (1985): Les épaves de Tarraconaise à chargement d'amphores Dressel 2-4. *Archaeonautica* 5, CNRS, Paris.

COTO-SARMIENTO et al.: M. COTO-SARMIENTO, X. RUBIO-CAMPILLO, J. REMESAL RODRÍGUEZ (2018) Identifying social learning between Roman amphorae workshops through morphometric similarity. *Journal of Archaeological Science*, Volume 96: Pàg. 117–123.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305440318303005>

DE HEREDIA BERCERO, J. B.; COMAS, M. (2009): Instal·lacions vinícoles vinculades a domus: Els exemples de *Barcino* i *Baetulo*. M. PREVOSTI; A. MARTÍN OLIVERAS (Ed.). *El vi tarraconense i laietà ahir i avui. Actes del Simposium*. Documenta 7, Institut Català d'Arqueologia. Tarragona: Pàg. 151-165.

FABIAO, C. (2017): La contribució del CEIPAC a la història econòmica del Imperio Romano. J. REMESAL (ed.) *Economía romana. Nuevas perspectivas / The Roman economy. New perspectives*. Barcelona. Instrumenta 55: Pàg. 75-88.

GARCÍA ROSELLÓ, J. (2017): *Gènesi, fundació i període republicà de la ciutat romana d'Iluro* (Hispania Citerior). *Laietània* 19. Volum monogràfic.

GARCÍA ROSELLÓ, J.; GURNÍ COSTA, E. (1996-1997): Les imitacions laietanes d'àmfores itàliques a la zona central de la comarca del Maresme en època tardorrepública. *AEIG XXXVI*: Pàg. 397-424.

GARCÍA ROSELLÓ, J.; MARTÍN MENÉNDEZ, A.; CELA ESPÍN, X. (2000). Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de *Iluro*. *Empúries* 52: Pàg. 29-54.

GEBELLÍ, P. (1996): Un nou centre productor d'àmfores al Camp de Tarragona. El forn de la Canaleta i el segell *Philodamvs* (Vila-seca, Tarragonès), *Butlletí Arqueològic de la RSAT 18*, Tarragona: Pàg. 69- 96.

GEBELLÍ, P. (1998): Les exportacions amfòriques del Camp de Tarragona al Sud-Est de França. En: *Comerç i vies de comunicació (1000 aC - 700 dC)*, XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Puigcerdà: Pàg. 223-230.

GONZÁLEZ CESTEROS, H. (2014): *Ánforas Hispanas en la Germania Inferior antes de la formación de la provincia (20 a. C. – 69 d. C.)*. Tesis Doctoral. Universitat Rovira i Virgili, Tarragona.

GONZÁLEZ CESTEROS, H. (2015): Hallazgos de productos tarraconenses en la frontera germana. Un mercado secundario. En: MARTÍNEZ FERRERAS

(ed.). *La difusión comercial de las ánforas vinarias de Hispania Citerior Tarraconensis (s. I a. C. – I d. C.)*, Archaeopress Roman Archaeology 4. 2015: Pàg. 205-220.

GONZÁLEZ CESTEROS, H.; TREMMEL, B. (2011-2012): Aceite, vino y salazones en Oberaden. In: J. M. NOGUERA, J. A. ANTOLINOS (eds.), *De vino et oleo Hispaniae. Áreas de producción y procesos tecnológicos del vino y el aceite en la Hispania romana. Coloquio Internacional (Murcia, 5-7 de mayo de 2010)*. *AnMurcia* 27-28: Pàg. 527-541.

GONZÁLEZ CESTEROS, H., BERNI MILLET, P. (2018). *Roman Amphorae in Neuss. Augustan to Julio-Claudian contexts*. Roman and Late Antique Mediterranean Pottery 12. Archaeopress. Oxford.

GURRÍ, E.; SÀNCHEZ, E. (1997): El jaciment romà del Moré (Sant Pol de Mar, Maresme), un centre productor de vi laietà. *Tribuna d'Arqueologia 1996-1997*: Pàg. 23-34.

GURT, J.M. (1984): *Can Sentromà: un estat de la qüestió*. Memòria de Llicenciatura. Calaix Gentcat: <http://calaix.gencat.cat/handle/10687/9181>

GURT, J. M. y FERNANDO, F. (1987): La villa de Sentromà (Tiana) i el conreu de la vinya. Valoració aproximativa a la vista de les restes arqueològiques conservades. En: Diversos autors: *El vi a l'antiguitat, economia, producció i comerç a la Mediterrània occidental*. I Col·loqui d'arqueologia romana (Badalona, 1985). Barcelona: Pàg. 189-198.

GRACIA, F. (1995): Consideraciones sobre la estructura de los intercambios comerciales en la cultura ibérica. *Verdolay* 7: Pàg. 177-185.

JÁRREGA, R. (2015): Ánforas vinarias en el este de la *Hispania Citerior* en época tardorrepública (Siglo I aC). Epigrafía anfórica y organización de la producción. *SPAL* 24: Pàg. 77-98.

JÁRREGA, J. (2016a): Dressel 2-4. *Área costera noreste tarraconense*. Amphorae ex Hispania. Paisajes de producción y de consumo. <http://amphorae.icac.cat/amphora/dressel-2-4-tarraconensis-northern-coastal-area>

JÁRREGA, J. (2016b): Los nomina en las marcas de ánforas de las formas Pascual 1 y Oberaden 74. Contribución al estudio de la producción de ánforas vinarias en el noreste de la *Hispania Citerior* en época de Augusto. *Revista d'Arqueologia de Ponent* 26: Pàg. 73-93.

JÁRREGA, J. (2018): Los nomina en la epigrafía anfórica de las ánforas Dressel 2-4 del NE de la Hispania *Citerior*. Cambios estructurales de implicación de las élites urbanas. *Sagvntvm* 50: Pàg. 175-202.

JÁRREGA DOMÍNGUEZ, R.; BERNI MILLET, P. (2014): El taller de ánforas de Malgrat de Mar (Barcelona): Arqueometría y epigrafía. En: MORAIS, R.; FERNÁNDEZ, A.; SOUSA, M. J. (eds.) *Actas del II Congreso Internacional de la SECAH (Cádiz, 2011)*. Monografías ex Officina Hispana, II. Cádiz: Pàg. 393-404.

JÁRREGA, R.; OTIÑA, P. (2008): Un tipo de ánfora tarraconense de época medioimperial (Siglos II-III): La Dressel 2-4 Evolucionada. *SFECAG, Actes du Congrès de L'Escala-Empúries 2014*: Pàg. 281-286.

KEAY, S. (1987): La importación del vino y aceite en la Tarraconense Oriental en la Antigüedad. En: *I Col·loqui d'Arqueologia Romana. EL vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*. Actes. Monografies Badalonines 9: Pàg. 383-394.

LANKOW, J., RITCHIE, J., CROOKS, R. (2012): *Infographics: The Power of Visual Storytelling*. Hoboken, N. J.: John Wiley & Sons, Inc.

LÓPEZ MULLOR, A.; MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2008): Tipologia i datació de les àmfores tarraconenses produïdes a Catalunya. En: LÓPEZ MULLOR, A.; AQUILUÉ ABADÍAS, J. (eds.) *La producció i el comerç de les àmfores de la «Provincia Hispania Tarraconensis»: homenatge a Ricard Pascual i Guasch*. Monografies, vol. 8: Pàg. 33-94.

MARTÍN, A.; GARCÍA, J. (2007): La Vall de Cabrera de Mar. Focus inicial de la producció vitivinícola a la Laietània. En: *Pottery workshops and agricultural productions, Studies in the Rural world in the Roman Period 2*: Pàg. 69-82.

MARTIN-KILCHER, S. (1994): *Die Römischen Amphoren aus Augst und Kaiseraugst: ein Beitrag römischen Handels- und Kulturgeschichte*. (3 Vol.). Forschungen in Augst 7, Augst.

MARTÍN I OLIVERAS, A. (2013): Arqueología del vino en época romana: El Proyecto Cella Vinaria y el complejo vitivinícola de Vallmora (Teià. Maresme, Barcelona). En: J. M. NOGUERA; J. A. ANTOLINOS (Coord.) *Nuevas aportaciones a la investigación. Actas De Vino et Oleo Hispaniae. Anales de Prehistòria y Arqueología*, 27-28, 2011-2012. Universidad de Murcia: Pàg.113-139.

MARTÍN I OLIVERAS, A. (2016): Aspectos transversales de lógica económica, productiva y comercial aplicada al envasado, la expedición, el transporte y la distribución de ánforas vinarias del nordeste peninsular (siglos I a. C. – I d. C.). Algunas reflexiones. En: JÁRREGA, R.; BERNI, P. (eds.) *Amphorae ex Hispania: paisajes de producción y consumo*. Monografías Ex Officina Hispana III. ICAC Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Tarragona: Pàg. 34-54.

MARTÍN I OLIVERAS, A.; REVILLA CALVO, V. (2019): The Economy of Laetanian Wine: A Conceptual Framework to Analyse an Intensive/Specialized Winegrowing Production System and Trade (First Century BC to Third Century). En: VERHAGEN, P., JOYCE MARK, J., GROENHUIJZEN, R., (eds.), *Finding the Limits of the Limes. Modelling Demography, Economy and Transport on the Edge of the Roman Empire*. Springer Nature: Pàg. 129-164.

MARTÍN I OLIVERAS, A.; RODÀ DE LLANZA, I.; VELASCO, C. (2007): Cella vinaria de Vallmora (Teià, Barcelona). Un modelo de explotación vitivinícola intensivo en la Layetania, *Hispania Citerior* (s. I a. C. - s. V d. C.). *Historia Antiqua* 5: Pàg. 195-211.

MARTÍN I OLIVERAS, A.; MARTÍN-ARROYO SÁNCHEZ, D.; REVILLA CALVO, V. (2017): The Wine Economy in Roman Hispania. Archaeological data and modellization, En: REMESAL, J. (ed.), *Economía romana. Nuevas perspectivas. The Roman economy. New perspectives*. Universitat de Barcelona, *Instrumenta* 55: Pàg. 189-236.

MIRÓ, J. (1988): *La producció de ánforas romanas en Catalunya: Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (siglos I a. C. – I d. C.)*. BAR International Series 473.

MIRÓ, J. (2016): Tarraconense 1. Área costera noreste tarraconense. *Amphorae ex Hispania*. Paisajes de producción y de consumo. (<http://amphorae.icac.cat/amphora/tarraconense-1-tarraconensis-northern-coastal-area>)

MIRÓ, J.; PUJOL, J.; GARCÍA, J. (1988): El dipòsit del sector occidental del poblament ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme). Una aportació al coneixement d'època ibèrica tardana al Maresme (s. I aC). *Mataró. Laietania* 4: Pàg. 7-182.

MORILLO, A., SALIDO DOMÍNGUEZ, J., FERNÁNDEZ OCHOA, C. (2016): Hispania and the Atlantic Route in Roman Times: new Approaches to Ports and Trade. *Oxford Journal of Archaeology* 35(5), 2016: 267–284.

- MOROS DÍAZ, J. (2019): *Análisis epigráfico de los sellos olearios béticos hallados en centros de producción: el caso de la zona productora de la Scalensia*. Tesis Doctoral, Universitat de Barcelona, 2019.
- MOSCA et al.: A. MOSCA, J. REMESAL RODRÍGUEZ, G. RULL, M. REZK (2015): Knowledge Representation in EPNet. T. MORZY, P. VALDURIEZ, L. BELLATRECHE (eds.) *New Trends in Databases and Information Systems. Communications in Computer and Information Science* 539. ADBIS 2015 Short Papers and Workshops, BigDap, DCSA, GID, MEBIS, OAIS, SW4CH, WISARD. Poitiers, France, September 8-11, 2015, Proceedings.
- OLESTI, O. (1995): *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I aC.): estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Mataró.
- OLESTI, O. (2000): Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I aC: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral. *Empúries* 52: Pàg. 55-86.
- OLESTI, O. (2016): El paisaje social de la producción vitivinícola layetana: la génesis de un modelo de éxito. En: JÁRREGA, R.; BERNI, P. (eds.), *Amphorae ex Hispania: paisajes de producción y consumo. Monografías Ex Officina Hispana III*. ICAC, Tarragona: Pàg. 154-162.
- OLLER, J. (2016): *El territorio y poblamiento de la Layetania Interior en época antigua (ss. VI a. C. – II d. C.)*. Instrumenta 51. Universitat de Barcelona, Barcelona.
- PADRÓS, P. (1999): Can Peixau: un centre productor d'àmfores al territori de Baetulo. *El Vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental: II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana, actes (Barcelona 6-9 de maig de 1998)*. Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana 2. Museu Badalona, Badalona: Pàg. 185-192.
- PANOSA, M. I. (2012): *Els ibers del Vallès Oriental*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Granollers.
- PALACÍN, C. (2018): *Estudio de la comercialización y distribución del vino del noreste de la Tarraconense en el limes germanicus y Britannia (s. I a. C. – I d. C.)*. Treball Final de Màster. Universidad Complutense de Madrid. Inèdit.
- PASCUAL, R. (1977): Las ánforas de la Layetania. *Méthodes classiques et Méthodes Formelles dans l'Étude des Amphores. Actes du Colloque de Rome 27-29 mai 1974, École Française de Rome*, Roma: Pàg. 47-96.
- PASCUAL, R. (1991): *Índex d'estampilles sobre àmfores catalanes*. Edicions Servei del Llibre L'Estaqüirot, Barcelona.
- PENA, M. J. (1999): Las marcas de M. Porcius sobre ánforas Pascual 1. *Faventia* 21: Pàg. 75-83.
- PENA, M. J. (2000): Inscriptions lapidaires et marques sur amphores. *Revue archéologique de Narbonnaise* 3: Pàg. 8-14.
- PENA, M. J.; BARREDA, A. (1997): Productores de vino del nordeste de la Tarraconense. Estudio de algunos nomina sobre ánforas Laietana 1. *Faventia* 19: Pàg. 51-73.
- PÉREZ GONZÁLEZ et al.: J. PÉREZ GONZÁLEZ, M. MORVAN, L. PRIGNANO, I. MORER, A. DÍAZ GUILLERA, J. M. BERMÚDEZ LORENZO, J. REMESAL RODRÍGUEZ (2018): Reconstruir lo roto. Un método para vincular entre sí las inscripciones del Testaccio. J. REMESAL, V. REVILLA, J. M. BERMÚDEZ (Eds.) *Cuantificar las economías antiguas. Problemas y métodos Quantifying ancient economies: problems and methodologies*. Barcelona. Instrumenta 60: Pàg. 251-280.
- PONS PUJOL, LL., PÉREZ GONZÁLEZ, J. (2018): La presencia del aceite bético en Mauretania Tingitana. Nuevos métodos de análisis. *Studia Antiqua et Archaeologica* 24/2.
- PREVOSTI, M. (1981a): *Cronologia i poblament a l'àrea rural de Baetulo*, Mataró.
- PREVOSTI, M. (1981b): *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*, Mataró.
- PREVOSTI, M.; CLARIANA, J.F. (2010): Torre Llauder, Figlina Amphoralis. *REI CRETARIÆ ROMANÆ FAVORVM ACTA* 41: Pàg. 481-489.
- PRIGNANO et al.: L. PRIGNANO, I. MORER, S. LOZANO, J. PÉREZ GONZÁLEZ, F. FULMINANTE, A. DÍAZ-GUILLERA (2017a): The weird, wired past. The challenges of applying network science to archaeology and ancient history. J. REMESAL (ed.) *Economía romana. Nuevas perspectivas / The Roman economy. New perspectives*. Barcelona. Instrumenta 55: Pàg. 125-148.

- PRIGNANO et al.: L. PRIGNANO, I. MORER, A. DÍAZ-GUILERA (2017b): Wiring the Past: A Network Science Perspective on the Challenge of Archeological Similarity Networks. *Frontiers in Digital Humanities*. 2017. <https://doi.org/10.3389/fdigh.2017.00013>
- PUIGVEHÍ, A. (1988): *La població pre-romana del extremo nordeste peninsular. Génesis y desarrollo de la cultura ibérica en las comarcas gerundenses*. I-II. CSIC. Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- REMESAL, J. (1986): *La annona militaris y la exportación del aceite bético a Germania*. Madrid.
- REMESAL, J. (1997): *Heeresversorgung und die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen der Baetica und Germanien. Materialien zu einem Corpus der in Deutschland veröffentlichten Stempel auf Amphoren der Form Dressel 20*. Stuttgart.
- REMESAL, J. (2017) (ed.): *Economía romana. Nuevas perspectivas / The Roman economy. New perspectives*. Barcelona. Instrumenta 55.
- REMESAL RODRÍGUEZ, J. (2018). (eds.) *Colonia Ulpia Traiana (Xanten) y el Mediterráneo. El comercio de alimentos*. Instrumenta 63. Barcelona.
- REMESAL, J.; REVILLA, V. (1991) Weinamphoren aus *Hispania Citerior* und *Gallia narbonensis* in Deutschland. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 16: Pàg. 389-439.
- REMESAL, J. RONDELLI, B. (2017): The EPNNet Project: a non-conventional framework for falsifying historical sources. J. REMESAL (ed.) *Economía romana. Nuevas perspectivas / The Roman economy. New perspectives*. Barcelona. Instrumenta 55, 2017: Pàg.119-124.
- REMESAL, J., REVILLA, V., BERMÚDEZ, J. M. (ed.) (2018): *Cuantificar las economías antiguas. Problemas y métodos. Quantifying ancient economies: problems and methodologies*. Barcelona. Instrumenta 60.
- REMESAL et al.: J. REMESAL RODRÍGUEZ, A. AGUILERA MARTÍN, M. GARCÍA SÁNCHEZ, D. MARTÍN-ARROYO SÁNCHEZ, J. PÉREZ GONZÁLEZ, V. REVILLA CALVO (2015a): Centro para el Estudio de la Interdependencia Provincial en la Antigüedad Clásica (CEIPAC). *Pyrenae*, Número Especial 50è Aniversari, 2015: Pàg. 245-275.
- REMESAL et al.: J. REMESAL., A. DÍAZ-GUILERA, B. RONDELLI, X. RUBIO., A. AGUILERA., D. MARTÍN-ARROYO., A. MOSCA., G. RULL (2015b): The EPNNet Project. Production and distribution of food during the Roman Empire: economics and political dynamics. *Information Technologies for Epigraphy and Cultural Heritage. Proceedings of the First EAGLE International Conference. Europeana Eagle project*. Convegni, Studi umanistici-Antichistica. Sapienza. Università Editrice: Pàg: 455-464.
- REVILLA, V. (1995): *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I a. C. – III d. C.)*. Cuadernos de Arqueología 8, Barcelona.
- REVILLA, V. (2004a): Ánforas y Epigrafía Anfórica en Hispania Tarraconensis. En: REMESAL, J. (Ed.) *Epigrafía Anfórica*. Instrumenta 17, Universitat de Barcelona, Barcelona: Pàg: 159-196.
- REVILLA, V. (2004b). Poblamiento rural en el noreste de Hispania entre los siglos II a. C. y I d. C.: organización y dinámicas culturales y socioeconómicas. En: T. CHAPA y P. MORET (eds.), *Torres, atalayas y casas fortificadas. Explotación y control del territorio en Hispania (S. III a. de C. – S. I d. de C.)*. Jaén: Pàg. 175-202.
- REVILLA, V. (2007): La producción anfórica en el sector meridional de Cataluña: Prácticas artesanales, viticultura y representaciones culturales. *Monografíes* 8, MAC. Barcelona: Pàg. 189-226.
- REVILLA, V. (2015): Agricultura, artesanado rural y territorio en el noreste de Hispania *Citerior*: estructuras y dinámica, V. MARTÍNEZ (ed.), *La difusión comercial de las ánforas vinarias de Hispania Citerior-Tarraconensis (siglos I a. C. -I d. C.)*, Archeopress Roman Archaeology 4. Oxford: Pàg. 1-17.
- REVILLA, V. (2016): La introducción del sistema de la villa en Hispania: vino y viticultura en el litoral oriental de la Península Ibérica. En: M. DOPICO CAINZOS, M. VILLANUEVA ACUÑA (eds.), *Clausus est Ianus. Augusto e a transformación do noroeste hispano*, Lugo, Philtáte 1. Studia et acta antiquae Gallaeciae: Pàg. 361-397.
- REVILLA CALVO, V. (2018): El vino del noreste de Hispania *Citerior* en Xanten y la frontera germana. Características y dinámicas de un mercado secundario. En: REMESAL RODRÍGUEZ, J. (ed), *Colonia Ulpia Traiana (Xanten) y el Mediterráneo. El comercio de alimentos*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona: Pàg. 181-209.

- REVILLA, V.; CARRERAS, C. (1993): El vino de la Tarraconense en Britania, *Münsterche Beiträge zur Antiken Handelsgeschichte*, 12/2: Pàg. 53-92.
- ROBERTO DE ALMEIDA, R.; VAN DER BERG, J.; BERNI, P.; SCHIMMER, F.; CARRERAS, C. (2014): El comercio de ánforas hispanas en Kops Plateau (Nijmegen) desde época de Augusto hasta época flavia, en R. MORAIS, A. FERNÁNDEZ, M. J. SOUSA (eds.), *As produções cerâmicas da imitação na Hispania*, Monografías Ex Officina Hispana II, Porto: Pàg. 379-392.
- RODÀ DE LLANZA, I.; MARTÍ I OLIVERAS, A.; VELASCO, C.; ARCOS, R. (2005): Personatges de «Barcino» i el vi laietà: Localització d'un «fundus» dels «Pedanii Clementes» a Teià (El Maresme) a partir de la troballa d'un «signaculum» de plom amb inscripció (s. II dC). *Quaderns d'Història i Arqueologia de la Ciutat de Barcelona-QUARHIS I*: Pàg. 45-57.
- ROSELLÓ, I.; GIRONÈS, T.; GAMARRA, A. (2006): La terrisseria romana de la Fornaca (Vilassar de Dalt). *Tribuna d'Arqueologia 2006*: Pàg. 191-212.
- RUBIO-CAMPILLO, X. (2016): Model Selection in Historical Research Using Approximate Bayesian Computation. *PLoS ONE* 11(1): e0146491. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0146491>
- RUBIO-CAMPILLO et al.: X. RUBIO-CAMPILLO, M. COTO-SARMIENTO, J. PÉREZ GONZÁLEZ, J. REMESAL RODRÍGUEZ (2017): Bayesian analysis and free market trade within the Roman Empire. *Antiquity*, 91(359), 2017: Pàg. 1241-1252.
- RUBIO-CAMPILLO et al.: X. RUBIO-CAMPILLO, J. M. MONTANIER, G. RULL, J. M. BERMÚDEZ LORENZO, J. MOROS DÍAZ, J. PÉREZ GONZÁLEZ, J. REMESAL (2018a): The ecology of Roman trade. Reconstructing provincial connectivity with similarity measures. *Journal of Archaeological Science*, Volume 92, April 2018: Pàg. 37-47.
- RUBIO-CAMPILLO et al.: X. RUBIO-CAMPILLO, J. M. BERMÚDEZ LORENZO, J. M. MONTANIER, J. MOROS DÍAZ, J. PÉREZ GONZÁLEZ, G. RULL, J. REMESAL (2018b): Provincias, sellos e hipótesis nulas: la identificación de rutas de comercio a través de medidas de distancia cultural. J. REMESAL, V. REVILLA, J. M. BERMÚDEZ (eds.) *Cuantificar las economías antiguas. Problemas y métodos Quantifying ancient economies: problems and methodologies*. Barcelona. *Instrumenta* 60: 237-250.
- SANTAMARÍA C. (1984): L'épave H de la Chrétienne à Saint-Raphaël (Var). *Archaeonautica* 4, CNRS, París, 1984: Pàg. 9-39.
- SCHMARZO, B. (2014): Big Data. El poder de los datos. Anaya multimedia.
- TCHERNIA, A. (1971): Les amphores vinaires de Tarraconaise et leur exploitation au debut de l'empire. *Archivo de Arqueología* 44. Madrid: Pàg. 38-85.
- TCHERNIA, A.; ZEVI, F. (1972): Amphores vinaires de Campanie et de Tarraconaise à Ostie. *Recherques sur les amphores romaines. Actes du Colloque de Rome. Publications de l'École Française de Rome* 10. Rome: Pàg. 35-67.
- TREMOLEDA, J. (2005): Un nou inversor itàlic en la viticultura de la *Tarraconensis*: *Publi Baebi Tuticà. Pyrenae* 36: Pàg. 115-140.
- TREMOLEDA, J., CASTANYER, P. (2007) La bòbila romana d'Ermedàs: un projecte arqueològic consolidat. *Empúries* 55: Pàg. 141-161.
- ZAMORA, D. (2007): *L'oppidum de Burriac, centre del poder polític de la Laietània ibèrica. Laietània* 17, Maresme.

Una mirada a l'Argentona històrica a través de l'arqueologia. Noves dades arqueològiques sobre els orígens d'Argentona

Cesc BUSQUETS I COSTA
Dept. CC. de l'Antiguitat i Edat Mitjana, UAB / ATICS SL

Míriam ESQUÉ I BALLESTA
ATICS SL

RESUM

En aquest article es fa un repàs de les principals troballes i jaciments arqueològics situats en el terme municipal d'Argentona, tant els localitzats ja des de finals del segle XIX- principis del XX, com els estudiats en els darrers anys. Es fa una especial èmfasi en aquelles excavacions i recerques realitzades en el nucli antic de la vila, sobretot des de l'aprovació del *Pla Especial i Catàleg de Patrimoni Arquitectònic, Arqueològic, Paisatgístic i Ambiental d'Argentona*. I és en aquest marc, que es presenten el resultats obtinguts en la intervenció arqueològica preventiva duta a terme al Carrer Torres i Bages n°2 entre els anys 2014 i 2015. Els resultats foren més que interessants i ens demostren com l'arqueologia es converteix en una de les pedres angulars indispensables per adquirir nous coneixements de com era la vila d'Argentona al llarg de la Història i poder recuperar bocins de la nostra memòria col·lectiva com a poble.

PARAULES CLAU

Arqueologia, Argentona, intervenció preventiva Carrer Torres i Bages n°2, època romana, època medieval.

RESUMEN

En este artículo se hace un repaso de los principales hallazgos y yacimientos arqueológicos situados en el término municipal de Argentona, tanto los localizados ya desde finales del siglo XIX- principios del XX, como los estudiados en los últimos años. Se hace un especial énfasis en aquellas excavaciones e investigaciones realizadas en el casco antiguo de la villa, sobre todo desde la aprobación del *Plan Especial y Catálogo de Patrimonio Arquitectónico, Arqueológico, Paisajístico y Ambiental de Argentona*. Y es en este marco, que se presentan los resultados obtenidos en la intervención arqueológica preventiva llevada a cabo en la Calle Torres y Bages n°2 entre los años 2014 y 2015. Los resultados fueron más que interesantes y nos demuestran como la arqueología se convierte en una de las piedras angulares indispensables para adquirir nuevos conocimientos de cómo era la villa de Argentona a lo largo de la Historia y poder recuperar pedazos de nuestra memoria colectiva como pueblo.

PALABRAS CLAVE

Arqueologia, Argentona, intervenció preventiva Calle Torres i Bages n°2, època romana, època medieval.

L'arqueologia al terme municipal d'Argentona

Els vestigis arqueològics d'ocupació humana més antics trobats a Argentona corresponen a la prehistòria recent, amb diverses troballes aïllades en els turons del terme. Posteriorment, ja entre el bronze final i l'edat del ferro (entre el 1100 i el 1000 aC) es documenta una necròpoli d'incineració (camp d'urnes) al sector de Ca l'Estrada, prop de la riera d'Argentona, on es localitzaren a 17 metres de fondària dues urnes senceres de ceràmica feta a mà, brunyides (IPAC, 2019).

Les primeres referències pel que fa a poblament en habitatges les trobem ja dins l'època ibèrica tardana, a Can Balençó, on s'inicia una ocupació humana cap al s. II aC i el lloc s'abandona a finals del s. I aC.

Ja en època romana s'han localitzat nombrosos vestigis, entre els quals les restes de diverses ocupacions (possibles vil·les, llocs de producció, llocs d'emmagatzematge o fins i tot llocs d'enterrament o necròpolis) a la zones de Can Garí, Can Serra de Lladó, Can Pins, Can Cabanyes, Can Martí de la Pujada, Can Riudemeia, prop de Can Bramona, Can Carmany, Can Notxa, Can Blanc, Madà, Can Portell, Clarà o Traià (Farell, D; Lladó, F; Lladó, J; Subià, E., 2002).

Es tracta d'un poblament dispers des de ben antic, sobretot al voltant de la Riera d'Argentona, que era l'eix de comunicació entre la costa i les terres de l'interior. Així ho confirma l'existència d'un traçat viari que comunicava la plana maresmenca amb la plana vallesana a través del coll de Parpers (tot i que les restes constructives i d'enginyeria que es conserven actualment de la coneguda com a «via de Parpers» són d'època moderna, com ja veurem més endavant). A més, hem de pensar que aquest és un territori dintre l'àrea d'influència del poblat ibèric de Burriac i *Illuro* (Cabrera de Mar), primer, i la ciutat romana d'*Iluro*, més tard.

Així, l'ocupació humana del terme municipal argentoní, que coneixem a través de l'arqueologia, es vertebrà al voltant de l'eix de la riera d'Argentona i les petites valls perpendiculars que hi van a parar. El poblament, des d'antic, s'emmotlla al medi segons les pròpies necessitats, que requereixen camps, aigua, comunicacions... És un model que no s'esgota a l'antiguitat sinó que es va adaptant amb el pas dels segles, i que es pot observar en forma d'una marcada continuïtat d'establiments rurals, des de l'època medieval fins pràcticament els nostres dies.

La investigació arqueològica a Argentona es remunta a molts anys enrere, pràcticament al segle XIX, quan J. M. Pellicer (1887) plantejava –i J. Puig i Cadafalch no la descartava– l'existència d'un suposat poblat palafit, en base a la troballa d'unes estaquas de fusta clavades al terra i disposades en quadrat, a la part baixa del turó de Sant Sebastià (Lladó 2000, p. 27).

La sort dels diferents jaciments argentonins ha estat diversa al llarg dels anys. Alguns han mantingut l'interès i s'ha pogut confirmar la seva autenticitat, però d'altres han quedat com a notícies bibliogràfiques de troballes superficials i/o soltes, fruit d'una troballa casual i esporàdica. És el cas de molts jaciments referenciats per Marià Ribas (1933-1952) i que tan sols Marta Prevosti (1981) recull uns anys més tard, però sense fer-ne una verificació sobre el terreny.

Un altre fet remarcable és l'excavació d'alguns d'aquests jaciments arqueològics i els resultats prou importants que han donat. Precisament, en tractar-se d'un lloc estratègic per a les comunicacions, encara ara en el segle XXI s'han hagut de construir infraestructures viàries que han promogut la investigació prèvia d'aquests jaciments. Les excavacions han permès confirmar la importància d'alguns assentaments, com Can Balençó o Can Blanch, Can Notxa, per posar-ne només uns exemples (CODEX SCCL 1992/1993/1994). Hi ha, però, un desequilibri entre els jaciments i les àrees que resultaren afectades per alguna d'aquestes infraestructures viàries i els jaciments i àrees que en restaven a part.

Fig. 1: Localització de jaciments arqueològics en el terme municipal d'Argentona.

Font: IPAC, 2019. Elaboració ATICS SL.

Un capítol a part mereix l'anomenada via de Parpers. Es tracta d'un jaciment arqueològic declarat Bé Cultural d'Interès Nacional en la categoria de Zona Arqueològica. El tram de via que encara conserva restes d'obres d'enginyeria i de fàbrica discorre entre el coll de Parpers fins a la propietat de Bell Racó, prop de la riera de Pins (un recorregut d'uns 1.000 metres amb un desnivell absolut de 125 metres).

Cal destacar les diferents intervencions efectuades a la via de Parpers, durant uns quants decennis de finals del segle XX i el primer del segle XXI, i que es poden sintetitzar en aquesta taula:

Una mirada a l'Argentona històrica a través de l'arqueologia. ■ Noves dades arqueològiques sobre els orígens d'Argentona

ANY	TIPUS D'ACTUACIÓ	MOTIU	PROMOTORS
1984	Intervenció d'urgència	-----	Generalitat de Catalunya: Servei d'Arqueologia
2001	Intervenció d'urgència Control	Construcció gasoducte Argentona - la Roca del Vallès	Privats: Gas Natural
2001	Intervenció d'urgència Control	Construcció gasoducte Argentona - la Roca del Vallès. Tram Argentona	Privats: Gas Natural
2001	Intervenció d'urgència Control	Construcció gasoducte Argentona - la Roca del Vallès. Tram Argentona	Generalitat de Catalunya: Servei d'Arqueologia Privat: Gas Natural
2002	Intervenció preventiva Control Documentació	Documentació de l'estat de la Via per a futures intervencions	Ajuntament d'Argentona
2003	Intervenció d'urgència Control	-----	Ajuntament d'Argentona
2004	Intervenció preventiva Adequació Consolidació	-----	Generalitat de Catalunya: Servei d'Arqueologia
2005	Intervenció preventiva Adequació Consolidació	-----	Generalitat de Catalunya: Servei d'Arqueologia
2010	Intervenció preventiva Adequació Consolidació	Tram 9	Generalitat de Catalunya: Servei d'Arqueologia

Aquest antic camí ha fet vessar rius de tinta des de finals del segle XIX, quan Josep M. Pellicer, Carreras Candi i Puig i Cadafalch comencen a identificar-lo com a via romana. Autors posteriors com J. C. Serra Ràfols (1928), E. Albert (1948), M. Ribas (1933-1952), M. Prevosti (1981), F. Pallí (1985), J. F. Clariana (1990) o O. Olesti (1995), entre altres, basant-se únicament en les publicacions del segle XIX, descriuen la via i desenvolupen els seus estudis situant els orígens d'aquest antic camí en l'època romana.

Fig. 2: La via de Parpers. Fotografia publicada el 1904 per Francesc Carreras Candi.

L'entrada del segle XXI ha servit per formular els primers interrogants seriosos sobre la identificació cronològica de les restes conservades, en el sentit que s'ha posat en dubte la datació de moltes estructures, entre d'altres raons perquè no s'han efectuat troballes materials prou rellevants per poder associar-les amb seguretat a l'època antiga. La veritat és que des de la publicació de Pellicer de 1887 i fins a principis del segle XXI ningú no havia exposat la necessitat de contemplar les intervencions d'època moderna (s. XVI-XVIII) sobre la

via com a part integrant de la interpretació de les restes conservades, idea que ha estat fortament defensada i reivindicada darrerament, a partir de les tesis expressades en el mateix sentit, referents a la xarxa viària de Castella, per Isaac Moreno Gallo.

Tot i aquestes especulacions de caràcter observador i contextual, no és fins al 2010 que es realitza per primera vegada un estudi pluridisciplinari per detallar les vicissituds de la via de Parpers al llarg dels segles.

Aquest estudi documental, històric, arqueològic i arquitectònic aporta i treu a la llum les següents conclusions:

- La via de Parpers es troba situada en el pas de comunicació natural entre la plana del Vallès i les platges del Maresme. La contínua circulació documentada de gents i mercaderies al llarg de l'edat mitjana i moderna entre Granollers i Mataró no és sinó la perpetuació d'un itinerari perfectament conegut pels habitants de la contrada, des de l'albada dels temps, en època romana o fins i tot anterior.

- El camí, topònim i coll de Parpers és conegut documentalment des dels segles X-XII. A partir del segle XVI, les contínues i quantioses relacions comercials entre Granollers i altres indrets amb Mataró i el seu entorn justifiquen intervencions de reparació i manteniment en la via o camí, que no era apte per al transport rodat, sinó només per a persones i animals de càrrega.

- En molts moments del segle XVII Mataró actuà de port substituït del de Barcelona, quan la ciutat s' enemistà fortament amb Felip IV i aquest trià l'antiga *Iluro* com a port preferent a la zona. L'activitat naval i comercial augmentà moltíssim, i també el trànsit des del Vallès, fet pel qual se succeïren reparacions dels camins existents en la seva àrea.

- Quan, a partir del decret de Nova Planta (1716), Mataró esdevingué cap de corregiment, el seu domini administratiu s'estenia vers l'interior, incloent les viles de Granollers, Sabadell, Terrassa, etc. El corregiment era l'autoritat competent per impulsar les actuacions sobre la xarxa viària i, com a tal, era l'organisme que generà la documentació exhumada fins avui sobre l'obra de camins i carreteres al territori.

- Les restes arqueològiques estudiades són producte de la política global de renovació i construcció de camins impulsada pel comte de Floridablanca a partir de l'any 1761. A finals d'aquella dècada s'iniciaren els tràmits oficials per a la construcció d'una carretera de Mataró al Vallès, que no s'acabà fins 1778-1779. Aquesta fou la culminació d'una demanda històrica de la vila, que a partir d'aquell any es llançà de ple a la construcció i projecció de noves infraestructures, com el port (mai realitzat), per consolidar l'hegemonia de la ciutat, que llavors ja s'havia convertit en la segona del Principat.

Les restes de murs i estructures conservades indiquen que l'obra fou realitzada amb una certa pressa, però amb un criteri comú permanent, fet que dona un aspecte plenament homogeni a la major part de la construcció.

Es tractava d'una carretera o camí carreter, d'una amplada mitjana d'entre 5-6 metres, superada en molts punts. La calçada era de terra compactada, i s'anivellava al terreny gràcies a un mur intern recolzat sobre la falda de la muntanya i un mur exterior, bastit amb pedres sense desbastar, de mides molt diverses, bàsicament grans pedres barrejades amb còdols molt petits, tot relligat amb morter de calç. L'aigua de les petites torrenteres es desguassava per mitjà de clavegueres subterrànies (se n'han identificat 23), les quals s'obrien pel costat exterior per mitjà d'una bocana rectangular,

vertical, sostinguda per una llinda rectangular plana. En alguns casos, les clavegueres podien estar situades uns metres per sota del nivell de pas. Més que per evacuar l'aigua de la calçada, els desguassos s'idearen per conduir les aigües que baixaven de les muntanyes adjacents. Quan les rieres eren massa grans, calgué construir ponts. El més ben conservat és un pont de volta de canó obrada amb maó, mentre que els basaments i els paraments segueixen el mateix sistema de maçoneria que els murs exteriors. Arreu de les estructures, tant als murs com al pont, s'aprecia que les construccions s'assenten sobre una petita faixa, a mode de basament, bastida amb còdols més petits relligats amb morter. L'arqueologia ha interpretat que això podria ser una primera fase constructiva del camí.

- El camí de Parpers caigué en desús quan a partir de 1844 es construí una nova carretera per superar el coll homònim, i en la qual s'estava treballant l'any 1866. El 1881 ja s'havia obert al trànsit rodat de tracció animal. Amb el temps prengué la forma asfaltada que manté fins a dia d'avui.

Fig. 3: La via de Parpers. Intervenció arqueològica i d'adequació en un dels trams, l'any 2010.

Font: ATICS SL.

L'arqueologia al nucli urbà d'Argentona

Si ens centrem exclusivament en el nucli urbà d'Argentona, en els últims decennis s'han dut a terme algunes intervencions arqueològiques de caire preventiu, sobretot des que existeix el Pla Especial i Catàleg de Patrimoni Arquitectònic, Arqueològic, Paisatgístic i Ambiental d'Argentona.

Així, s'han de destacar les efectuades els anys 2006 i 2014 per l'empresa CODEX a la zona que ocupaven, al nucli antic, les masies de Cal Guardiola i Can Doro, datades en el segle XVI. En aquest indret es documentaren un total de 27 enterraments alt medievals, algun dels quals en fosses antropomorfs excavades al terreny geològic. La cronologia atribuïda a aquestes restes és dels segles VIII- IX dC (Hinojo, E.; Vázquez, D. 2009).

La necròpolis presenta una organització clara de l'espai cementiri amb una ordenació de les sepultures en filades. Les fosses estan alineades tant en sentit nord-sud com est-oest. Una gran part formen una trama que queda desvirtuada mínimament per la presència d'algunes fosses desplaçades en relació amb el conjunt, i que segurament devien estar alineades amb altres sepultures que no s'han conservat.

Una mirada a l'Argentona històrica a través de l'arqueologia. ■ Noves dades arqueològiques sobre els orígens d'Argentona

Aquesta organització de l'espai indica que els enterraments s'efectuaren ordenadament durant un únic període cronològic, sense que unes sepultures afectessin les altres i amb una voluntat clara de respectar els enterraments anteriors. Per aquest motiu és possible pensar en la col·locació d'algun tipus de senyalització o element identificador, ja sigui la coberta o una fita.

Totes les tombes de la necròpolis mostren la mateixa orientació, amb la capçalera cap a ponent i la zona dels peus cap a llevant. Aquesta pràctica està molt estesa a les necròpolis cristianes, i s'interpreta de maneres diverses.

Pel que fa a la tipologia morfològica de les tombes documentades al jaciment, es pot resumir en la següent classificació:

- 6 o 7 fosses de tipus banyera. La planta exterior del retall de la fossa és lleugerament ovoïdal, amb la capçalera i els peus arrodonits.
- 2 fosses rectangulars amb angles arrodonits. La planta exterior del retall de la fossa és de morfologia rectangular, tot i que amb els angles arrodonits.
- 3 fosses antropomorfes. El retall de la fossa s'adapta al contorn humà, individualitzant el cap de la resta de la fossa.
- 3 fosses antropomorfes amb possible encaix. El retall de la fossa presenta a la part inferior una forma de tendència antropomorfa, adaptada al contorn humà. A la part alta de la sepultura el retall s'amplia, tot i que es torna irregular. Es podria considerar que aquesta ampliació del retall es relacionaria amb la col·locació d'algun tipus de coberta que no s'ha conservat.
- 13 fosses indeterminades. Són totes aquelles fosses de les quals, pel seu estat de conservació, no es pot determinar la morfologia original del seu retall i, per tant, no podem adscriure-les a cap dels grups anteriors.

No s'ha conservat cap element físic que permeti parlar de la presència de coberta a les sepultures de Cal Guardiola. Amb tot, hi ha d'altres elements que fan pensar en la probable col·locació d'aquests elements en el moment de l'enterrament.

Les inhumacions de la necròpolis de Cal Guardiola no presenten cap tipus d'aixovar associat als difunts. L'únic element que es va documentar durant l'excavació va ser part d'una agulla de cap de bronze que es podria

relacionar amb la subjecció d'una possible mortalla.

Tots els esquelets de la necròpolis mantenen les connexions anatòmiques, la qual cosa indica que es tracta d'inhumacions primàries. Els individus inhumats es disposen dintre de les fosses sepulcral individualment, en posició de decúbit supí i amb el crani sempre a l'oest i els peus a l'est. Les extremitats superiors es col·loquen al llarg del cos o sobre la zona ventral, tot i que en un únic cas es troben totalment flexionades, amb les mans situades sobre la caixa toràcica.

A partir de les dades extretes durant el procés d'excavació es pot observar que la mostra d'individus documentada no reflecteix una població ben representada en el sentit biològic. Cal dir que, dels 25 individus estudiats bio-antropològicament, s'han identificat dos ancians, 16 adults i solament dos subadults, un d'ells juvenil i l'altre infantil. Cal dir que aquesta manca d'individus subadults no respon a la realitat d'aquestes societats, amb una mortalitat infantil molt elevada. D'altra banda, dels estudiats, sí que es troben ben representats ambdós sexes, amb 13 individus masculins i 9 femenins.

En general, les patologies esquelètiques que s'han pogut observar són les dentals, osteo-articulars i degeneratives. Pel que fa a la patologia oral, s'ha observat un desgast dental considerable, i una baixa o moderada freqüència de càries i d'altres patologies infeccioses orals.

D'aquest conjunt de sepultures es disposa d'una datació radiocarbònica. Correspon a les mostres òssies recollides en una de les tombes amb morfologia antropomorfa. El resultat ha estat UBAR-986 1235 ± 35 BP, que una vegada calibrat donaria un interval cronològic a dues sigmes de Cal AD 686-881, amb un 95,4 % de probabilitat. Per tant, aquesta inhumació es pot datar amb gairebé tota seguretat entre finals del segle VII i finals del segle IX.

Tot i que la datació d'una única unitat funerària no permet datar d'una manera fiable tota la necròpolis, permet aproximar-nos a una possible cronologia per a aquest espai sepulcral, que podria enquadrar-se, doncs, amb tota probabilitat dins del segle VIII i la primera meitat del IX.

Durant aquesta intervenció també es van documentar evidències d'època romana. Es tracta d'estrats de formació geològica, producte de processos deposicionals relacionats amb l'aportació de sediments acumulats amb les crescudes de les rieres de la zona. En aquest procés de formació, també arrossegueu fragments de ceràmica i material constructiu romà que donen un *post quem* per a la formació del subsòl. Cronològicament, tant els nivells

de formació natural com els que poden tenir un possible origen antròpic es daten d'una forma molt àmplia, amb unes cronologies que anirien de principis del segle I aC a finals del segle I dC. També es va localitzar un retall indeterminat d'època romana. Malauradament, i a causa de l'escàs material recuperat del seu rebliment, no s'ha pogut establir una datació concreta per a la seva amortització (Hinojo, E; Vázquez, D., 2009).

Fig. 4: Situació de la necròpolis de Can Doro - Cal Guardià sobre un ortofotomapa.

Font: ATICS SL.

Posteriorment, a l'àrea determinada al voltant d'aquest jaciment com a zona d'interès arqueològic i d'alt valor històric, s'han efectuat algunes intervencions destinades a documentar possibles restes (carrer de Sant Ferran núm. 1 i núm. 3) (IPAC 2019).

Un altre jaciment situat al nucli urbà, en el nucli històric de la vila d'Argentona, és la Casa Puig i Cadafalch, ubicada a la plaça de Vendre. L'any 2010 es van realitzar tres sondejos en diversos punts de la casa, amb la finalitat d'analitzar-ne l'estructura arquitectònica amb vista a futures intervencions de restauració de l'edifici (IPAC 2019). En un dels sondejos es van localitzar estructures pertanyents a part de la cuina d'una casa anterior a l'existent, i que va ser datada entre els segles XVI i XVII.

Amb motiu de la realització dels estudis previs a l'execució de les obres de restauració de la casa d'estiueig de l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch, es va practicar una nova intervenció arqueològica al subsòl de l'edifici. Va ser efectuada per l'empresa CODEX, l'any 2014 (IPAC 2019). Els resultats de la intervenció van aportar nova informació de les estructures de la casa anterior a l'existent i datada al segle XVI.

L'any 2009 es portà terme una intervenció arqueològica derivada de les obres d'urbanització de l'àmbit viari comprès entre el carrer Gran, la plaça del Vendre i el carrer Torras i Bages, al nucli antic d'Argentona. Aquest control arqueològic va anar a càrrec de l'empresa Actium SL, amb els següents resultats (IPAC 2019):

Es documentà parcialment la planta de les restes del casal renaixentista de Can Sarriera / Can Baixeres, a la plaça de Vendre. Només es posaren al descobert aquells fonaments que quedaven dins dels límits d'afectació de l'obra.

L'excavació va permetre documentar la fonamentació de la façana N / NE de l'edifici, amb una longitud de 25,16 m lineals. També es va poder documentar part de les façanes SO i NE.

De l'espai que corresponia a l'interior de l'antiga edificació solament fou possible observar una petita franja d'uns pocs centímetres. Dins d'aquesta franja, s'identificaren possibles cups de vi amortitzats.

El resseguiment en planta de les restes del casalot també va permetre posar al descobert la cantonada NE de l'edifici.

S'efectuà un sondeig a tocar del mur de façana SO de Can Sarriera, que va permetre constatar que l'alçada conservada de la fonamentació en aquest punt arribava a 1,35 metres, i que s'assentava directament sobre la roca granítica geològica de la zona.

També s'excavà un altre sondeig a tocar del mur de façana N de Can Sarriera, pel costat que correspon a l'interior de l'edifici. Aquest sondeig va permetre identificar un altre possible cup o dipòsit amortitzat amb runa. El seu fons, tot i estar parcialment destruït, conservava un paviment de maons. Pel que fa a les dimensions d'aquesta estructura només es va poder intuir la seva longitud, d'uns 3,7 m, mentre que l'amplada s'estenia fora de l'àrea afectada per l'obra.

D'altra banda, pel que fa al carrer de Torras i Bages, si bé hi havia expectatives de localitzar-hi part de la necròpolis associada a l'església parroquial de Sant Julià, no fou possible documentar-ne cap evidència.

Fig. 5: Planta de les restes documentades del casal de Can Sarriera / Can Baixeres durant la intervenció arqueològica de l'any 2009, i possible projecció sota l'actual plaça de Vendre d'Argentona.

Font: ATICS SL.

A més de totes aquestes intervencions arqueològiques sistemàtiques fins ara descrites, cal remarcar que també es tenen notícies (o bé per documentació, o bé per fonts orals i bibliogràfiques) de l'existència d'altres possibles restes arqueològiques pel centre urbà històric d'Argentona:

- L'any 1952 Jaume Clavell feia referència a les restes d'una possible sitja, apareguda a la plaça de l'Església: «*Cuando se efectuaba el desaguie del surtidor luminoso que adornó la Plaza de la iglesia durante la festividad del Corpus Christi, fueron encontrados un pedazo de tegula romana y otro de ladrillo de la misma época*» (Clavell, 1990).

- Des de l'anomenada Casa Gòtica fins al centre de la plaça de l'Església, es va documentar un possible hipogeu.

Una mirada a l'Argentona històrica a través de l'arqueologia. ■ Noves dades arqueològiques sobre els orígens d'Argentona

- Durant les obres de reconstrucció de l'església de Sant Julià, després de la Guerra Civil espanyola, entre els anys 1939 i 1941, Jaume Clavell ens informa (Programa de la festa major de Sant Domènec, 1972) de la troballa de diferents fragments d'àmfores i ceràmica romana, en el carcanyol de la volta de la nau central, juntament amb nombrosos fragments de peces ceràmiques dels segles XV i XVI: poals, càn-tirs, gerres, olles, menjadores, fogons, abeuradors, gibrells, cossis... (Clavell, 1990, p. 126-130).

- L'any 1929, davant les escales de la rectoria, en el marge que llavors existia on actualment hi ha el barri d'accés a l'Escola Riudemeia, es localitzà i s'excavà (amb l'assessorament de J. Puig i Cadafalch) una tomba de tègules d'època romana. Es tractava d'una tomba de *tegulae*, col·locades a doble vessant, de secció triangular i amb una filada d'imbrices a la part superior. Es localitzà un esquelet inhumat, recolzat en un llit de *tegulae* planes. El material trobat en el rebliment interior (en destacaven dos lacrimals de vidre), aproximaria la seva cronologia al segle II dC (Clavell, 1990).

- Jaume Clavell (1990, p. 225-226) dona a conèixer l'any 1949 que «amb motiu dels treballs de construcció del Centre Parroquial, i a l'excavar-se el terreny anomenat "El cementiri vell", fou trobat un cap de mort dins una gàbia de ferro». Aquest autor afirma també que «per estudis d'especialistes forenses, se sap que el crani pertanyia a una dona». Se n'hauria de situar la cronologia entre els segles XVI-XVIII. A partir d'informacions orals, durant l'any 2018 sembla que ha estat possible localitzar aquestes restes materials, que es troben conservades actualment en el Castillo de Ampudia (Palència), formant part de la Colección Eugenio Fontaneda (sota el nom descriptiu de la «*bruja de Argentona*»), que l'hauria adquirit en els anys setanta del segle XX.

- L'any 1982 fou trobat a la plaça Montserrat un denari d'argent o estany. Segons Joan Francesc Clariana, la moneda presenta la llegenda «SASERN», i és comparable a la núm. 278 del catàleg de Seaby (IPAC 2019).

- Josep Maria Pellicer, el 1887, esmenta la troballa, prop de la font del Mig o de Can Ballot, d'un enterrament en sarcòfag que contenia un esquelet, amb una corona d'estany subjectada amb claus de coure, als peus.

- Jaume Clavell (1990, p. 37) també publica la notícia que el 1948, prop de l'escorxador, durant la construcció d'un pou es descobriren restes d'àmfores roma-

nes (una de sencera), un pondus, fragments de terra sigil·lada, tègules, una fíbula de bronze i altres materials.

- A la zona de Sant Sebastià es localitzaren gran quantitat de materials romans dispersos (en destaquen nombrosos fragments d'àmfores amb algunes marques de terrisser i una sivella de tradició visigòtica), les restes d'un forn, dues sitges, restes d'enterraments de tègula, restes de paviment d'opus testaceum i parets molt desfetes. Per això, aquests materials podrien interpretar-se com a restes d'una vil·la romana amb continuïtat fins a l'antiguitat tardana (Clavell, 1990).

Arran de la urbanització del turó de Sant Sebastià, el 1994, es va promoure un seguiment arqueològic d'urgència. Es van fer controls del rebaixos del terreny (30-50 cm) i sondatges en una zona propera a la capella de Sant Sebastià. La potència de les rases oscil·lava entre 17 i 65 cm. Els resultats dels sondatges i del control dels rebaixos foren negatius. Aparegueren, això sí, alguns fragments de *dolia* barrejats amb ceràmiques vidrades modernes (IPAC 2019).

Intervenció arqueològica al carrer Torras i Bages / plaça de l'Església

Aquesta intervenció, realitzada entre el 2014 i el 2015 dins el nucli urbà del municipi d'Argentona, aporta noves dades de rellevància sobre l'evolució de la vila dins un marc cronològic ampli comprès entre l'època romana (segles I-II dC) i l'època moderna (segle XVII).

El solar, ubicat al bell mig del nucli de la ciutat i a tocar de l'actual església parroquial de Sant Julià (del segle XVI), requerí una intervenció arqueològica d'urgència en iniciar-se les obres per a la construcció d'un nou habitatge particular en aquest indret.

Inicialment es realitzaren unes cales de sondeig per determinar si es conservaven restes arqueològiques al subsòl. No obstant això, atès el caràcter reduït del solar i la ubicació aleatòria de les cales, l'operació no va aportar a priori cap dada remarcable. Durant el control de l'inici de les tasques de construcció dels eixos de fonamentació de l'esmentat habitatge, es documentà la presència gairebé en superfície d'un grup de tombes d'inhumació retallades al geològic, la qual cosa, al llarg de les obres de construcció del nou habitatge, requerí l'excavació arqueològica en extensió del solar. Malgrat les petites dimensions d'aquest –uns 100 m²

aproximadament—, la densitat d'estructures documentades és elevada i d'una singularitat molt remarcable per a la història local.

Es documentaren un petit grup d'estructures d'època romana (segles I-II dC), part de la necròpoli i sagrera alt medieval (segles IX-XI), un fossat defensiu emmarcat dins la guerra civil catalana (1462-1472) i un mur de tàpia relacionat amb aquest vall i la fortificació de l'església i, finalment, un forn emprat per a la construcció de la campana Juliana d'Argentona (segle XVII).

En aquest article ens centrarem en les estructures documentades dins els períodes romà i medieval.

Fig. 6: La intervenció arqueològica al solar del carrer Torras i Bages / plaça de l'Església d'Argentona sobre un ortofotomapa.

Font: ATICS SL.

Època romana

Les estructures documentades dins aquest marc cronològic es basen únicament en dos conjunts: un de format per una estructura d'emmagatzematge, i l'altre, per una estructura quadrangular retallada al geològic.

L'estructura d'emmagatzematge és del tipus sitja retallada en el sòl geològic. Presentava una planta circular i es trobava arrasada quasi totalment. Se'n conservaven únicament els últims 20-30 cm. Estava reblerta —i, per tant, amortitzada— amb materials àrids amb un elevat grau de component orgànic (carbons). També hi havia fragments de ceràmica pertanyents al segle I dC (terra sigil·lada sud-gàl·lica. La presència d'aquest rebliment denota la reutilització de la sitja com a abocador, al final de la seva vida útil com a element d'emmagatzematge de cereals o gra.

Pel que fa a l'estructura quadrangular, també retallada al terreny geològic, presentava unes mides de 2,60 m x 1,60 m aproximadament, i es trobava fragmentada per les parets mitgeres de l'habitatge contigu, i per les fonamentacions de l'edifici contemporani enderrocat. Tot i trobar-se arrasada a cotes molt baixes respecte de la seva mida original, es documentà la presència d'un seguit de blocs de pedra de mida gran, els quals es trobaven disposats mantenint una relativa alineació. Se'n conservava únicament una sola filada, però per tot plegat hi ha indicis que podria tractar-se d'algun parament intern de l'estructura. Els materials recuperats dins el sediment que amortitza aquesta estructura pertanyen a fragments de ceràmica africana de cuina, fet que confirma la cronologia d'època romana. El conjunt de l'es-

tructura pot datar-se entre els anys 50-150 dC. Dins els materials recuperats cal destacar un fragment de la part superior d'un motlle per a llànties tipus Dressel 20.

Fig. 7: Detall del motlle de llàntia romana.

Font: ATICS SL.

Fig. 8: Dibuix del motlle de llàntia romana.

Font: ATICS SL.

La fisonomia de l'estructura, un retall rectangular reblert per sorres amb un alt component orgànic format per abundants restes de carbons, que semblaria indicar un espai on hi hauria hagut processos de combustió, sumades a la troballa d'aquesta peça singular i la proximitat d'un grup de sitges amortitzades en època romana, ens permeten plantejar la hipòtesi de la possible presència d'un forn per a aquest tipus de materials en aquest indret, i també d'un espai productor d'uns 10 m2.

Aquest conjunt d'estructures és la primera dada de la presència d'elements construïts pertanyents a l'època romana dins el nucli del municipi, i són la mostra de la possible presència d'alguna construcció propera dins aquest marc cronològic, relacionada amb aquestes estructures. La recuperació en altres zones del solar al llarg de tota la intervenció, de diversos elements relacionats amb els paraments constructius d'època romana, com fragments de *tegulae* i de paviment d'*opus signinum*, confirmarien aquesta dada i, malgrat que indiquin un enderroc de l'edifici, és possible que se'n conservin algunes estructures en un indret proper al solar intervingut.

Finalment, la presència d'un considerable estrat d'enderroc, a tocar d'aquest espai, amb abundants restes de material constructiu d'època romana (*tegulae*, estucs, restes de morter i pedres de mida mitjana i petita), confirmaria la possible existència d'un edifici i/o taller molt proper, pertanyent a l'època romana, concretament a un període corresponent als segles I-II dC.

El naixement d'Argentona en època medieval

Les informacions obtingudes d'aquest període són les més nombroses. Documenten part de la necròpoli alt medieval i un espai de la sagrera associat a aquesta, i demostrarien ja la presència d'un nucli poblacional estable.

A partir del segle IX el territori català es comença a estructurar a partir d'una xarxa parroquial i es pot constatar l'organització demogràfica del territori en pe-

Una mirada a l'Argentona històrica a través de l'arqueologia. ■ Noves dades arqueològiques sobre els orígens d'Argentona

tits grups poblacionals adscrits a un nucli religiós i, per tant, inclosos en un àmbit geogràfic d'influència relacionat amb aquest centre de culte.

Al llarg de la intervenció realitzada a la finca adjacent a la paret nord-oest de l'església de Sant Julià es documenta l'existència d'una àrea d'enterrament o necròpolis en què es localitzen 17 tombes d'inhumació i uns 20 individus com a mínim, pertanyents a un període corresponent als segles IX-XI, moment en què es troba ben arrelada aquesta pràctica de situar el cementiri dels nuclis poblacionals als terrenys propers als centres de culte.

El nombre d'inhumacions documentades respecte del terreny que ocupen indica un aprofitament màxim de l'espai, amb una densitat d'estructures d'inhumació en fossa elevada i al mateix temps la presència d'un nucli de població prou important, que feia ús d'aquest espai.

La totalitat de les estructures documentades es troben representades per una tipologia definida i característica del moment, amb la presència de fosses excavades al terreny natural o geològic, format per una capa de sauló granític de consistència mínima.

Les inhumacions presenten petites diferències corresponents a diferents tipologies pel que fa a la morfologia de l'estructura funerària, les quals es poden identificar per les variacions en la construcció i/o excavació de les fosses. És important observar els canvis o diferències a la capçalera, el cos i els peus d'aquestes. Les diferències morfològiques que s'hi aprecien permeten establir tipologies adscrites a moments cronològics concrets, fruit de costums o modes, i així precisar l'atribució cronològica de cadascuna.

Es poden observar in situ diferències morfològiques evidents en set de les inhumacions, les quals presenten un encaix per a les espatlles i el cap –anomenat ressalt antropomorf–, característica que dona nom al tipus anomenat de «fossa antropomorfa», amb un encaix definit per a la forma del crani i les espatlles, el cos fusiforme, i peus apuntats, tipologia ben documentada al llarg del segle X, la qual la fa característica d'aquest període cronològic. Pel que fa a la base, en secció, s'aprecia un canvi en les cotes altimètriques, ja que s'eleva una mica la part de la capçalera respecte de la resta del cos i els peus de a fossa.

Pel que fa a la resta d'inhumacions documentades, en vuit casos es troben escapçades o fragmentades, afectades per la constant utilització del terreny en segles posteriors fins avui, la qual cosa fa difícil assegurar que també es tracti de fosses antropomorfes. No obstant això, es tracta de fosses ovalades, excavades directa-

ment al terreny geològic, igual que les anteriors, i es poden adscriure als segles X i XI.

I s'ha de ressenyar també que varen ser identificades dues tombes més, però no van ser documentades ni excavades. Per tant, en desconeixem les característiques morfològiques.

Fig. 9: Vista general de les tombes 13, 15 i 16 de la necròpolis alt medieval.

Font: ATICS SL.

La resta d'elements antropològics documentats corresponen a restes òssies sense connexió anatòmica, recuperades en diferents nivells d'èpoques posteriors (per exemple, dins el rebliment d'un retall del segle XV que afectaria una o més inhumacions prèvies a aquesta estructura negativa; o bé en el reblert que amortitza una sitja).

Com veiem, aquest conjunt d'inhumacions constataria la presència d'una important àrea de necròpolis alt medieval, amb una densitat d'enterraments elevada, com és habitual en aquests casos.

Noves dades obtingudes recentment un cop acabada la intervenció arqueològica han aportat nous indicis sobre l'atribució cronològica de les inhumacions documentades, i noves hipòtesis sobre l'activitat en aquesta zona.

Les dades obtingudes a partir de l'estudi radio-carbònic (C14)¹ ens precisen en alguns casos la cronologia de les inhumacions. El grup d'inhumacions en els quals s'ha realitzat aquest anàlisi pertany a les següents unitats funeràries:

UF6 (769-904) 2σ 82,1 %

UF8 (855-985) 2σ 80,8 %

UF9 (1023-1155) 2σ 95,4 %

UF10 (1116-1216) 2σ 58,9 %

Finalment, hi ha els materials antropològics recuperats dins l'amortització de la sitja alt medieval UE073 (888-1056) 80% 2σ 80,2 %

Un cop analitzades aquestes dades, i observant la disposició de les inhumacions, es diferencia una doble disposició dels enterraments, amb una orientació heterogènia que els divideix en dos grups ben diferenciats. Un grup de 8 inhumacions (UF 1, 3, 5, 6, 8, 13, 15 i 16) presenta una orientació que tendeix cap al sud-nord, i un segon grup de 7 inhumacions (UF 7, 9, 10, 11, 12, 17 i 18) mantenen una petita variació en la seva orientació cardinal, amb la capçalera al sud-oest i els peus al nord-est.

¹ Anàlisis realitzades pel Laboratori de Datació per Radiocarboni de la UB.

Hi ha la peculiaritat afegida, relacionada amb els resultats de l'anàlisi ràdio-carbònica, que les inhumacions que presenten una orientació més sud-nord estarien adscrites a un període cronològic anterior, del segle IX i, en canvi, el segon grup pertany clarament a un marc cronològic entre el segle X i XI.

Un cop contrastades i analitzades aquestes dades, podem observar dos períodes d'inhumació diferenciats en el temps i, a més a més, s'observa en el primer cas que l'orientació presentada (S-N) es correspon amb l'actual parcel·lació del terreny.

Convé destacar especialment, pel que fa a les restes antropològiques i inhumacions documentades i el seu estudi,² la presència remarcable d'un individu femení (UF9), el qual en el moment de la seva mort es trobava en estat de gestació. Les restes òssies d'aquest individu prematur es trobaven localitzades a la zona del sacre, i el seu estudi determinà que es tractava d'un fetus amb una edat aproximada de gestació de 20 setmanes (5 mesos aproximadament). Aquest fet resulta de gran interès dins l'estudi de les restes antropològiques, en vista de l'edat de gestació i de les possibles patologies associades o que podrien haver provocat la mort de l'individu.

Fig. 10: Detall de la tomba 9 de la necròpolis alt medieval. Una dona embarassada amb un fetus.

Font: ATICS SL.

Pel que fa a l'estudi de població, es tracta d'un grup massa reduït d'individus per fer-ne una estimació precisa, tant pel que fa a volum de població com per la distribució per sexes i edats. L'anàlisi específica de les restes va proporcionar les següents dades:

- 6 individus de sexe femení;
- 2 individus probable femení
- 6 individus de sexe masculí;
- 1 individu probable masculí
- 5 indeterminats
- 7 individus amb una edat al voltant dels 45 ±5 anys (5 masculins, 2 femenins)
- 1 individu amb una edat compresa entre els 40-45 anys (femení)
- 1 individu amb una edat compresa entre els 30-35 anys (masculí)
- 1 individu amb una edat al voltant dels 35 ±5 anys (femení)
- 3 individus amb una edat compresa entre els 25-35 anys (2 femenins, 1 masculí)

1 individu amb una edat al voltant dels 20 anys (indeterminat)

1 individu amb una edat al voltant dels 3 ±1 anys (indeterminat)

1 individu amb una edat al voltant dels 12 ±6 mesos (indeterminat)

1 individu amb una edat al voltant dels 6 ±3 mesos (indeterminat)

1 individu amb una edat aproximada de 5 mesos (in utero; indeterminat)

2 individus adults indeterminats (1 femení, 1 masculí)

Per tant, es pot concloure que les restes corresponen a un nombre mínim de 20 individus, 16 adults i 4 subadults.

Pel que fa a les dades paleo-demogràfiques, les restes corresponen bàsicament a població adulta, amb una representació compensada d'individus masculins i femenins, que moren entre els 30 i els 40 anys majoritàriament. S'observa una longevitat superior dels homes. No hi ha senils. Destaca la poca representació de població infantil. Probablement els infants eren enterrats en una altra zona no excavada.

El grup presenta una talla mitjana de 167,42 cm d'alçada, una tipologia mesosoma i poc dimorfisme sexual. Els resultats morfomètrics dels ossos postcranials suggereixen una remodelació esquelètica, no patològica, vinculada a un desenvolupament incident de la musculatura en les extremitats.

L'estudi paleopatològic indica abundants malalties periodontals. Quant a l'esquelet, han estat habituals les lesions d'etiologia degenerativa que afecten l'àrea axial cervical i lumbar. També és destacable el nombre de traumatismes consolidats, especialment afectant les costelles, sempre d'individus masculins, i en dos casos amb una afectació de tres o més costelles, fet que podia haver implicat altres lesions de tòrax i dificultats respiratòries. Si bé la patologia traumàtica s'ha observat majoritàriament en el grup masculí, les evidències de lesions micro-traumàtiques, descrites com a osteocondritis, només s'han observat en individus femenins, i afectant les articulacions de les extremitats inferiors. No han estat habituals les periostitis ni les alteracions d'etiologia metabòlico-carencial. L'estudi ha descrit dos casos de defectes congènits a l'esquelet axial, una petita tumoració benigna en tibia, i un cas dubtós de brucel·losi.

² Estudi realitzat per la doctora Núria Armentano, d'ANTROPÒLEGS LAB.

Una mirada a l'Argentona històrica a través de l'arqueologia. ■ Noves dades arqueològiques sobre els orígens d'Argentona

Com veiem, aquest conjunt d'inhumacions constataria la presència d'una important necròpolis alt medieval, amb una densitat d'enterraments elevada, com és habitual en aquest casos. Conseqüentment, seria indicativa d'un nucli poblacional establert en aquest espai entre els segles IX-XI, amb un aprofitament màxim del terreny de la necròpoli tractant-se d'un espai limitat, essent aquesta una de les principals característiques d'aquests espais cementirials.

Dins la contextualització de l'espai utilitzat com a sagrera, trobem a mitjan segle XI la instauració de sagreres parroquials arreu de la Catalunya Vella. Aquest espai, el nom del qual prové del llatí *sacraria* o *sacrarium*, consistia en una àrea de trenta passes, protegida sota la immunitat eclesiàstica, i que envoltava el centre de culte consagrat.

Aprofitant la suposada inviolabilitat de l'espai, la pagesia aprofità les sagreres per emmagatzemar-hi la producció agrícola i posar-la a recer en multitud de sitges i magatzems anomenats sagrers o cellers.

Un d'aquest casos és l'espai que envolta l'actual església de Sant Julià d'Argentona, on actualment es veu clarament fossilitzada l'antiga sagrera en la plaça de l'Església, la qual fa uns 29 m a partir de la façana principal de la parròquia fins al primer habitatge, situat just al seu davant. Per tant, veiem com aquesta àrea de terreny sagrat es preserva fossilitzat al llarg de 10 segles sense edificar, per respectar aquesta consideració d'espai sagrat, plenament establert a partir del s. XI.

En el cas del municipi argentoní, es té constància del terme «sagrera» a les fonts documentals cap al 1295, quan, en un document relatiu a l'herència de Ramon Berenguer, s'esmenta la transmissió dels béns familiars, entre els quals hi ha la batllia i el mas Batlle, situats dins la sagrera d'Argentona (Subiñà, E. 2001). Dins aquests terrenys sagrats, a banda de les sitges esmentades, que eren emprades com a abocadors al final de la seva vida útil, es té constància de la presència de la farga i del celler de l'església, i també de diversos masos inclosos dins aquest espai de protecció, com és el cas d'Argentona.

En el cas que ens ocupa dins la intervenció arqueològica realitzada, aquesta funció es remarca mitjançant la presència de tres estructures negatives o sitges, excava des directament en el terreny geològic, una de les quals dins el sediment que la rebleix. Entre els materials que han permès datar la seva amortització, entre els segles X i XI, hi ha ceràmiques espatulades d'època carolíngia, una olla de bec lobulat, material tardo-romà i, so-

bretot, un *terminus post quem* d'una resta antropològica que provindria de la destrucció d'una tomba ja existent.

És remarcable l'abundant presència de restes de paviment en *opus signinum* i material constructiu dins el reblliment d'aquesta sitja, la qual cosa fa pensar en l'hàbitat o edifici d'època romana esmentat anteriorment, el qual possiblement estaria ja destruït i enderrocat en el moment de creació de l'àrea de la sagrera alt medieval.

Fig. 11: Sitja alt medieval (segle XI). La sagrera d'Argentona.

Font: ATICS SL.

S'ha pogut constatar també, a partir de les restes de fauna recuperades, que la formació del nivell d'amortització de la sitja correspon a un esdeveniment probablement únic que va tenir lloc en molt poc temps. El conjunt de restes de fauna recuperat mostra un elevat grau d'integritat, amb un nombre molt alt de remuntatges efectuats. L'abocament d'aquests materials sembla, doncs, fruit d'una acció puntual.

A l'interior de la sitja s'han recuperat un total de 315 restes de fauna. La majoria s'han pogut classificar específicament,³ i es documenten espècies de mamífers tant domèstiques (gos, gat, bòvids, ovcaprins, suïds i èquids) com salvatges (porc senglar), i també les restes d'una au i dues restes de cloïsses.

Amb 146 restes, el gos (*Canis familiaris*) és l'espècie més representada. Totes les restes corresponen a un únic individu d'edat adulta (de més de 18-24 mesos). Es tracta d'un individu sa, del qual només s'han enregistrat tres patologies localitzades a l'espina de tres vèrtebres lumbars, senceres, que presenten una lleu torsió. La manca de l'os penià no és un criteri suficient per assegurar que l'individu representat correspongui a una femella. A partir del seu estudi biomètric, es pot afirmar que es tractaria d'un exemplar de mida relativament gran.

69 restes faunístiques recuperades són d'un únic individu, pràcticament sencer, de gat (*Felis catus*). Es tractaria d'un individu juvenil, que encara no ha completat la fase de creixement.

Fig. 12: Reconstrucció esquelètica d'un gat (*Felis catus*). La sagrera d'Argentona.

Font: ATICS SL.

S'han enregistrat també un total de 7 restes de bòvid (*Bos taurus*). Es tracta de dos fragments d'húmer i di-

3 Estudi realitzat pel Laboratori d'Arqueozoologia de la UAB, coordinat per la doctora Maria Saña..

versos de costelles d'un individu adult però del qual no s'ha pogut determinar l'edat exacta, degut a la manca de les epífisis.

Pel que fa als oviceprins, s'ha pogut determinar específicament una mandíbula d'ovella (*Ovis aries*), mentre que 7 restes no presenten cap tret diagnòstic que les permeti classificar específicament com a cabra o ovella, i s'han inclòs en la categoria més genèrica d'oviceprins (tot i que al recuperar-se totes en el mateix context és molt probable que es tracti del mateix individu). L'ovella es troba representada per un individu adult i, de les altres restes d'oviceprins, només una es veu clarament que és d'un individu subadult (menor de 24 mesos). Pel que fa les alteracions antròpiques, es documenten en dues superfícies òssies: l'axis –indicador que es tracta de la decapitació de l'animal– i en la diàfisi medial de la tibia, resultat de l'extracció del producte carni per al seu consum.

Un total de 13 restes s'han classificat com a porc (*Sus domesticus*), les quals podrien correspondre a tres individus diferents: un individu subadult (d'uns 48 mesos d'edat), un de juvenil (de cap a 18 mesos d'edat) i un de nounat. Pel que fa les alteracions antròpiques, se situen sobre tres superfícies òssies i corresponen a traces de descarni.

S'han recuperat un total de 19 restes corresponents a cavall (*Equus caballus*), i la gran majoria corresponen a elements del crani, de la mandíbula i a peces dentals d'un mateix animal. Es tractaria d'un individu infantil, de menys de 6 mesos d'edat. Les restes no presenten cap tipus d'alteració antròpica o tèrmica, ni cap patologia.

Els mamífers salvatges es troben representats mitjançant una única resta de porc senglar (*Sus scrofa*), d'un individu del qual no s'ha pogut determinar l'edat, i de dimensions relativament elevades. No s'han documentat patologies ni tampoc alteracions tèrmiques, però en canvi presenta traces de desmembrament i descarnament.

S'ha localitzat una única resta d'au, no determinada específicament, de mida reduïda, probablement salvatge, en la qual s'observa un procés d'ebullició, ja que la seva superfície es troba alterada tèrmicament, i presenta un color marró fosc grisós.

I, finalment, s'han recuperat dos fragments de malacofauna. Es tracta de dues conques que es corresponen a petxines bivalves *Glycymeris sp.* La seva mida varia de mitjana a gran. Aquest gènere pot incloure diverses espècies.

Així doncs, amb totes aquestes dades es pot establir amb certesa la presència d'una sagrera a la vila d'Argentona almenys des del segle XI, dos segles abans del seu esment a les referències documentals, la qual cosa es relacionaria també amb el primer esment que es fa sobre l'església de Sant Julià, el 1025, com a parròquia.

Aquesta dada, conjuntament amb la presència de la necròpolis de tombes antropomorfes dels segles IX-X, fa pensar que en aquest indret hi hauria una església preromànica, la qual ha anat evolucionant fins a la construcció de l'actual església, al segle XVI, reedificada a mitjan segle XX.

La fortificació de l'espai parroquial

Les referències documentades sobre l'àrea de sagrera en els terrenys que envolten la parròquia de Sant Julià d'Argentona confirmen l'existència d'un espai protegit i, sobretot, a protegir: protegit institucionalment per la comunitat i la institució eclesiàstica; i a protegir, per unes estructures de fortificació que permetrien una millor defensa d'una àrea tan important per al nucli de població.

Aquesta fortificació de l'església argentonina era una dada que coneixíem a través de les fonts escrites. En un document del 10 d'octubre de 1471, publicat per Carreras Candi (2000), se'ns explica que per manament del lloctinent de Reyner d'Anjou i cap al final de la Guerra Civil Catalana (1462-1472) fou «transformada en fortalesa l'antiga església parroquial i aparellats els homes per la seva defensa...».

El motiu de la fortificació exclusiva del centre de culte és degut al fet que les sagreres al segle XV es deixen de considerar terrenys sagrats i/o protegits, ja que la pressió feudal ja no és tan efectiva. La població es refugia a l'església perquè és l'edifici més sòlid de la població, i és per això que es duu a terme la seva fortificació, encara més en temps de conflicte.

Així, s'ha pogut documentar un estrat o rebliment, el qual contenia una capa de calç molt irregular però que mantenia una certa fisonomia i que s'ha pogut interpretar com una construcció obrada (mur o muralla) de tàpia. Correspondria a algun tipus d'estructura en forma de mur que segurament envoltaria el recinte parroquial. Aquesta estructura es troba clarament caiguda dins un rebaix regular del terreny (de secció en forma de V), que sembla clarament un fossat defensiu que envoltaria l'església de Sant Julià d'Argentona.

Una mirada a l'Argentona històrica a través de l'arqueologia. ■ Noves dades arqueològiques sobre els orígens d'Argentona

Fig. 13: Vista general del fossat amb un fragment de la muralla o mur de tàpia esfondrada a dintre.

Font: ATICS SL.

Gràcies a la datació que s'ha pogut establir a partir dels materials recuperats dins del rebliment que obrava el mur de tàpia, i analitzant i interpretant les fonts escrites, es pot afirmar que s'han localitzat les restes de la fortificació de l'església d'Argentona del 1471, compostes per un mur que funcionaria com a muralla de protecció i un fossat que envoltaria el temple.

Cal suposar que aquesta fortificació fou molt efímera, ja que l'any 1472, a les acaballes de la Guerra Civil Catalana, Pere Joan Ferrer entrà a Argentona i «prengué per la força de les armes la fortalesa on es resguardaven i defensaven els habitants d'aquesta parròquia». (Carreras Candi, 1892). No sabem amb certesa si fou en aquest atac o posteriorment que el mur-muralla col·lapsà i s'esfondrà, enderrocant-se dintre el fossat, fins a inutilitzar-lo completament.

Pel que fa al tipus de construcció que ens ocupa, el mur de tàpia localitzat pertany a un tipus d'element constructiu esmentat ja per De Villanueva (1897), que parla de la tècnica constructiva d'aquest tipus de tàpia, el qual es realitza amb diferents tipus de materials especificats en tres elements concrets.

De Villanueva també esmenta les mides estandarditzades dels taulons necessaris per a aquest tipus de construcció: «*Para construir tapias de tierra es preciso hacer los cajones con dos tableros que se llaman tapias, de siete ó nueve pies de largo, y dos y medio ó tres de alto. Las tablas han de tener dedo y medio á dos de grueso, aseguradas con sus barrotes, clavados al exterior*».

Aquests tipus de tàpia s'estructuren en cossos regulars, de vegades formats únicament per terra, dins uns calaixos o formes disposades per a tal finalitat anomenats tapias, els quals eren indispensables per a la construcció d'aquests murs, i d'altres amb espais travats amb mascles o puntals de materials consistents.

La tàpia estava formada gairebé totalment només per terra. No obstant això, aquesta havia de mantenir unes característiques uniformes: de gra petit, sense cap tipus de rebuig o restes que afectessin la seva consistència, i de vegades barrejada amb palla i/o calç. Aquest murs acostumen a estar col·locats sobre un basament o fonamentació obrada amb pedres, per evitar la humitat pròpia del terreny a conseqüència de la capillaritat, i al mateix temps per crear una protecció enfront els elements climatològics com la pluja.

Es pot parlar de tres tipus de tàpia: l'obra única amb terra, la tàpia realitzada amb capes de calç per reforçar-ne les juntes i, finalment, la tàpia de terra crostada, en què es col·loca el morter de calç a les parets de la tàpia prèviament a la disposició d'elements de maçoneria, amb la finalitat de protegir la part exterior d'aquests murs.

Aquests murs de vegades es feien en zones o espais d'escassetat d'elements petris, i segurament eren destinats a construccions més rellevants o que necessitessin una major consistència.

En alguns casos s'emprava únicament la terra, i en altres ocasions es barrejava amb calç, com és el cas que ens ocupa. És en aquests casos que es parla de tàpia estratificada o *calicostrado*, ja que es poden observar les diferents capes de terra i calç diferenciades i anomenades tongades, i que mostren el gruix de les capes o estrats de la tàpia. Aquestes capes acostumen a tenir uns gruixos de 20-30 cm, i s'introdueixen dins l'encofrat per donar consistència a l'estructura i reomplir-la.

Convé destacar una peculiaritat d'aquesta estructura, en la qual es pot observar la presència d'un altre mur de tàpia formant angle amb l'abocat de forma paral·lela al retall. Això fa pensar en un espai tancat que envoltaria el recinte parroquial, i que referma la hipòtesi d'un espai emmurallat que protegiria el voltant de l'església de Sant Julià, donant-li un aspecte de fortificació defensiva.

Fig. 14: Detall del mur o muralla caiguda dintre el fossat defensiu (1472). S'observa el sistema constructiu del mur de tàpia.

Font: ATICS SL.

Conclusions

Amb aquest article s'ha realitzat un breu repàs (gairebé a mode de reconeixement i homenatge) dels primers arqueòlegs i historiadors que van estudiar la vila d'Argentona, com ara Pellicer, Carreras Candi, Puig i Cadafalch, Marià Ribas i l'erudit local Jaume Clavell. També s'han esmentat les primeres intervencions sistemàtiques dels anys vuitanta i noranta del segle XX, vinculades especialment a la construcció de l'autopista C-32 i C-60, amb jaciments com Can Blanc, Can Portell, Can Notxa... Per arribar finalment a vincular l'arqueologia com a font primària de la Història, des del vessant preventiu, sobretot a partir de l'aprovació del Pla Especial del Patrimoni Arquitectònic i Arqueològic d'Argentona, que està comportant l'execució d'intervencions arqueològiques pluridisciplinàries i sistemàtiques en gran part del nucli medieval urbà.

Precisament és a partir dels resultats obtinguts en una d'aquestes intervencions preventives, al solar ubicat entre el carrer Torras i Bages i la plaça de l'Església, que ha estat possible aportar noves dades de l'Argentona històrica a través de l'arqueologia. Així, s'ha documentat, per primera vegada dintre el nucli urbà històric, una ocupació continuada des d'època romana fins als nostres dies.

D'època romana es documentà una sitja i una estructura de combustió indeterminada, d'on s'ha recuperat un motlle per a la fabricació de llànties. Destaca també un considerable estrat d'enderroc, amb abundants restes de material constructiu: *tegulae*, estucs, restes de morter i pedres. Aquestes dades, juntament amb els nombrosos materials ceràmics, fragments de paviments d'*opus signinum* i restes de material constructiu, són indicatives d'un espai d'hàbitat o centre productiu que funcionà almenys entre els segles I i II d.

Aquesta ocupació romana en l'indret aturonat, al voltant de l'actual plaça de l'església i fins i tot on actualment s'erigeix Sant Julià, ja havia estat testimoniada puntualment durant el segle XX, amb la troballa de fragments d'àmfores i ceràmica romana, i també per algun fragment de tegula. Ara bé, en l'aspecte constructiu les evidències havien estat nul·les, fins a aquesta darrera intervenció arqueològica. Aquest fet ofereix noves perspectives d'investigació i interpretació de l'existència a la zona d'una veritable ocupació romana estable, almenys des del segle I dC, amb la probabilitat que existís una vil·la romana amb algun taller especialitzat en la fabricació de llànties.

Per altra banda, en aquell mateix lloc on havia estat situada aquesta possible vil·la romana, en segles posteriors, quan aquesta ja estava en desús i enderrocada, s'hi aixecà un centre de culte cristià (una església), de la qual tenim esment documental des de l'any 981 —«... in rio Argentona [...] in terra S. Juliani» (Bolòs, J; Hurtado, V., 2018) (Bonamusa, J. 2011)—, però que ara l'arqueologia demostra que almenys al segle IX ja existia.

Aquesta existència d'una primitiva església preromànica de Sant Julià queda constatada amb la documentació d'una àrea d'enterrament o necròpolis datada des del segle IX, situada al seu voltant (fins ara, a la seva zona occidental).

En aquest punt, val la pena recordar també l'existència d'una altra zona de necròpolis molt propera a aquesta, però massa allunyada (a més de 250 metres lineals), la de Can Doro - Cal Guardià, per ser considerada la mateixa àrea cementerial. Aquesta interpretació ja va ser apuntada anteriorment (Hinojo, E; Vázquez, D., 2009),

però amb la intervenció feta al carrer Torras i Bages / plaça de l'Església queda del tot reafirmada.

Aquesta necròpolis de Can Doro - Cal Guardià permet aproximar-nos a una possible cronologia per a aquest espai sepulcral que s'hauria de situar dins del segle VIII o la primera meitat del IX, pràcticament emmarcat dins el domini carolingi (Hinojo, E; Vázquez, D., 2009).

I potser caldria relacionar aquesta àrea de cementiri amb un document conservat del 878 que és una disposició reial, en virtut de la qual Lluís el Tartamut confirma privilegis atorgats pel seu pare, Carles el Calb, a la seu barcelonina, i que cita «[...] *Item domum Sancti Martini ad locum Maritimum, iuxta rivo Argentona [...]*».

Podria ser, doncs, que l'espai sepulcral associat amb aquest Sant Martí d'Argentona fos la necròpolis de Can Doro - Cal Guardià?

De fet, tornem a tenir citada aquesta església en un document del 986 —«[...] *et ecclesiam S. Martini ad Argentona, cum earum decimis et primiciis [...]*»—, que fa que Bolòs i Hurtado (2018) la interpretin com a parroquial.

La localització física de Sant Martí ja va ser un tema de polèmica des del segle XIX, entre Carreras Candi i Pellicer, ja que un l'anomenava Sant Martí d'Argentona (situant-la a Traià) i l'altre a Sant Martí de Mata (ubicant-la a Mata, Mataró). Més tard, altres autors (Ribas i Graupera) l'emplacen a Can Martí de la Pujada (ja que en documents de dates més tardanes se cita l'existència d'una capella dedicada a Sant Martí en aquella masia).

Però, i si aquesta primera parròquia de Sant Martí estigués situada al nucli d'Argentona?

Aleshores, existiria des dels primers temps carolingis una església (que podria molt ben ser de tradició i pervivència visigòtica), la de Sant Martí, que almenys fins a l'últim quart del segle X (986) hauria estat parroquial i estaria situada als peus del camí que anava de la costa a la plana del Vallès (recordem que aquest camí és la via de Parpers, que circulava paral·lela a la riera d'Argentona i que ja trobem citat el topònim *Puprulas*= Parpers també des dels segles IX-X), en un indret per ara no conegut ni identificat, però que segur que hauria d'estar molt proper a la zona de necròpolis de Can Doro - Cal Guardià.

En paral·lel, durant el segle IX, s'edificà i consagrà una nova església, la de Sant Julià. Això ens porta a la hipòtesi que des d'aquest moment, i almenys fins a l'últim decenni del segle X, conviessin dues esglésies

Una mirada a l'Argentona històrica a través de l'arqueologia. ■ Noves dades arqueològiques sobre els orígens d'Argentona

a Argentona molt properes entre si. Desconeixem les causes d'aquesta dualitat (potser la de Sant Martí havia anat quedant obsoleta), però sí que coneixem que la de Sant Julià a l'any 1025 ja exercia com a parròquia (Subià, E. 2002), mentre que la de Sant Martí ja no torna a aparèixer en la documentació.

Aquesta suposició es pot reforçar amb la localització (entre el carrer Torras i Bages i la plaça de l'Església) de 17 tombes d'inhumació pertanyents a un període corresponent als segles IX-XI, a la zona occidental de l'actual temple de Sant Julià (resultat de diverses reformes des del segle XVI). En aquesta àrea de necròpolis es varen diferenciar dos tipus d'enterrament en fossa: les de planta ovalada i les de planta antropomorfa. Totes estan excavades al terreny natural. A partir de les dades de camp i de l'estudi antropològic de laboratori es conclou que les restes corresponen a un nombre mínim de 20 individus, 16 adults i 4 subadults. Pel que fa a les dades paleo-demogràfiques, les restes corresponen sobretot a població adulta, amb una representació compensada d'individus masculins i femenins, la majoria dels quals van morir entre els 30 i els 40 anys.

En aquest mateix indret excavat, es localitzaren també tres sitges, que han aportat material ceràmic espatulat de tradició carolíngia, restes d'*opus signinum* i un nombrós conjunt de fauna, la majoria corresponent a mamífers, tant domèstics (gos, gat, bòvids, ovicaprins, suïds i èquids) com salvatges (porc senglar). Aquestes troballes ens reafirmen en el fet que seria en el segle XI quan es creà l'àrea de sagrera i celler al voltant de Sant Julià, ja com a única església i parròquia d'Argentona. Així, la sitja localitzada l'any 1952 a la plaça de l'Església s'hauria de contextualitzar dins l'àrea d'aquest celler de la sagrera argentonina, i no com una troballa aïllada d'època romana.

Dels últims moments de l'època medieval es localitzaren, també a la banda oest de Sant Julià, les restes d'una construcció feta amb tàpia de la qual es conserva molt bé la capa del morter, que donaria consistència al mur i faria de cara externa. Aquesta paret havia caigut a l'interior d'un fossat, fet que ens fa pensar en la possibilitat que es tracti d'un mur defensiu i un fossar de l'església de Sant Julià. De fet, la documentació de l'any 1471, en plena Guerra Civil Catalana, revela que es dona l'ordre de transformar en fortalesa l'església parroquial.

I ja per concloure, només falta apuntar la idea que a Argentona encara queda molta feina per fer i «moltes llambordes per aixecar», que poden aportar-nos noves descobertes arqueològiques que expliquin amb més detall la història de la vila.

Bibliografia

BOLÓS, J; HURTADO, V. (2018): *Atlas del Comtat de Barcelona. 801-993. Atlas dels comtats de la Catalunya Carolíngia*, p. 45.

BONAMUSA ROURE, J. (2011): *De la civitas d'Iluro a Alarona* (Mataró, Barcelona). Entre la Tetrarquia i els Carolingis. Accèssit Premi *Iluro* 2010. Edició: Caixa Laietana. Mataró.

CARRERAS i CANDI, F. (1904): «Orígens de la riera d'Argentona», *Biblioteca Històrica del Maresme*, vol. III, Tip. L'Avenç. Barcelona 1904.

CARRERAS CANDI, F. (1904): *Excursió als orígens de la riera d'Argentona*. Barcelona.

CARRERAS CANDI, F. (2000): *Argentona històrica*. Treball premiat als Jocs Florals de 1891. Edició facsímil. Ajuntament d'Argentona. Argentona.

CARRERAS CANDI, F. (1892): *Pere Joan Ferrer. Militar i senyor del Maresme*. Barcelona.

CARRERAS, N. i RIGO, A. (1994): «Can Blanc (Argentona, Maresme), una vil·la romana de mitjan segle I dC a inicis del segle III dC», *Laietània*, 9. Mataró.

CLAVELL NOGUERAS, J. (1990): *Argentona, història i records*. Ed. per l'Ajuntament d'Argentona.

CÒDEX SCCL (1992): «La intervenció arqueològica a la variant de Mataró de la carretera N-II», *Tribuna d'Arqueologia*, 1991-1992. Generalitat de Catalunya. Barcelona.

CÒDEX SCCL (1993): «Excavacions a l'autopista A-19, variant de Mataró. Tres exemples del poblament del Maresme: de l'Ibèric Ple a la romanització», *Laietània*, 7 Mataró.

CÒDEX SCCL (1994): «Memòria de les excavacions arqueològiques realitzades a l'autovia Mataró-Granollers». Dipositada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat. Barcelona.

DE VILLANUEVA (1827): *Arte de Albañilería*. Oficina de Don Francisco de Dávila. Madrid.

FARELL, D; LLADÓ, F; LLADÓ, J. i SUBIÀ, E. (2002): «Els jaciments arqueològics d'Argentona», *Fonts*, núm. 12. Ed. Centre d'Estudis Argentonins. Argentona.

HINOJO, E; VÁZQUEZ, D. (2009): «La necròpolis de Cal Guardiola (Argentona, Maresme)», a *Contextos funeraris a la Mediterrània Nord-Occidental* (segles V-VIII), de Joan Pinar Gil i Toni Juárez Villena (ed.). Sant Cugat del Vallès.

HURTADO, V; MESTRE, J; MISERACHS, T. (1998): *Atles d'Història de Catalunya*. Barcelona.
IPAC (2019): «Carta Arqueològica d'Argentona». *Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya*. Barcelona. (consulta en línia a <http://sig.gencat.cat/portalsigcultura.html>).

MESTRES (1978): «Un forn de ceràmica romana a Argentona», *Quaderns de Prehistòria i arqueologia del Maresme*. Museu de Mataró. Mataró.

OLESTI, O. (1995): *El territori del Maresme en època republicana (s. III - I aC)*. Estudi d'arqueomorfologia i història. Mataró.

PELLICER, J. M. (1887): *Estudios Histórico-Arqueológicos sobre Iluro*, Estudi VI. Mataró.

PELLICER i PAGÈS, J. M. (1888): *Noticias histórico-arqueológicas sobre Iluro*. Tip. Horta Mataró.
Pla Especial i Catàleg de Patrimoni Arquitectònic, Arqueològic, Paisatgístic i Ambiental d'Argentona (2014). Ajuntament d'Argentona.

PREVOSTI, M; ARXÉ, J. i CABALLÉ, A. (1995): *Autopistes i arqueologia*. Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19. Ed. Autopista CESA i Generalitat.

PREVOSTI, M. (1981): *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Premi Iluro 1980. Ed. Caixa Laietana. 2 volums. Mataró.

RIBAS, M. (1933): *La romana Iluro*. Ed. La Paraula cristiana, XVII. Barcelona.

RIBAS, M. (1952): *El poblament d'Ilduro*.

ICHOU LLIMONA, M. (1985): *Aproximació a la història d'Argentona (Segles XIII-XV)*. Premi Burriac 1985. Ed. Ajuntament d'Argentona. Juny 1987. Barcelona.

SUBIÑÀ COLL, E. (2002): *Argentona, de la sagrera a la vila (1295-1900)*. Premi Burriac 2001. Ed. Ajuntament d'Argentona – Regidoria de Cultura.

SUBIÑÀ COLL, E. (2011): *Argentona al segle XV*. Terra de remences. Premi Burriac 2008. Ed. Ajuntament d'Argentona – Regidoria de Cultura.

Una mirada a l'Argentona històrica a través de l'arqueologia. ■
Noves dades arqueològiques sobre els orígens d'Argentona

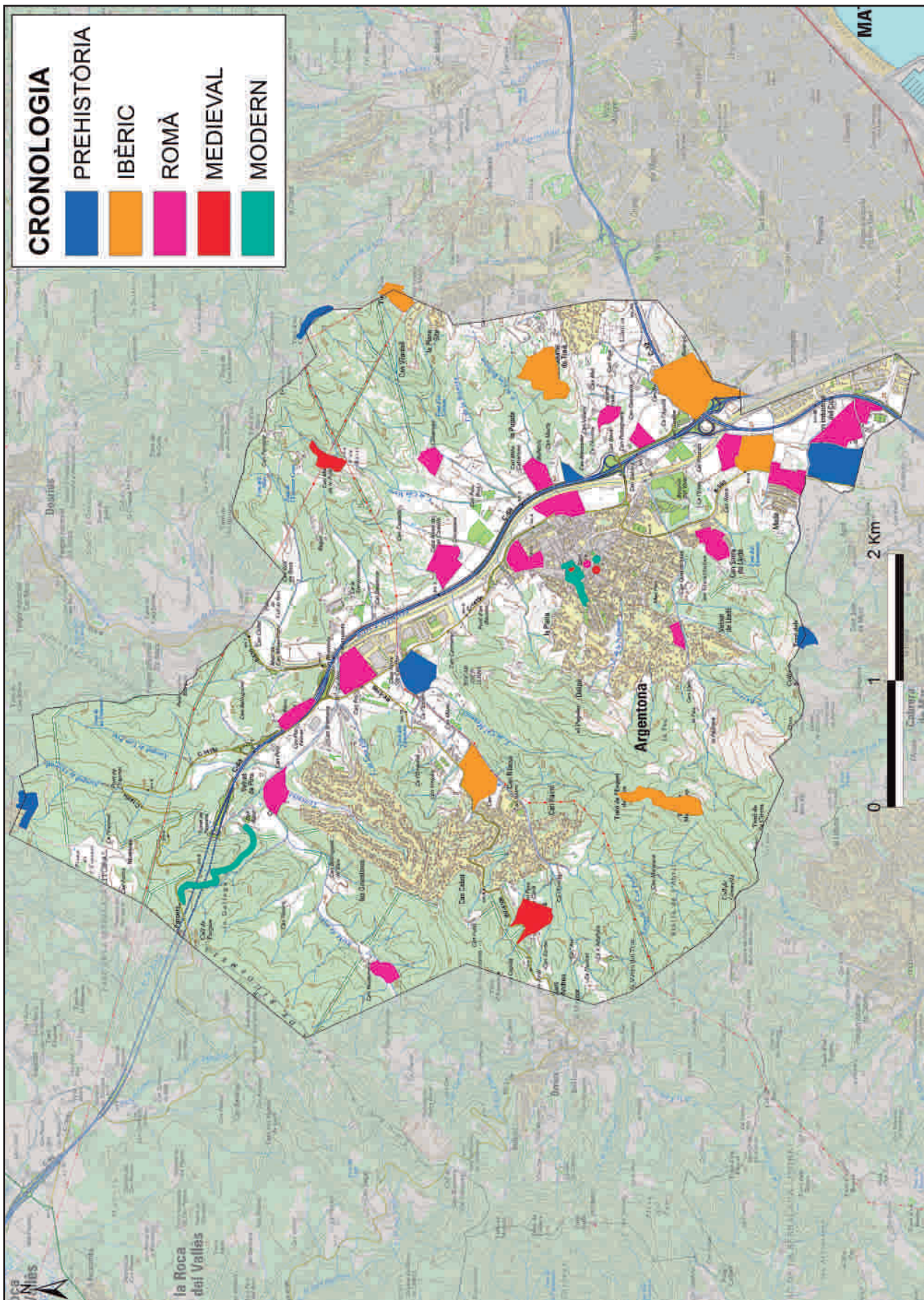

Fig. 1 / Localització de jaciments arqueològics en el terme municipal d'Argentona.
Font: IPAC, 2019. Elaboració ATICS SL

Fig. 2 / La Via de Parpers. Fotografia publicada el 1904 per Francesc Carreras Candi.

Fig. 3 / La Via de Parpers. Intervenció arqueològica i d'adequació a un dels trams, a l'any 2010.
Font: ATICS SL

Una mirada a l'Argentona històrica a través de l'arqueologia. ■
Noves dades arqueològiques sobre els orígens d'Argentona

Fig. 4 / Situació de la necròpolis de Can Doro-Cal Guardià sobre un ortofotomapa.
Font: ATICS SL

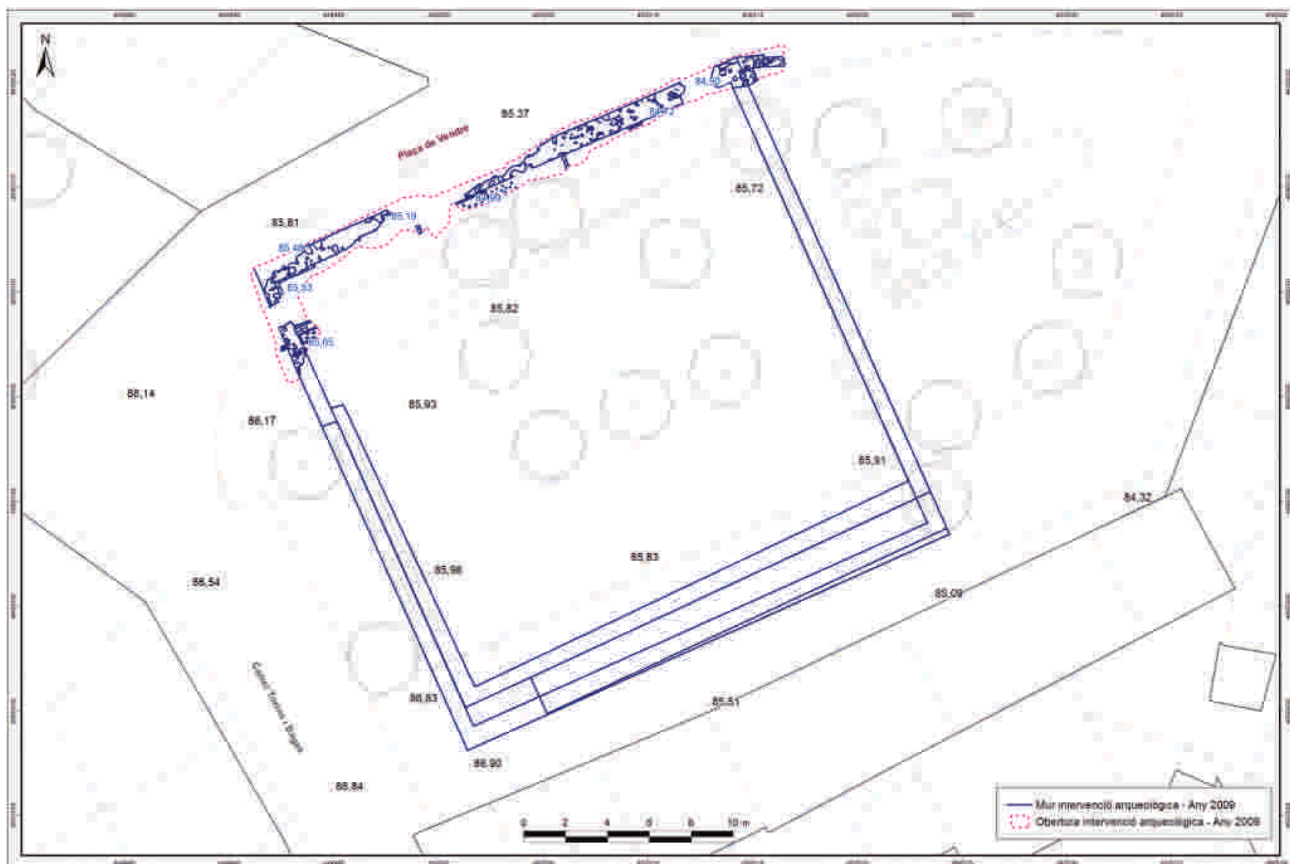

Fig. 5 / Planta de les restes documentades del casal de Can Sarriera/ Can Baixeres durant la intervenció arqueològica de l'any 2009 i possible projecció sota l'actual Plaça de Vendre d'Argentona
Font: ATICS SL

Fig. 6 / La intervenció arqueològica al solar del carrer Torras i Bages / Plaça de l'Església d'Argentona sobre un ortofotomapa.
Font: ATICS SL

Fig. 7 / Detall del motlle de llàntia romana.
Font: ATICS SL

Fig. 8 / Dibuix del motlle de llàntia romana.
Font: ATICS SL

Fig. 9 / Vista general de les Tombes 13 15 i 16 de la necròpolis alt medieval.
Font: ATICS SL

Fig. 10 / Detall de la tomba 9 de la necròpolis alt medieval. Una dona embarassada amb un fetus
Font: ATICS SL

Fig. 11 /
Sitja alt medieval (segle XI).
La sagrera d'Argentona.
Font: ATICS SL

Una mirada a l'Argentona històrica a través de l'arqueologia. ■
Noves dades arqueològiques sobre els orígens d'Argentona

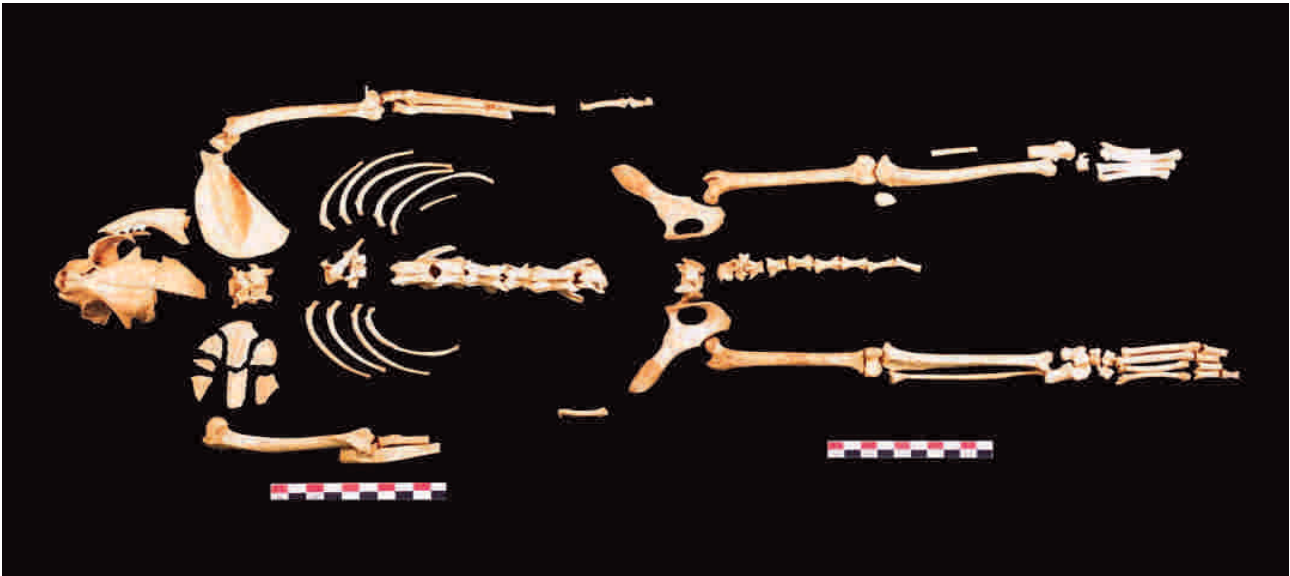

Fig. 12 / Reconstrucció esquelètica d'un gat (*Felis catus*). La sagrera d'Argentona.
Font: ATICS SL

Fig. 13 / Vista general del fossat amb un fragment de la muralla o mur de tàpia esfondrada dintre.
Font: ATICS SL

Fig. 14 / Detall del mur o muralla caiguda dintre el fossat defensiu (1472). S'observa el sistema constructiu del mur de tàpia.
Font: ATICS SL

Indicis d'un taller vidrier al solar del carrer Palau, 22, de Mataró

Joan Francesc CLARIANA ROIG
Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró (CEAHM)
Grup d'Història del Casal-Mataró

Resumen

Mataró fue uno de los centros más destacados en la fabricación del vidrio en la península ibérica. Durante los siglos del XVI al XVIII esta actividad fue uno de los elementos motores de la economía local. Las piezas que presentamos en este estudio son una muestra de dicha producción que, a su vez, nos señala la proximidad de un taller u horno de vidrio.

Abstract

Mataró was one of the outstanding centers in glassmaking in the Iberian Peninsula. From the 16th to the 18th century it was one of the driving elements of the local economy. The pieces presented in this study are examples of such production that, in turn, shows us the proximity of a workshop or glass furnace.

Sabem que la indústria vidriera a Mataró, des del segle XVI fins al XVIII, tingué una gran importància, tal com es constata documentalment i en els diferents testimonis escrits. No obstant això, les troballes arqueològiques de vidre mataroní, amb excepció del dipòsit de la plaça Gran i les troballes al carrer Nou, 6 i de can Ximenes del Carreró (figura 1), han estat fins ara poc destacables. Sabem que en els solars de les illes de cases del nucli antic, especialment els compresos entre els carrers de Santa Maria, carrer d'en Pujol i carrer de Barcelona, hi hauria hagut els diferents tallers de vidriers o forns de vidre. Menció a part mereix el forn de la nissaga dels Roig,¹ que, gràcies a la documentació escrita, sabem que es trobaria a la Riera, a l'alçada de l'actual núm. 15.

Garcia Espuche i Guàrdia Bassols, en el seu estudi sobre la trama urbana de Mataró a partir del 1500, consideren que la configuració de la planta d'aquest sector del nucli antic és conseqüència de la presència de l'activitat industrial d'un o més forns dedicats al treball del vidre. Així, indiquen que:

«la grandària de l'illa de cases entre el carrer Nou i el Carreró, i les d'aquelles que donen al carrer d'en Pujol, semblen reflectir una forma de creixement físic lligada a la producció del vidre. Efectivament, les instal·lacions precises per a aquesta producció requereixen espais grans en els interiors de les illes. ... Per una altra banda, els espais buits a l'interior de les illes de cases permeten d'emmagatzemar llenya sense perill d'incendis. És aquesta una disposició clàssica ja en les ciutats medievals, en les quals els forns de pa apareixen quasi sempre en illes grans que inclouen 'un carreró' pel qual s'accedeix al centre de l'illa i que permet que la carreta arribi al lloc segur de magatzem. A Mataró, l'existència de dos carrerons entre el carrer Nou i el Carreró és un reflex de les disposicions espacials tradicionals que ajuda a situar l'emplaçament d'alguns dels forns de la vila» (Garcia Espuche - Guàrdia Bassols, 1989, p. 40).

Tenim antecedents de troballes de fragments i/o peces de vidre en l'illa de cases entre els carrers d'en Pujol i Palau. Així, en una primera prospecció feta a mitjan anys setanta al solar de carrer d'en Pujol, 24, es trobà un fons de vas, amb decoració de costelles, que en aquell moment es classificà com a romà (SAM 1977, p. 58, núm. 1.593). Més tard, a can Canyelles (c/ Palau, 20), es localitzà un fragment de vidre amb decoració de lacticinis, peça que possiblement correspondria a l'agafador su-

perior d'un saler (Juncosa 1979, p. 268). Però no és fins l'actuació dels anys 2001-2002 que, en el solar de Palau, 22, es va constatar la presència de diferents materials de vidre que testimoniaven que el lloc es trobaria en les proximitats d'un forn de vidre.

Com es pot veure, del grup de fragments de peces de vidre trobats en les excavacions del solar del carrer Palau, 22, gairebé tots són de tipus d'ús quotidià o usual, però destaquen uns pocs fragments de vidre, de més categoria, que podríem classificar com a més sumptuari o fabricat a la «façon de Venise». D'aquests darrers, un broc estriat longitudinalment i decorat amb lacticinis blancs és un fragment d'execució elaborada que podria correspondre molt bé a una morratxa (foto 1, peça 20). D'entre els exemplars coneguts, sembla que podem comparar aquesta peça amb els brocs d'una morratxa sencera que es conserva al Museo Arqueológico Nacional de Madrid (vegeu foto 7). L'altra peça és un fragment de nansa estriada (foto 2, peça 21), de vidre translúcid, lleugerament groguenc, que ens recorda, així mateix, les nanses de la morratxa que acabem d'esmentar, i també la nansa d'una singular gerra, de fabricació catalana i amb caboixons de màscara de dimoni idèntics als que presenta la peça trobada a la plaça Gran (Juncosa - Clariana 1987, p. 53, peça 14), conservada a la col·lecció del Grand Curtius de Lieja (Philippart 2011, p. 14, núm. 6). Finalment, hi ha un fragment de vora de vidre vermell opac (fig. 2, peça 7), que sovint imitava la calcedònia, i que a Mataró, amb moltes probabilitats, es podria haver fabricat al forn de vidre del qual es van trobar indicis en l'excavació del solar del carrer Nou, 6 (Clariana 2018). Un exemplar de perfil sencer, gairebé d'aquest mateix tipus de vidre vermell opac, fou trobat a Mallorca (Capellà 2009, p. 712, núm. inventari 160).

La resta de fragments de peces de vidre procedirien de peces de tipologies usuals. Entre aquests, es varen exhumar alguns fragments de tiges o nusos, potser pertanyents a copes o sotacopes (fig. 3, peces 13, 14, 15 i 17). Cal destacar-ne un que tindria forma balustrada (peça 14). També hi ha vores de copes (fig. 2, peça 8 i fig. 3, peça 10), vasos (fig. 2, peces 6 i 9), altres fragments classificables com a pertanyents a porrons, setrills o altres tipus d'ampolla (fig. 2, peces núm. 1 a 5; fig. 3, peces núm. 11 i 12, i foto 4, peces núm. 22 i 23) i finalment les dues ampolles senceres (foto 3, peces núm. 24 i 25).

La troballa de diferents fragments de barretes de vidre, el nucli de rebuig de vidre blau i la peça de rebuig, amb forma de ceba, amb decoració de lacticinis² ens

¹ Aquesta nissaga –segons la documentació de la qual es disposa– molt possiblement tindria els seus inicis en el mas conegut com a can Roig del Racó, que es trobava a l'interior de l'illa de cases entre el carrer Nou i el Carreró (figura 1).

² Aquesta era una peça es tallava i llençava. Era la que centrava els fils dels lacticinis en forma radial.

donen a entendre que ens trobem en les proximitats d'un taller o forn de vidre (vegeu fotos 5 i 6, i fig. 3.18).

Excavació i estratigrafia

La magnitud de les troballes dels fonaments de dues torres pertanyents al sistema defensiu de la ciutat romana d'*Iluro* va provocar que les troballes d'època més moderna localitzades a l'indret hagin destacat poc i hagin passat força desapercebudes.

Gràcies a la memòria de l'actuació arqueològica (Gurrera 2001-2002) coneixem la interpretació de l'estratigrafia d'aquesta estació. Veiem la presència d'uns estrats o unitats estratigràfiques superficials, com les UE 00, 01, 03, 04 i 05, que, per les dades obtingudes, podem interpretar que haurien estat força remogudes o trasbalsades, donant en conjunt una cronologia situable dins el segle XIX, possiblement coincident amb les darreres modificacions de la construcció, que s'enderrocà l'any 2002. No obstant això, veiem que aquests estrats contenen així mateix alguns materials de cronologia més antiga. D'aquestes UE provenen, entre altres, les peces o fragments de vidre 2, 4, 6, 9 (fig. 2), 11 a 14, 17 i 18 (fig. 3).

D'entre les unitats estratigràfiques amb una cronologia que abastaria els segles XVII i XVIII tenim la UE 08. En aquest estrat, tenim com a element datador més fiable una gerra completa de ceràmica, produïda a Alcorà, amb decoració policroma (Gurrera 2001-2002, núm. inventari 08.54). D'entre els materials de vidre que provenen també d'aquest estrat, hi ha una vora de vidre amb nansa, possiblement d'un setrill (fig. 2, peça 1), i dos fragments de fons d'ampolles de secció quadrangular fetes amb motlle (foto 4, peces 22 i 23).

També datada en el mateix moment que l'anterior unitat estratigràfica (Gurrera 2001-2002) trobem la UE 20. D'entre els materials trobats, constatem la presència destacada de pisa daurada amb decoració feta amb pinzell pinta (13 fragments), i diversos fragments de vores d'escudelles de pisa decorada en blau, del tipus «sagnadors», una vora de bol decorat amb una palma de disposició radial, en blau, provinent de Manises / Paterna (Gurrera 2001-2002, núm. inventari 20.485), i dos fragments de pisa blava d'influència del Renaixement italià. Entre els vidres que provenen d'aquest estrat trobem, entre altres, quatre fragments de barretes de vidrier de llum (foto, 5, peces 26 a 29), un broc d'ampolla (fig. 2, peça 5) o canadella (?), un broc de porró (fig. 2, peça 3) i un fragment corresponent al nus de la tija d'una copa o servidora (fig. 3, peça 16). Cal afegir que la datació

apuntada inicialment, en vista dels materials ceràmics, podria datar-se preferentment cap al segle XVII.

A la UE 59 (sector 2), datada pels seus excavadors entre els segles XVII i XVIII, veiem uns materials ceràmics força coincidents amb els trobats a la UE 20, vista abans. Hi observem també la presència de fragments de pisa daurada amb decoració de pinzell pinta (16 fragments), vores d'escudelles, en blau, o vasos sagnadors (27 fragments), i un plat, decorat en blau, de pisa catalana gòtica, possiblement de fabricació barcelonina (fig. 4). Com a materials de vidre destacables hi hauria un nucli de rebuig de vidre de color blau marí (foto 6, peça 30), un fragment de broc, possiblement d'una morratxa (foto 1, peça 20), un fragment de nansa estriada (foto 2, peça 21), una vora de copa (fig. 2, peça 8), un fragment de vora d'un vaset de vidre vermell opac (fig. 2, peça 7) i un fragment de barreta de vidre.

La UE 64 (sector 3) es troba dins el mateix ventall cronològic dels segles XVII-XVIII, però també hi copsem la presència de pisa daurada amb decoració de pinzell pinta (11 fragments), i gran part d'un plat en blau, gòtic, amb decoració d'una llebre, de Manises o Paterna (fig. 5), que dataria d'entre finals del XV i principis del XVI (Gurrera 2001-2002, núm. inventari 64.183). D'entre els vidres trobats, destaquem un fragment de nus pertanyent a la tija d'una copa o servidora (fig. 3, peça 15).

Catàleg descriptiu

- 1.- Fragment d'una peça de vora còncava amb nansa de polsador (fig. 2, peça 1). Vidre translúcid de color verd clar. Possiblement correspondria a una canadella o a un recipient o ampolla globular (UE 08).
- 2.- Fragment de nansa amb polsador (fig. 2, peça 2). Vidre translúcid, quasi incolor, lleugerament groguenc (UE 01).
- 3.- Fragment de coll quasi cilíndric, amb vora inclinada formant embut cap a l'interior de la peça (fig. 2.3). Vidre translúcid de color verd (UE 20). Sembla que podria correspondre a un porró.
- 4.- Fragment de coll enroscat,³ quasi cilíndric, amb vora exvasada (fig. 2, peça 4). Vidre de color verd translúcid (UE 01).
- 5.- Fragment de coll cilíndric amb vora exvasada (fig. 2, peça 5). Vidre de color verd translúcid (UE 20).

3 Gudiol (1929) publica una canadella sencera de la col·lecció Mateu amb enroscat similar en el coll, i que, segons ell, data del segle XV (p. 182).

6.- Vora de vas o copa de parets quasi verticals. Presenta un lleuger engrandiment a la zona de la carena (fig. 2, peça 6). Vidre translúcid i incolor (UE 00).

7.- Vora de copa o petit vas de parets molt primes i lleugerament còncaues (fig. 2, peça 7). Vidre opac de color vermell, potser de tipus calcedoni⁴ (?) (UE 59).

8.- Vora de copa de paret inclinada i molt prima (fig. 2, peça 8). Vidre translúcid i incolor. Presenta un lacticini blanc disposat horitzontalment a l'extrem de la vora (UE 59).

9.- Fragment de vora de copa o vas, amb vora engruixida fent un replec sobre si mateixa (fig. 2, peça 9). Vidre translúcid lleugerament groguenc (UE 01).

10.- Dos fragments corresponents a una vora inclinada, possiblement d'una copa. La vora està lleugerament engruixida per doblec (fig. 3, peça 10). Vidre translúcid i incolor (UE 08).

11.- Fragment de broc (fig. 3, peça 11) de porró (?). Vidre translúcid de color verd (UE 01).

12.- Fragment de broc (fig. 3, peça 12), possiblement d'un setrill, o també d'una melsa o d'una figueta amb broc. Vidre translúcid de color verd. S'observen moltes petites butllofes en la seva composició (UE 03).

13.- Fragment de nus, possiblement de la tija d'una copa (fig. 3, peça 13). Vidre translúcid i incolor (UE 03).

14.- Fragment de tija, de perfil balustrada (fig. 3, peça 14), possiblement pertanyent a una copa o una servidora. Vidre translúcid, quasi incolor, lleugerament groguenc (UE 03).

15.- Fragment de nus possiblement de la tija d'una copa (fig. 3, peça 15). Vidre translúcid, quasi incolor, lleugerament de color groguenc (UE 03).

16.- Fragment de nus massís pertanyent a la tija d'una copa o servidora (fig. 3, peça 16). Vidre translúcid i incolor (UE 20).

17.- Fragment de fons de copa, amb decoració de lacticinis de disposició radial. Conserva el nus massís de la part alta de la tija o peu (fig. 3, peça 17). Vidre translúcid i incolor, amb lacticinis blancs (UE 01).

18.- Peça de rebuig, massissa, amb forma de ceba,⁵ amb decoració de lacticinis (fig. 3, peça 18). Vidre translúcid i incolor, amb lacticinis blancs (UE 01).

19.- Fragment, possiblement de copa o vas. Presenta un doblec, possiblement per encaixar-hi una tapadora. Tampoc no es pot descartar la possibilitat d'una copa amb doble vora fent un segon dipòsit circular.⁶ Vidre translúcid i incolor (UE 08).

20.- Fragment de broc estriat longitudinalment (foto 1), decorat amb lacticinis. Podria correspondre a una morratxa. Vidre translúcid i lleugerament blanquinós, amb lacticinis blancs (UE 59).

21.- Fragment de nansa estriada (foto 2). Vidre translúcid, lleugerament groguenc (UE 59).

22 i 23.- Dos fragments de fons d'ampolles de forma cúbica (foto 4), el primer de vidre translúcid de color verd, i el segon, translúcid, lleugerament verdós (UE 08).

24 i 25.- Dues ampolles cúbiques, senceres, fetes en motlle (foto 3). Vidre de color marró (UE 05).

26 al 29.- Quatre fragments de barretes de vidre (foto 5), tres de les quals de color blanquinós i la quarta, enroscada, de vidre translúcid incolor (UE 20).

30.- Fragment de nucli de rebuig (foto 6) de vidre opac de color blau cobalt o marí (UE 59).

Consideracions

Pel que fa al vidre de fabricació mataronina dels segles XVI al XVIII, es pot dir que es coneix força bé en l'aspecte escrit, gràcies als documents conservats i a les notícies dels visitants que donen testimoni d'aquella indústria. En canvi, des del punt de vista local, el de les troballes arqueològiques, aquestes encara no són suficientment representatives per possibilitar el coneixement i la identificació de les peces mataronines conservades en museus i col·leccions. Això podria ser degut, en part, a la poca importància que històricament s'ha estat donant a la troballa de fragments de vidre a Mataró, tendència que fou corregida a partir de mitjan segle XX, per la presa de consciència de conservar aquests materials, tant per part del Grup Marià Ribas

⁴ En el solar del carrer Nou, 6, de Mataró, es va trobar un bon conjunt de fragments de peces fetes amb vidre del mateix tipus. Podem comparar-la amb la peça de perfil sencer, trobada a la plaça de la Reina, a Mallorca, i considerada de Murano (Capellà 2009, p. 712, núm. inventari 160).

⁵ Cf. Juncosa – Clariana 1987, p. 53, peça núm. 13.

⁶ De la col·lecció Mateu es coneix una copa que presenta una característica semblant (Gudiol 1929, p. 185, peça del costat superior esquerre).

com per la Secció Arqueològica del Museu de Mataró. Per altra banda, cal sumar-hi el fet que la matèria primera, el vidre, es pot reciclar,⁷ i això tindria com a conseqüència que existeixin relativament pocs casos de rebuig de vidre llençat.

Sobre la possibilitat d'identificar els artesans que haurien portat el forn d'aquest indret, veiem que la documentació sobre la presència de vidriers que estarien domiciliats tant al carrer d'en Pujol com en el carrer Palau, antigament carrer de Santa Magdalena, és força significativa. Així, en el carrer Palau trobem els noms d'un tal Fornells a l'any 1571, de Sebastià Mandri el 1591 i, més tard, en el 1633, dos vidriers que es deien Gener (Garcia Espuche – Guàrdia Bassols 1989, p. 368). En el carrer Pujol estan documentats els vidriers Gabriel Arnau, en el 1571, Pere Corbera en el 1589 (Garcia Espuche – Guàrdia Bassols 1989, p. 368) i, finalment, Jaume Guindo en el 1630 (Garcia Espuche – Guàrdia Bassols 1989, p. 369). Per tant, veiem que era una illa de cases amb una destacada presència de gent dedicada al treball del vidre, si bé no podem conèixer amb precisió quines es poden vincular amb el taller o forn de vidre que molt probablement hi havia entre els actuals solars de les cases núm. 20, 22 i 24 del carrer Palau. També hem de tenir en compte que el solar del núm. 22 és l'únic d'aquests en què ha estat possible practicar una excavació arqueològica, ja que precisament el solar del núm. 20 es correspon amb la seu de la desapareguda Caixa d'Estalvis Laietana. Allà, si bé a can Canyelles es pogueren salvar dues grans *dolia* medievals i el fragment de vidre ja esmentat, les màquines excavadores destruïren les altres restes, la qual cosa ha provocat com a conseqüència que el coneixement que tenim de troballes arqueològiques en aquest indret sigui força limitat.

Finalment, cal destacar la importància de donar a conèixer i divulgar les troballes de vidre dels segles XVI a XVIII que es van efectuant en el subsòl del nucli antic de Mataró, ja que, ara per ara, constitueixen l'única possibilitat segura d'anar construint una taula de formes de les peces de fabricació local i, a la vegada, de perfilar la seva cronologia.

Bibliografia

Barrachina, J.: «Notas sobre usos del vidrio español, 1500-1800». Philippart, J. P.; Mergenthaler, M.: *Frágil transparencia. Vidrios españoles de los siglos XVI a XVIII*. (versió espanyola del catàleg de l'exposició *Frénésie Vénitienne. Le verre espagnol a la façon de Venise*, al Grand Curtius, Liège). Dettelbach 2011, p. 63-100.

Beltrán de Heredia, J.; Miró, N.: «Els objectes de vidre del Born (Barcelona): vida domèstica i ornament». *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. Sabadell, 18-21 de maig de 2006*, vol. II. Sabadell 2007, p. 894- 903.

Calsapeu, J.: «Tresor arqueològic sota el Carreró». *El Maresme*, núm. 202, del 19 al 25 de febrer. Mataró 1982, p. 8-9.

Cañellas, S.; Domínguez, C.: «Intervenció de les institucions públiques en la producció de vidre a la ciutat de Barcelona (segles XIV-XV)». *XI Congrés d'Història de Barcelona – La ciutat en xarxa*. Barcelona 2009, p. 1-15.

Capellà, M. A.: *El vidre a Mallorca entre els segles XIV i XVIII*. Mallorca (UIB) 2009.

Carreras, J.: «Els vidres catalans a la façona de Venise del Museu de les Arts Decoratives de Barcelona (segles XVI-XVII)». *I Jornades Hispàniques d'Història del Vidre. Barcelona – Sitges 30 de juny, 1 i 2 de juliol de 2000*. Barcelona 2001, p. 143-153.

Carreras, J.: *El vidre català*. Barcelona 2018.

Cerdà, J. A.: «El conjunt de vidre mataroní trobat a les excavacions de la plaça Gran de Mataró (1982)». *Laietania*, 11. Mataró 1998, p. 163-199.

Clariana, J. F.: «Sobre algunes troballes arqueològiques del Mataró modern». *Felibrejada*, 72. Mataró 2004, p. 8-12.

Clariana, J. F.: «Vestigis d'un taller vidrier de principis del segle XVI al carrer Nou, 6, de Mataró». *11è Col·loqui Història a Debat. Felibrejada*, 57. Mataró (Grup d'Història del Casal) 2018, p. 31-56.

7 En aquella època també existia un important comerç de vidre trencat que se subministrava als forns de vidre.

- Clariana, J. F.: «Índicis d'un taller vidrier a can Ximenes del Carreró (Mataró)». *XIII Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme*. Cabriels 2019 (en premsa).
- Colomer, J. M.: *Mataró al mil cinc-cents*. Mataró 1967.
- Doménech, I.: «Spanish Façon de Venise Glass». Page, J. A.: *Beyond Venice. Glass in Venetian Style 1500-1750*. New York 2004, p. 85-113.
- Doménech, I.: «El vidre d'ús i de prestigi». *L'art gòtic a Catalunya. Arts de l'objecte*. Barcelona 2008, p. 181-207.
- Doménech, I.: «El vidrio español de los siglos XVI a XVIII». Philippart, J. P.; Mergenthaler, M.: *Frágil transparencia*. Dettelbach 2011, p. 19-61.
- Garcia Espuche, A.: *La ciutat del Born. Economia i vida quotidiana a Barcelona (segles XIV a XVIII)*. Barcelona 2010.
- Garcia Espuche, A.; Guàrdia Bassols, M.: *La construcció d'una ciutat: Mataró 1500-1900*. Mataró 1989.
- Giménez, J.: *Economia i societat*. Mataró, 1600-1639. Mataró 1984.
- Giménez, J.: *Mataró en la Catalunya del segle XVII. Un microcosmos en moviment*. Mataró 2001 (A).
- Giménez, J.: «Els Roig, un llinatge de vidriers al Mataró del segle XVII». I *Jornades Hispàniques d'Història del Vidre. Barcelona – Sitges 30 de juny, 1 i 2 de juliol de 2000*. Barcelona 2001 (B), p. 179-189.
- Gudiol, J. (pvre.): «Els vidres de la col·lecció Mateu». *Gaseta de les Arts*, 11 -12. Barcelona 1929, p. 179-190.
- Gudiol Ricart, J.: *Els vidres catalans. Col. Monumenta Cataloniae*, III. Barcelona 1936.
- Gurrera, M.: Memòria intervenció arqueològica al c/ Palau, 22 (Mataró, Maresme). Inèdita. Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat. Mataró 2001-2002.
- Juárez, E.: «El modo catalán de negocio del vidrio a finales del Medioevo». *Anales de Historia Antigua, Medieval y Moderna*, 47, 2013 (2014), p. 89-118.
- Juncosa, I.: «Bibliografía sobre l'art del vidre del segle XVI al XIX». I *Jornades Hispàniques d'Història del Vidre. Barcelona – Sitges 30 de juny, 1 i 2 de juliol de 2000*. Barcelona 2001, p. 169-177.
- Juncosa, R.: «Estudi d'una miniatura de vidre». *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme*, 8 - 9. Mataró 1979, p. 268.
- Juncosa, R.; Clariana, J. F.: «El vidre a Mataró, I. Notes sobre el vidre i la tècnica de la seva fabricació en temps antic». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 21. Mataró 1984, p. 39-46.
- Juncosa, R.; Clariana, J. F.: «El vidre a Mataró, II. De l'alta edat mitjana fins el segle XVIII». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 28. Mataró 1987, p. 36-57.
- Martí, A.: «La indústria del vidre a Mataró al primer terç del segle XVII i el naixement de Pasqual d'Aragó». *XII Sessió d'estudis Mataronins*. Mataró 1996, p. 199-204.
- Modolell, J. M.: *Un conjunt de pergamins de l'arxiu de can Lladó-Modolell*. Cabrera de Mar 2011 (inèdit).
- Oliva, B.: *La generació de Feliu de la Peña*. Lleida 2001.
- Pérez Bueno, L.: *Vidrios y vidrieras*. Barcelona 1942.
- Philippart, J. P.: «El vidrio español en las colecciones del Grand Curtius. La corazonada de un coleccionista de Lieja». Philippart, J. P.; Mergenthaler, M.: *Frágil transparencia*. Dettelbach 2011, p. 11-17.
- Rodríguez, J.: *El vidrio veneciano en los siglos XV al XVII y su influencia en Cataluña*. Madrid 1986 (tesi doctoral inèdita, UNED).
- Salicrú, R.: «El 'Llibre de Verbals' del Batlle de Mataró (1480-1487). Una primera aproximació». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 67. Mataró 2000, p. 5-15.
- S.A.M.M.: «Vestigis de la Iluro romana en el carrer d'en Pujol, núm. 19 a 25 (solar de la Caixa d'Estalvis Laietana)». *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme*, 3. Mataró 1977, p. 58-64.

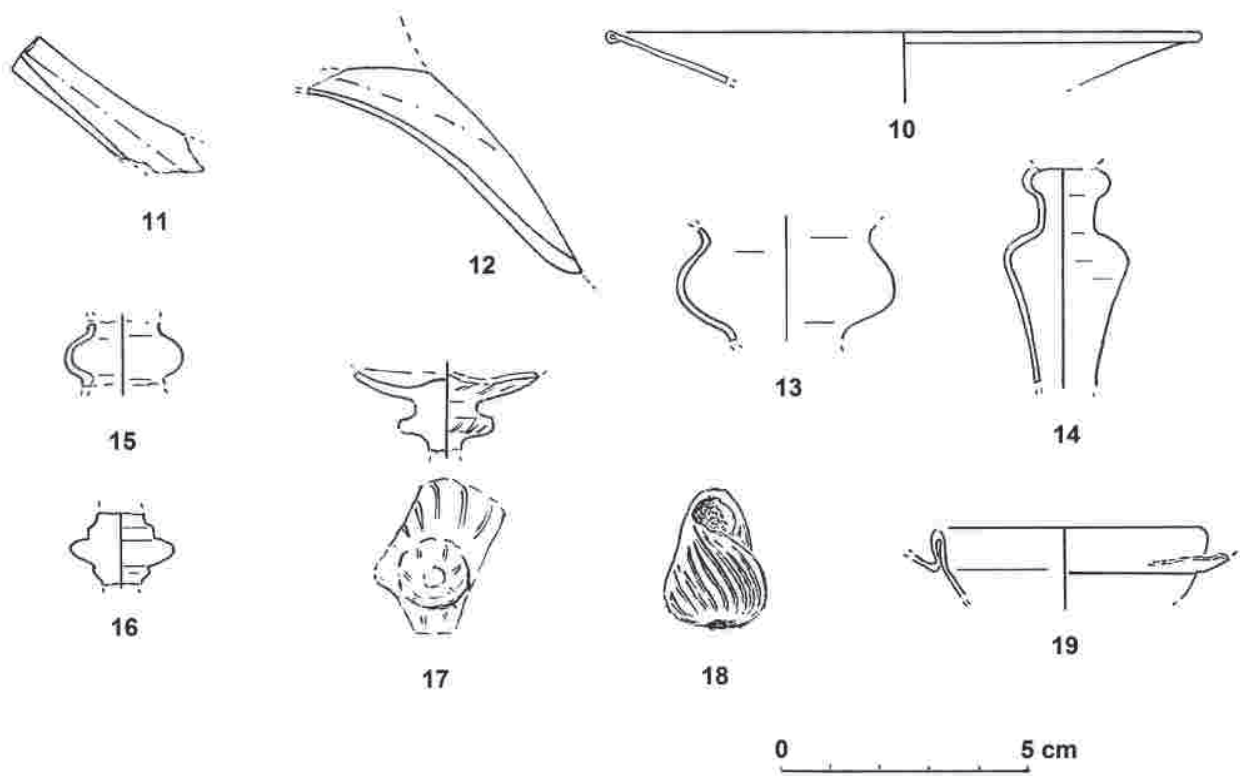

Fig. 3 / Carrer Palau, 22, peces núm. 10 al 19.

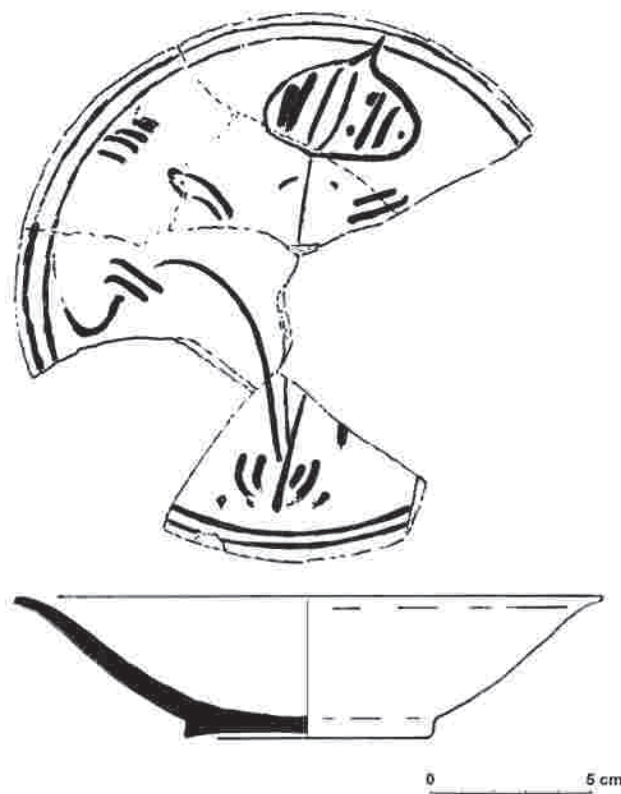

Fig. 4 / Carrer Palau, 22, plat, possiblement de Barcelona, decorat en blau.

Fig. 5 / Carrer Palau, 22, plat de Manises o Paterna, decorat en blau.

Foto 1 / Carrer Palau, 22, peça núm. 20.

Foto 2 / Carrer Palau, 22, peça núm. 21.

Foto 3 / Carrer Palau, 22, peces núm. 24 i 25.

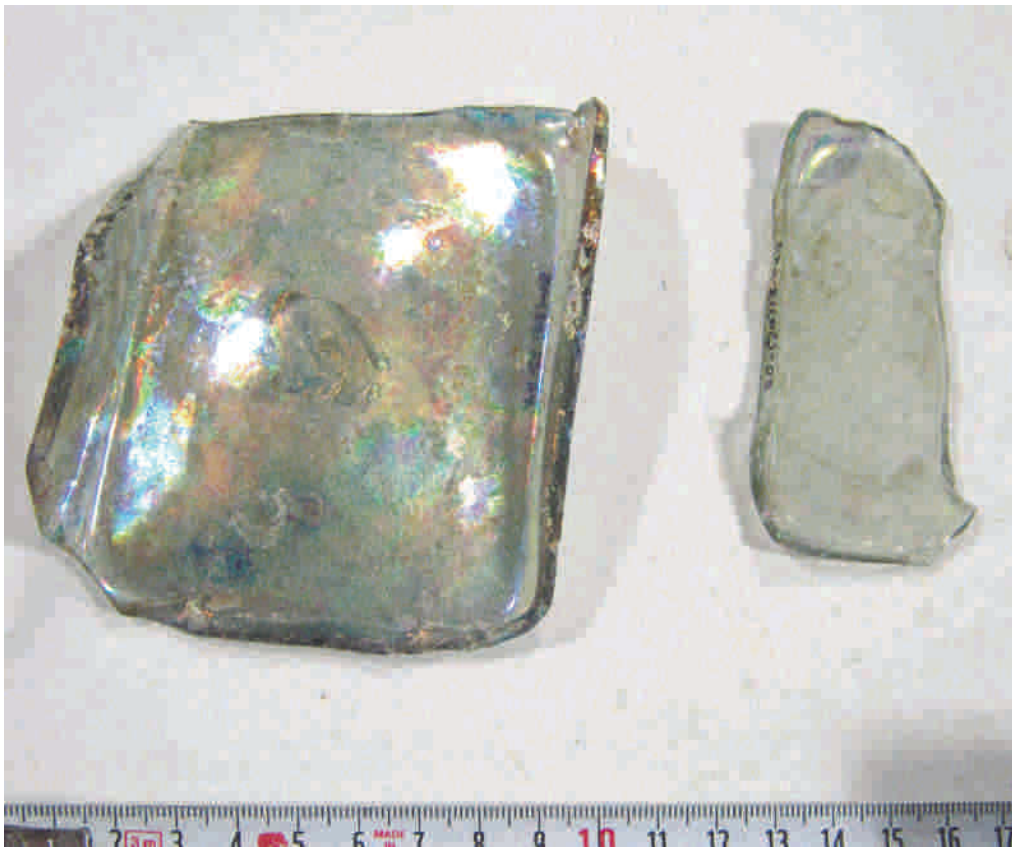

Foto 4 / Carrer Palau, 22, peces núm. 22 i 23.

Foto 5 / Carrer Palau, 22, peces núm. 26 a 29.

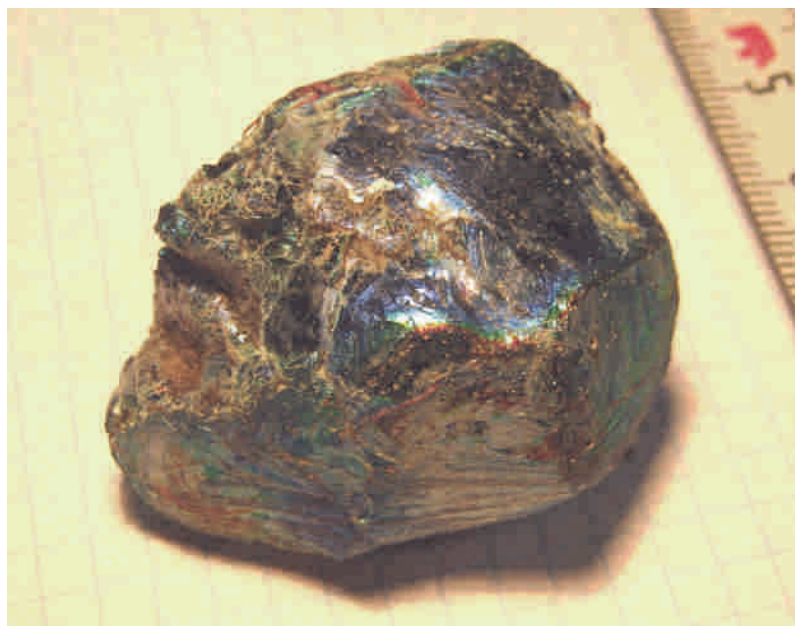

Foto 6 / Carrer Palau, 22, peça núm. 30.

Foto 7 / Morratxa catalana conservada al Museo Arqueológico Nacional de Madrid (foto: J. F. Clariana).

La terrisseria mataronina del segle XIX: l'obrador del carrer Argentona, un exemple d'artesanat local

Vanessa MUÑOZ RUFO

Centre d'estudis d'arqueologia i història de Mataró

Josep Anton CERDÀ I MELLADO

Centre d'estudis d'arqueologia i història de Mataró

Resumen

La intervenció arqueològica que se efectuó entre la calle de la Muralla de la Presó y la calle Argentona nos ha permitido estudiar las estructuras pertenecientes a un obrador de cerámica de época moderna y la caracterización de los materiales que allí se producían, gracias al análisis de las piezas desechadas dentro de los hornos.

Palabras clave

Horno cerámico, obrador, cerámica moderna

Summary

The archaeological fieldwork that took place between Muralla de la Presó street and Argentona street has allowed us to study a pottery workshop dated at the modern-era, and the characterization of the pottery produced there, thanks to the analysis of the discarded pieces found inside the ovens.

Key words

Potter's oven, pottery workshop, modern ceramics

Introducció

La intervenció arqueològica efectuada al solar que ocupaven els edificis del carrer Muralla de la Presó 19-27, cantonada amb el carrer Argentona 30 (Mataró – el Maresme) va ser propiciada per l'enderrocament d'aquestes finques durant el mes d'agost de l'any 2006 amb la intenció de construir un nou edifici d'habitatges. La intervenció preventiva efectuada tenia com a objectiu constatar la presència del llenç de la muralla del segle XVI, i l'existència del pas de ronda, elements documentats en d'altres intervencions arqueològiques a la ciutat (Medina: 2008).

Es va realitzar una primera intervenció, dirigida per l'arqueòleg Óscar Varas Ranz (Fragments®), que va consistir en la realització de tres cales, que varen donar un resultat positiu: es va documentar la muralla i el pas de ronda als tres punts, i es va localitzar un forn de producció de ceràmica. Els resultats van propiciar una segona intervenció per efectuar l'excavació en extensió de tot el pas de ronda i l'àmbit on es localitzava el forn ceràmic, que va resultar un obrador format per dos forns, amortitzat a la segona meitat del segle XIX. Es van obrir 270 metres quadrats dels aproximadament 430 que formaven la finca.

La troballa d'un obrador va ocasionar la modificació del Pla Especial del Patrimoni Arquitectònic de Mataró (aprovat l'any 2011) per incloure-hi els dos forns i poder-los preservar.

Durant l'any 2010 es va efectuar una tercera intervenció dirigida per l'arqueòloga Vanessa Muñoz (Fragments®), que va consistir en el cobriment definitiu de les restes arqueològiques per assegurar-ne la correcta conservació (Muñoz: 2010).

Resultats de la intervenció arqueològica

Durant la intervenció arqueològica es va poder documentar l'evolució d'aquesta cantonada de la vila, des de la construcció de la muralla a finals del segle XVI fins al moment present.

Es va constatar la presència de la fonamentació de la muralla moderna de Mataró, i se'n va documentar l'angle nord-oest, amb una longitud conservada de 37,30 m, una amplada de 90 cm i una potència màxima documentada de 1,52 m. En canvi no es va documentar cap ocupació anterior a aquesta construcció. Aquest fet permet formular la hipòtesi que, al situar-se en un punt allunyat del centre de la vila, la zona no es va urbanitzar completament fins a mitjan o últim terç del segle XIX (Varas, 2009).

També es va documentar l'existència del pas de ronda i el mur que el delimitava per la banda interna de la ciutat. La zona de circulació del pas ocupava un espai de 2,5 m (12 pams), mesura establerta per l'ajuntament com a zona lliure d'edificació tant dintre com fora de la muralla (Garcia; Guàrdia, 1989: 306) per preservar la seva funció defensiva. A la zona sud de la zona excavada es va poder comprovar que aquesta amplada era major, d'uns cinc metres, situació possiblement relacionada amb la proximitat del portal d'Argentona, avui desaparegut. La pervivència al segle XVIII d'aquest espai de pas queda palesa en un plànol de Mataró (Garcia; Guàrdia, 1989: 396), aproximadament de l'any 1716.

L'espai format pel pas de ronda es va aprofitar per al soterrament de tot un seguit de canalitzacions per portar aigua corrent, a finals del segle XVIII o durant la primera meitat del segle XIX. La majoria seguien l'orientació del pas de ronda, però algunes, possiblement les més modernes, tallaven la muralla.

El pas de ronda s'abandona a la segona meitat del segle XIX o a principis del XX, quan s'avancen les façanes de les cases fins a la muralla, i s'incorpora aquest espai a l'òrbita privada.

A banda de la muralla i del pas de ronda, cal ressaltar la presència d'un taller dedicat a la fabricació de terrissa popular d'ús domèstic, format per les restes de dos forns amortitzats amb rebutjos de les últimes fornades de l'obrador. Es van recuperar motlles, caixes per enfornar plats, falques i altres peces pròpies del treball del terrisser, i també un gran nombre de plats i altres peces d'ús domèstic, moltes amb decoració. És la producció de terrissa d'aquest taller la que ens ocupa en aquest article.

L'obrador del carrer Argentona. La documentació històrica

La producció de terrissa a Mataró de finals del segle XVIII a mitjan segle XIX

A la vila de Mataró hi ha documentats, a partir del segon terç del segle XVI, els noms dels primers menestrals que varen utilitzar l'argila per fer materials de construcció. Es tracta dels rajolers, que elaboraven diversos tipus de maons i teules, i sovint també coïen calç. De bòbiles abandonades, encara n'hi ha algunes restes entre Mataró i Llavaneres, a prop d'antics forns romans productors de recipients amfòrics.

Si bé cap al final del segle XVI s'esmenten els primers ollers, la capital del Maresme no va ser un centre destacat, pel que fa a la producció terrissera, fins al final del

La terrisseria mataronina del segle XIX: l'obrador del carrer Argentona, un exemple d'artesanat local ■

segle XVIII. Res a veure, doncs, amb altres localitats catalanes, com foren la Vilanova de Palafolls (actualment Malgrat de Mar) –vila marinera amb una llarga i afamada producció ollera fins almenys al segle XVI–II, quan va començar la seva decadència–, Sabadell, la Selva de Camp o Santa Maria de Breda, on, segons afirmen els contemporanis, es feia la millor obra de foc del Principat.

A Mataró es va fer terrissa –tenim documentats els noms de diversos centenars d'ollers, gerrers i rajolers– que suposem que es destinaria, sobretot, al consum local i, durant el segle XIX, també a l'exportació. Es consumia, a Mataró, terrissa elaborada en d'altres centres productors, com per exemple Barcelona.

Durant la segona meitat del segle XVIII varen succeir-se alguns fets que poden ajudar a entendre la gran revifalla que va experimentar a Mataró la producció terrissera. La ciutat ja comptava amb un port franc gràcies a la concessió / compra d'un privilegi reial atorgat pel Felip d'Anjou. Els beneficis econòmics que va generar aquest port franc van atreure gent de poblacions veïnes. Això, unit a l'increment demogràfic que va caracteritzar el segle XVIII català, va comportar la necessitat de construir nous habitatges, i també de tota mena d'atuellus usats en el quefer diari: teules, rajoles de paviment, coronaments, canalitzacions, atuellus per transportar i emmagatzemar aigua, vi, oli, conserves, o per servir a la taula, prendre la xocolata, etc.

No hi havia, pels voltants de Mataró, terra apta per fer pisa o vaixella estannífera, ja que es necessitava un tipus d'argila més calcària. La terra maresmenca és vermellosa per la seva riquesa en ferro, element que li atorga aquesta coloració. Per dissimular-ne la vermellor, caldria emprar estany en grans quantitats. Per tot plegat, l'elaboració de pisa –és a dir, vaixella de taula, rajola «de València», pots d'apotecari, etc.– va ser una activitat sense cap possibilitat d'èxit, i encara més quan els escudellers de Barcelona, organitzats en forma de gremi des del segle XVI, en produïen en grans quantitats i la distribuïen per un ampli mercat que arribava fins a terres americanes.

Un altre fet que potser deuria representar un impuls a la producció terrissera mataronina va ser el decret de lliure comerç amb Amèrica, l'any 1773. És cert que, anteriorment, els comerciants mataronins ja enviaven productes cap a terres americanes –per exemple, l'afamat vidre–, però a partir d'aleshores ja ho podien fer sense cap impediment legal, directament des del port. Durant el segle XIX les Antilles i la regió del Riu de la Plata foren les dues destinacions principals de les manufactures terrisseres mataronines, a més del Camp de Tarragona i Mallorca.

Ara bé, a les dècades dels setanta i vuitanta del segle XVIII la producció terrissera mataronina encara no era destacada. Sabem que en aquella època es van produir tensions entre el gremi de terrissers de Barcelona i els terrissers d'altres viles catalanes, ja que en aquestes altres localitats es produïa una terrissa de millor qualitat, que s'introduïa a la capital catalana, fet que perjudicava els productors locals. Entre les viles que enviaven terrissa cap a Barcelona s'esmenten la Selva de Camp, Sabadell, Malgrat de Mar i Breda, però no pas Mataró. En canvi, l'any 1815 es va obrir un plet entre els terrissers de Mataró i el gremi de terrissers barceloní. Els terrissers mataronins afirmaven que feia uns 20 anys que introduïen els seus productes a la capital catalana sense problemes, però aquell any (1815) es varen assabentar que els barcelonins estaven redactant unes noves ordinacions amb les quals es volia prohibir la venda de terrissa mataronina a la capital.

Per tot plegat, es referma la hipòtesi que molt al final del segle XVIII deuria iniciar-se una intensa producció de terrissa a Mataró, que va arribar a inquietar els productors barcelonins.

La documentació escrita prova que durant la darrera dècada del segle XVIII es va iniciar, a Mataró, una producció de «loza a la genovesa», és a dir, vidrada. Hi ha documentats diversos genovesos (Barile, Xacaron, Quantino) i també alguns terrissers locals: Joan Pujades, Pere Seda, Francesc Bigay i Jaume Garí. Eren terrissers que elaboraven terrissa amb coberta de plom: plats i plates rodons i vuitavats, escudelles de diverses mides, soperes amb tap i marcelines amb gabieta.

També hi havia altres terrissers que elaboraven terrissa sense vidrar.

El 1792 hi havia set terrisseries que produïen vidrats, i l'any 1815 n'hi ha documentades 11. Aquell any, acabada la Guerra del Francès i havent retornat al tron d'Espanya Ferran VII, el gremi d'«alfareros» de Barcelona va promoure un plet contra els «alfareros de Mataró». Entre els noms dels signants mataronins s'esmenten els de Josep Bigay i Salvador Lloberes –que actuaven en nom de la resta de col·legues d'ofici–, Joaquim Capell, Fèlix Llobet, Fèlix Seda, Joan Ortal (o Hortal), Sebastià Manent, Jaume Garí, Jaume Catarineu i Miquel Llobet. En total, onze «alfareros», entre els quals hi havia, indistintament, gerrers i ollers.

Alguns d'aquests terrissers eren fills o varen ser pares d'altres terrissers, com era costum a la societat preindustrial. Entre ells cal destacar els membres de la família Llobet.

El forn de terrissa del carrer Argentona

La documentació consultada per a la redacció d'aquest article indica que a l'inici del segle XVIII (1716) al carrer d'Argentona, de Mataró, només hi havia un oller, anomenat Joan Pera. Una mica més tardanament s'esmenta un «alfarero» anomenat Pedro Viñals –consta que exercia d'oller– del qual tenim altres dades documentals fins a l'any 1799. Podria ser fill d'un altre Pere Viñals, jornaler, que el 1745 vivia en aquell mateix indret. S'estava a la primera casa que hi havia immediatament fora el portal de la muralla, al lloc on l'any 1802 vivia un tal Pedro Viñals, teixidor de seda, possiblement el seu fill.

El forn del carrer d'Argentona es va localitzar al primer solar immediatament dins de muralles. Això descarta alguns noms de possibles terrissers. El problema és esbrinar quin dels 11 terrissers que hi havia a la ciutat a l'inici del segle XIX era el propietari del forn del carrer d'Argentona, localitzat al solar del núm. 22-24.

Segons el padró de l'any 1819, al carrer d'Argentona de Mataró hi vivien tres terrissers: Jaume Catarineu (oller), Francesc Roma (gerrer) i Miquel Llobet (oller),¹ fet que no vol dir que hi hagués tres terrisseries. De Miquel Llobet, se sap que tenia l'obrador en el número 60-64 del mateix carrer. De l'obrador del gerrer Francesc Roma, no en sabem res. A més, les dades biogràfiques són molt poques, i no aporten cap pista al respecte. És possible que no disposés d'obrador propi. De Jaume Catarineu i Llobet (1790-1823), sabem que era fill d'un braser anomenat Jaume Catarineu i Pibernat. El seu pare s'havia casat amb una Llobet, anomenada Teresa Llobet i Cuyàs, filla de Josep Llobet, oller, i de Gràcia Cuyàs. Tenia un germà de nom Bonaventura Catarineu que estava reclòs a l'Hospital General de la Santa Creu per falta d'enteniment i que hauria d'haver estat l'hereu. Un altre Catarineu, de nom Josep, vivia al carrer d'Argentona.³ El 1823, Jaume Catarineu va morir de forma violenta als 33 anys d'edat.³ Desconeixem si s'havia casat. Va morir durant la setmana que varen entrar les tropes dels Cent Mil Fills de Sant Lluís a Mataró, l'exèrcit enviat pel duc d'Angulema per derrocar el govern liberal i reposar en el tron d'Espanya Ferran VII de Borbó.

Altres dades documentals indiquen que els hereus del difunt Bonaventura Catarineu (mort l'any 1866) vivien en una casa al costat del número 55 del carrer d'Argentona, per tant fora de muralles, i a prop de la casa i l'obrador dels Llobet.

Dels Llobet sabem que van ser membres d'una de les nissagues terrisseres més destacades de Mataró. Posseïen diverses finques al carrer d'Argentona.

Sembla, doncs, que els Llobet serien els propietaris de l'obrador on va treballar Jaume Catarineu fins a la seva mort, el 1823. El forn estava ple de fragments de terrissa, caixes d'enfornar i fragments de motlles de guix. Sembla tot abocat per anivellar el terreny i construir-hi nous habitatges al damunt. Entre les terres que amortitzaven els forns es varen trobar diversos fragments de pisa, un dels quals és part d'una plata vuitavada que duu estampada al revers la marca de la fàbrica Pickman (Sevilla). Per tant, ha de ser posterior al 1847.

Podem suposar, doncs, que el forn es deuria obrir molt a finals del segle XVIII o a principis del segle XIX, i que cap a 1815, una vegada acabada la Guerra del Francès, es trobaria ja en ple funcionament. Deuria estar en mans de Jaume Catarineu i Llobet, nét de Miquel Llobet, terrisser esmentat en la documentació escrita.

Sembla, doncs, que l'obrador, propietat d'un dels Llobet, estaria en actiu fins als anys finals del regnat d'Isabel II, és a dir, fins a les dècades dels anys seixanta i setanta del segle XIX. Tenim documentades les morts de diversos membres d'aquesta gran nissaga de terrissers: Felix Llobet i Seda (1848), Jaume Llobet i Seda (1848) i Pere Llobet i Seda (1851).

És molt interessant observar que en els forns trobats durant les excavacions arqueològiques es va elaborar pisa a la genovesa decorada amb dibuixos en groc aplicats amb llanterna, i també terrissa decorada amb trepa. Entre els fragments recuperats dels forns n'hi ha de decorats amb una sanefa feta amb uns senzills motius florals que recorden molt els que apareixen en un plat fet a l'obrador de Fèlix Llobet, del carrer Sant Joaquim, 17, una semblança que estableix més vincles entre l'obrador excavat al carrer d'Argentona i els terrissers de cognom Llobet, de Mataró.

ELEMENTS ESTRUCTURALS DE L'OBRA DOR: Les dades arqueològiques

L'obrador es trobava situat a la banda de muntanya de la ciutat, just a tocar del pas de ronda de la muralla del segle XVI, concretament entre el portal del carrer Argentona i la cantonada més al nord-oest del llenç defensiu, en un sector de la ciutat que estava poc urbanitzat en aquell moment. Segons les dades arqueològiques que vàrem poder extreure, el taller es podria dividir en dos àmbits: l'àmbit 1, ocupat pels forns, i l'àmbit 2, de difícil atribució funcional però sens dubte dedicat al treball de la terrissa.

1 ACMM, AH 224-01. / 2 ACMM, AH-108, any 1819. / 3 APSMM. Òbits, vol. 7, fol. 186v.

La terrisseria mataronina del segle XIX: l'obrador del carrer Argentona, un exemple d'artesanat local ■

Àmbit 1

A l'obrador de la Muralla de la Presó els forns quedarien encabits en un espai poligonal irregular, d'uns 28 m², delimitat per diversos murs. Així doncs, l'àmbit 1 quedava delimitat per la banda oest pel pany interior del pas de ronda, mentre que, per la banda est, el límit el formava un mur de pedra unida amb morter de calç que anava des del pany nord del pas de ronda 19,5 metres cap al sud. Per la banda nord es va documentar una modificació del mur del pas de ronda, que pràcticament desapareix, i es basteix en el seu lloc un mur de maó pla, a finals del segle XVIII o principis del segle XIX, que facilita el tancament de l'espai poligonal per aquesta banda, mentre que a la banda sud quedava tancat per un mur de pedra i morter de calç. En aquest moment també es va desmuntar un mur anterior que dividia aquest espai, i posteriorment se substitueix per un altre mur de maó pla que separarà els dos forns.

A la banda nord de l'àmbit 1 es construeix un forn circular de 2 metres de diàmetre mitjançant el rebaix dels nivells anteriors fins arribar al nivell geològic. L'estructura conservada corresponia a la cambra de foc del Forn I, de la qual es varen preservar 1,3 metres de fondària. La paret conservava en part el revestiment, bastit amb maó pla, i l'arrencament de dos arcs que formarien part de la graella inferior o sardinell. Com que l'arrencament del sardinell es documenta a la banda nord de l'estructura, segurament s'accedia a la cambra de foc per la banda oposada. Tot i això, no s'ha documentat la boca d'accés a la cambra de foc, de manera que el pas hauria de trobar-se al nivell de circulació del carrer. Una segona hipòtesi és que la fossa de càrrega fos la mateixa que la del Forn II, que pot ser compartida o pot ser utilitzada en dos moments diferents.

A l'interior de la cambra de foc es van identificar un total de cinc nivells d'amortització formats per diversos abocaments de materials constructius i rebutjos de fornades procedents de l'obrador, i un últim nivell, format per cendres i carbons, que podríem interpretar com a restes de combustible de l'última utilització d'aquesta estructura. L'àmbit quedava amortitzat definitivament per dos nivells formats per abundants restes de material constructiu i elements ceràmics produïts en aquest taller, i una safata de ceràmica de la producció de la fàbrica Pickman (Sevilla) que ens donaria aproximadament l'any 1847 com a data d'amortització.

El segon forn es basteix a la banda sud de l'Àmbit 1. Era també de planta circular però en aquest cas de 2,5 m de diàmetre, i conservava 3 m de profunditat. Per a la construcció d'aquesta estructura es va retallar un nivell de finals del segle XVII o inicis del segle XVIII, i un mur anterior. L'estructura soterrada d'aquest forn, bastida tota amb maó pla de 15 cm de gruix, es va trobar en

molt bon estat de conservació. Se'n conservava la fossa de càrrega, la cambra de combustió o fogaina, la graella inferior o sardinell i l'arrencament de la graella superior o garbell.

La cambra de combustió o fogaina era la cavitat inferior on es feia el foc de llenya. Se separava de la cambra de cocció amb una volta construïda amb maó massís amorterat amb forats pels quals passava el foc. Només se n'ha conservat l'arrencament. L'accés a aquest espai era molt estret, ja que només es podia entrar per la boca del foc, d'uns 0,40 m d'amplada i 0,45 m d'alçada. Per aquesta boca de petites dimensions era per on s'havia d'accedir per enforar peces o per enretirar les cendres i des d'on es carregava el combustible durant la cocció.

La fogaina quedava dividida en dos espais per la graella inferior o sardinell, que era una plataforma formada per diversos arcs, bastida amb maó pla. Aquí es coïa l'obra rústica o l'obra que només anava envernissada per dins, ja que és on arribava el foc de manera més directa. Per tant, s'hi col·locaven les peces que acusaven menys el contacte directe amb el foc.

La cambra de combustió estava pavimentada amb maó pla en part, i quedava reservat un espai a sota del sardinell, on hi havia un rebaix de 0,75 m d'amplada i 0,30 m de profunditat que funcionaria com a cendrera.

Per separar la fogaina de la cambra de cocció superior, com ja hem comentat, hi hauria una volta de maó massís amb forats, de la qual només s'ha conservat l'arrencament. Aquesta cambra tenia unes dimensions d'uns 5 m², i no sabem quina seria la seva alçada al no haver-se conservat. Era en aquest espai on s'enforava l'obra envernissada més delicada, per evitar que el foc directe fes malbé les peces.

L'altre element conservat era el passadís d'accés al forn. Començava a tocar del mur de maó pla que dividia l'àmbit en dos espais i arribava fins a la boca del forn I. El passadís retallava el nivell anterior, de finals del segle XVII o primera meitat del segle XVIII, i un mur del segle XVII. Tenia una amplada d'1,6 m per una longitud de 2,5 m, i en resta conservada una profunditat d'1,2 m. El lateral est del retall estava recobert per una paret de tova sense coure, només afectada per la calor del forn i que no arrencava des del fons de la cavitat, sinó que quedava elevada uns 0,4 metres. El nivell de circulació d'aquesta estructura es trobava per sobre del nivell de paviment de la cambra de foc, separat d'aquesta per un mur de maó massís en el qual hi havia dues obertures alineades verticalment que comunicaven aquests dos espais. A la part inferior hi havia la boca de la fogaina, que es trobava sencera, inclinada des del passadís cap a la fogaina, i per sobre hi havia la boca de càrrega, de la qual només es conservava el llindar. El passadís va ser

utilitzat com a tester en els seu últim moment, igual que el forn II, tot i que la seva amortització compta només amb un nivell, fet que indicaria una colmatació ràpida.

Tots dos forns s'identifiquen com del tipus de tir directe vertical i doble cambra amb sardinell o banqueta (Coll:2013, 241), també coneguts com de tradició àrab o moruns, tipus documentat ja des del segle XV.

Àmbit 2

A la banda est del mur que delimitava l'àmbit 1 es formaria un segon àmbit, al qual s'accediria des del sud, a través del pas bastit amb maó pla col·locat en sardinell, i que donaria accés segurament a un espai tancat on es va documentar un paviment de maó pla, diversos rebaixos i un petit dipòsit molt malmès per estructures posteriors. Aquest àmbit es va excavar arqueològicament només de manera parcial.

És possible que en aquest àmbit se situessin els torns, ja que són estructures peribles, i si es tracta de torns de doble roda i banqueta (Coll: 2013, 234) no acostumen a deixar cap indici arqueològic, excepte els coixinets de rotació, dels quals tenim tres exemples a l'amortització del forn I. A mode d'hipòtesi, en aquest àmbit es van documentar dos rebaixos de planta circular que podrien interpretar-se com a vestigis de torns de pou. Tot i que la seva cronologia d'amortització és lleugerament anterior, pensem que es podria explicar per la poca quantitat de materials exhumats al seu interior.

Ocupació parcial del pas de ronda

Fora d'aquests dos àmbits, i en un moment que no podem precisar, l'obrador ocupa una petita porció del pas de ronda al construir-se un dipòsit cobert amb volta que s'ompliria a través d'una boca localitzada dins l'àmbit 2, a tocar del passadís d'accés al forn II. Molt probablement es tracta d'un espai per dipositar les cendres i carbons resultants dels processos de cocció del forn II.

Gènesi de la producció de l'obrador mitjançant els materials arqueològics recuperats

Les amortitzacions dels dos forns donen materials molt similars, però cal destacar que a l'amortització del Forn II vàrem documentar molts elements que formaven part del procés productiu de l'obrador, tals com motlles de plats fets amb guix, gran quantitat de caixes per enfornar i falques. Dins el repertori recuperat al tester format a dins dels forns, la majoria de les peces eren plats i, en menor mesura, altres atuells per al servei de taula.

Gràcies als elements que formaven part del procés de fabricació, però sobretot gràcies als nombrosos plats procedents de rebutjos de fornades, hem pogut establir una hipòtesi sobre la gènesi de l'elaboració dels plats decorats en aquest obrador.

El material recuperat es pot dividir, en resum, en tres categories: elements per facilitar l'enforat dels atuells vidrats; altres elements que formaven part del procés productiu, tals com parts dels torns o motllos; i finalment l'obra pròpia del taller.

Elements per enforar

Segons Carbonell (2007, 43) el procés d'enforar s'iniciava sempre per la cambra superior per evitar tacar o malmetre les peces que anirien col·locades a la fogaina amb restes de cendra i brossa que poguessin caure a través de la graella. En el cas de l'obra vidrada s'acostumava a enforar únicament a la cambra superior, tot i que cada obrador podia presentar les seves particularitats per optimitzar, en termes productius, cada fornada. Les peces es podien enforar apilades dins el forn mitjançant unes caixes o a la menuda, nom amb el qual es coneixia la tècnica d'enforar l'obra solta a la Bisbal. En una mateixa fornada es podien combinar les dues tècniques per aprofitar al màxim l'espai útil de càrrega, col·locant-se primer les caixes sobre la fogaina i l'obra solta a sobre d'aquestes i també a dins de la cambra de foc, a sobre del sardinell. A l'obrador de la Muralla de la Presó hem trobat diversos elements per enforar que corroborarien l'ús d'aquestes dues tècniques, i que descrivim a continuació:

Capses d'enforar: era l'element més destacable relacionat amb les tasques d'enforar, i s'utilitzava principalment per a plats (lám. 4, núm. 10 i 11). Es tractava d'unes capsas fetes de terra cuita de forma cilíndrica, que comptaven amb tres fileres longitudinals de perforacions dobles repartides més o menys formant un triangle equilàter al diàmetre de la peça. Aquestes perforacions, triangulars o circulars, s'utilitzaven per posar-hi els plats suspesos mitjançant uns claus ceràmics i evitaven que els plats envernissats es toquessin i es quedessin enganxats. Les mesures de les capsas oscil·len entre 24 i 30 cm de diàmetre i entre 24 i 31 cm d'alçada, i predominen aquelles que proporcionalment són més altes que amples. Aquestes capsas tenien dues finalitats: per una banda evitaven que els fums o el foc directe afectessin les peces envernissades, i per l'altra permetien carregar el forn de manera fàcil i amb un aprofitament òptim de l'espai. Es tracta d'un estri que es comença a utilitzar al segle XVIII i perdura fins a mitjan segle XX, quan és substituït per processos més industrialitzats (Carbonell: 2007, 44).

Claus ferrets (Coll: 2011, 40): peces de petit format, de forma allargassada, que estaven fetes a mà amb fang i

La terrisseria mataronina del segle XIX: l'obrador del carrer Argentona, un exemple d'artesanat local

cuits, en alguns casos presentaven restes de vidrat (làm. 4, núm. 12 i 13). Servien per aguantar suspesos els plats dins les caixes d'enfornar. Per aquest motiu responien també a dues formes per encaixar amb les perforacions de les caixes: de secció circular i de secció triangular. Majoritàriament eren de secció circular i fusiformes.

Falques de secció en «U»: es tractaria d'una classe d'element de falca o per recolzar les peces unes sobre les altres de manera que no es toquessin (làm. 4, núm. 14). Les peces, d'entre 3 i 4 cm de llarg per 2 cm d'ample, tenien una forma més o menys quadrangular i de secció en «U». Podien servir tant per permetre l'escorrimment del vernís a la sala d'assecatge com per apilar l'obra solta dins el forn.

Fòtil (Carbonell: 2007, 49): estri de terrissa que s'utilitzava per enfornar les peces conques de grans dimensions, generalment gibrells (làm. 4, núm. 6 i 7). Els atuells anaven disposats cap per avall i recolzats sobre tres fòtils. Tenim dos elements que podrien identificar-se amb aquest tipus d'estri: un de més gran i robust, amb el coll allargat i que s'ha conservat de manera fragmentada, i un segon, més petit i de factura més fina, que té un perfil molt similar a una petita tapadora.

Siti o cavallet de terrisser gran (Aranda, Gisbert: 1989, 84): element de terrissa, cilíndric, amb fons que comptava amb quatre obertures contraposades a la paret, de factura bastant tosca i robusta. A la part superior presentava un petit encaix que facilitaria l'apilament (làm. 4, núm. 4 i 5). Els diàmetres oscil·larien entre els 14 i els 21 cm, tot i que semblen agrupar-se en dos grups: els que fan entre 14 i 15 cm i els que fan entre 19 i 20 cm. Inicialment vàrem considerar aquest element com una peça per posar-hi a sobre grans tenalles i protegir-les de l'escalfor directa del foc. Una altra possibilitat és que es fessin servir per superposar-hi les caixes d'enfornar aprofitant l'encaix superior.

Siti o cavallet de terrisser petit (Aranda, Gisbert: 1989, 84): element de terrissa, cilíndric, amb fons que comptava amb tres obertures contraposades a la paret. En aquest cas la factura és més acurada que en el cas de sitis grans, fets amb ceràmica depurada i de dimensions menors, que oscil·len entre els 7 i els 9 cm de diàmetre (làm. 4, núm. 6).

Canals: eren uns elements ceràmics forma lleugerament corba i de secció en «U», que presentaven obertures de forma fusiforme (làm. 4, núm. 9). En no haver-se conservat cap canal complet només podem dir que l'amplada oscil·lava entre els 11,5 i els 14 cm, i que feien entre 5 i 6 cm d'alçada. No en coneixem la llargada total. Cal destacar que tenien un recobrimment de vernís força gruixut i que conservaven marques de claus d'enfornar fusiformes. La manca de paral·lels per

a aquestes peces fa que només puguem fer hipòtesis sobre el seu ús: podria tractar-se d'algun sistema per facilitar la càrrega de forn «a la menuda», fet que explicaria la seva forma corba per aprofitar millor l'espai circular de la cambra del forn; una altra possible funció seria la de recolzar les peces per permetre l'escorrimment del vernís sobrant, hipòtesi que explicaria l'abundant capa de vernís que presenten i les marques dels claus.

Altres elements relacionats amb el procés productiu

Dins l'amortització dels forns s'han pogut recuperar altres elements que estaven relacionats amb diferents aspectes de la producció de l'obrador que no són la cocció, com per exemple el tornejat de les peces, l'emmotllat i els processos decoratius relacionats amb l'engalbat. Les següents peces formen part d'aquest procés productiu:

Coixinet: també anomenat coixinet de fregament inferior o col·loquialment conegut com a «cul de got». Aquesta peça formava part de l'estructura del torn ràpid (làm. 5, núm. 8, 9 i 10). Era una peça amb un rebaix en el centre, on descansava l'eix del torn (arbre) i se situaria mig enterrada o enterrada en el cas dels torns de pou, o encastada en una petita estructura a la resta de torns. Aquesta peça servia per facilitar el gir de la roda, segurament amb ajuda d'una mica de greix. S'han documentat tres d'aquests coixinets, un produït en vidre i els altres dos en còdols (Coll: 2011, 32).

Plat de torn: plats de terrissa de planta circular que servien per assentar les peces tendres per tornejar-les, i per tant formaven part de l'estructura del torn de terrisser (làm. 4, núm. 1 i 2). Hem localitzat dos elements d'aquests, que feien uns 36 cm de diàmetre cadascun i uns 2,5 cm de gruix. Trobem paral·lels etnogràfics per aquests peces, per exemple, a les terrisseries de la Marina Alta (Aranda, Gisbert: 1989, 79).

Motllo: s'han documentat un total de set motllos produïts en guix, en un cas s'ha comprovat que contenia un plat de ceràmica a l'interior, segurament per donar-li consistència al motllo (làm. 5, núm. 1 a 7). Aquestes peces es feien servir per fabricar plats, i presenten decoracions en relleu i baix-relleu i vores engruixides. Es tracta d'un element propi de la producció preindustrial, ja que permetia d'una manera fàcil i ràpida efectuar peces de mides i formes estàndard. Sembla que els motllos es col·locarien a sobre del torn, s'hi emmotllaria l'argila i es tornejaria per donar a les peces un acabat acurat. Després es deixarien assecar per permetre l'extracció de la peça sense deformar-la. S'han documentat rebutjos de forn que coincideixen amb les formes i decoracions d'alguns dels motllos.

Plat d'engalbar: es tracta d'un plat simple, propi de la producció de l'obrador, envernissat i decorat, que es va reutilitzar com a recipient per posar-hi la galba i poder-la anar aplicant de manera còmoda als atuells obrats. El plat mostra una capa gruixuda de galba blanca assecada, amb l'empremta d'un pinzell gruixut (làm. 9, núm. 8).

Peça indeterminada: tenim també un objecte al qual no podem atribuir una funció clara. Proposem diverses opcions en espera que futures investigacions donin llum a l'ús d'aquests elements. És el cas d'un element de ceràmica de forma circular, aplanat, de 22,4 cm de diàmetre. L'element estava fragmentat, però la seva reconstrucció ens mostraria una peça amb quatre nervis de secció triangular, col·locats radialment per una cara, i quatre obertures en forma de pètal (làm. 4, núm. 8). Aquest element podria haver servit per col·locar-hi les peces humides a sobre, just al treure-les del torn i permetre el seu transport a la zona d'assecatge. Una altra opció és que es tractés d'un segell per marcar material constructiu. A l'obrador d'Orba, a la Marina Alta (Aranda, Gisbert: 1989, 94) es van documentar diversos exemples de taulells (peça fabricada a motlle, de forma quadrada, que servia per pavimentar) que tenien decoracions centrals impreses de rosetes de sis o més pètals en forma de fus inserides en un cercle, i que recorden la peça que descrivim.

L'obra del taller

Els materials recuperats representen en la seva majoria obra envernissada. Destaquen per sobre de tot els plants d'ala, decorats a pinzell, amb trepa o a motllo, tot i que també s'han localitzat d'altres atuells de taula, com eren les escudelles i els bols. Algunes d'aquestes peces comptaven amb decoració al fons, generalment efectuada a mà alçada amb pinzell, ploma o llanterna. Altres objectes d'ús quotidià que segurament es produïen eren els gibrells i els bacins, generalment engalbats. Quant a la ceràmica de cuina, es produïen sobretot olles, però també es feien cassoles, tapadores, ampolles, gerres, escorredors, xocolateres... (làm. 3).

Els plats

Entre els materials que hem identificat com a obrats en aquest taller cal destacar els plants per la seva varietat decorativa, fet que ens ha permès efectuar un estudi de les decoracions, que esperem que serveixi per identificar aquesta producció mataronina en altres contextos.

Tècniques decoratives

Les tècniques decoratives documentades són tres, però no es presenten als atuells de manera exclusiva, sinó que es poden trobar combinades:

Trepa: per efectuar aquest tipus de decoració s'utilitzen unes plantilles de material flexible, generalment pell

o cartró, amb un dibuix calat, i que se superposaven a la peça. Després es procedia a omplir la part de la plantilla calada amb la galba i finalment es retirava la plantilla. Aquesta tècnica es documenta tant a les vores com als fons dels plats.

Pinzell o ploma: decoració que s'efectuava a mà alçada amb un pinzell o una ploma. A vegades també podria ser amb llanterna o fent servir un pinzell de dues puntes. S'ha documentat aquest tipus de decoració tant a les vores com als fons dels plats i també d'alguns bols.

Relleu: decoració en relleu o baix relleu que s'efectuava amb un motllo de guix. Només s'ha documentat a les vores dels plats, i s'han exhumat exemples de motllos que es corresponen amb plats del tester.

Motius decoratius

Respecte als motius decoratius, majoritàriament trobem les decoracions als fons i a les vores dels plats, tot i que també hi ha algun bol amb decoració al fons a pinzell o ploma (FPIN-03, 04 i 05). Destaquen els plats per la riquesa decorativa: els motius de vores i fons són combinables, i no hem detectat cap exclusivitat quant a ús conjunt d'uns motius determinats (làm. 6, 7 i 8).

Els motius també són variats, i van lligats a la tècnica utilitzada. Per exemple, la trepa permet decoracions més elaborades, com animals, paisatges o combinacions geomètriques i vegetals complexes que no requereix una habilitat molt acurada per part de l'artesà, que només ha d'aplicar la galba sobre l'estergit. Entre els fons documentats trobem fins a nou motius florals diferents, i quatre d'animals: un gall, un ocell, un peix i el que interpretem com una àliga (FTAN-04), mentre que en els paisatgístics només n'hem documentat un, que identifiquem amb un paisatge marítim en dibuixar-se part d'un vaixell (FTPA-01) que es conserva fragmentat. A les vores trobem molta més varietat, i s'identifiquen fins a trenta motius geomètrics vegetals i un de garlandes (VTGA-01).

En contraposició, el pinzell o la ploma requereixen més habilitat de l'artesà en tractar-se de dibuixar a mà alçada. Potser per aquest motiu les decoracions se simplifiquen i s'elaboren mitjançant punts o ratlles formant decoracions geomètriques o vegetals senzilles. En aquest sentit hi ha alguna excepció, com per exemple un plat decorat al fons amb un ocell (FPAN-01) i un altre amb decoració vegetal (FPVE-01). Ambdós es conserven fragmentats. Quant a les vores, igual que amb la decoració a trepa, es documenta molta més varietat que en els fons, diferenciant-se cinc tipus de motius puntejats o ratllats, quatre tipus de garlandes i dos motius vegetals.

Els motius en relleu es redueixen a garlandes, decoracions geomètriques vegetals i oves, sempre ubicades a les vores, amb un total de deu motius diferents si sumem

La terrisseria matoronina del segle XIX: l'obrador del carrer Argentona, un exemple d'artesanat local

els documentats als atuells amb aquells que es van documentar directament als motllos de guix.

Acabats

Engalbat: algunes peces eren engalbades amb una galba, una pàtina molt fina de terra blanca diluïda en aigua. Un cop envernissades i cuites, adquirien el típic color groc matoroní. L'aplicació d'aquesta galba possiblement es produïa per immersió de la peça i després es deixava assecar. L'engalbat no és l'últim pas del procés decoratiu de les peces, sinó que és, amb molta probabilitat el primer dels passos, però l'hem encabir dins l'apartat «acabats» per tractar-se més aviat d'una acció que afecta tota la peça i el seu aspecte, més que no pas una decoració en si. Hem pogut detectar que els plats engalbats gairebé sempre van decorats a trepa i en alguna ocasió amb relleus, però rarament presenten decoracions a pinzell o llanterna, que es reserva per als atuells sense engalbar.

Envernissat: l'últim pas del procés decoratiu seria l'envernissat o vidrat, que consistia en proporcionar a les peces d'una capa de vernís estannífer incolor.

Identificació de les peces als inventaris arqueològics

Per facilitar la identificació d'aquesta producció local en els inventaris arqueològics de Mataró proposem incloure tres noves entrades a les «abreviacions camp típus» dins dels codis que individualitzen les produccions ceràmiques modernes:

ENPPM - envernissada pintada amb pinzell o ploma de Mataró

ENATM - envernissada a trepa de Mataró

EETGM - engalbada i envernissada a trepa groc matoroní

De la mateixa manera, per poder identificar als inventaris de la manera més acurada les tècniques i les decoracions, hem desenvolupat un sistema de codis, mitjançant la combinació de quatre lletres, les dues primeres de les quals identifiquen la ubicació de la decoració, fons o vora, la tercera lletra identifica la tècnica decorativa, i les dues següents el tipus de motiu decoratiu.

Decoracions dels fons:

Tècnica	Motiu	Codi
TREPA	GEOMÈTRIC - VEGETAL ANIMAL PAISATGÍSTIC INDETERMINAT	FTGV FTAN FTPA FTIN
PINZELL o PLOMA	PUNTEJAT - RATLLAT ANIMAL VEGETAL INDETERMINAT	FPPR FPAN FPVE FPIN

Decoracions de les vores:

Tècnica	Motiu	Codi
TREPA	GEOMÈTRIC - VEGETAL GARLANDES INDETERMINAT	VTGV VTGA VTIN
PINZELL o PLOMA	GARLANDES VEGETAL PUNTEJAT - RATLLAT INDETERMINAT	VPGA VPVE VPPR VPIN
RELLEU	GEOMÈTRIC - VEGETAL OVAS INDETERMINAT	VRGV VROV VRIN

A partir d'aquest estudi hem elaborat una taula amb tots els motius decoratius que formen part de la producció del forn, organitzant-los per ubicació –vora o fons– per tècnica decorativa –pinzell, trepa o motllo– i per tipus de motiu (vegeu taules).

Gènesi del procés de producció: el cas dels plats

Hem de dir, també, que la troballa d'aquests rebutjos de producció de plats ens ha permès establir un esquema bàsic de quin era el procés d'elaboració de les peces i les decoracions. En el cas dels plats, sembla que aquests es produïen mitjançant els motllos de guix per donar-los el perfil característic i un diàmetre similar. A la vegada, aquests motllos podien ser llisos o decorats amb relleus en negatiu o positiu.

En el cas dels plats engalbats, un cop elaborada la peça bàsica, però encara humida, es procedia a engalbar-la mitjançant la galba, molt probablement per immersió. En el cas de les peces sense engalbar aquest pas era obviat.

Després es procedia a la decoració del plat amb la trepa. En el cas de les peces engalbades la decoració s'efectuava amb una galba de color marró, mentre que per a les peces sense engalbar s'utilitzava la galba blanca.

El següent pas era fer una primera cocción de les peces ja decorades, per aplicar posteriorment el vernís incolor, i en alguns casos abans s'aplicaven tocs de color verd sobre les decoracions, segurament produïts amb òxid de coure, que quedaven diluïts amb el vernís.

Finalment es procedia a la segona i última cocción, que proporcionava ja el producte finalitzat: les peces engalbades adquirien un to groguenc, mentre que les no engalbades deixaven veure el color original de l'argila.

Conclusions

Un taller de terrissa havia de ser un espai que permetés l'aplec de matèries primeres i el seu processament (Coll, 2013: 224). Tanmateix, nosaltres només n'hem localitzat una petita part: l'àmbit 1, que correspon a l'àrea de cocció de les peces, formada per dos forns, i l'àmbit 2, que, tot i que devia aplegar els torns, l'àrea d'assecatge, d'emmagatzematge, etc., no conserva gaires restes que es puguin reconèixer.

En canvi, l'estudi sistemàtic dels rebutjos de producció ens ha permès caracteritzar l'obra que es produïa, analitzant la tipologia dels atuells i la decoració pròpia d'aquest obrador local. Es tracta d'un taller que produïa sobretot plats decorats amb gran varietat de motius, que s'han trobat acumulats en dos testers, amortitzant els forns del mateix obrador. Amb aquests rebutjos del forn hem pogut establir una taula de decoracions que caracteritzen els plats d'aquest obrador, i que permetrà identificar materials produïts a Mataró localitzats en d'altres jaciments, com a mínim pertanyents a l'última fase de producció d'aquest taller, i, a la vegada, en el futur, conèixer quines eren les xarxes comercials d'aquesta terrisseria.

Seguint aquest fil podem reconèixer algunes de les decoracions localitzades al tester de l'obrador del carrer Argentona a les publicacions de Joan Santanach (1999; 2000; 2002), en què identifica correctament diferents plants localitzats a Mallorca com a produccions mataronines. Tot i que ell proposa una cronologia posterior per a la seva fabricació, cap a mitjan segle XIX o principis del segle XX, pensem que es tractaria en realitat de productes facturats en el nostre obrador amb una cronologia lleugerament anterior.

En aquest sentit, segons el registre arqueològic, la data d'inici de funcionament de l'obrador apuntaria cap a una cronologia de finals del segle XVIII. Les fonts escrites refermarien aquesta cronologia, ja que sembla que la terrisseria mataronina comença a tenir certa revifalla entre aquesta data i inicis del segle XIX, i se'n documenta un creixement important cap a l'any 1815, moment en el qual el nostre obrador es deuria trobar ja en ple funcionament. El taller s'amortitza durant la segona meitat del segle XIX, moment en què s'experimenta un canvi urbanístic important a aquesta banda de la ciutat: la muralla i el pas de ronda són ocupats per cases, fet que reflecteix un creixement de la població i l'amortització del sistema defensiu, que deixa de tenir funcionalitat al ser ocupat per construccions que se li adossen i que, molt probablement, obren portes i finestres cap a l'exterior.

Bibliografia

ARANDA, V.; GISBERT, J. A. *La ceràmica tradicional a la Marina Alta. Catàleg-Exposició*. Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Diputació Provincial d'Alacant, Escola Taller Castell de Dènia. Secció d'Etnografia. Dènia, 1989.

CARBONELL, C.: «Estudi del conjunt d'estris utilitzats en el procés de cocció de la ceràmica vidrada». *III Congrés d'arqueologia medieval i moderna de Catalunya*, p. 41-51. Sabadell, 2007.

CARRERAS i BOTEY, J.: *Els forns tradicionals de ceràmica de la Bisbal*, Diputació de Girona: Col·legi d'Aparelladors Tècnics de Girona: Universitat de Girona, Departament d'Arquitectura i Enginyeria de la Construcció. Girona, 2002.

COLL CONESA, J.: «El desarrollo técnico de la cerámica medieval. Visión transversal de las transferencias tecnológicas e innovaciones en los reinos cristianos peninsulares». *Manual de cerámica medieval y moderna*. Museo Arqueológico Regional de la Comunidad de Madrid. Madrid, 2011, p. 13-49.

COLL CONESA, J.: «La producción cerámica medieval. Un balance entre el mundo islámico y el feudal. El caso del área valenciana». *Arqueología de la producción en época medieval. Nakla. Colección de Arqueología y Patrimonio* núm. 15. Granada, 2013.

GARCIA, A.; GUÀRDIA, M.: *La construcció d'una ciutat: Mataró 1500-1900*. Patronat Municipal de Cultura. Col. Caps de Bou 11. Mataró, 1989.

GIMÉNEZ i BLASCO, J.: *Posant portes al mar. Muralles i defensa al Mataró dels segles XVI-XIX*. Ajuntament de Mataró. Col. Camps de Bou, 30. Mataró, 2007.

LLOVET, J.: *Mataró, dels orígens de la vila a la ciutat contemporània*. Caixa Laietana. Mataró. 2000.

MEDINA GUERRERO, E.: «La intervenció arqueològica efectuada al carrer Baixada de les Espanyes, núm. 8 (Mataró, el Maresme)». *Laietania* 18. Mataró, 2008.

MUÑOZ RUFO, V: *Memòria de la intervenció arqueològica: Muralla de la Presó 21-30, Mataró (el Maresme)*. Juny 2010. Mataró, 2010. [Memòria d'intervenció arqueològica inèdita]. (Disponible a l'arxiu de memòries d'intervencions arqueològiques i paleontològiques de la Direcció General d'Arxius, Biblioteques, Museus i Patrimoni).

La terrisseria mataronina del segle XIX: l'obrador del carrer Argentona, un exemple d'artesanat local ■

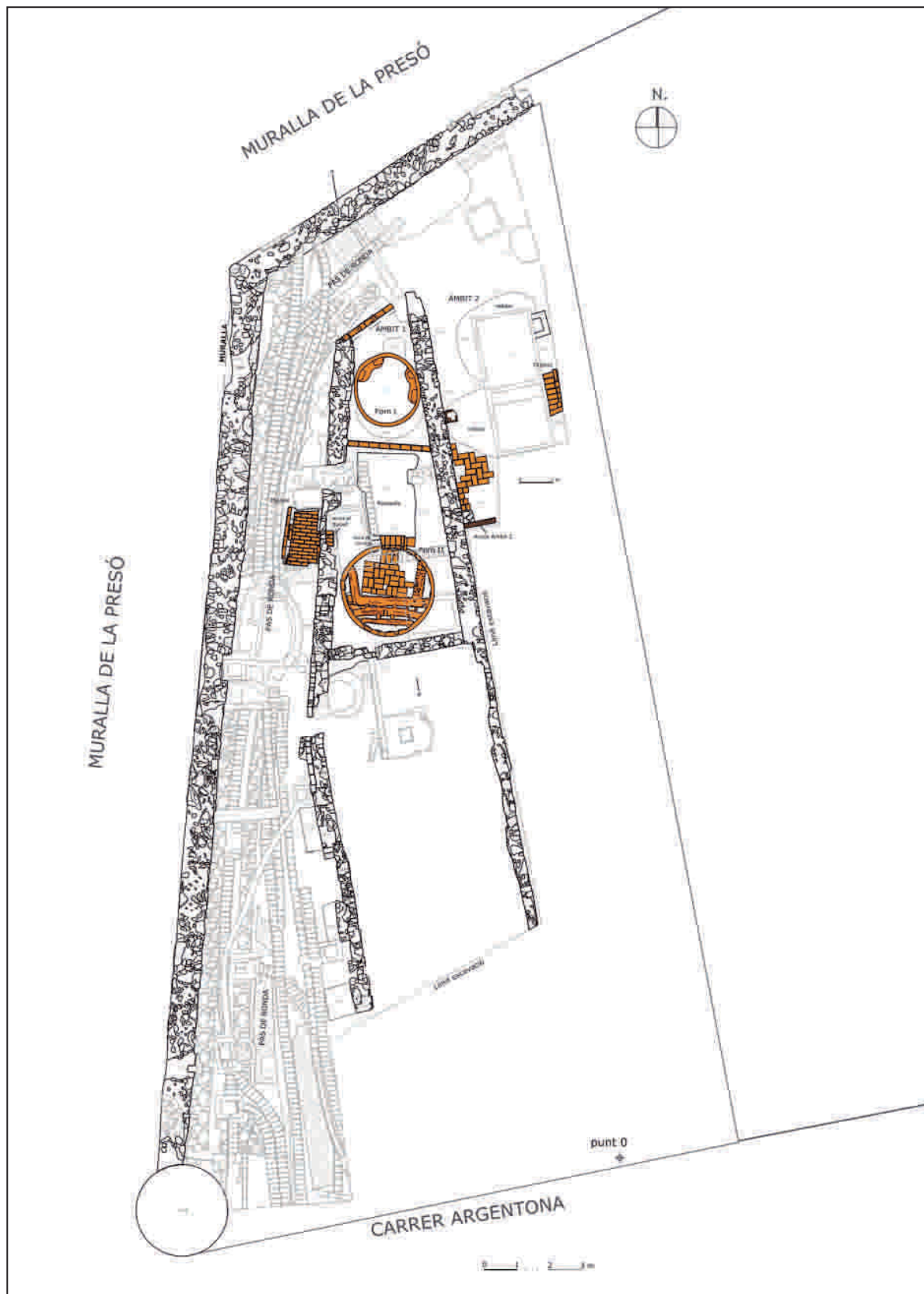
RHODES, D.: *Hornos para ceramistas*. Ediciones CEAC. Barcelona 1999.

SANTANACH i SOLER, J.; GONZÁLEZ GONZALO, E.: L'exportació de terrissa catalana a Mallorca segons la Col·lecció Llabrés i Mulet, 1a part. *Butlletí Informatiu de Ceràmica*. Juliol-desembre 1999, núm. 67.

SANTANACH i SOLER, J.; GONZÁLEZ GONZALO, E.: L'exportació de terrissa catalana a Mallorca segons la Col·lecció Llabrés i Mulet, 3a part. *Butlletí Informatiu de Ceràmica*. Juliol-desembre 2000, núm. 69-70.

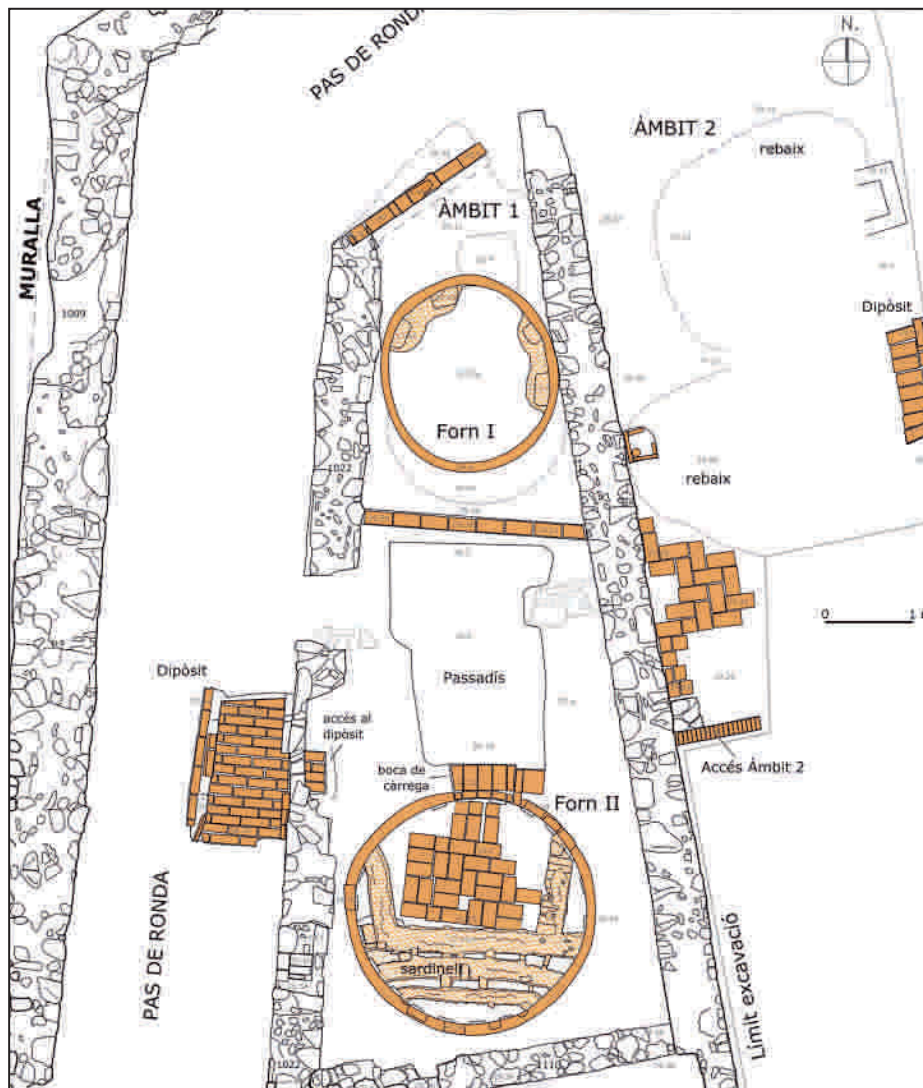
SANTANACH i SOLER, J.; GONZÁLEZ GONZALO, E.: L'exportació de terrissa catalana a Mallorca segons la Col·lecció Llabrés i Mulet, 4a part. *Butlletí Informatiu de Ceràmica*. Juliol-desembre 2002, núm. 75-76.

VARAS RANZ, O.: *Memòria de la intervenció arqueològica: Muralla de la Presó 19-27, carrer d'Argentona 30, Mataró (el Maresme)*. Gener-febrer 2007. Mataró, 2010. [Memòria d'intervenció arqueològica inèdita]. (Disponible a l'arxiu de memòries d'intervencions arqueològiques i paleontològiques de la Direcció General d'Arxius, Biblioteques, Museus i Patrimoni).

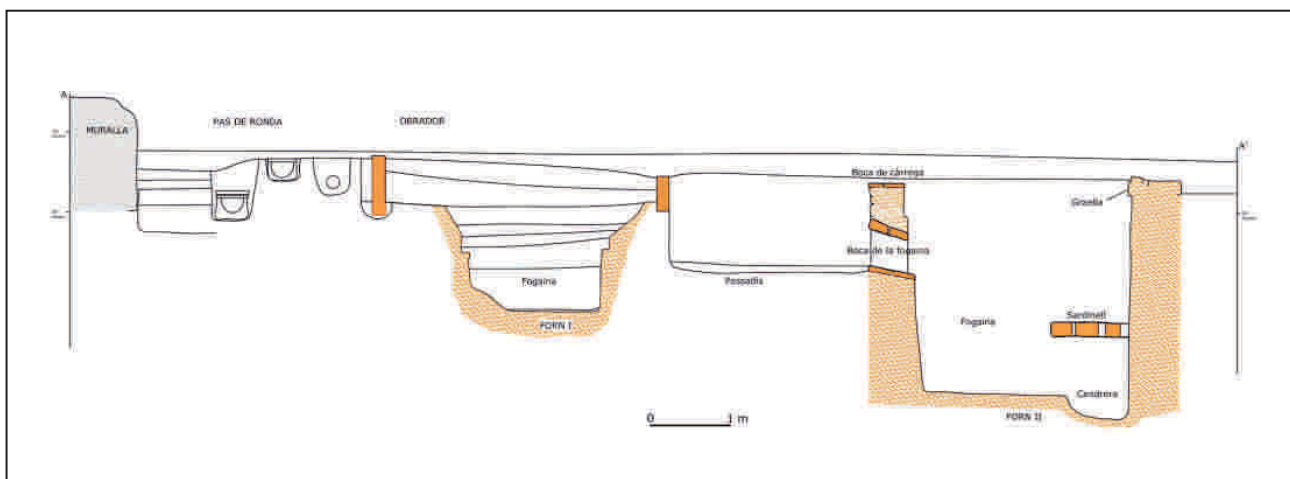
Làmina 1
Planta general la intervenció arqueològica a la Muralla de la Presó, 19-27.
Carrer Argentona, 30, Mataró.

La terrisseria mataronina del segle XIX: l'obrador del carrer Argentona, un exemple d'artesanat local

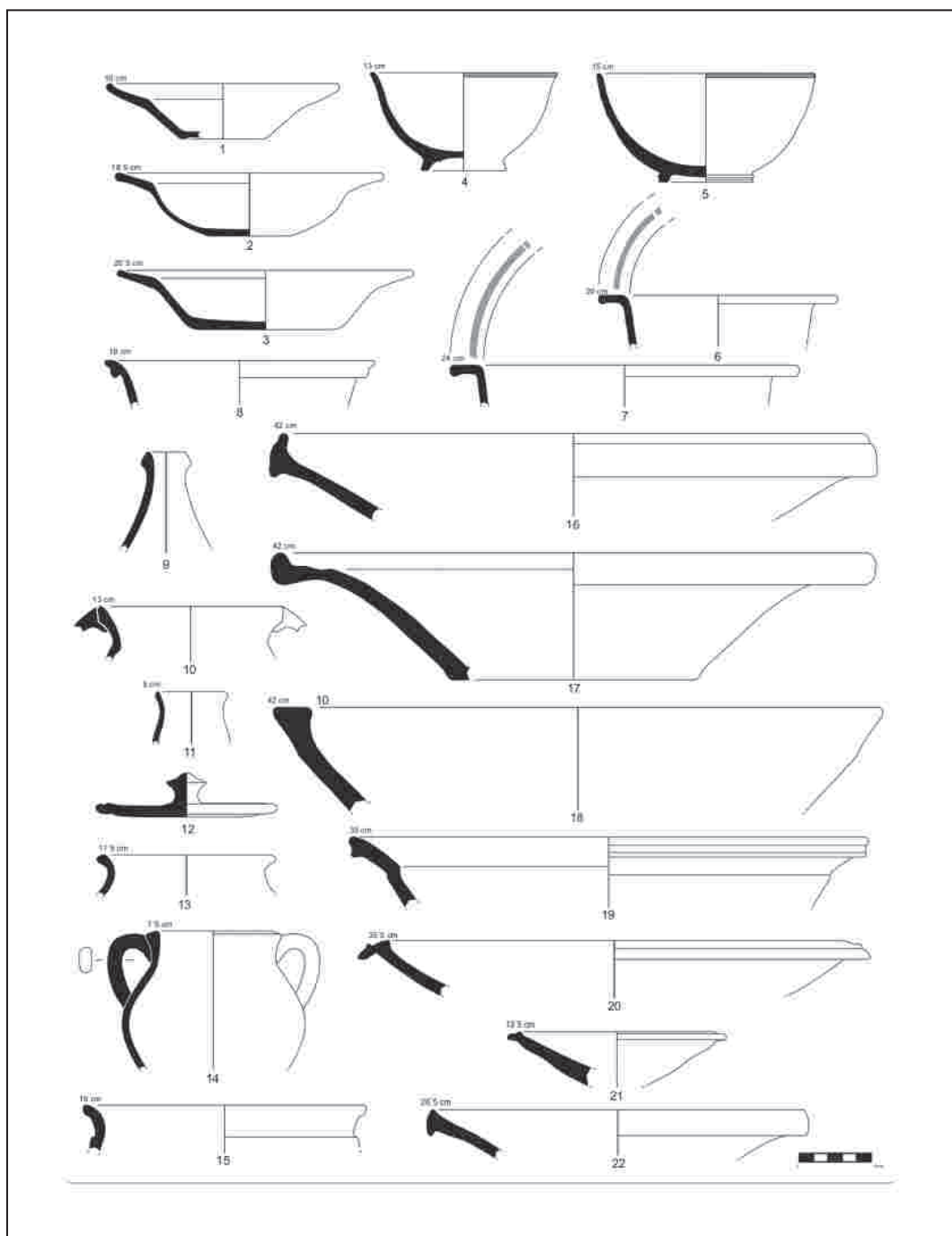

Làmina 2

1. Planta de les restes que es conserven de l'obrador.

2. Secció A-A'.

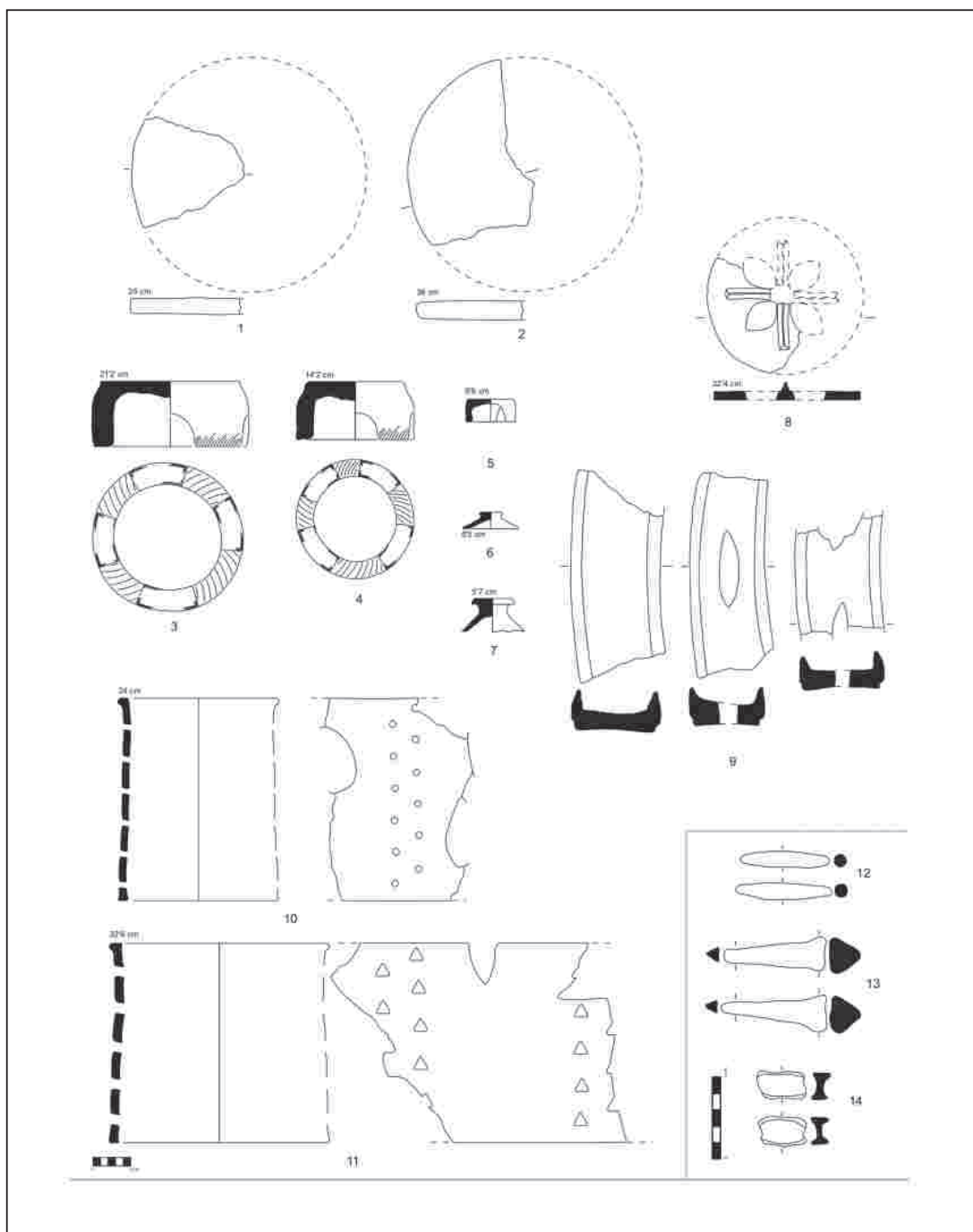
Làmina 3

Atuells produïts a l'obrador:

- Plats: 1-3
- Bol: 4-5
- Bací: 6-8
- Ampolla: 9
- Gerra i gerreta: 10, 11
- Tapadora: 12
- Olla: 13-15
- Gibrell: 16-20
- Escudella: 21-22

(Dibuix: Pablo Martínez)

La terrisseria mataronina del segle XIX: l'obrador del carrer Argentona, un exemple d'artesanat local

Làmina 4

Objectes relacionats amb la producció:

Plat de torn: 1-2

Siti gran: 4-5

Siti petit: 6

Fòtil: 6-7

Peça indeterminada: 8

Canals de secció en "U": 9

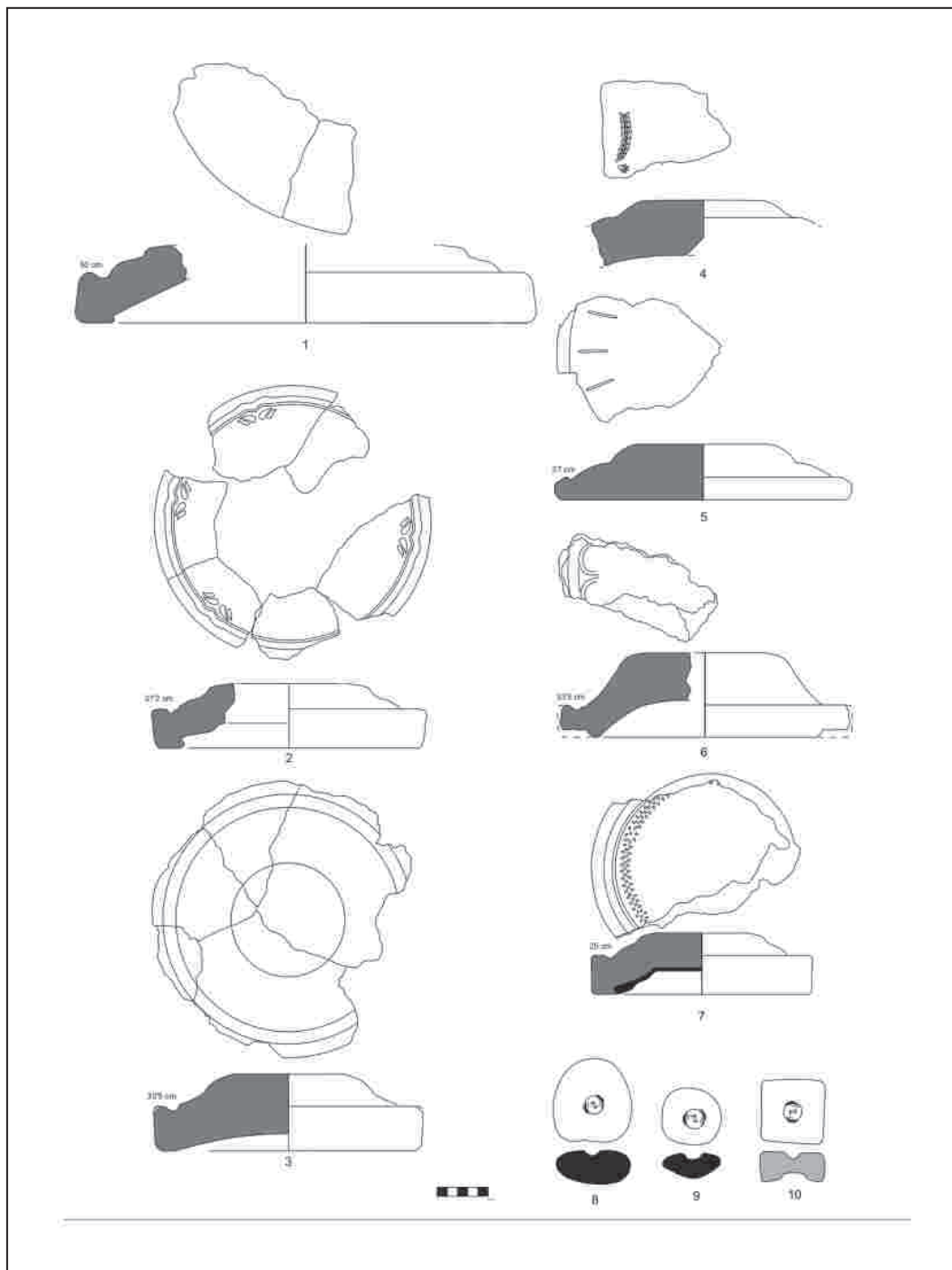
Caixa d'enfornar: 10-11

Clau ferret de secció circular: 12

Clau ferret de secció triangular: 13

Falca de secció en "U": 14

(Dibuix: Pablo Martínez)

Làmina 5

Objectes relacionats amb la producció:

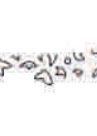

Motllos de guix: **1-7**

Coixinet de còdol: **8-9**

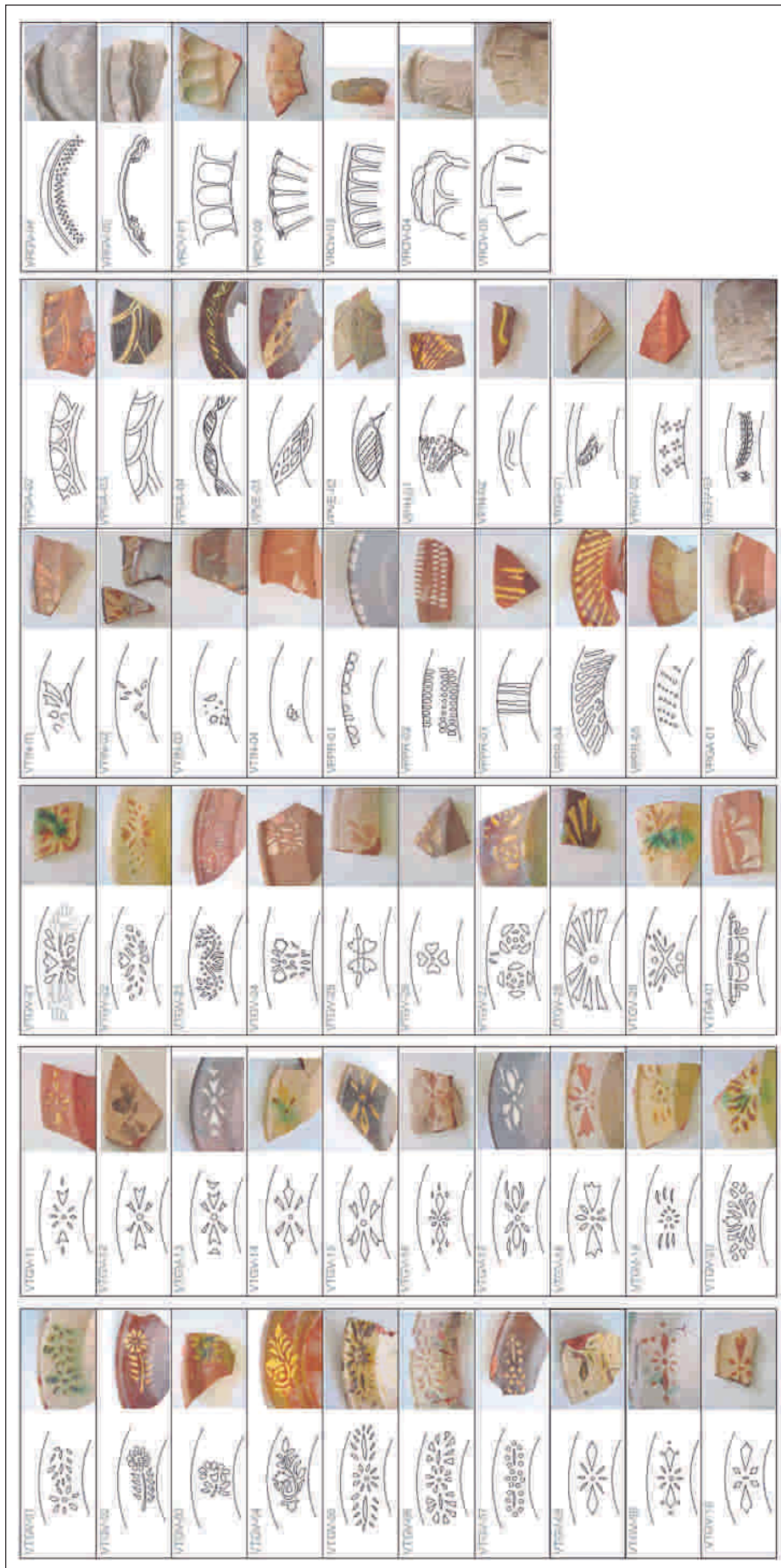
Coixinet de vidre: **10**

(Dibuix: Pablo Martínez)

La terrisseria mataronina del segle XIX: l'obrador del carrer Argentona, un exemple d'artesanat local

 FPVE-01 	 FPIN-01 	 FPIN-02 	 FPIN-03 	 FPIN-04 	 FPIN-05
 FTIN-05 	 FTIN-06 	 FTIN-07 	 FPPR-01 	 FPPR-02 	 FPAN-01
 FTAN-03 	 FTAN-04 	 FTIN-01 	 FTIN-02 	 FTIN-03 	 FTIN-04
 FTGV-07 	 FTGV-08 	 FTGV-09 	 FTPA-01 	 FTAN-01 	 FTAN-02
 FTGV-01 	 FTGV-02 	 FTGV-03 	 FTGV-04 	 FTGV-05 	 FTGV-06

Làmina 6
Taula de decoracions dels fons

Làmina 7 i 8
Taula de decoracions
de les vores

La terrisseria mataronina del segle XIX: l'obrador del carrer Argentona, un exemple d'artesanat local

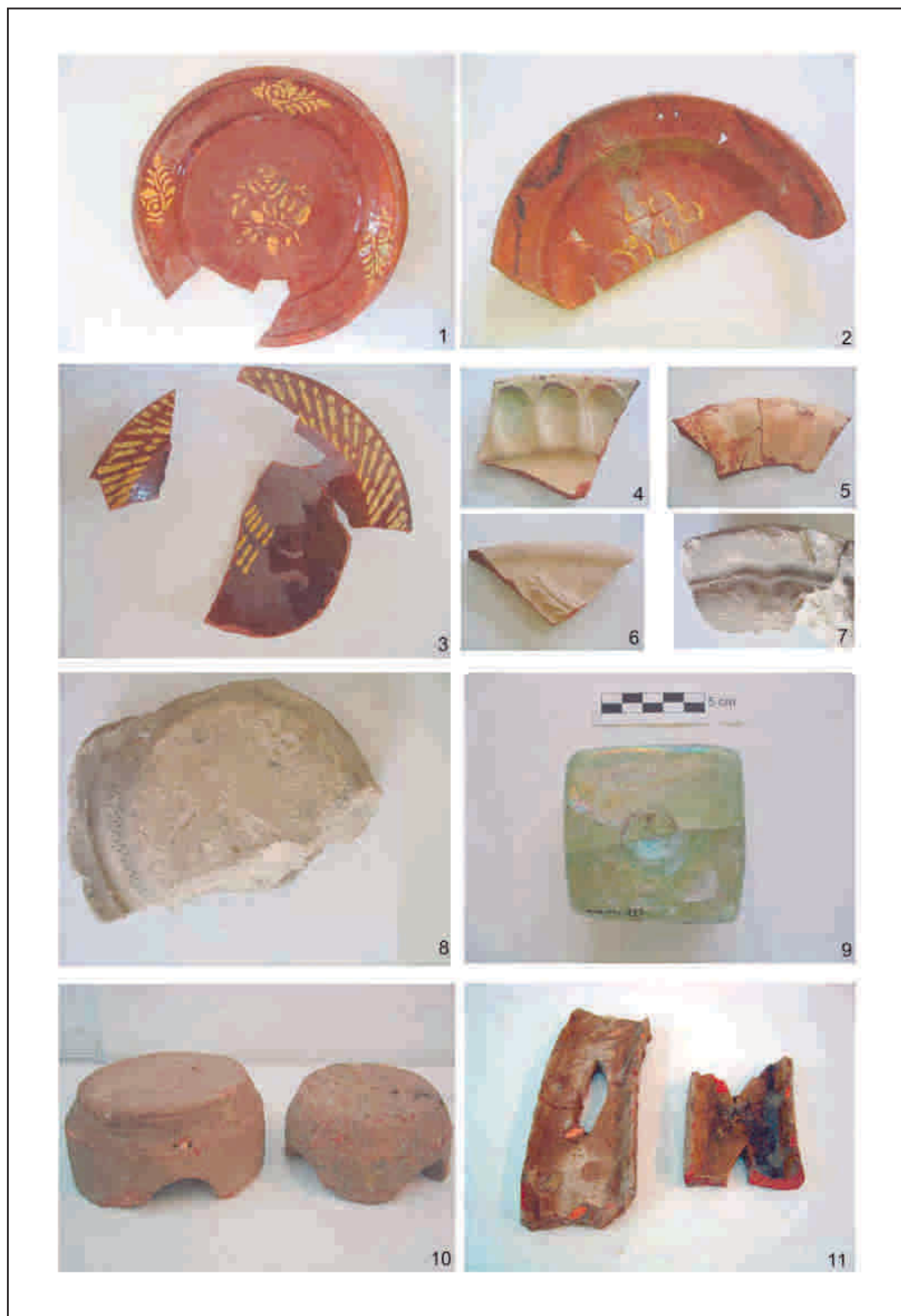
Làmina 9

Làmina fotos materials:

Plats en procés d'elaboració, amb l'engalba, la decoració amb trepa però sense vidrar: 1-2

Plats rebutjats per fer-se malbé durant el procés de cocció: 3-7

Plat d'engalbar: 8

Làmina 10

Làmina fotos materials:

Plat amb decoració amb trepa: 1

Plats amb decoració a pinzell o ploma: 2-3

Plats decorats a motllo: 4-6

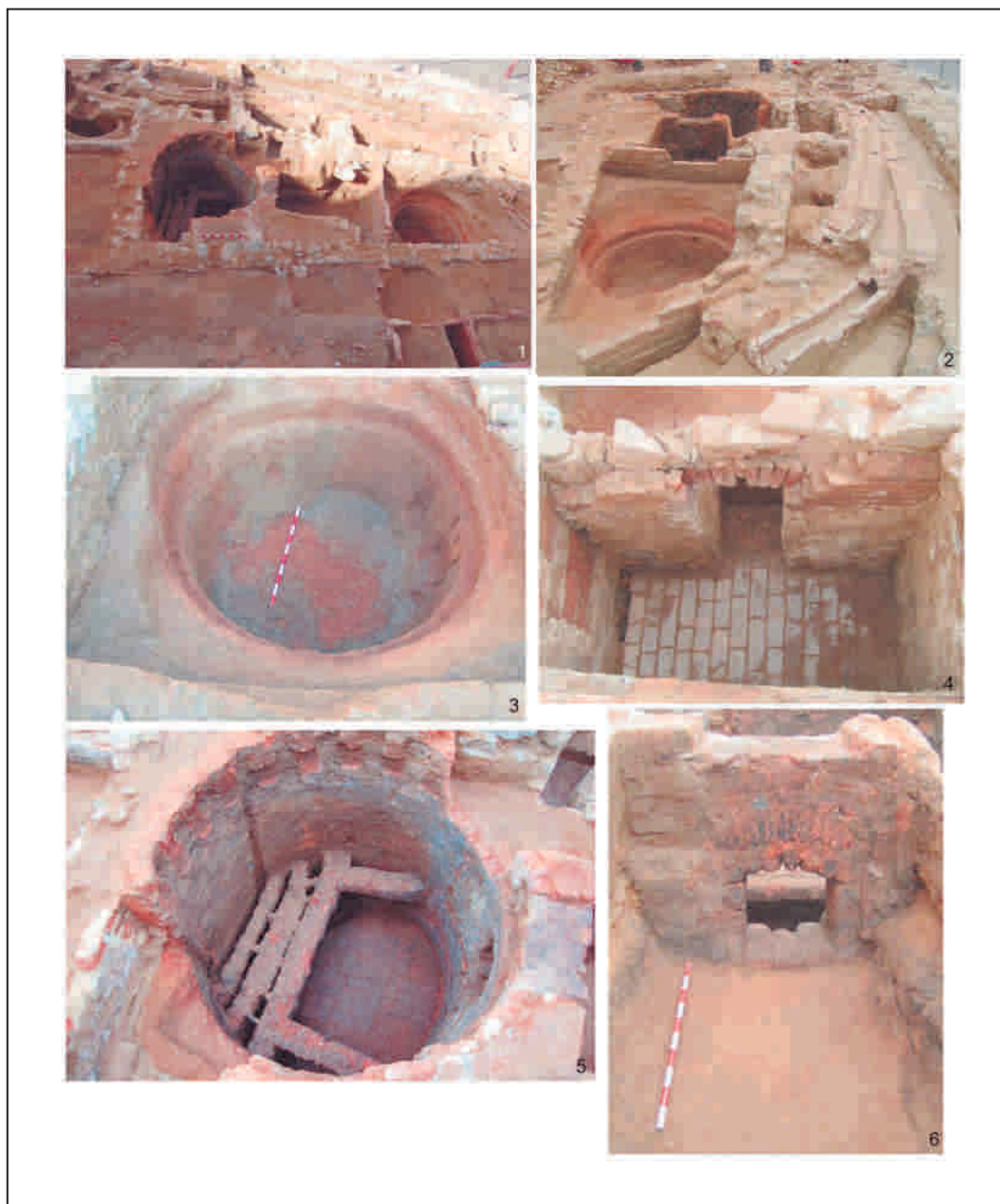
Detall de motllo de guix amb decoració en relleu: 7

Motllo de guix: 8

Coixinet de vidre: 9

Siti gran: 10

Canals de secció en "U": 11

Làmina 11

Làmina fotos jaciment. 1: Vista general de l'obrador: al centre es localitza l'àmbit 1, amb el Forn I a la dreta i el Forn II a l'esquerra, i a primer pla l'àmbit 2.

Al fons es poden veure les restes de la muralla moderna:

1: Vista general de l'obrador.

2: Vista de l'àmbit 1 de l'obrador, amb el Forn I a primer pla, i el Forn II a darrera.

3: Detall de les restes conservades del Forn I.

4: Detall del dipòsit que es comunicava amb el Forn II.

5: Detall de les restes conservades del Forn II.

6: Detall de la boca d'accés i la boca de foc del Forn II.

NORMES PER A LA REDACCIÓ DE TREBALLS PER PUBLICAR A LA REVISTA LAIETANIA

- 1.- Els treballs que es presentin al Consell de Redacció de la revista LAIETANIA per a ser publicats hauran de ser inèdits i no haver estat acceptats per a la seva publicació en cap altra revista, actes de congressos o monografies.
- 2.- Malgrat que el contingut dels articles és responsabilitat de l'autor, el Consell de Redacció, podrà rebutjar qualsevol treball que al seu criteri no reuneixi un mínim de qualitat, o no s'ajusti als temes que són propis d'aquesta publicació.
- 3.- Qualsevol treball que no s'adeqüi a aquestes normes es retornarà al seu autor perquè faci les correccions necessàries d'adaptació, per la qual cosa se li donarà un termini màxim i improrrogable de 15 dies.
- 4.- Els treballs no podran tenir una extensió superior a 30 fulls Din A4 escrits a una sola cara. Aquest nombre de fulls inclou les il·lustracions, que no podran depassar el 15% del total de fulls. Serà potestat del Consell de Redacció l'acceptació de treballs de més extensió.
- 5.- Els originals per publicar s'hauran de lliurar en suport informàtic i en una còpia en paper.
- 6.- Preferentment, el text es presentarà en format Word per a PC. Si el treball inclogués algun gràfic, preferentment haurà d'haver estat fet en format Excel per a PC. En el cas que no s'haguessin utilitzat aquests formats, l'autor del treball haurà d'indicar clarament el sistema operatiu, el format i la versió utilitzada.
- 7.- Estructura del document i tipografia.
 - Tots els marges del document -superior, inferior, esquerre i dret- tindran el mateix valor: 2'5 cm.
 - El text s'haurà d'haver escrit amb lletra del tipus arial, amb cos 11 i a doble espai.
 - No s'admetran notes a peu de pàgina. En cas d'haver-hi notes, s'enumeraran correlativament a partir del núm. 1 i es presentaran en un full apart al final del treball abans de la bibliografia. No s'acceptaran notes bis. Les notes es presentaran en lletra de tipus arial, amb cos de 10 i amb espai senzill.
 - No s'acceptarà la publicació de llistats d'inventaris de materials arqueològics, llevat de casos excepcionals, que ha d'acceptar el Consell de Redacció.
 - A sota del títol del treball hi constarà el nom complet –nom i cognoms- de l'autor o autors del treball (en minúscules) i el nom de la institució o entitat a la que representa o pertany.
 - En el primer full hi haurà un resum, de com a màxim 10 línies o 150 paraules, en el propi idioma del text, a més d'una traducció en un altre idioma, amb la mateixa extensió. Un dels idiomes ha de ser sempre el català.
 - Després dels resums hi constaran entre 4 i 6 paraules clau, també en els dos idiomes.
 - El títol del treball anirà amb **MAJÚSCULA NEGRETA** (arial 14)
 - El subtítol primer anirà amb **MAJÚSCULA NEGRETA** (arial 12)
 - El subtítol segon anirà amb **MAJÚSCULA FINA** (arial 12)
 - El subtítol tercer anirà amb **Minúscula negreta** (arial 10)
 - El subtítol quart anirà amb Minúscula fina subratllada (arial 10)
 - El subtítol cinquè anirà amb *Minúscula fina cursiva* (arial 10)
 - S'escriuran en cursiva les paraules o frases escrites en idiomes diferents de la del text del treball, així com les cites d'altres autors.

8.- Il·lustracions.

- Com a terminologia bàsica, s'anomenaran figures tots els fulls complets que incloguin dibuixos, planimetria i fotografies. Totes les làmines es presentaran al final del capítol corresponent o del treball, abans de la bibliografia.
- Totes les il·lustracions que es pretengui publicar hauran de tenir una qualitat mínima suficient que permeti la seva correcta reproducció i s'hauran de presentar muntades i adaptades a la caixa de la revista: 23x17 cm. Per a la seva publicació s'hauran de lliurar preferentment els originals, si bé també s'accepten en pdf. Els formats originals que s'accepten són Freehand, Illustrator, Autocad i fotoshop. Les fotografies es lliuraran preferentment en format jpg.
- Els textos dels peus d'il·lustració es posaran a sota de cada una de les figures, fora de la caixa. També es podran presentar en full a part, al final del treball, amb tipus de lletra arial i amb cos de 8.
- Els dibuixos de materials arqueològics hauran de reduir-se com a mínim a un terç de la seva mida real, llevat de casos excepcionals; les peces més grans –àmfores, dòlies, etc.– que hauran de reduir-se com a mínim fins a una cinquena part de la seva mida real. Totes les figures hauran de dur la corresponent escala gràfica, o escales gràfiques particulars si inclouen peces reduïdes a diferents escales.
- Per norma general, a cada pàgina s'hi hauran d'encabir quatre fotografies. Si les fotografies són de material arqueològic, hauran de portar escala gràfica.
- Les figures s'enumeraran correlativament a partir del núm. 1. No s'acceptaran figures bis. Les referències a les figures en el text del treball es faran de la següent manera: (fig. 1) si es fa referència a la totalitat de la figura; (fig. 3-5) si es fa referència a la totalitat de les figures 3 a 5; (fig. 1, núm. 4) si es fa referència al dibuix o fotografia núm. 4 de la figura 1; (fig. 1, núm. 5-10) si es fa referència als dibuixos o fotografies núm. 5 a 10 de la figura 1.
- En les planimetries caldrà incloure l'orientació geogràfica i l'escala, tant gràfica com numèrica. Els talls, seccions, alçats, etc., hauran de dur la corresponent escala gràfica.
- Pel que fa a plantes, talls, seccions, alçats, etc., no s'acceptaran encarts, llevat de casos molt excepcionals discrecionalment apreciats pel Consell de Redacció.

9.- Referències bibliogràfiques, cites de textos clàssics i bibliografia.

- Les referències bibliogràfiques dins del text es faran amb lletra majúscula, de la següent manera:
 - si es tracta d'un sol autor (MARTÍ 1984: 23)
 - si es tracta de dos autors (MARTÍ, PUJOL 1984: 23)
 - si es tracta de més de dos autors (MARTÍ *et alii* 1984: 23)
- Les cites de textos clàssics es faran amb lletra majúscula, utilitzant abreviatures i separant els llibres, paràgrafs, etc., amb comes: (ESTRABÓ. 3,7,32)
- La bibliografia, ordenada alfabèticament i per dates, es col·locarà al final del text i s'escriurà indicant-hi tots els autors, primer els dos cognoms en lletra majúscula, després la inicial del nom i després l'any de la publicació entre parèntesi; després anirà la cita sencera. Exemple:
 - **Per llibres:** PUJOL DEL HORNO, J.; GARCÍA ROSELLÓ, J. (1994): *El poblament ibèric dispers al Maresme central*. Mataró.
 - **Per articles de revistes:** PUJOL DEL HORNO, J.; GARCÍA ROSELLÓ, J. (1994): El poblament ibèric dispers al Maresme central. *Laietania* 9, 87-129. Mataró.
 - **Per Actes de congressos, etc.:** GARCÍA ROSELLÓ, J.; MIRÓ CANALS, J.; PUJOL DEL HORNO, J. (1991): La porta meridional del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme), a *Fortificacions. La problemàtica de l'ibèric ple: (segles IV-III aC)*. Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Manresa.

10.- Als autors se'ls lliuraran unes primeres proves (galerades) perquè les repassin i les corregeixin en el més breu espai de temps possible, que com a màxim serà de 15 dies. Tret de correccions puntuals, el text original sols podrà ser modificat en casos absolutament justificats i prèvia l'autorització del Consell de Redacció.

11.- L'autor del treball tindrà dret a un exemplar de la revista.

